

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

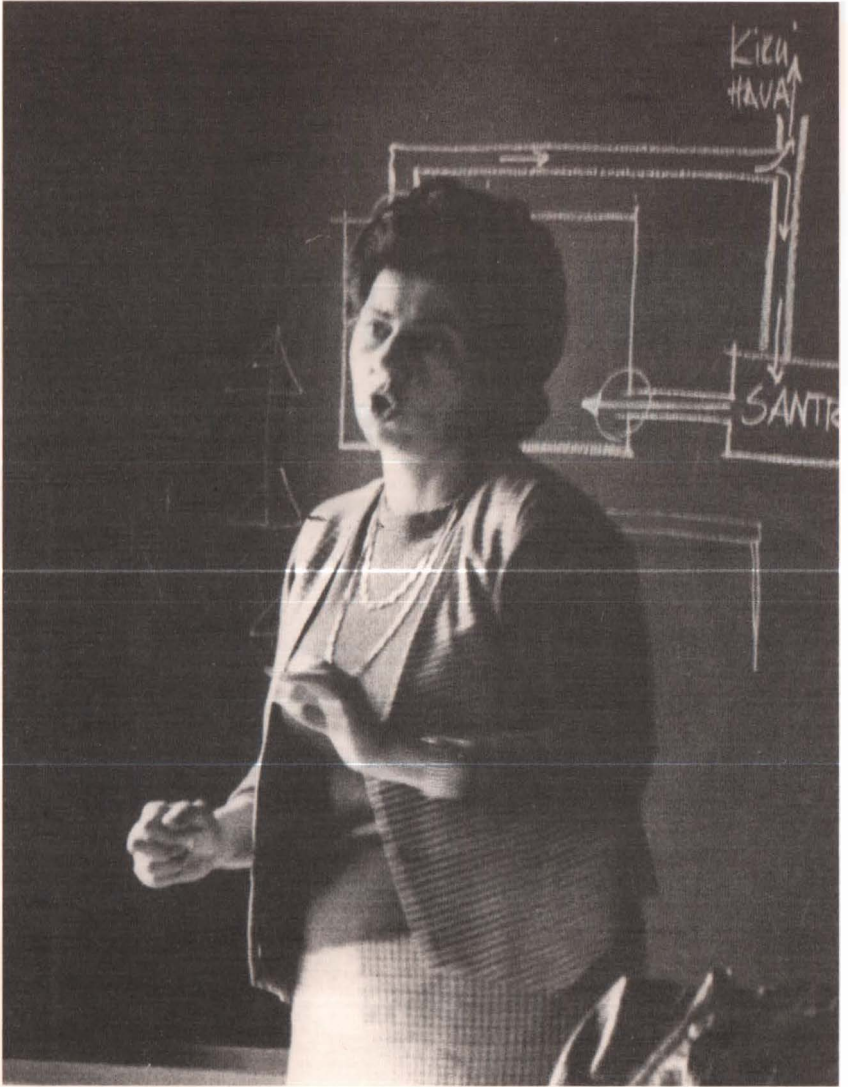
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İNSAN, TOPLUM ve HAKLAR

Esin Hüntay'a Armağan

DGSA Güzel Sanatlar
Fotoğraf Bölümü. 203
no.lu odada derste.
Fındıklı, İstanbul. 1978.

Fotoğraf: Kamil Fırat,
Baskı: Tamer Yılmaz.

İNSAN, TOPLUM ve HAKLAR

Esin Hüntay'a Armağan

Bağlam Yayınları 412
İnceleme-Araştırma 285
ISBN 978-605-9911-06-1

İnsan, Toplum ve Haklar
Esin Küntay'a Armağan
Yayına Hazırlayan: Ayşe Durakbaşı

© Bağlam Yayıncılık
© Ayşe Durakbaşı

Birinci Basım: Aralık 2014
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Baskı: Umut Kağıtçılık Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Fatih Cad. Yüksek Sok. No: 11/1 Başakhan Merter/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081
Matbaa Sertifika Numarası: 22826

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 9/1 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Ayşe DURAKBAŞA

Önsöz 9

Güliz ERGİNSOY

Esin Küntay: Akademik Yaşamı, Yapıtları ve Anlatılar 11

Oya OKAN / Ayşen ŞATIROĞLU

Hocamız Esin Küntay 21

Ünal ÖZEN

1960 Sonrası Türk Sosyolojisindeki Yeni Ufuk: Kıray Sosyolojisi 31

Ali AKAY

Sanat Üniversitesinde Sosyoloji 42

Besim F. DELLALOĞLU

Kriter, Kritik, Kriz: Dünyalı Bir Kültür-Sanatın İmkanları 50

Neylan ZİYALAR / Can ÇALICI

Adli Bilimlerde Yeni Bir Alan: Adli Sosyoloji 59

Dilvin ÖZEN

Atölye'nin Ardından 63

Seda SALİHOĞLU

Kadın ve Suç Üzerine 72

Mine ÖZAŞÇILAR

Suç Korkusu, Kadın ve Kent: Kadınların Suç Mağduru Olma Korkusu
Nedeniyle Kentsel Alanları Kullanmadaki Sınırlılıkları 87

Şükrü ASLAN

Kentsel Mekâna Büyük Müdahale: “Afet Yasası”ndan
Bir “Yasal Afet” Üretmek..... 100

Pınar AKKUŞ	
Kentte Suça İtilen Çocuklar Sorunu ve Sosyal Hizmet Müdahalesinin Çıkılmazları	112
Aylin DİKMEN ÖZARSLAN	
Çalışan Çocukların Sağlık Açısından Değerlendirilmesi.....	127
Elif YILMAZ	
Dikkat! Okul Aranıyor! Otizmli Çocukların Eğitim Hakkı	154
Nazan MOROĞLU	
Hukuki Açıdan “Çocuk” “Gelinler”	173
Ayşe DURAKBAŞA	
AK Parti’nin Kadın Politikası ve Kürtaj Hakkı	188
Çağlayan KOVANLIKAYA	
Fransa’ya Evlilik Yoluyla Göç Eden Kadınlar: “İthal Gelinler Yabancı mı? Göçmen mi? Yurttaş mı?”	196
Firdevs GÜMÜŞOĞLU	
2003-2013 yılları arasında Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet.....	212
Ayhan KAYA / İ. Emre IŞIK	
Türkiye’de Zorunlu Göç: Paranın Götürdüğü Yere Git.....	238
Güliz ERGİNSOY	
Darfur’da Zorunlu Göç ve Cinsiyete Dayalı Şiddetin Anatomisi	266
Anılar, Fotoğraflar	279
Yazarlar Hakkında	307

ÖNSÖZ

80’li yılların ortaları, Mimar Sinan Üniversitesi’nin Beşiktaş’taki binasında Esin Hoca’nın odasında üç asistan, Oya Okan, Ayla Yüce ve ben, hep birlikteydik. Hatta o küçük odaya üç belki dört çalışma masası sığdırmayı başarmıştık! Esin Hoca’nın gelişi, daha odaya gelmeden esintisiyle belli olurdu. O odada akademiye dair, haksızlıklarla baş etmeye dair, çocuklara, sevgililere ve eşlere dair, vefa ve dostluğa, kisası hayata dair neler neler konuşuldu...

Esin Hoca’dan öğrendiklerimizi düşünüyorum da... Muğla Üniversitesi Sosyoloji Günleri’ne Hocamı davet ettiğimde açış konuşmamda da belirtmiştim: Ben ondan en zor durumda bile nezaketi elden bırakmamayı, akademideki bin bir çeşit ayak oyununa karşılık akademik yaşamda dayanışmanın, birbirimize destek olmanın olanaklılığını öğrenmiştim. Ayak oyunları sayı yapanlar, yaptıkları sayılarla kalıyorlar! Bizim ise bir araya geldiğimizde tekrar tekrar anlatıp dinlemekten sıkılmadığımız insan sıcaklığı taşıyan hikayelerimiz var.

Esin Hoca başkadır; çünkü dostları gerçek dost; kurmuş olduğu dostluklar, kişiler arası “tam güven”e dayanan, hiçbir zaman yarı yolda bırakmayan sağlam dostluktur. Güvendiği insanları başka güvendiği insanlar için seferber etmekten asla geri durmadığı için, bu adeta onun doğasından geldiğinden, onun çevresinde oluşmuş bir “hale”den söz edebiliriz; birbirine Esin Hoca’dan geçerek değen, fark ettirmeden çözüm üreten, fark yaratan, yola koyan, kapılar açan, akışkan bir insan zinciri; ben zaman zaman bunun kendine has bir “tılsım”ı olduğuna inanırım. Böyle bir tılsım benim doktora tez jürisi için Londra’ya gideceğim zaman da işledi. Düşünebiliyor musunuz, yıllarca emek vermişim, doktora tezimi sunmuşum ve İngilizlerin “Viva” dedikleri önemli sınav için Londra’ya gideceğim; üstelik o zamanki Dekan onay vermediği için hakkım olan yol parası, yevmiyeyi alamıyorum; malum araştırma görevlisi maaşı ve borçlanarak biletimi almışım, oradaki bir arkadaşımın evinde kalacağım. Son anda pasaportumda bir pürüz çıkmaz mı? Pasaportumdaki soyadım evlilik öncesi soyadım olduğundan yenilenmesi gerekiyormuş! Neredeyse gidemeyeceğim. İşte o durumda Esin Hoca devreye girdi, çocuk polisi olarak çalıştığı yıllardan kadim dostu Emniyet Müdürü Nuran Abla’yı aradı ve pasaportumu o gün alabildim. Bu vesile ile Nuran Sayın’ı da

rahmetle anıyorum. “Viva”ya girdim, geçtiğimi söylediler, öyle tuhaf bir ruh hali ki, sanki uzun yıllar yanımda taşıdığım değerli bir nesneyi kaybetmiş gibi kendimi Thames kıyısındaki kafelere, Londra parkları, caddeleri, sokaklarına atmışım, kayboldum şehirde adeta. Sanırım ancak ertesi gün Esin Hoca’yı aradım ya da o beni aradı; tabii, bu büyük HATA, yani Esin Hoca’yı aramayı asla ihmal etmeyeceksin, asla ertelemeyeceksin!

Bu kitap, Esin Hoca’yla birlikte çalışmış, ondan feyz almış, onun dostluğunu kazanmış olan kişilerin ancak bir bölümünün katkılarıyla oluşturuldu; kendi içinde belli bir bütünlüğü, tutarlılığı olan toplum problemlerini ele alan, insan haklarını öne çıkaran makalelere yer vermek istedik. Esin Hoca’nın özellikle Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’ne yapmış olduğu akademik katkıları ve desteklemiş olduğu araştırma izleklerini görünür kılmak istedik. Hatalarımız varsa af ola! Kolektif bir emeğin ürünü olan bu kitabın hazırlanma süreci de Esin Hoca’dan öğrendiğimiz gibi, akademik dayanışmanın az rastlanır bir örneğini oluşturdu. Hocamıza armağan ediyoruz, sevgi ve saygıyla.

Ayşe Durakbaşı
Kızıltoprak, Temmuz 2014

ESİN KÜNTAY: AKADEMİK YAŞAMI, YAPITLARI VE ANLATILAR

Güliz ERGİNSOY

Giriş

Bu makalede Esin Küntay'ın eserleri kronolojik bir sıra içinde değil, ele aldığı konular açısından incelenmektedir. Bu seçimin başlıca nedeni “Çocuğun Dünyadan Büyük” olduğu inancını her zaman önce yüreğinde sonra aklında taşıyan, ve hocamızın “Güç Koşullardaki Çocuklar Sorunu” makalesinin başındaki ‘Çocukluğum: Birkaç Anı’ başlığı altında yer alan kendi anlatısıdır:

“Taksim’de “Taksim Bahçesi” olarak anılan meydana geziye götürülürken yolda dilenmek üzere gördüğüm herkesle ilgilenir, yanımdaki büyüklerimden onlarla ilgili bilgi edinmeyi, yardım etmemizi isterdim. Gece-leri yatağıma girdiğimde en büyük düşüm, ileride çok zengin olmak, fakirlere ev yaptırıp oturmalarını sağlamaktır. Her gece aynı şeyi düşünür, onlara vermek istediğim evlerin hiç eksiği olmamasını ister, o konuda düş kurardım.

... olanağım elverdiği oranda, özellikle “özel durumdaki çocuklara” manevi desteğimi hiç eksik etmedim. Çocukluk düşlerim bugün manevi desteğime gereksinimi olan tüm çocukların. Onların mutluluğu benim mutluluğum ...” (Küntay, 2011, s. 29).

Esin Küntay'ın çocuk sorunları ve haklarıyla meslek olarak ilgilenmesi 1963 yılında başlıyor. Lisansüstü eğitimini Swansea Üniversitesi'nde suça yönelmiş çocuklar üzerine yazdığı yüksek lisans tezi ile tamamladıktan sonra; ülkesinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Çocuk Bürosunda işe girmiştir. Burada suça sürüklenen çocuklar sorununu denetim altına almak için küçüklerde suçluluk türleri ve oranlarını araştırmaya başlamıştır. 1968 yılına kadar süren bu çalışma sayesinde hayatında çok sayıda çocuk ve anne-babayla yüz yüze görüşme yaparak konu ile ilgili doğrudan saha deneyimine sahibi olmuştur. O dönemde benzeri pek çok kentsoylu kadının farkında bile olmadığı bir dünyanın içinde kendini bulmuş; ve gerçekleri birinci elden tanıkların anlatılarından

dinleme olanağına sahip olmuş; bir yandan onlara yardım etmiş öte yandan da kendini bu bağlamda farklı ve güçlü kılmıştır.

1973 yılında akademik yaşama bu birikimlerle geçen Küntay'ın gerçekleştirdiği araştırmaların çoğu polisin eline geçen çocuklarla ilgili olmuştur (Küntay, 2011b; 31). Esin Küntay'ın bu alanda sosyoloji yazınına getirdiği özgünlük iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi her sosyoloğun çalışmayı göze alamayacağı bir kurumda ilk iş deneyimini edinmiş olmasıdır. Bu deneyim onun akademik kariyerine damgasını vurmuş; bugüne kadar ve gelecekte “çocuk ve hakları” ile ilgili sorunların peşinden gitmeyi sürdürmüştür. Daha bireysel olan ikinci neden ise Esin Küntay'ın kişisel özellikleridir: duyarlı, yılmak bilmeyen ve disiplinli yapısı akademik çalışmalarına yansımıştır.

Çocuk hakları, çocuk fuhuşu, kent, aile, yoksulluk, şiddet, kadın ve bedeni, beden istismarının adli tıp boyutları, yaşlılık, hizmet kuruluşlarında kalite gibi konular aslında Küntay'ın ilk çalışma alanının ardında bulunan toplumsal dinamiklere ilişkin kavramlardır. Dolayısıyla anılan konularda da çalışmaları bulunan Küntay, sivil toplum örgütleri ve Birleşmiş Milletlerin ilgili kuruluşları ile yakın ilişki içindedir, ve bu kurumlarda da gönüllü çalışmalarını sürdürmektedir. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama programlarında yüksek lisans ve doktora dersleri vermektedir. Türk sosyoloji dünyasında öğrencilerine, bölüm arkadaşlarına ve meslektaşlarına ışık tutmakta ve yol göstermektedir.

Güç Koşullardaki Çocuk Sorunu

Çalışma alanlarından biri olan güç koşullarda çalışan çocuklar izleği üzerinde yaptığı araştırmalarında Esin Küntay “sokakta yaşayan çocuklar”; “uçucu-uyarıcı madde bağımlısı çocuklar”; “kanunla ihtilaf halindeki/suçla maruz kalan çocuklar” başlıkları altında diğer pek çok sosyoloğun yaptığı gibi çalışmalar yapmıştır. Ancak kendisinin çalışmalarını diğerlerinden ayıran ve farklı kılan nitelik “ticari seks işçisi olarak mağdur edilen çocuklar” ve “pornografik materyale konu olan çocuklar” üzerine gerçekleştirdiği örtük ve gizil alanları zorlayan ve toplumsal boyutlardaki dönüşümleri irdeleyen yüzyüze görüşmelerin yapıldığı alan araştırmalarıdır.

1960'lardan Günümüze: Örtük ve Gizil Alan Araştırmaları

Bu alanda Esin Küntay ilk deneyimini kariyerinin başlangıç yıllarında yaşamış ve aradan yirmi beş yıldan fazla bir süre sonra, bu kez akademik araştırma-

ları ile deneyimlerini yaptığı pek çok alan araştırmasında, katıldığı ulusal ve uluslararası sempozyumlarda, yayınlarında ve medyada (TV, gazete, radyo) paylaşmaktadır. 1965 yılında İstanbul Emniyet Müdürlüğü binası olarak kullanılan Sansaryan Han'ın ikinci katında bulunan "Çocuk Bürosu"nda Emniyet Müdürü tarafından yayınlanan bir genelge ile polis tarafından karakollara getirilen çocukların tümünün bir kere de görülmek üzere Çocuk Bürosu'na başvurdurulmaları isteniyor (Kuntay, Erginsoy, 2001, 92).

Makalenin 1960'lı yıllarına geri giden kısmını Kuntay'dan okuyalım:

"P. ile yapılan görüşmede evden kaçma nedenini saptamak üzere yöneltile soruya verdiği yanıtta üvey anne baskısından, aile çevresindeki fiziksel ve duygusal istismardan bunalan P.'nin yeni bir hayat kurma düşüyle evini terk ettiği anlaşıyor. P.'nin evden kaçma kararını vermesinde, gazetede gördüğü 'artist olmak isteyen genç kızlara fırsat tanınacağı' yönündeki ilan etkili oluyor. İlanda Yeşilçam Sokağı'ndaki bir büro adres olarak gösteriliyor. Gösterilen adrese ulaştığında neler olduğu sorulduğunda, P. kendisini bir adamın karşıladığını, artist olma isteğine olumlu baktığını söylüyor. Ancak adam bunun için bir deneme filmi çekimi yapılacağını, önce fotojenik olup olmadığını belirlemek için fotoğrafının çekilmesinin gerekli olduğunu söyleyerek, P.'nin biraz bluzunu açarak poz vermesini istiyor. Daha sonra da iç çamaşırlarıyla bir kaç poz daha çekiyor ve kendisini daha sonra haberdar edeceğini söyleyerek onu gönderiyor."

Makalede bu fotoğrafların basılıp çoğaltılarak Sirkeci'deki Büyük Postane'nin önünde ve benzer kalabalık yerlerde kartpostal şeklinde çoğaltılarak satıldığı belirtilmektedir. Aradan geçen otuz yıl içinde P. için geçerli olan boyun eğdirmе mekanizmalarının değişmemiş olduğunu bir kez daha kanıtlayan "Çok Güç Koşullarda çalışan ve Ticari Cinsel Sömürüye Maruz Kalan Çocuklar" üzerine İstanbul'da yapılmış ilk sosyolojik araştırmanın sonuçları makalede değerlendirilmiştir (Kuntay ve Erginsoy, 2001; 2005).

Çocuk Fuhuşu

Bir sıralama yapılacak olursa çocuk işçiliğinin en katlanılamaz, insan ve çocuk hakları açısından en kabul edilemez biçimi herhalde "çocuk fuhuşu"dur. Haziran 1999'da Cenevre'de, "Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerini Yasaklamak ve ortadan Kaldırmak İçin İvedi Eylem" hakkındaki 182 sayılı sözleşmesini imzalayan ülkeler arasında Türkiye de vardır. Sözleşmenin üçüncü maddesinde "her türlü kölelik ve da kölelik benzeri uygulamalar olarak;

çocuğun satılması, borçlandırılarak bağlı kılınması, fuhuş amacıyla sunumu, alış-veriş konu yapılması, pornografik malzeme olarak kullanılması vb. yasaklanmaktadır. Bu yasak eylemlere konu olan on sekiz yaş altı seks işçisi genç kızın dördüncü buluşmasında açıklamaya cesaret edebildiği anlatısı (Küntay, 2002a, 149):

“Sokaklarda özgürlük diye bir şey yok. Tersine dört duvar arasına sıkışmış gibisiniz; kölesiniz. Çok yorgunsunuz, dinlenmek isteyebilir, çalışmak istemeyebilirsiniz; hiç değil haftada bir gün. Ama olmaz. Karnınızı doyuracak, otelciye para ödeyeceksiniz. Gene gidersiniz disko kapısına; mecbursunuz. Paran yoksa bir yerde bir fincan kahve veren yok. Her gün, her gün hep aynı, hep kafanızda bu. Artık kölesiniz. İnsan kendine güvenecek. Ben savaşmak ve bu durumdan kurtulmak istiyorum, acaba şansım ne kadar?”

Küntay anlatıcının varolma savaşı sonucu köleninkine benzer yaşam koşullarının herşeyi tüm açıklığı ile ortaya koyduğunu; yaşadığı acıların yanı sıra, kendisinin herhangi bir işçiye tanınan “dinlenme hakkı”ndan yoksun bırakıldığına işaret ettiğini belirtmektedir. Köleleştirmenin farklı örnekleri ve uygulama biçimleri üzerinde çalışan Küntay, aile içindeki çocuğun en yakınları tarafından uygulanan ve gene en yakınların – anne gibi- göz yumduğu/görmezden geldiği şiddet, taciz ve hak ihlallerini de ele almıştır (Küntay ve Erginsoy, 2009; 746). ‘The Teenage Commercial Sex Workers – Victim or Offender’ başlıklı ‘Çocuk Tacizi ve İhlali’ konulu ISPCAN’ın düzenlediği uluslararası konferansta aile içi, aile dışı ve özbenlik tacizlerini Türkiye örneğinde sunmuştur (Küntay, 2001; 2002b). Bu konuda Esin Küntay her olanakta çocukların sesini; bedenleri üzerinde kurulan otoriteden kurtulmaları, sömürü ve şiddete maruz kalmamaları için duyurmaktadır (Küntay, 2004a; 87-88). Küntay araştırma yapıp, sahadan eline çekmemiştir; bugün çocuklar için UNICEF’in desteklediği araştırma sonucu kurulan ilk adım sığınmaevinin belki de yaklaşık on beş yıldır tek düzenli ziyaretçisidir.

Beden ve Şiddet: “Size ne! Benim kızım değil mi, istediğimi yaparım”

“Günümüzde ahlak kurallarının hayata geçirilmesi talebiyle kadına karşı baskıcı uygulamaların dozu giderek artmaktadır. Kadına karşı adil davranılması gereği göz ardı edilmektedir. Yanlış yönlendirmelerle, ahlaksal değerlerin kadına karşı adaletsiz tutumlara gözü kapalı olduğunu görüyoruz.” (Küntay, 2010; 17).

Küntay “Bedene Şiddet – Özbenlik Değerlendirmeleri” başlıklı eserinde bireyin bedeni üzerinde kurulan baskının anlaşılması için önce iktidar ve güç eşitsizliği kavramlarının açıklanması gereği üzerinde durmaktadır (Küntay, 2010;19). Aile çevresinde iktidar ilişkisinin enstest tabusunun ihlali yolu ile olduğunu farklı saha araştırmalarında bulgulamış olan Küntay, bu durumun çocuk haklarını hiçe sayan bir yaklaşım olduğunu, Anayasa’nın 41. Maddesinin “Aile Türk toplumunun temelidir” hükmünün de önemini yitirdiği gerçeğinin altını çizmektedir (Küntay, 2010; 19). Bu makaleden on yıldan önce, 1998 yılında, “Çocuk Hakları ve Aile-içi İlişkiler: BM Çocuk Hakları Sözleşmesi üzerine bir Yorum” başlıklı makalesinde de çocuğun aile çevresinde sömürülmesi ve haklarının zedelenmesi üzerine yazan Küntay, çocuğun sesinin duyulmasının, ardından duyurulmasının ihmal edilmemesi ve önemi üzerinde durmaktadır (Küntay, 1998; 546).

Mayıs 2009 yılında yaptığı bir görüşmede 16 yaşındaki kız çocuğunun uzun süre babasının cinsel tacizine uğradığı ve şikayeti üzerine babasının tutuklandığı görülmüştür. Ancak evde kalan beş küçük kardeşinin bu nedenle aç kaldığını düşünen anlatıcı, annesinin ve amcasının şikayeti geri alması için baskılarına maruz kalmıştır (Küntay, 2010; 23). İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Çocuk Bürosu’nda çalışırken bir baba ile yaptığı görüşmede, çocuğunu nasıl bu şekilde istismar ettiği yoklanan babanın verdiği yanıtı Küntay’ın değerlendirmesi “kızların birey olarak kabullenme yerine onu sahiplenmeyi doğru bulan bakış açısının altını yeniden çizelim; bu hep, kuşaklar boyu kadını/kız çocuğunu ikincil konumda değerlendirmelerin ürünüdür”: “Size ne! Benim kızım değil mi, istediğimi yaparım.”

Şiddet, “Suç ve Çocuk Kavramları Bağdaşır mı?: “Adam Etmek”

Küntay’ın bu ana başlık altında incelenebilecek pek çok eseri vardır. Yazar bu eserlerinde kent, göç, aile, kanunla ihtilaf halindeki çocuklar konularında alan araştırmaları yapmıştır. Başlığın “Suç ve Çocuk Kavramı Bağdaşır mı?” bölümü Küntay’ın “Mala Karşı İşlenen Organize Suçlarda Patlama ve ‘Çocuk İstismarı’ makalesinin giriş başlığıdır (Küntay, 2006; 115). Küntay makalesinde olay esnasında saldırının hedefi haline gelme kaygı ve korkusunun sonucu olan bir davranış, toplumun giderek duyarsızlaştığı yönündeki anlık değerlendirmeye yol açtığını belirtiyor; ve bu yüzeysel değerlendirmenin, herhangi bir suç olayına – özellikle organize olanına – katılan 18 yaş altı bireyle ilgili olarak da yapıldığını belirtiyor (Küntay, 2006; 127).

“Canını acıtan eylemlere katılan bir çocuk bile olsa genelin bakış açısı ‘adam edilmesi’ için ciddi yaptırım uygulanması, başka bir deyişle cezaevine konması yönünde. Bu yöndeki görüşü biraz daha açacak olursak; ‘çocuk büyük fark etmez, bireyin çocuk yaşta olduğu özürü öne sürülemez, o başkasını mağdur etmiştir, yakalanmalı ve cezasını çekmelidir’.” (Küntay, 2006; 128).

“Okul Çağındaki Çocuklar Arasında Şiddet Olgusu” başlıklı makalesinde “Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”na göre orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerden % 7,7’sinin çete üyesi, her on gençten birinin delici, kesici alet; yirmi gençten birinin ateşli silah taşıdığı belirtiliyor (Küntay, 2007; 14). Küntay okulların “çocuk dostu eğitim” ortamları olarak yeniden yapılması gerektiğini, aksi halde zorunlu eğitimle olumlu bir sonucun elde edilemeyeceğini, yapılanın sadece kağıt üzerinde bir değişiklik olacağını, nitelikli birey yetiştirilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlanamayacağını belirtmektedir. Küntay’ın aile ve aile ortamına verdiği önem ilgili her makalesinde görülmektedir. “Ticari Seks İşçisi Kız Çocukların Dramı” ve “Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklar” makalelerinde de aile içinde eşitlikçi, paylaşımcı, demokratik ortamın varlığı üzerinde durmaktadır (Küntay 2004b, 9; 2007, 16).

“Street Children in Istanbul: In Need of Care and Protection” makalesinde Küntay Beyoğlu ilçesi polis merkezinde yapmış olduğu alan araştırmasında evden kaçmayı sapmış davranış olarak bulgulamıştır (Küntay, 1993). Bir başka örnek yazısında; “Growing Up in Broken Families and Its Impact Upon Deviant Behavior” adlı makalesinde Küntay, çocuklarda sapkın davranışlarla parçalanmış ailenin doğrudan ilişkisinin üzerinde durmaktadır (Küntay, 1987; 1014).

Yaşam döngüsü içinde çocuk büyür, bir zamanlar çocuk olan –kadın veya erkek- kendi gerçeklikleri içinde yaşlanır. Küntay bireyin yaşam döngüsünü, en zor koşullar altında çocukluktan yaşlılığa araştırmaktadır.

Aileden Devlete: Yaşlılık

Esin Küntay çocuk, aile, ailenin dinginliğinin önemi, parçalanmanın çocuğun yaşamına getirdiği olumsuzluklar – taciz, ensest, suç isnadı, fuhuş, pornografi gibi konularda çalışırken, bireyin tüm yaşam evrelerini de ele alacak kadar duyarlıdır: Yaşlılık, yaşlılıkta bağımlılık ve kuşaklararası ilişkiler (Küntay, 2003). Genelde az çalışılan bir alan olan yaşlılık konusunda Küntay İstanbul’da kurumsal bakım içinde olan yaşlılarla ilgili yaptığı alan ara-

türmasında geleneksel destek sistemlerinden kurumsal destek sistemlerine geçişin ölçüsünün ve derecesinin saptanması gereği üzerinde durmuştur. Makalenin en çarpıcı yönü yaşlılığın bireyin yaşam döngüsü içinde edilgen bir süreç olmadığı ve yaşlının yardıma muhtaç bir birey olarak algılanmaması gereğinin vurgulanmasıdır. Tıpkı çocuk gibi: Çocuk da ne edilgen, ne de salt yardıma muhtaç bir bireydir; yaşlı da, çocuk da hakları olan bireylerdir. Bu nedenle, Küntay tüm çalışmalarında “Onun için değil, onunla birlikte davranmak” gereği üzerinde durmuştur.

“Onun için Değil, Onunla Birlikte Davranmak”:

Küntay’ın çocuk merkezli yaklaşımında vurguladığı en önemli görüş, onun için değil, onunla birlikte davranabilmektir (Küntay, 1995; 2001, 320-321). Çocuğun hak sahibi bir birey olduğu, “küçük” olmasının bu haklar açısından yetişkin bir bireyden farkı olmadığı gerçeğini ve iletisini her türlü kesime – ilgili emniyet yetkililerinden, bakanlıklara, yatılı koruma kurumlarından öğrencilerine – yaymak için büyük çaba sarf etmektedir. Bu konuda isteyen kurumlara eğitim vermektedir. “Bir Hizmet Kuruluşunda Kalite: Polis – Vatandaş İlişkisi” başlıklı eserinde öncelikle polisin imajı ve hizmette kalite konuları üzerinde durulmuştur (Küntay, 2004c; 27-30). “Sürekli İyileştirmeye Dayalı Örgüt Kültürü” ve “Yaşam Boyu Sürekli Eğitim” konularında 1990’lı yıllardan bugüne Emniyet Genel Müdürlüğü’nün UNICEF’le ortaklaşa düzenlediği çocuk polisi ve amirlerinin hizmet içi eğitimlerinde yer almış olan Küntay var olan durumu kabul etmemeyi, klasik yönetim biçiminin ve yönetici imajının değişmesi gereği üzerinde durmuştur.

2013 yılı ilkbaharından bu yana yaşanan İstanbul, Taksim Gezi Parkı olayları düşünüldüğü zaman Küntay’ın bu makalesi bir kez daha önem kazanmaktadır:

“Bir zamanların ast’ın (memurun) amirinden aldığı emir, tepeden verilen direktifler doğrultusunda uygulaması şeklindeki emir-denetleme sistemi, çağı yakalama adına, yerini yatay organizasyonlara bırakmıştır. Bugün, emir-denetleme biçimine dayalı yapılanma artık tartışan, bilgi veren, paylaşan ve ikna ederek uygulatan Toplam Kalite Yönetimi geçerlidir. Günümüz yöneticisi de imajını değiştirmek yükümlülüğündedir. O artık herşeyi bilen, sadece denetleyen, hep düşünen, çok az konuşan geçmiş dönemlerin çatık kaşlı yöneticisinden farklı; güler yüzlü, birlikte çalışan kapısı açık, katılıma elverişli zeminin oluşmasına olanak sağlayan, görüş ve duyguları paylaşan kişidir” (Küntay, 2004c; 32-33).

“Mum bacaklı Miki”: Bendeniz

Bu makaleyi bitirirken kendi anlatımı kullanacağım. Zayıf, çelimsiz, an-nemin deyişiyle bendeniz: Mum bacaklı Miki. 1960’lı yıllar, Erenköy’de bir müstakil evin alt katında kiracı olarak oturuyorduk.

“Uzun koridorda, ya da bana uzun gelen, ablamla el ele tutuşmuş, salona doğru yürüyorduk. Gece geç vakitti. Herhalde tanıştırmak üzere çağır-mıştık. Telaşlı, genç ve alımlı bir anneyi hastalanan küçük kızı ile ilgili doktor olan üvey annem sakinleştiriyordu. Merak etmeyin ateşi şimdi dü-şecek diye.”

Nice yıllar sonra 1982’de doktora yaparken Esin Hoca ile tanıştığımız-da, insanı her zaman hayran bırakan belleği ve zekası ile bana “Sen o kori-dordaki küçük kız mısın yoksa” demişti. Evet ben o mum bacaklı Miki idim. Üç yaşında parçalanmış bir ailenin en küçük bireyi, görünüşümden beklen-meyecek cesaretim, özgüvenim ve duygusallığımla o bendim. Duygusallığı-mı dengelemeyi, kaçmamayı, bir arkeoloğun toprağı kazdığı gibi hassas ve zor konularda sahaya çıkma cesaretini ve korkusuzluğunu Esin Hocamdan öğrendim. Asık suratlı olmadan, gülümseyerek yaşama bakmayı ise yaşamı-mın her aşamasında ona danışmama ve düşüncelerini öğrenerek ilerlemeye borçluyum. O yalnız bir hoca değil, aynı zamanda yıllar sonra çok iyi bir dost ve çok sadık bir arkadaş oldu bana.

Güzel Sanatlar Akademisi üniversiteye geçiş süreci içinde idi, Sosyoloji Bölümü kuruluyordu, işe Sosyal Bilimler Enstitüsü ile başlanmıştı. Birden bire kendimi Fındıklı binasında ikinci katta bulunan Sosyal Bilimler Enstitüsü ofisinde “uzman” kadrosunda çalışırken buldum. Ve ne kadar memnunum böyle bir hoca tarafından yetiştirildiğim için. Esin hocanın Çocuk Bürosu’nda sosyal hizmetlerdeki engin deneyimi ve o dönemde müdürümüz Prof. Dr. Safa Erkün’ün sağduyulu, dinleyen ve saygılı tutumu; Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü’nü bitirmiş olmam; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniver-sitesi’nde Sosyoloji Programının kuruluşunda Weberyen bir denk düşme ol-muştur. Bu izlek üzerinden devam eden ve sürekli kendini yenileyen Bölüm, yalnız Türkiye’de değil Avrupa ve Amerika’da bilinen ve tanınan bir bölüm haline gelmiştir. Bunun nedeni hem güçlü akademik kadronun varlığı, hem de Bölümden mezun olan öğrencilerin yurtdışında, farklı ülkelerde (A.B.D., Fransa, Hollanda, İngiltere) sürdürdükleri akademik kariyerdir.

Sosyoloji Bölümü kurulduktan sonra, Esin Hoca’nın bölüm başkanlığında, bölüm başkan yardımcısı sıfatıyla uzun süre birlikte çalıştık, alan araştırmaları

yaptık. Esin Küntay ile bu kadar uyumlu ve sevgi dolu, bir o kadar da verimli ve düzeyli bir akademik yaşam herhalde yaşamımdaki en büyük şanslarımdan biriydi.

Benim gibi daha nice insanı yetiştirmiş olan, bizlerin önünü açan, yeni ufuklar görmesini sağlayan yegane hocamın önünde saygıyla eğiliyorum ve onu her zaman sevgiyle kucaklıyorum.

Kaynakça

- Küntay, Esin. "Growing Up in Broken Families and Its Impact Upon Deviant Behavior". Eds. Karin Ekberg & Per Egil Mjaavatn, *An International Interdisciplinary Conference on the Life and Development of Children in Modern Society*, Trondheim, Norway, June 10-13, 1987. 1014-1023.
- "Street Children in Istanbul: In Need of Care and Protection". Eds. Karin Ekberg & Per Egil Mjaavatn, *Children at Risk: Selected Papers*, The Norwegian Centre for Child Research. December 1993. 223-231.
- "Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Bunların Korunma Sistemleri Üzerine Bazı Düşünceler". *İstanbul Barosu Çocuk Hakları Günleri, 17-18 Kasım 1995*. İstanbul: Hakimevi. 214-222.
- "Çocuk Hakları ve Aile-İç İlişkiler: B.M. Çocuk Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir Yorum". *Türkiye'de İnsan Hakları Konferansı, 7-9 Aralık 1998*. Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdare Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi. 541-547.
- Küntay, Esin ve Erginsoy, Güliz. "Sirkeci'deki Kartpostallardan İnternetteki Cinsel Sunumlara: Çocuk Yaşta Kız Çocukların Cinselliklerinin Sömürülmesi Olgusunun Toplumsal Boyutlardaki Dönüşümleri". *Bilişim Toplumuna Giderken: Psikoloji, Sosyoloji ve Hukuktaki Etkiler Sempozyumu*. Kültür Bakanlığı ve Türkiye Bilişim Derneği, 23-24 Mart 2001. 89-98.
- Küntay, Esin. "The Teenage Commercial Sex Workers – Victim or Offender?". *Child Abuse and Neglect – Improving Child Protection Policies and Practices, presented by The International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect (IPSCAN) and The Turkish Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect (TSPCAN)*, Istanbul, Turkey, 24-27 August 2001, Abstract book. 32-33.
- "21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Kölecilik Uygulamalar Paradoksu". *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. Ankara: TODAİE Yayınları, 2002a. 143-155.
- "Family Backgrounds of Teenage Female Sex Workers in Istanbul Metropolitan Area". *Journal of Comparative Family Studies – Special Issue: Theoretical and Methodological Issues in Cross Cultural Families*, XXXIII/3. Summer 2002b. 345-358.
- "Elderly in Residential Care in Istanbul: Transition from Family Support to State Support". *The International Conference on Intergenerational Relations in Families Life Course*, March 12-14, 2003, Institute of Sociology, Academia Sinica, Taiwan. 35-50.

- “Bir Hizmet Kuruluşunda Kalite: Polis-Vatandaş İlişkisi”. *Kamu Yönetiminde Kalite III. Ulusal Kongresi*. Ankara: TODAİE, 2004c. 27-33.
- Küntay, Esin ve Güliz Erginsoy “Ticari Seks İşçisi Kız Çocukların Dramı”. *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma*, 1. Cilt. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2004a. 83-94.
- Küntay, Esin. “Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklar”. *Polis Dergisi*, Sayı 41. 2004b. 8-14.
- Küntay, Esin ve Erginsoy Güliz. *İstanbul’da On Sekiz Yaşından Küçük Ticari “Seks İşçisi” Kız Çocuklar*. 2005, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005.
- Küntay, Esin. “Mala Karşı İşlenen Organize Suçlarda Patlama ve Çocuk İstismarı”. Der. Firdevs Gümüşoğlu. *Terör, Şiddet ve Toplum*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006. 115-131.
- “Okul Çağındaki Çocuklar Arasında Şiddet Olgusu”. *Polis Dergisi*, 13/53. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü, 2007. 11-17.
- Küntay, Esin ve Erginsoy, Güliz. “Sexual Exploitation of the Girl Child: Juvenile Commercial Sex Workers in Istanbul”. Ed. Hugh D. Hindman. *An Historical and Regional Survey*. New York: M.E. Sharpe, 2009. 745-747.
- Küntay Esin, “Bedene Şiddet – Özbenlik Değerlendirmeleri: Toplumbilimsel Bir Analiz”. Der. Yasemin İnceoğlu ve Altan Kar. *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010. 15-35.
- “Çocuk Dostu Kentler”. Der. Firdevs Gümüşoğlu, *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001. 315-321.
- “Çocukluğumdan Birkaç Anı”. *Dünyadan Büyüktür Çocuk: Çocuk ve Çocukluk Dönemi Deneme Kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2011a. 28-29.
- “Güç Koşullardaki Çocukların Sorunu (Bir Sosyoloğun Gözünden). *Dünyadan Büyüktür Çocuk: Çocuk ve Çocukluk Dönemi Deneme Kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2011b. 30-40.

HOCAMIZ ESİN KÜNTAY

Oya OKAN

Ayşen ŞATIROĞLU

“İnsan olmak, insanları küçük görmekten geçer”

Bin dokuz yüz seksen beş yılında Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünün araştırma görevlisi kadrosuna atanabilmek için girmiş olduğum yazılı sınavı kazandıktan sonra, mülakata alınmak üzere Fındıklı’da Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne çağrıldığım zaman çok heyecanlıydım. Yirmili yaşlarımda genç bir anne olarak farklı bir yaşama adım atmaya hazırlanıyordum. Girdiğim ortam, İstanbul Üniversitesi’nden çok farklıydı. Mülakat için içeri alındığımda karşımda iki ‘otoriter erkeğin’ yanında, ‘buyrun Oya Hanım’ diyen coşkulu bir kadın sesiyle bir nebze olsun rahatladım. Doğal olarak sosyoloji üzerine sorulan soruların ardından, ‘coşkulu kadın sesi’ bu kez, ‘herşey bir tarafa Oya hanım, çocuğunuz varmış kim bakacak çocuğunuza’ diye sordu. Akademik bir sınavda çocuğumun bakımının soru konusu olması doğrusu beni çok şaşırtmıştı. Biraz da gençliğin verdiği idealizmle küçümsemiş bile olabilirim bu soruyu. ‘Coşkulu kadın’ verdiğim yanıtla rahatlamış olacak ki, mülakattan da başarılı çıktım ve önce M.S.Ü. Fındıklı yerleşkesinde, ardından Beşiktaş’ta Fen-Edebiyat Fakültesi binasında yan yana, can cana olduk. Biz, üç genç asistan kadın, Ayşe Durakbaşı, Ayla Yüce, Oya Okan, ‘coşkulu, hayat dolu, disiplinli ama esnek olabilen’ Esin Hocamız’la birlikte yeni bir yaşama adım attık. Küçük odamızda hep birlikte mücadeleye başladık.

Kurallara uymamız gerektiğini ama kuralların da yeri geldiğinde esnetilebileceğini, zorluklar karşısında yılmamamız gerektiğini, ‘otoriter erkekler’le nasıl başa çıkabileceğimizi hiç farkına varmadan öğrendik. Hocamız, çalışma disipliniyle tek bir sınav kağıdının bile ne kadar titizlikle okunması gerektiğini, öğrencinin varlık sebebimiz olduğunu ve her birinin özel ve saygıyı hak eden bireyler olduğunu, derslere verilmesi gereken önemin kendimize olan saygımızla orantılı olduğunu, kısaca kendi ifadesiyle “insan olmanın insanları küçük görmekten” geçtiğini “ulaşılmaz insan olmanın insan olmamak olduğunu” davranışlarıyla anlattı bize.

Hayatın yalnızca akademideki rollerimizi başarıyla gerçekleştirmekten oluşmadığını da öğrendik Esin Hocamız’dan. Hayat akademiden ibaret değildi ama

üniversite, öğrenciler, çocuklar, özellikle suça itilmiş çocuklar, dersler ve araştırmalar da yaşamlarımızın olmazsa olmazlarıydı. İnsan olmanın, yaşamın, küçük dokunuşlardan, anılardan, dostluklardan, doğum günlerinden, kokinalardan, fulyalardan, yeni yıl partilerinden, ama aynı zamanda zorluklardan ve mücadeleden oluştuğunu gösterdi. Zorlukların üstesinden güçlü bir biçimde nasıl gelineceğini yine hocamızdan öğrendik. Hemen hemen hergün bir aradayken belki de farkına varamadığımız ne çok şey öğrenmişiz sizden hocam. Esin hocamın mülakatta bana neden o soruyu sorduğunu da yıllar içinde o kadar iyi anladım ki! Yaşamlarımızı, farklı rollerimizin bizlere yüklediği sorumlulukların altında ezilmeden nasıl sürdürebileceğimizi de mesafeli bir yakınlık çerçevesinde verdiği ipuçlarıyla aşmamızı sağladı. 1986-1989 yılları arasında karşılaştığımız sorunlar ve zorlukların ardından üç genç kadın farklı yerlerde olmak durumunda kaldık ama Esin Küntay yaşamlarımızın önemli bir döneminin parçası olarak hep bizimleydi.

1992 yılında İstanbul Üniversitesi'nde göreve başladım. Benden hemen sonra genç bir arkadaş bize katıldı. Daha önce kendisini tanımamıştım ama olaylara yaklaşımı, çalışma disiplini ve anlayışı, insanlara yaklaşımı tanıdıktı. Yakınlaştık, dost olduk. Ayşen Şatıroğlu ile aynı bölümden mezun olmuştuk ama ardından her ikimiz de Esin Hoca'nın tedrisinden geçmiştik. Esin Küntay, kendisinin cismen bulunmadığı mekânlarda bile varlığı ile insanlar arasında köprüler kuran yanıyla bizi birbirimizle buluşturdu.

Sevgili Ayşe Durakbaşa Esin Hocamıza armağan bir kitap önerisinde bulunduğu zaman, hocamızla bir mülakat yaparak yaşam öyküsünden bazı satırbaşlarını sizlerle paylaşmak üzere kapısını çaldık. Esin Hocamızdan yaşam öyküsünü bizimle paylaşmasını istediğimizde, mütevazı tavrıyla 'kim ne yapsın benim hayatımı' dese de her zamanki konukseverliğiyle bizi Teşvikiye'deki evinde ağırladı. Cankaya Bey'den çaldığımız özel zamanları için her ikisine de teşekkür ediyoruz.

Esin Küntay, Osmanlı'nın eğitilmiş kadrolarından gelen anne-baba soyu ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Batılı eğitim alınıp güçlü kadınların var olduğu, İstanbul'un çok kültürlü yapısı içinde yer alan bir ailenin çocuğudur öncelikle. Küntay'ın yaşam öyküsünün üzerinden Türkiye'nin kuruluş dönemlerinden günümüze bir okuma yapılabilir.

Esin Küntay, İstanbul Ayaspaşa'da Saadet Apartmanı'nda, Behire Muhtar Çilli Kantoğlu ve Sedat Kantoğlu'nun çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Daha sonra Gümüşsuyu'nda halen mevcut olan Akun apartmanına taşınan Kantoğlu ailesinin çocukları, anneleri gibi halen Türkiye'nin önemli eğitim kurumlarından biri olan Robert Lisesi'nde eğitim almışlardır. "Beni ben yapan, kişiliğimi oluşturan RC'deki öğretmenlerdir. İnsanın kişiliğini geliştirmeye imkân tanı-

yan bir ortamda okuduk” ifadesiyle, lisede almış olduğu eğitime özel bir önem atfeden hocamızın iki kızından birisi de aynı ‘özgür ortamda’ eğitim görmüştür. Ailenin tarihinde önemli bir yeri olan Robert Kolej’de teyzesinin ardından Esin Küntay da öğretmenlik yapmıştır.

Esin Küntay’ın annesinin babası Ahmet Muhtar (Çilli), Hicaz Demir Yolları ve Kemerburgaz Demiryolu Mühendisidir. İsmet İnönü başkanlığında Lozan’a giden birinci delegasyon içinde yer alan Ahmet Muhtar Bey, Cumhuriyet sonrası ilk kabinede Nafia Vekili (İmar Bakanı) olarak görev yapmıştır. Anne-annesi ise İzmirli Şemi Bey’in kızı Saniye Hanım’dır.

İstanbul Kadısı olan ve İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde 1912–1918 arasında Rize (Lazistan) Milletvekilliği yapmış olan Ziya Molla, Esin Küntay’ın büyük babasıdır. Ziya Molla bir hukukçu ve din âlimidir. Ziya Molla ile Rumelili eşi Şevkiye Hanım’dan dünyaya gelen Süleyman Sedat Kantoğlu, Esin Küntay’ın babası, kurucularından olduğu Petrol Limited Şirketi ile 1941’de Petrol Ofisi’ne dönüşen şirketin Genel Müdürüdür. Belli aralıklarla beş dönem Galatasaray Kulüp Başkanlığı yapmış olan Sedat Kantoğlu, Galatasaray Kulübü’nün ilk Divan Kurulu Başkanıdır. Annesi Behire Muhtar Çilli Kantoğlu da o dönemlerde adı Arnavutköy Amerikan Kız Koleji olan Robert Lisesi’nden mezundur. Esin Küntay, İngilizce, Almanca ve Fransızca bilen, matematik ve fen bilgisi çok iyi olan annesi Behire Hanım’ın, ağabeyi Pulat Kantoğlu, kız kardeşi Filiz Özer ve kendisinin üzerinde önemli etkisi olduğunu özellikle vurgular. Behire Hanım, çocuklarının yaşamlarını önemli ölçüde etkilemiş baskın bir karakterdir.

Esin Kantoğlu’nu annesi kadar belki de ondan daha çok etkileyen bir diğer kişi ise teyzesi Sahire Muhtar Çilli’dir. Amerika’da Comell Üniversitesi’nde doktora yapan ilk Türk kadını olan, mezun olduğu Robert Lisesi’nde kırk yıl çalışarak, ekonomi ve sosyoloji dersleri veren ve en son “Hocaların Müdürü” makamında görev yapan Dr. Çilli, bir dönem yeğeni Esin Küntay’ın da öğretmenliğini olmuştur. Hukuk Fakültesi’nde okurken ekonomi dersinden aldığı ‘pekiyi’yi, 9. Sınıfta ekonomi dersini aldığı teyzesine borçlu olduğunu ifade eder. Daha sonra Küntay tarafından verilecek olan ‘sosyoloji’ ve neredeyse akademik yaşamını belirleyen ‘sosyal hizmetler’ dersini de teyzesinden almıştır.

Kolejin özgür ortamının ve seçmeli derslerinin kendi yaşamı açısından önemli olduğunu vurgular. Seçmeli derslerin varlığı ve özellikle ‘Child Guidance’ dersinin ilerleyen yıllardaki araştırmalarının ve meslek yaşamındaki etkinliklerinin çıkış noktasıdır. Mimar Sinan Üniversitesi’nde Bölüm Başkanı olduğunda bölüm programına çok sayıda seçmeli ders koyduğunu, disiplinler arası çalışmaya önem verdiğini söylüyor. O dönemin rektörü Taççındık Gökçe programın

köklü bir şekilde değiştirilmesine karşı çıkarken, Küntay, açık bir yönetim anlayışı ile hareket edeceğine Gökçe'yi ikna ederek, ders programının inandığı doğrultuda hazırlanmasını sağlamıştır.

Robert Kolej'den sonra girdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin sosyal çevresi Küntay'a çok farklı gelmiştir. Hocaların yabancı dil bilen var mı sorularını yanıtsız bırakır. Şükrü Baban, Ali Fuat Başgil, H. Nail Kubalı, İlhan Akın, Bülent Davran ve Lütfi Duran gibi hocaların öğrencisi olan Küntay, Hukuk Fakültesi'ndeki ilk yılının ardından, aslında gönlündekinin İngiltere'de psikoloji okumak olduğunu düşünmeye başlar. Bu sırada ABD'de eğitim almak üzere bir burs da kazanan Küntay bu bursu, Adnan Menderes dönemindeki döviz politikası nedeniyle kullanamaz.

Psikoloji okumak istediği halde ağabeyi hukukçu olduğu için Hukuk Fakültesi'ne girmiştir ama bugün, hukuk okumuş olduğu için kendisiyle gurur duyduğunu ifade etmektedir: “İyi ki hukuk ardından sosyoloji okudum, çocukların sorunlarının çoğunlukla aile kaynaklı olduğunu gözlemledim. Yaptığım araştırmalar bana bunu gösterdi. Bu perspektifi bana sosyoloji sağladı.”

Yurt dışında eğitim alma ve bu eğitimi burslu gerçekleştirme amacından vazgeçmeyen Küntay, Hukuk Fakültesi'ndeki ikinci yılında bu kez Fullbright bursuna başvurur. İlk aşamayı başarıyla geçtikten sonra sözlü sınavda insan, insan ilişkileri, çocuk vb. konulara ilgi duyduğunu ifade ederek heyetin ilgisini çeker ancak “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi gibi önemli bir okulda okuduğu” ve ikinci sınıfta olduğu için kabul alamaz ve heyetteki kişiler önce eğitimini tamamlamasını isterler.

Esin Küntay, Hukuk Fakültesi'ndeki hocalarından, anayasa hukuku hocaları Hüseyin Nail Kubalı'yı hiç unutamaz. O yıllarda, bitirme sınavları yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalıdır ve sözlüden geçemediğiniz takdirde tekrar yazılı sınavına girmeniz gerekmektedir. Dolayısıyla yüzlerce belki de binlerin üstünde öğrencinin okuduğu fakültede her yıl 40-50 öğrenci mezun olabilmektedir. Böyle bir ortamda, Küntay'ın sözlü sınavını yapan Kubalı ilk sorunun cevabından sonra kendisine ‘aferin’ demişken ardından gelen soruda duraksayınca ‘sen zaten çok kötüsün’ diyerek, Esin Küntay'ın şimşeklerini üzerine çeker ve son soruyu Küntay eliyle iterek yanıtlamaz. Bir sonraki sınav döneminde yine Kubalı'nın karşısına geçen Küntay, oldukça başarılı bir sözlü sınav vermesine rağmen ‘orta’ almıştır. “Çok çalışmıştım ama hakkımı yedi, Kubalı yüzünden herşeyi bırakabildim”. Küntay'a akademide yapılan haksızlıklar sadece bu anekdotla sınırlı değildir ama o vazgeçmemiş sonunda kazanan kendisi olmuştur.

Hukuk Fakültesi'ndeki son yılında Küntay bir mektup alır. 1960'lı yıllardaki adıyla Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından İngiltere'de Swansea

Üniversitesi'nde eğitim görmek için bir seçme sınavına çağrılmaktadır. İki yıl önceki sınav başarısını unutmayan Fullbright temsilcileri Bakanlığa Kuntay'ı tavsiye etmiştir. İngiltere'ye Cento Bursu ile yollanacak kişilerin seçileceği sınava 88 kişi başvurur. Aralarında doçentlerin de bulunduğu adaylar arasından Kuntay birinci olarak çıkar. Sözlü sınavda ise seçim yapmak için İngiltere'den Swansea Üniversitesi, 'Sosyal Politika ve Yönetim Programı' müdürü gelir. Çocuk suçluluğu konusunda çalışmak ve Çocuk Mahkemelerinde yargıç olmayı amaçlayan Kuntay, Swansea Üniversitesi, Sosyal Politika ve Yönetim Programı'na katılmak üzere 1962 yılı Ağustos ayında İngiltere'ye gider.

Swansea Üniversitesi'nde ilk kez ayrımcılıkla tanıştığı yer üniversitenin kızlar yurdu olacaktır. İki ayrı binadan oluşan yurtlardan biri modern biçimde tefriş edilmiştir. Kurayla yurtlara yerleştirme yapılacağı söylenmesine karşın eski yurda renkli tenliler gider. Esin Kuntay yeni yurt odalarından birine yerleştirilir. Türk olduğu için kendisi bir ayrımcılığa uğramamıştır ama siyah tenlilerin, sobalı eski yurtlara yerleştirilmiş olmasından duyduğu rahatsızlığını hâlâ unutamaz.

Swansea kızlar yurdunun kapıları gece yarısı kapanmaktadır, ama o zaten "geleneksel ülkeden gitmiş"tir. O yıllarda İngiliz orta sınıf ailelerin kızları da kendisi gibi muhafazakâr ailelerden gelmektedir, dolayısıyla bir sorun yaşamaz. Ancak, "İngiliz gençlerle bilgi birikimimi karşılaştırdığımda, kültür ve bilgi düzeyi açısından bizlerin daha üst düzeyde olduğumuzu rahatlıkla ifade edebilirim. İngilizler kendilerini üst düzey gördükleri için başka kültürlerle ilgilenmemişler. Ben lisede, küçük yaşlardan itibaren Yunan klasiklerinden temel Batı klasik metinlerine kadar tamamını okumuştum." diye anlatmaktadır.

Swansea Üniversitesi'ndeki danışmanını ve özellikle Araştırma Metodları ve Kent Sosyolojisi derslerini aldığı Prof. Paul Baxter'ı minnetle anıyor Kuntay. Baxter'ın derslerinden çok yararlandığını, örneğin, ensest kavramı ile ilk kez Baxter'ın dersinde karşılaştığını anımsıyor. İngiltere'de konuyla ilgili bilgilенmesinin daha sonraki yıllarda Çocuk Bürosu'ndaki karşılaştığı sorunlara yaklaşımında çok faydası olduğunu ifade eden Kuntay'ın İngiltere'deki eğitim süresinin neredeyse yarısı alanda yapılan gözlem ve çalışmalarla geçer.

İngiltere'de kuramsal çalışmaların ardından 15'er günlük Fransa ve İtalya'da alan çalışması yaparlar. Manchester'da küçük yaşta suça itilmiş kızların (15-16 yaş) kaldıkları tesislerde gözlemlerde bulunurlar. İngiltere'de sosyal hizmetlerin denetimindeki 'foster family' -koruyucu aile- sisteminde tam anlamıyla yetişmiş sosyal çalışmacılar tarafından aile incelenerek raporlar yazılmakta ardından sıklıkla çocukla ve aile izlenmektedir. İngiltere ve ABD'nin söz konusu alanlarda çok ileri düzeyde olduğunu ifade eden Kuntay, aynı dönemde Londra'da çocuk mahkemelerinde de gözlem yapma amacı ile de İngiltere'de çocuk mahkemelerinde

duruşmaların kamuya kapalı olmasına karşın stajyerlerin gözlem yapmasına izin verilmektedir. Bu durumun Türkiye’de aksine işlediğini söyleyen Esin Küntay’a göre, çocuk konusunda çalışacak olan kişilerin mutlaka mahkemelerde gözlem yaparak, deneyim kazanması gerekir.

İngiltere’de suça çocuklarla birarada bulunarak gözlemler yapma olanağı elde etmiştir. ‘Probation’ -denetimli serbestlik-, çocuğun itilmiş olduğu suçun niteliğine göre, açık cezaevinde tutulan çocuklarla bir arada bulunan Küntay, söz konusu çocukların gözlem altında tutuldukları tesislerde günlük yaşamın gerektirdiği işlerde çalıştırmalarını önceleri yadırgamakla birlikte sonradan bu faaliyetlerin çocukların bir anlamda disipline edilmesinde çok önemli olduğunu düşünmektedir. Ekonomik olarak düşük seviyede, çok çocuklu ve/veya parçalanmış ailelerden gelen bu çocukların yaşadıkları yerin devamlılığına katkıda bulunarak yeniden hayata hazırlandıklarını gözlemler.

Londra’da ‘Local Authority’, belediyeye bağlı olarak işleyen ‘adopted children’, evlat edinilmiş çocuklar sisteminin işleyişi konusunda da deneyimlenir. Sosyal hizmetlere bağlı izleme yükümlüleri ile birlikte evlat edinen ailelere giderek gözlemlerde bulunur. Sistem çocuğu bir aileye yerleştirdikten sonra terk etmez, görevliler öncelikle ailelerle ilgili araştırma yapar, ardından kontroller sürmektedir. Çocuk için devlet tarafından aileye ödenen paranın nerelere harcandığı sorgulanmakta, daha doğru bir ifadeyle çocuk için kullanıldığından emin olunmak istenmektedir.

Uluslararası Çocuk Mahkemeleri konusunda İngiltere ve Türkiye mukayeseli çalışması, özellikle İngilizler tarafından ilgiyle karşılanır. ‘Juvenile Delinquency’-‘Çocuk Suçları’ başlıklı teziyle ‘Sosyal Politika ve Yönetim’ programını tamamlayan Esin Küntay, Türkiye’ye döndükten sonra, suça sürüklenen çocuklar konusunda çalışma yapmak konusunda zihnini netleştirmiştir.

Danışmanları, her anlamda kendileriyle ilgilenmişlerdir. Bu açıdan çok şanslı olduğunu söyleyen Küntay, gençlere nasıl destek verileceğini hem okuduğu liseden hem de İngiltere’deki danışmanından öğrendiğini anlatmaktadır. Hoca öğrenci ilişkisi açısından Hukuk Fakültesi ile lise ve İngiltere deneyimlerinin çok farklı olduğunu altını çizen Küntay, kendisinin öğrencileriyle olan ilişkisini “saygı çerçevesinde gelişen dostluk” olarak tanımlamaktadır.

Türkiye’ye döner dönmez İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Çocuk Bürosu’nda (şimdiki Çocuk Şube Müdürlüğü) çalışmaya başlar. Küntay’ın hayatında önemli yer tutan isimlerden biri olan ve dönemin İstanbul Emniyet Bölge Müfettişi olan halası Nebahat Kunt, suça sürüklenmiş çocuklarla çalışma idealini gerçekleştirebilmesi için önemli bir referans olmuştur. 1963-1968 yılları ara-

sında Çocuk Bürosu'nda 'sokakla' tanışır, 'sokağı koklar'. Hayatının bu dönemi ilerleyen yıllardaki çalışmaları açısından ufuk açıcı bir deneyim olmuştur.

1963 yılında Emniyet Müdürlüğü Çocuk Bürosunun başında Nuran Sayın vardır. Büroda kendisiyle ilgili ilk izlenim, "kolejli kız gelmiş, Nuran bunu yer" şeklinde olsa da, beraber çalışmaları beş yıl süresince sokak kültürü ile tanışan Kuntay, İstanbul'un suç profilini öğrenir. Kuntay, işinde koşulsuz bir bağlılıkla ve şevkle çalışır, sırtında çocuk taşır. Tanıştığı sokak kültürüyle, yine dönemin polis muhabirlerinden Halit Çapın'a 'Kolejli kız ağzını bozdu' dedirtecek kadar içiçedir artık. Bu dönemde, 'suça sürüklenmiş çocuklar', onların aileleri, yaşam ve arkadaş çevreleri açısından önemli deneyimler edinir. İngiltere'deki tecrübelerinin, çocuklarla yakın ilişki kurmasında önemli bir etken olduğunun altını çizen Kuntay, suç türleri açısından İngiltere ve Türkiye'nin benzer profil çizdiğini; hırsızlık ve ensestini her yerde olduğunu ifade etmektedir.

Topluluk karşısında ilk konuşmaları da Nuran Sayın aracılığıyla gerçekleşir. Verdiği çeşitli konferanslar ve meslek tanıtım programlarında 'şimdi asistanım da bu konuda size bir şeyler söyleyecek', diyerek Kuntay'ın da tecrübe kazanmasına destek olur Sayın. Birlikte çalışmaları beş yılın ardından, Kuntay'ın yaşamında, anne ve teyzesinden sonra, iş hayatında sert ama ev yaşamında feminen olarak tanımladığı Nuran Abla'sı önemli insanlardan birisi olarak yerini alır.

1968 yılında Esin Kuntay emniyetten ayrılır, eğitim konusunda çok hassas bir kişi olan annesinin ısrarlarıyla 1969 yılında avukatlık stajını yapar ama baroya kayıt yaptırmaz. Robert Kolej'den gelen teklif üzerine haftanın belli günlerinde olmak üzere, 1969-1973 yılları arasında Robert Kolej'de 'Social Problems' -Sosyal Problemler- dersini verir. Robert Lisesi'nde 'Sosyal Problemler' dersinin yanında bir dönem 'Sosyoloji' dersini de üstlenen Kuntay Milli Eğitim'in 'Sosyoloji' dersi ile ilgili olarak izin vermemesi üzerine, Robert Kolej'deki görevinden ayrılır.

Suça sürüklenen çocuklarla ilgili deneyimlerini akademik alanda sürdürmek amacıyla İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne, Cahit Tanyol'a başvurur. Cahit Tanyol ve Sahir Erman ortak danışmanlığında 1976 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nde "Ailede Çözülmenin Çocuk Suçluluğuna Etkisi: İstanbul Çevresinde Yapılmış Bir Araştırma" konulu Doktora Tezini tamamlayarak Doktor unvanını alır. Doktora sürecinde 'Adli Tıp' ve 'Kriminoloji' derslerini de alan ve bu derslere duyduğu ilgi ve heyecanın özellikle altını çizer Kuntay.

Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (şimdiki adıyla Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) 1973 yılında çalışmaya başlar. Esin Kuntay, akademi-

ye bağlı Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu (UESYO) 1984 yılında kapanana dek gündüz ve gece programlarında da ders verir. 1973 yılı aynı zamanda, hayat ve çalışma disiplini kendisine örnek aldığı Safa Erkün hocasıyla birlikte çalışmaya başladığı dönemdir. Safa Erkün hukuk ve sosyoloji birlikteliği açısından da örnektir Küntay için. Safa Erkün, YÖK'ün kuruluşunun ardından DGSA'nın MSÜ'ye dönüşmesinde ve Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Bölümü'nün yer almasının da mimarlarından.

Bu arada bir parantez açalım ve şu notları ekleyelim: Küntay, 1978'de Doçent; 1990'da Profesör olup, Sosyoloji Bölüm Başkanlığı ve 2003-2004 yılları arasında Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı görevlerini üstlenmiştir. 2004 yılında emekli olan hocamız aynı üniversitede lisans ve lisansüstü derslerini yürütmektedir. Ayrıca, 1996'dan bu yana Emniyet Genel Müdürlüğü, Asayiş Daire Başkanlığı ile UNICEF'in ortaklaşa düzenlediği çocuk polisinin yetiştirilmesi amaçlı servis içi eğitimlere, eğitimci olarak katılmaktadır.

Esin Küntay'ın hayatındaki önemli kişilerden bir diğeri Mübeccel Kıray'dır. Kıray, Küntay'ın hem akademik hem de özel yaşamında önemli yere sahiptir. Akademik anlamda çok keskin bir zekaya sahip olan Kıray'ın, enerjisinin çok yüksek olduğunu ve değerlendirme kapasitesinin çok önemli olduğunu ifade eder. Kıray'ın özel hayatında eşi ile olan 'aşk'ı, konukseverliği ve insancılığı kendisini çok etkilemiştir. Nuran Sayın'dan sonra 'Beco' da hem mesleki, hem de aile yaşamı açısından örnek olmuş kadınlardır.

Mübeccel Kıray'dan söz etmişken, "Kent Sosyolojisi"nin, sosyolojinin en önemli dalı olduğunu, tartışılan her konunun, özellikle de suçun kentle bağlantılı düşünülmesi gerektiğinin altını çizmemizi söylemektedir. Söyleşimizi hocamızın büyük bir hevesle çalışmaya devam ettiği bu konuyu gündeme getirerek bitirmenin doğru olacağını düşündüğümüz için suça sürüklenen çocuklarla ilgili zaman içinde nelerin değiştiğini aktarmasını istiyoruz. İşte öğrendiklerimiz:

Ailede eğer kuşaklar arasında boşluk ve çatışma varsa, aile kurumu olması gerektiği gibi değil de olmaması gerektiği gibiyse karımıza suça sürüklenen çocuklar çıkabiliyor. Çocukların ve gençlerin problemlerinin ailede çözülmesi gerekirken, ailenin çözülmesi ve ailenin olumsuzluklar üreten bir yapı haline gelmesi ile çocuklar sokağa itilebiliyorlar. Sokağa itilmiş çocuklar artık birbirini etkilemeye ve tetiklemeye başlıyor.

Bir başka ifade ile sokağa itilmiş çocuklar ağa takılıyorlar ben de 'öbür taraftan ağ atalım' diyorum. Çünkü geri alınan çocuklar var. Zaman zaman bana 'boşuna uğraşıyorsun' diyorlar. Oysa Nuran Hanım zamanından beri kurtulan çocuklar olduğunu biliyorum.

1980'lerin başında, 1960'lı yıllarda yaptığım 'case work'lere bakıp konunun hangi açılardan farklılaştığını görmeye çalıştım. Bu süreçte ortaya çıkan en önemli farklılık seksenlerin başında itibaren uçucu madde kullanımı gözlenirken, altmışlarda böyle bir problemin olmaması idi.

Peki o günlerden sonra ne değişti? diye sorabilirsiniz. Evet, küreselleşme ile grup suçlarına doğru geçiş yaşandı. Amerikan tarzı bir çeteleşme gözlemlemiyoruz ama gasp ve yağma olaylarında kullanılan gruplar var. Öte yandan 1990'larda ATM'lerde uyuyan çocuklar vardı; oysa şimdi yok gibi.

Yetkililer 'uçucu-uyarıcı madde bağımlılığı ile ilgili ne yapabiliriz?' sorusunu sorup hemen sonuç almak istiyor. Oysa öyle olmaz. Sabırla izlenmesi gereken bir süreç var. Araştırma yapanın düşüncesini dikkate almak gerekir. Uzun, orta ve kısa dönemli çözümlere bakmak lazım. Hızla sonuca varmayı beklememek gerekir.

Peki, risk oluşturan aileler hangileridir? diye düşünülebilir. Öncelikle çok çocuklu ve göçen ailelerde sorunlar olduğunu görüyoruz. Bir de eğitim çok önemlidir; eğitim olmadan sorunları çözemeyiz. Eğitimsiz ve çok çocuklu ailelerin sokaklarda çalışan çocukları hakkında araştırma yaparsanız, aklınıza gelmedik şeyler öğrenebilirsiniz. Örneğin dört yaşında çocuk, '20 liraya alıyorum 25'e satarsam iyi olur' diye düşünebiliyor. Hatta 'bana acıyorlar, mendil almadan 100 lira veriyorlar' diyebiliyor. Gidiş böyle olduğu sürece suç potansiyeli artacaktır.

Biz 1996'dan beri çocuk polisi eğitimleri yaptık. Bu eğitimlere daha çok asayişle ilgilenenleri yolladılar. Genellikle 'terör gibi önemli bir sorun varken sokağa itilen çocuklar problemi çok büyük sorun değildir' gibi bakıyorlar. Oysa çocuklara organize suç örgütleri tarafında el atılması mümkündür. Bunun bir sonucu olarak, suça itilmiş çocuklar giderek terörist çocuklar haline gelebilirler. O halde sosyal araştırmalarla sosyal politika oluşturulması gerekmektedir.

Bir başka konu ise cinsel istismara maruz kalan çocuklardır. Bu soruna 2001'den sonra Sadettin Tantan el attı. Ben de ortaya çıkan verileri paylaştım. Çok kızanlar oldu ancak benim yaptığım konuyu objektif olarak gözler önüne sermekti. Cinsel sömürü mağduru çocuklar konusu o kadar önemli ki, bu çocukların kaldığı kurumlarda çalışanlar da travma yaşayabiliyorlar.

Kuntay'ın akademik hayatındaki temel çalışma konusu hakkında paylaşacağı bilgiler tabii ki bunlarla sınırlı değildir; burada sadece başlıklar halinde yer almaktadır. Suç ya da cinsel istismar tek başlarına bile insanı etkileyen konular olmasına rağmen, söz konusu çocuklar olduğunda, karşımızdaki problem insanın canını daha da acıtır. Bunlara rağmen topluma ve çocuklara faydalı olmanın verdiği duygusal tatmini bütün çalışmalarını süresince son derece heyecanla yaşa-

muş bir hocadan bu konuyu dinlemek insana karmaşık duygular veriyor. İşini böylesine aşkla ve coşkuyla yapmak, duygusal olarak yıpratacak konuların altından çocuk ve insan sevgisi sayesinde kalkmak... Saatlerini bonkörce bize ayıran hocamızın yanından çıktığımızda hissettiğimiz duygular bunlardı.

Esin Küntay Hocamızın kendisinden dinlediğimiz yaşam öyküsünü satır başları ile aktardığımız bu yazıda, duygularımızı da paylaşmak istedik. Arkadaşım Oya Okan'ın, asistanlık günlerinden bu günlere kalan duygu ve düşüncelerine yazının başında yer verdik. Ben de son sözler olarak doğum günü vesilesiyle yazdığım şu satırları paylaşmak istiyorum:

‘Sevgili Esin Hocam,

Akademik çalışmalarına sizinle başladım. O günlerden bugüne yaklaşık 23 yıl geçti. Sizin yanınıza geldiğimde sadece hevesli bir öğrenciydim ama araştırma yapma ve tez yazma konusunda hiçbir fikrim yoktu. Nasıl araştırma yapacağımı, nasıl not kartlarını hazırlayacağımı, nasıl plan yapacağımı ve nasıl metin yazacağımı sizden öğrendim. Kısacası, tez yazmanın düşünsel ve operasyonel bir süreç olduğunu sizin rehberliğiniz sayesinde anladım. Hatta araştırma etiğini, referans vermenin ne kadar hassas bir konu olduğunu bana siz öğrettiniz. Bir danışmanın öğrencisi ile düzenli bir takvime göre görüşmesi gerektiğini yaşayarak sizden öğrendim. Tezimin yazdığım bölümlerini evinizde birlikte uzun uzun okuduk. Tez yazmanın zorluk ve güçlüklerle dolu olduğu ölçüde zevkli ve eğlenceli bir iş olduğunu, danışman hocam siz olmasaydınız öğrenemeyecektim. Sizden öğrendiklerim sayesinde akademisyen olma yoluna devam edebildim ve daha sonra yapmaya çalıştığım her şeyde de rehber olmaya devam ettiniz bana. Şimdilerde öğrencilerimle, özellikle tez öğrencilerimle kurduğum ilişkiyi de sizden öğrendiklerim biçimlendiriyor. Ama bir konu var ki sizi ‘taklit etmek’ çok kolay değil: Yaşam coşkunuzla insanları motive edebilme beceriniz. Siz, genellikle eksikliklerin ve hataların titizlikle ifade edildiği gündelik hayatımızda, olumluya büyük bir enerji ile vurgu yapan özel bir insansınız. Bu nedenle emnim tüm öğrencileriniz için çok değerli bir motivasyon kaynağı olmaktadır.

1990-1991 yılları, teyzenizle ilgilenmek zorunda olduğunuz, zamanınızın çok sınırlı olduğu bir dönemdi. Bana ayırdığınız zamanın ne kadar kıymetli olduğunu, babamın sağlık sorunları nedeniyle benzer koşulları yaşadığım hayatımın bu döneminde çok daha iyi anlıyor ve sadece müteşekkir olduğumu söyleyebiliyorum.

Doğum gününüz kutlu olsun sevgili hocam, nice sağlıklı, mutlu ve coşkulu yıllara...’

1960 SONRASI TÜRK SOSYOLOJİSİNDEKİ YENİ UFUK: KIRAY SOSYOLOJİSİ

Ünal ÖZEN

Ülkemizde yüzyıla yakın bir geçmişi olan sosyoloji biliminin en büyük temsilcilerinden biri ve kendi alanında bir ekol olan Mübcecel Kıray'ın sosyal bilimler yaklaşımının temelinde 1940 yılında girdiği Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde kazanmış olduğu sosyolojik yaklaşımlar yer almaktadır. Türkiye'de köklü değişimlerin yaşandığı 1960 yılında akademik hayata başlamasının hemen ardından, saha araştırmalarına başlayarak sosyal bilimlerdeki temel yönelimini ilk andan itibaren yaşama geçirmeye çalıştı. Mübcecel Kıray "Sosyal bilimlerin içinden çıkukları toplumun ürünüdür" sözü ile toplum ve bilgi arasındaki ilişkinin ve etkileşimin varlığına işaret etmiştir.

Kıray'a göre sosyal bilim olgulara dayanarak başka bir deyişle insanların dışında var olan, baksa da bakmasa da var olan, tesir etse de etmese de var olan yönleri bakarak, belirli tekniklerle bunları sistemli gözlemleyerek ve çok çalkantılı durumda, mutlaka değişmeyi de göz önünde tutarak bilgi üretmelidir.¹

Kıray sosyal bilimlerin gelişmesini üç temel akım içerisinde ele almıştır: "Pozitivistler, bilimsel sosyalistler, bir de tarih felsefecileri ya da (verstehenze) sosyal hadiseleri anlamak gerekir diyenler."² Birinci grup içerisinde pozitivistler ve ampiristler yer almaktadır. Kıray'a göre bu grupta yer alan sosyologlar, "ister pozitivist teorisyenler Spencer, Durkheim olsun ister ampirist Le Play ya da Charles Booth gibi veri toplayanlar olsun, bu çalışmalar 19. Yüzyılın büyük bünye değişikliklerini izah edemiyorlardı."³ Bu grupta yer alanlar olguları araştıran konum alışılarına rağmen, hem Avrupa'daki kapitalizmin gelişmesini ve sanayi devrimini açıklayamamakta; hem de Durkheim'ın "anomie"nin nasıl ortadan kalkacağına ilişkin açıklamalarında olduğu gibi hemen sosyal felsefeye dönüş yapmaktadırlar. İkinci grupta bilimsel sosyalizmi benimseyenler yer alır. Dinamik ve değişimleri açıklayan bir ele alış yapısına sahip olan bilimsel sosyalizm, "hem vakıalara dönük ve determinis-

¹ Mübcecel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yay., Kasım 1999, İstanbul, s.54

² A.g.e, s.11

³ A.g.e, s.14

tik yani bir anlamda pozitivist, hem de büyük zaman birimlerini ve toplum içinde yalnız parça parça yönlerin ve kurumların değişikliklerini değil, büyük temel değişiklikleri izleyen bir ele alış tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Bundan da ileri giderek, toplumu meydana getiren ilişkiler bütünü içerisinde insan tabiat ilişkilerinden doğa insan ilişkilerinin yani üretim ilişkilerinin büyük zaman birimlerindeki gelişmelerinin de daha büyük rolü olduğunu ileri sürmüştür.”⁴ Üçüncü grupta yer alan sosyologlar ise “sosyal bilgilerle tabii bilimler arasında mahiyet farkı olduğunu aynı metotla işlenemeyeceğini ‘verstehenze’, ‘anlama’ gerektiğini ileri sürmüştür.”⁵ Weber başta olmak üzere bu grupta yer alan sosyal bilimciler, determinizmi reddederek onun yerine inanç sistemlerini ve her toplumda kendine özgü olanı açığa çıkarmayı hedeflemişlerdir.

Kıray, bu üç sosyal bilim yaklaşımı arasında açıkça bilimsel sosyalist yaklaşımın uzun dönemli yapısal değişimleri ön plana alan yaklaşımını benimser. Kıray’ın en karşı olduğu yaklaşım üçüncü yaklaşımdır. Yazılarında doğrudan pozitivistliği değil mekanik pozitivistliği yadsır. Kıray bir toplumun gelişmesini kavrayabilmek için bilimsel sosyalizmin en üstün yaklaşım olduğu konusunda çok açık bir kaniya sahiptir.⁶ Kıray bir makalesinde bu görüşünü şöyle açıklıyor: Bazı sosyal bilimciler her toplumun biricikliğini, bu toplumun tarihinin benzersizliğini savunan ve her toplumu kendi bağlamı içinde anlamaya çalışan ve tarih felsefesi içinde değerlendirilebilecek bir görüşe saplanıp kalırlar. Temel toplumsal yapıya, bundaki değişime ve merkez ülkelerle ilişkilerine duyulan ilgi, bazı sosyal bilimcileri de bilimsel sosyalizme yöneltmiştir; çünkü bu görüş, toplumun tarihsel ve determinist açıdan yorumlanmasına son derece elverişli bir yaklaşım sunar.⁷

Sosyal Bilim ve Sosyal Değişime Dair Yaklaşımları

Kıray’ın sosyolojik yaklaşımının merkezinde sosyal değişme yer almaktadır. Sosyal değişme tüm toplumlarda gerçekleşir ve evrenseldir. Bu nedenlerle Kıray’a göre sosyal değişme, sosyal bilimlerin merkezi konusu olarak ele alınmalıdır.

⁴ A.g.e, s. 14

⁵ A.g.e, s.15

⁶ İlhan Tekeli, “Değişimin Sosyoloğu Mübeccel B. Kıray”, *Mübeccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan - H. Kurtuluş - F. Ercan - M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.34

⁷ Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yay, Kasım 1999, İstanbul, s.54

Emre Kongar, Kıray'ın evrimci bir görüşe sahip olduğunu tanımladıktan sonra Kıray'ın değişme hakkındaki temel ilkelerini şu şekilde özetlemiştir: 1. Toplumsal yapının öğeleri birbirlerine bağlı olduğu için, değişimin rastgele olmadığı 2. Toplumsal yapının bazı öğelerinin değişmesinin öteki öğeleri de etkilediği 3. Bir ögenin değişmesinin tüm toplumsal yapıyı değiştirdiği 4. Toplumsal yapının bütün öğeleri aynı hız ve miktarda değişmediği için, arada boşluklar olduğu 5. Değişimin meydana gelmesi, toplumsal yapının iç değişme oluşumları ile birlikte her zaman denge kurma mekanizmaları halinde belirdiğini ifade etmiştir.⁸

Kıray, sosyal yapıya şeklini veren faktörleri; doğal kaynaklar, bunları işlemek için kullanılan teknoloji, nüfus ve özellikleri, sosyal organizasyon ve bu özelliklerin hepsinin etkileşiminden doğmuş değerler sistemi olarak sıralar. Kıray'a göre bu değişkenler birbirine bağlı olduğundan toplum görece bir denge içerisinde. Herhangi birisinde meydana gelen bir değişiklik dengeyi bozarak zincirleme reaksiyonlar halinde tüm topluma yayılır. Ancak belirli bir zaman sonra toplum tekrar görece bir denge konumuna gelir.

Kıray, toplumların yaşadığı değişimlerin derece derece gerçekleştiğini, belirli bir aşamadan sonra bunun bir yapı değişikliğine dönüştüğünü ve değişme halindeki toplumların bölük- pörçük düzensiz toplumlar olmadığını birçok makalesinde ve söyleşisinde belirtmiştir. Toplumların değişmemiş, değişmekte olan ve değişmiş bulunan yönlerinin bir tutarlılık içerisinde olduğunu ifade eden Kıray araştırmacıların en önemli görevinin bu düzeni hem yapı farklılığı olarak hem de sosyal oluşumlarını derecelendirerek izlemek olduğunu vurgular. Sosyal yapı her taraftan ve her zaman zincirleme reaksiyonlar halinde değişime uğrarken, aynı zamanda değişime uğrayan toplumun değişik kurumları, ilişkileri ve değerleri arasında yine her zaman bir denge hali söz konusudur.

Kıray'a göre toplumlar iç ve dış dinamiklerin etkisi ile değişime uğrar. Değişimi kendi iç dinamikleri ile gerçekleştiren toplumlar uyumlu bir gelişme ve ilerleme kaydederken, dış dinamiklerin etkisi ile değişen toplumlar ise değişimi yavaş ve krizli yaşarlar. Değişimin yavaş olduğu toplumlarda eski düzene ait kurumların yeni yapı içerisinde, yeni düzene ait kurumların da eski yapı içerisinde işlev kazandığını, değişime uğradığını görebileceğimizi vurgulamaktadır. Ancak değişimin hızlı olduğu toplumlarda, sosyal yapının kurumları, ilişkileri ve değerleri aynı anda değişmediğinden, eski ve yeni her iki yapıda da görülmeyen yeni kurumlar ve ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Bütün-

⁸ Emre Kongar, "Mübeccel Belik Kıray", *Türk Toplum Bilimcileri*, Remzi Kitabevi, 1982, İstanbul, s.451 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

leşmeyi ve değişimin bunalımsız atlatılmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan bu yeni beliren kurumlar, ilişkiler değerler ve fonksiyonları Kıray, “tampon mekanizmalar” kavramı ile ifade etmektedir.⁹

Hatice Kurtuluş’la yaptığım söyleşide *tampon mekanizmaların bir isyanı bastıran, bir dönüşümü frenleyen* bir yanı olduğunu altını çizerek bu kavramın önemini şöyle anlattı: “Tampon mekanizmalar 1960 yılında gecekondular için söyleniyordu, bugün ise mafya için de söylenebilir. Bence onun için tampon mekanizmalar kavramı evrensel ölçekli bir kavramdır. Hâlâ geçerliliğini koruyan çok önemli bir kavramdır.”

Kıray, tampon mekanizmaların değişmeyi yavaşlatacağını ama tamamen engelleyemeyeceğini, değişim halindeki toplumun bir sosyal yapıdan diğerine geçişi önlemeyeceğini ifade etmektedir. İlhan Tekeli, Kıray’ın “sosyal değişim” anlayışının gelişmeyi içerdiğini, gelişimin dış müdahalelerle geciktirilebile, tersine çevrilemeyeceğini ifade etmiştir; Kıray’a göre toplumsal yapıların bütünlük eğilimi nedeniyle sosyal yapının bir bölümünde değişim oldu mu diğer bölümünün değişmeden kalmasının olanaksız olduğunu belirterek, Kıray’ın değişim ve gelişim konusundaki analizlerinde bir iyimserliğin var olduğuna işaret eder.¹⁰

Emre Kongar Kıray’ın tampon mekanizma kavramını; toplumu devamlı bir denge durumunda gören işlevselci (fonksiyonalist) yaklaşım ile Ogburn’un kültür boşluğu kuramının bileşimi sonunda ortaya çıkmış bir kavram olarak tanımlamakla birlikte, Kıray’ın aynı zamanda tampon mekanizma kavramıyla işlevselci görüşün kavramlarından olan çözülme ve disfonksiyon (bozuk işlev) kavramlarını anlamsızlaştırdığını da ifade etmektedir. Çünkü Kıray’a göre değişen bir yapının özelliklerini, değişim öncesi yapıya bakarak, disfonksiyonel olarak nitelemek yanlıştır. E. Kongar’a göre Kıray, aynı zamanda işlevselci görüşün denge modelini, değişmeye başlamış - dengesi bozulmuş - toplumun tampon kurumlar aracılığıyla yeniden denge durumuna geldiği savı ile pekiştirmektedir.¹¹

⁹ Mübeccel Kıray, *Ereğli; Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Bağlam Yay, Ekim 2000, İstanbul, s.20

¹⁰ İlhan Tekeli, “Değişimin Sosyoloğu Mübeccel B. Kıray”, *Mübeccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan - H. Kurtuluş - F. Ercan - M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.24

¹¹ Emre Kongar, “Mübeccel Belik Kıray”, *Türk Toplum Bilimcileri*, Remzi Kitabevi, 1982, İstanbul, s.463-464

Yaşanan toplumsal değişikliklerin bir ana eksenini mevcuttur. Sosyal bilimci bu ana eksenindeki değişkenleri inceleyerek temel yapı değişikliğini anlayabilir ve ancak böyle doğru analizler yapabilir. Kendisiyle yaptığım söyleşide bu yaklaşımını “ben bütün analizlerimde daha çok önemli olanı, daha az önemli olandan ayırırım” diyerek ifade eden Kıray’a göre Türkiye’nin toplumsal yapı değişikliğinin ana eksenini, köylülük içerisinde gerçekleşen dönüşüm ve bunu yarattığı toplumsal sonuçlardır. Bu eksene uygun olarak Kıray saha araştırmalarını ve makalelerini; kırsal alandaki çözülmenin ve kentleşmenin sorunları ile bunlara bağlı değişimler üzerine yapmıştır.

Kır Sosyolojisi

Sosyolog olarak Kıray için Türkiye’de olup biteni açıklamanın anahtarının köylülüğün çözülmesi olgusu olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir.¹² Kıray’a göre bu geri dönülemez bir süreçtir, nüfusun yüzde on ile yüzde on beşinin kırdaki köylü olarak değil pazara üretim yapan çiftçilere dönüşerek kalıncaya kadar da sürecektir. Kıray bu çözülme sürecini, büyük ve küçük toprak sahiplerinin yaygın olduğu bölgelerde yaptığı araştırmalarla, karşılaştırmalı bir değerlendirme yaparak ortaya koyarak gerek büyük toprak sahiplerinin gerekse küçük toprak sahiplerinin önemli sorunlar yaşadıklarını saptamıştır. Türkiye’de kırsal alandaki yaşanması gereken çözülme Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşmemiştir. 1940’lar Türkiye’sindeki ekilen toprakların %97’si küçük işletmelere, %2,3’ü orta işletmelere ve %0,7’si büyük işletmelere ait olduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır.¹³

Kıray, kırdaki yaşanan asıl çözülmenin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Marshall yardımının da itici gücüyle büyük toprak sahipliğinin ve yarıcılığın/ortakçılığın yaygın olduğu bölgelerde tarımın modernleşmesi, makineli sulamalı, suni gübreli üretime geçilmesi ile gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu dönemde büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bölgelerde, bir kısım yarıcı tarım işçisi haline gelmiş, bir kısmı da tümüyle topraktan koparak şehre göç ederek sanayi ve hizmet sektörü için işçi rezervine katılmıştır. Küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bölgelerde de ticari tarımın başlaması ile sürece

¹² İlhan Tekeli, “Değişimin Sosyoloğu Mübeccel B. Kıray”, *Mübeccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan; H. Kurtuluş; F. Ercan; M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.25

¹³ Adnan A. Akçay, “Toprak Ağalığından Kapitalist İşletmeciliğe Türkiye Tarımında Büyük Topraklı İşletmeler”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yay. Şubat 1999, İstanbul, s.117 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ayak uyduran bir kısım köylü, pazar için üretim yapan bir sistemin parçası olurken, elli dönümden daha az toprağa sahip köylüler ise yeni şartların getirdiği yatırımları yapamadıklarından dolayı topraksızlaşarak ya tarım işçisi olmuşlar ya da kente göç etmişlerdir.

1960'larda Kıray'ın ticarileşme, meta üretimi, makineleşme ve kredi kullanma gibi süreçler yoluyla toprak ve sınıf kutuplaşması olacağı hipotezi üzerine kurulu araştırma programı köy araştırmalarının biçimlenmelerinde önemli bir yer tutar. Kıray büyük toprak sahipliğinin egemen olduğu köylerde sınıf kutuplaşmasının feodal toprak beyinin agro-endüstriyel bir kapitaliste, ortakçıların da ücretli işçiye dönüşeceği tezini¹⁴ Adana köylerinde yaptığı saha araştırmalarına dayandırmıştır. Kıray 1963-64 yıllarında Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin araştırma fonu ile gerçekleştirilen çalışmanın kendi analizlerine katkısını, yaptığı söyleşide "küçük toprak sahipliği ile büyük toprak sahipliğinin nasıl değişmekte olduğunu oradaki çalışma sonucunda fark ettim" diyerek ifade etti.

Kıray, kırsal alanda yaşanan çözülme sonucu oluşan değişimi ve yeni oluşumları, güç ilişkilerini, denge konumundaki güç ilişkilerini, tampon kurumları vb. yaptığı araştırmaların verilerine dayanarak açıklamıştır. Bu nedenle Kıray'ın araştırma sonucu bulgulara dayalı kavramsallaştırmaları ülke gerçeklerinin aynası olmuştur. Şimdi Kıray'ın ana eksene bağlı olarak değişen, Tekeli'nin 'temel değişme güzergâhının çevresindekiler'¹⁵ olarak tanımladığı değişimlere ilişkin yaklaşımını inceleyeceğim.

Ailenin ve Kadının Rolünün Değişimi

Kıray ana eksende yaşanan değişime bağlı olarak gerçekleşen ailenin ve kadının rolünün değişimine tüm araştırmalarında özel bir önem vermiştir. Ancak kadını özel bir konu ve çalışma alanı olarak tek başına ele almamıştır. Yaptığım söyleşide Kıray bu konudaki yaklaşımını bana şöyle anlattı : "Kadınlar benim için özel bir konu ve çalışma alanı değildir. Kadın bütün bu değişimlerin, şehrin bir parçasıdır. Kadını ele alırken önce kadın ve aileyi incelemek gerekir. Burada da kadının aile içindeki rolü nasıl değişiyor, kadının ailenin erkek üyeleriyle ilişkileri nasıl değişiyor ve evin dışına çıkıp iş yaşamı-

¹⁴ Bahattin Akşit, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler", 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yay. Şubat 1999, İstanbul, s.174

¹⁵ İlhan Tekeli, "Değişimin Sosyoloğu Mübaccel B. Kıray", Mübaccel Kıray için yazılar, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan - H. Kurtuluş - F. Ercan - M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.35

na atıldığı vakit yani toplum içinde kadın erkek ilişkileri nasıl değişiyor. Bir sosyolog olarak önce bu konuların incelenmesi gerektiğini düşünüyorum.”

Kıray kadın ve aile konusunu yaptığı saha araştırmalarına dayandırarak, köylerde ve şehirlerde uğradığı değişiklikleri açıklamıştır. Köylerde kadınlar geniş ailelerde düşük bir statüye sahiptir. Buna rağmen geleneksel çerçevede kritik rollere ve önemli fonksiyonlara sahiptir. Köylerde kadının aile içindeki konumu yaşına göre değişiklik göstermektedir. Genç gelin konumundan, orta yaşlı anneye ve kayıinvalideye doğru gidildikçe kadının aile içerisindeki statüsünde artış yaşanır. Kıray, kırsal ailede evli kadının rolünü iki başlıkta toplar: birincisi ailenin üretimine tam katılması ve tüketimi yönetmesidir. Tarlada çalışmasını yanında köylü kadın, evin içinde bir hasat mevsiminden diğerine gıda hazırlanmasını ve tüketimini kriz yaratmadan yeniden üretir. Kadının ikinci önemli rolü aile içindeki sürtüşmeleri, anlaşmazlıkları önleyen uyum sağlayan bir fonksiyona sahip olmasıdır. Otoriter babalar ve oğulların olduğu kırsal ailede, kadının bu özelliği değişmez. Hatta köylü kadınlar otoriter babalar ve oğulların ailedeki kızlara ve kadınlara karşı tutumlarını yumuşattığı görülmektedir.¹⁶

Köylülüğün çözülmesi sonrasında topraktan geri dönüşsüz kopan köylüler kentlere göç ettiler. Bu göç tüm toplumsal hayatı etkilediği gibi aile ve kadının ailedeki rolünde de önemli değişikliklere sebep oldu. Bu süreçte kentlerde kadın ailenin geçimine katkıda bulunmak amacıyla çalışmak durumunda kalmıştır. Ancak göç eden ilk kuşak kadınlar uzmanlık isteyen örgütlü güvenceli işlerde çalışma olanağını çok az bulmuşlardır. Erken yaşta evlenerek çocuk sahibi olmaları, çocukların bakımını üstlenecek kreş ve geniş ailenin annelelerinin babaannelerinin çekirdek ailede bulunmaması gibi nedenler kadınların çalışması bakımından önemli sorunlar yaratmıştır. Bu nedenle kadınlar evde iş yapmaya yönelmişlerdir. Araştırmalarda çok açıkça görülmeyen, büyük olasılıkla çalışma sayılmayan ama evde para karşılığı yapılan işler vardır. Nakış, örgü çevreye dikiş gibi.¹⁷

Kadının tüketimi düzenleme işlevi kentte daha da önem kazanmıştır.¹⁸ Ailenin kendisini şehir hayatının bir parçası olarak hissetmesini sağlayacak şehirli bir tüketim gereklidir ve bu tüketimi kadınlar ayarlamaktadır. Bu tüketim Kıray’a göre iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi ailenin kendi içeri-

¹⁶ Mübeccel Kıray, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yay., Kasım 1999, İstanbul, s.169

¹⁷ A.g.e., s.171

¹⁸ İlhan Tekeli, “Değişimin Sosyoloğu Mübeccel B. Kıray”, *Mübeccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan - H. Kurtuluş - F. Ercan - M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.55

sinde kimsenin göremeyeceği tüketimdir, diğeri ise herkes içinde yapılan ve ailenin statüsünü herkese göstermeyi hedefleyen gösterişçi tüketimdir.

Kentte kadının aileye gelir getirme ve tüketimi düzenleme işlevi yanında önemli bir rolü de ilişkilerinin uyumunu sağlamaktır. Kız çocuklar evlenerek tanımadığı insanlarla ilişki kurma zorunluluğu nedeniyle güç koşullara dayanıklı bir şekilde yetiştirilmektedir. Kıray kadınların bu yetiştirilme özelliklerinden dolayı yeni tanıdıkları insanlarla iyi ilişkiler kurmaya kendilerinden fedakarlık etmeye ve giderek yeni davranış tarzlarını hızla benimsemeye ve uyum göstermeye erkeklerden daha yatkın olduklarını işaret eder. Kıray, kadının bu özelliklerinin kentte yaşanan değişimlerin aile içinde gerilimi yaşanmasında ve ailenin yeni sürece uyum sağlamasında önemli bir rolü olduğunu ifade etmektedir.¹⁹ Bu özelliği ile kadın değişimin hızlandırıcısıdır. Kıray, Ereğli çalışmasının verilerine dayanarak kadının bu işlevini tampon mekanizma olarak tanımlamıştır.

Kentleşmenin gelişmesi, kadının ailedeki rolünü değiştirirken aynı zamanda genel olarak az gelişmiş ülkelerde değişmesi çok zor olan kadın - erkek ilişkilerini de etkilemiştir. Köyde yaşanan dar ilişkilerin oluşturduğu değer skalasına göre erkek için bir kadın; ya annesi, eşi, kız kardeşi ya da komşusu köylüsüdür. Bunların dışındakiler tanımadığı ve potansiyel olarak hepsi birden “kötü kadın”dır. Kentin zorunlu anonim ilişkileri bu değerlendirmeye biçimini değişikliğe uğratarak hem erkekler hem de kadınlar için nötr, otobüs yolcusu, memur, satıcı ya da tanımadığı bir kadın kategorilerinin benimsenmesi mümkün olmaktadır.²⁰

Toplumsal Değişme ve Zaman Kavramının Değişimi

Kıray, zamanı insan deneyiminin boyutlarından biri²¹ olarak tanımlayarak zaman kavramının iki önemli unsurunu sekans (ard arda geliş) ve değişiklikler arasındaki süre olarak tanımlar. Ard arda geliş sırasından bakıldığında olayla, hareketli bir doğru üzerinde belli bir sırayla yerleşmiş noktalar olarak algılanırlar. Süre deneyimi ise olayların göreceli mesafelerinden ve bunlar arasındaki aralıklardan kaynaklanır.²²

¹⁹ Mübeccel Kıray, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yay., Kasım 1999, İstanbul, s.175

²⁰ A.g.e., s. 177

²¹ Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yay., Kasım 1999, İstanbul, s.213

²² A.g.e., s.216 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kıray'a göre tüm insan etkinlikleri zaman içinde gerçekleştiği için, toplumsal sistemlerin varoluşu belli bir zaman organizasyonunu gerektirir. Ancak köy sisteminin ayrınılandırılmış bir zaman programlamasına pek ihtiyacı yoktur. Sanayileşmemiş toplumlarda, insan yaşamının tekrarlanan öğeleri ve doğa hareketleri temel zaman ölçüsü konumundadır.

Kıray, toplumsal yapı değişimine bağlı olarak zaman kavramının bir değişime uğrayacağını belirterek, gelişmekte olan ülkelerdeki bu değişimi 1960'lı yılların ilk yarısında Ereğli'de ve Adana köylerinde yaptığı saha araştırmalarına dayanarak açıklamıştır.

Kıray'a göre toplumsal yapı değişikliği esnasında insanların zamana yaklaşımı da değişmektedir. Kıray, bu değişimin zamanın ölçümünde, zamanın kullanımının birey tarafından planlama biçiminde ve bireyin şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman karşısındaki tutumlarında gözleneceğini varsaymaktadır.²³ Kıray, bu hipotez doğrultusunda Ereğli saha araştırmasında hane reisine sabah kaçta kalktuklarına dair bir soru sormuştur. Bireyin sabah uyanacağı zamanı ve bunu kavramsallaştırma biçimini, üretim tarzı aile örgütlenmesi ya da inanç sistemi belirlemektedir. Kıray'ın çalışmada kasabada evrensel standart uyanma vaktinin baskın hale geldiğini (yüzde 86.8) bu oranın köylerde de modern teknolojinin kullanılması ile birlikte geliştiğini (yüzde 61.7) gözlemlemiştir. Toplumsal değişimin hızlanması ve sanayi toplumunun oluşması ile birlikte zaman ve zamanın hassas ölçümü çok daha önemli, akılcı ve planlı kullanılması gereken bir konuma gelmektedir.

Toplumsal Değişme ve Tüketim Normlarında Değişim

Kıray'ın doktorasını "Dört Farklı Kültürde Gösterişçi İstihlak Eğilimleri" konusunda yaptığı düşünülürse, istihlak (tüketim) normlarının özellikle gösterişçi istihlakın sosyal tabakalaşmanın değişik göstergelerinden birisi olarak Kıray sosyolojisindeki önemi daha iyi anlaşılır. Kıray tüketim normlarını ev, giyim gıda, boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili oluşan değerler olarak tanımlar.²⁴ Ve Kıray'a göre yeme, içme, barınma gibi zorunlu biyolojik ihtiyaçların karşılanma şekli her toplumda ve her toplumun kendi içerisinde farklılık gösterir.

²³ İlhan Tekeli, "Değişimin Sosyoloğu Mübaccel B. Kıray", *Mübaccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan-H. Kurtuluş-F. Ercan-M. Türkay, Bağlam Yay., Ekim 2000, İstanbul, s.34

²⁴ Mübaccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yay, Kasım 1999, İstanbul, s.77

Kıray'ın Ereğli, Safranbolu ve Ege'de Yedi Yerleşmeler'de yaptığı araştırmalarda tüketim normlarının değişimine özel bir önem vererek ayrı bir bölüm olarak incelemiştir. Kıray sanayileşme öncesinin farklılaşmamış odalarından işlevi belirlenmiş (oturma odası, misafir odası, yemek odası, yatak odası gibi) mekân kullanımına geçildiğini, ev içi eşya kullanımında da mobilya ve dayanıklı tüketim mallarının girmesi ile önemli bir değişim yaşandığını bu araştırmalarında gözlemlemiştir. Kıray, kente göç eden bireylerin kente uyum sürecinin tüketim normlarındaki değişimde yaşandığını ve kadının bu sürecin aktif belirleyeni olduğunu ifade etmektedir.

Toplumsal Değişme ve Patronaj İlişkilerinde Yaşanan Değişim

Kıray'ın Yalova yakınlarında, dış dinamiklerin etkisiyle değişen Taşköprü köyünde yapmış olduğu çalışmanın verileri ile açıkladığı, değişen ilişki patronaj ilişkileridir. Kıray, patronajın karşılıklı ancak eşit olmayan bir ilişki biçimi olduğunu; toplumu geniş siyasal ekonomik, toplumsal ve ahlaki değerlerini taşıdığını ve yapısal değişikliklerden doğrudan etkilendiğini belirtir. Modernleşme öncesinde patronaj, ağanın çeşitli ekonomik hizmetler, siyasal itaat, şeref ve prestij karşılığında, köylünün geçiminin ve özellikle de sosyal güvenliğinin sorumluluğunu üstlendiği biçimde yaşanmaktadır.²⁵

Kıray, toplumsal yapının dış dinamik etkilerle değişmesiyle Taşköprü'de yeni ve eski sistemin parçası olmayan bir patronaj geliştiğini gözlemlemiştir. Köyün ağasının göçmesi ile bozulan ilişki düzeneğinde, köylüler önce aynı ilişkiyi yeni patronlardan talep etmiş, ancak talebin karşılanmaması sonucunda bazı ihtiyaç ve işlevler boşlukta kalmıştır. Bu noktada yeni işlevlere yönelilmiş, ama aynı zamanda boşlukta kalmış eski işlevleri de üstlenmiş ara formlar ortaya çıkmıştır. Patronajı bir ara form yapan tam da budur. Yeni patronlar boşlukta bırakılan işlevleri (korunmak, sosyal güvenlik gibi) üstlenerek topluluğun dışarıyla ve kendi içinde kurduğu ilişkilerde yeni bir dengenin oluşmasını sağlar.

Kıray, Türkiye gibi ülkelerde sanayi toplumunun sınıf yapısının tam anlamıyla kurulmamış olduğunu, özellikle topraktan kopmuş köylü kitlelerin sınıf karakteristikleri olmayan marjinal sektörler tarafından emilmiş olduğunu tanımlayarak bu tür toplumların patronaj gibi ara uyum formlarının ortaya çıkması için son derece uygun olduğunu ifade eder. Dolayısıyla patronaj ilişkileri dış dinamikler sonucu değişen toplumsal yapılarda ara formlar olarak ortaya çıkar. Bunlar tampon mekanizmalardır ve dış sistemin etkisiyle, alıcı

²⁵ Mübaccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yay, Kasım 1999, İstanbul, s.273
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteoy.org>

sistem için bağlantı ve koruma kanalları kilitlendiğinde ve değişim sürecinde eski kanallar kaybedildiğinde kişilerin uyumuna yardım eder.²⁶

Topraktan koparak kente gelenler, örgütlenmiş sektörler tarafından emilmediğinden ve modern sosyal güvenlik kurumlarının güvencesi altında bulunmadıklarından ilk olarak “ailedeki en yaşlı ve tecrübeli kişinin öncülüğünde akrabalar arası bir himayecilik” gelişmiş daha sonra “hakiki ya da fiktif hemşerilik ilişkileri”²⁷ ortaya çıkmıştır. Bu patronaj ilişkileri daha sonra siyasi patronaj, dinî cemaatler ve tarikatların himaye ilişkileri biçimini alarak toplumsal hayatın yaygın bir parçası halini almıştır. Kentte oluşan bu patronaj ilişkileri ile bireyler değişim sürecinin ev, iş, eğitim, sağlık vb. sıkıntılarına çözüm buluyorlardı. Kıray’a göre bu ayrıcalıklı ilişkiler, bireylerin sorunlarını çözerek değişen toplumda yeni bir denge oluşturmakta aynı zamanda da modern topluma geçişi geciktirmektedir. “Bireylere yüz yüze ilişkiler sonucu genel kurallar dışında sağlanan ayrıcalıklı çözümler, anonim ilişkilerin gelişmesini engellemekte, hukuk devletini yok etmekte, birçok toplumsal soruna yol açmaktadır.”²⁸

Sonuç Yerine

Değişimin sosyoloğu Mübeccel Kıray, gerek Cumhuriyet’le yaşıt olmanın getirdiği zengin ve ülkenin yakın tarihi ile iç içe geçmiş hayat hikâyesiyle, gerekse yaşadığı toplumun geçirdiği değişimleri araştıran ve onun üzerinden kavramsallaştırmalara giden sosyolojik yaklaşımı ile Türk sosyolojisinde önemli bir yere sahiptir.

Ülkemizde yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahip olan sosyoloji bilimine Mübeccel Kıray, bilimsel düşünceleri, saha çalışmaları ve kazandırmış olduğu kavramlarla yeni bir dönem başlatmış, sosyolojinin masa başı üretiminden saha çalışmalarına doğru yönelmesine katkı sunan sosyal bilimciler arasında ilk akla gelen olmuştur. Sosyolojinin gelişiminde ve tartışmalarında yöntemi ve düşünceleriyle kuşaklar boyu yol gösteren bir kılavuz olacaktır.

²⁶ A.g.e., s.300.

²⁷ İlhan Tekeli, “Değişimin Sosyoloğu Mübeccel B. Kıray”, *Mübeccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan-H. Kurtuluş-F. Ercan-M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.37.

²⁸ Tekeli İlhan, “Değişimin Sosyoloğu Mübeccel B. Kıray”, *Mübeccel Kıray için yazılar*, Yayına Hazırlayanlar, F. Atacan-H. Kurtuluş-F. Ercan-M. Türkay, Bağlam Yayınları, Ekim 2000, İstanbul, s.37.

1990 yılının sonuna doğru, 15 yıllık bir Paris yaşantısından sonra, İstanbul'a Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne geldiğimde, bir deneme yapmaya kararlıyım. Buraya 12 Eylül darbesi sonrasında, üniversitelerin araştırma ve eğitim yapma imkânlarının ortadan kalktığı bir kurum olduğu inancı içinde geldim. Fakat süreç olumlu işledi. Bu ortam içinde bile yeni oksijen sahaları yaratmanın mümkün olduğunu gördüm. Sosyoloji değişmekteydi, bunu hissediyorduk hepimiz Fransa'da. Türkiye ise 12 Eylül karanlığından uyanmaya başlamıştı. Sanatçılar sanat tarihine değil de, teorik bir bakışa yaslanmak istiyorlardı. Sosyolojiyi çağdaş sanatların alanına doğru sürüklemek önemli duruyordu. Sanat ve Sosyoloji kesişmesi Mimar Sinan Üniversitesi'nde bu süreçte başladı. Sosyolojinin yeni bileşkesine doğru giden çizgiyi geliştirmeyi yapılması gereken. Aşağıda bunu kısaca ele alacağım.

Önce, *Sosyallikler Analizi* adını verdiğim başka bir tür Sosyoloji kurmaya başladım. Küçük grupları ve onların birbirleriyle olan ilişkilerini, belki de postmodern diyebileceğimiz yaklaşımı derslerde geliştirmekteydim. Bu süreç, 1993-1995 yılları arasında anket ve görüşmeler aracılığıyla ve gözlemci-katılımcı bir şekilde gerçekleştirilen ve 1995 yılında yayınlanan *İstanbul'da Rock Hayatı*'nı ortaya çıkarttı. Bu kolektif eserde, o sırada son sınıfta olan 3 öğrenciyle- Derya Fırat, Pınar Göktürk ve Mehmet Kutlukan – ile birlikte çalıştık. Burada *şizoanalitik bir yöntem* olarak adlandırdığım yöntemi açan bir yazı yazmışım ve sanırım daha sonra da, eski öğrencimiz Pınar Selek bu grup analizlerinin içine girerek sosyolojik çalışmaların en etkililerini, esaslılarını gerçekleştirdi. Sosyallikler analizi ve Sezgisel Sosyoloji kavramları birlikte var oldular.

Sezgisel Sosyoloji

Sosyolojinin yeni bileşkesini “Sezgisel Sosyoloji” olarak adlandırmaktaydım: Sezgi, hareket halinde olana bakıldığında ortaya çıkmakta, analiz ise kılmıdamama üzerinden işlemekteydi. Dolayısıyla sabit olana bakan analize karşı, süre içinde, yani zamanda olan iç harekette oluşan bir sezgiden söz ediyor-

dum. Çünkü Sosyoloji, klasik anlamda analiz yapmakta, önüne koyduğu sabit bir nesneyi analiz etmekte. “Sezgisel Sosyoloji” ise, hareket halinde olana bakmakta. Önce iç hareketi ele almakta, zamandaki hareketi ve sonra da mekândaki hareketi. Algılanamayan şey zamanda olan harekettir, yani, burada yerinde duranın içindeki değişim takip edilir. Mekânda ise, bir uzamda hareket halinde olan, yani, algılayabildiğimiz hareket ele alınır. Sezgi, olmakta olan, kıımldamaz gibi duran ‘duygulardaki’ iç değişime bakmaktadır. Bu bakışla sezgi bir zaman süresindeki değişimi ve o değişim sırasında suyun yüzüne çıkmaya başlayan güç ilişkilerini takip etmeye, müşahade altına almaya başlar. Sezgi, o anda olan bir bilinç ile alakalı olarak durmaktadır, bu anlamda.

Burada düşünce baktığıyla iç içe girmeye başlar; ikisi de bir süre için değişime girerek birbirine bağlanır. Sezgisel sosyolojinin yabancılaşmayla, alakası yoktur. Bölünmez, atomistik bir birey olan özne anlayışında yabancılaşmadan söz edebiliriz belki. Ama, öznenin parçalara bölünüp silindiğinde, yerini her tarafı sonsuzcasına küçük ve uzayabilen parçalardan oluşan *bireyleşme sürecine* bıraktığında, yabancılaşma kavramının pek bir anlamı kalmaz. Althusser, mesela, 1960’lı yılların ikinci yarısında, Marx’ın 1844 tarihli el yazmalarından *Das Kapital* yazılarına döndüğünde, yabancılaşma kavramını es geçmek istemekteydi. Ve Hegelci diyalektiği Marx’ın felsefi bakışından çıkarmaya çalışmaktaydı. O da, ideolojinin yanılsama olduğunun farkında olarak, bilim ve ideoloji ayırımına değinmekteydi. Foucault ise dışlanmışlara bakıyordu. Dışlanmışlar “*üzerine*” yapılan çalışmalar değil, benim tam olarak üzerinde durduğum türde “*içine girilen*” çalışmalar. Marjinallere ve dışlanmışlara odaklanan bildiğimiz sosyolojik araştırmalarından söz etmiyorum. Tabii onlar yapılmaktadır. Ama yöntem farklıdır. Klasik Sosyoloji bir “*konu üzerine*” odaklanan bir yöntem kullanmıştı. Sosyallikler analizinde ise, bir içine girme, beraber olma, iç içe geçme ilişkisi söz konusu; aşk söz konusu. Dışarıdan bakan bir öznenin nesnesine bakışı için kılık değiştirmesi değil, değişik kimliklerin, belli bir süre için, farklı bir alanda farklı farklı *kontrakte* olmasından, sıkıştırılmasından söz ediyorum. İdeolojik olan, bize, sadece yanılsama vermekte. Halbuki bakış kodlarını değiştirmek maddi bir yaklaşım; ideoloji adından da belli olduğu gibi, *idealara* ait bir dünyaya, inanç alanına bakıyor; maddi olmayan bir dünyaya, olması gerekebilecek bir dünyaya bakmakta; yani havada sallanan ve maddi olmayan bir şey ideoloji. Oysa materyal güç ilişkileri ideolojiden çok daha farklı bir durumu ifade ediyor. İfade etmek, izah etmek (*explicatio*) anlamını, kendi içinde içermek (*implicare*) anlamını taşımakta. Batı dillerinde. Spinoza için de durum aynı: Sıfatlar *tözün*

özünü ifade etmekte, sonsuz olan Töz de sıfatları ayrı ayrı sonsuzca içine almakta. Bu ilişki bir *sevgi* ilişkisi, bir perspektivizm. Sosyoloji şimdiye kadar bunu kullanmadı veya çok az örnekte bunu ele aldı. Sosyolojik yöntem kitaplarını açtığınızda, karşınıza ilk çıkacak şey, “araştırma yapacağınız alandaki insanların kıyafetlerine yakın giyinin!” ile başlayan bir pratik tavsiye olacaktır. Halbuki burada içeriden bir analiz yapılmaktadır. Araştırmacılar zaten rocker’lerdir.

Yüzey meselesi o bakımdan önemli, yani *incorporel* olan (cismani olmayan). Ruhun bedenin dışında durduğu bir bakış için de, duygularla işleyen bir “biyelleşme süreci” söz konusu olan. Etkiler, afektler, duygularla işleyen bir bakış ideolojik değildir; ideolojinin yanılsatıcı soğukluğuna bakmakta değildir. Marx’dan beri bildiğimiz şey zaten bu. Hatırlamak lazım sadece. İdeoloji maddi değil, oysa ruh maddi olan bir şey. Stoacılar, *incorporel*’den söz ettiklerinde maddi bir ruhtan söz etmekte. Etki ve darbe alan, yara alan ve yarayı bedene taşıyan bir ruhtan. *İncorporel* olanın yüzeydeki vaziyeti. “Ruh bedeninin yüzeyidir” (Foucault, “hapishanesi” demişti). O anlamda da maddidir. Bugüne kadar 19. yüzyıldan beri hep ideolojik bakıldı. Ulus-devletleşmenin, sınıfsal mücadelenin, tüketimde arzunun psikanalitik özne üzerinden ele alınması vb. siyasi manipülasyona açıklığı ve farkında olunmayan toplumsal bir boyun eğmeyi beraberinde getirdi. Bunun en korkunç örneğini Nazi Almanyası sırasında gördük: propaganda ve reklam teknikleri. Benjamin’in “siyasetin estetikleştirilmesi” diye adlandırdığı buydu. Günümüz kapitalizmi daha esnek yollarla bu kaba göstergeleri vermekte hâlâ bizlere. Bir şey vermedi bu dünya bize. Tersine korkunçlukları beraberinde getirdi. Bahsettiğimiz ve yaşamakta olduğumuz vurdumduymazlığı artırdı. Herkesin kendi iç dünyasına çekildiğini gösterdi. İktidarın oynacağı etti yaşayanları, ve hatta muhalefet yapanları da. Kendi iç iktidarlarını ve çekişmelerini beraberinde taşıdı, durumlar değiştiğinde bile. Bu bakıştan çıkmak zorundayız, diye düşünüyorum. Yoksa, yaşamakta olduğumuz vaziyet devam edecektir. Yeni bir teorik bakış, bana göre, ihtiyacımız olan şeyin kendisi. O bakımdan, diğer araştırmacılar değil, Pınar Selek rahatsız etti 15 yıl boyunca tüm iktidarlara (sosyal demokrattan, liberalden, ılımlı İslam’a kadar).

Sanat ve Sosyoloji

O zaman, zaten sanat ve sosyoloji kesişmesi gündeme daha kuvvetli bir şekilde yerleşmeye başladı. Sanat da kendisini değiştirdi, Sosyoloji de. İkisi

de ikili bir oluşa girdi. Ayrıca zaten iletişimden pek bir şey beklenmemeli, bana kalırsa. Alman Sosyolog Jürgen Habermas'ın *iletişimsel eylem* kuralı iflas etti ve zaten Habermas'ın kendisi de bunu terk etti sonunda. Demokrasi-nin iletişimden geleceğine inanıyordu; ama tersine iletişim, bize, düzen sözcüklerini, emir komuta ilişkisini verdi sadece. *Dilbilim postülası*, Deleuze ve Guattari'nin ifade ettiği gibi, sadece emir kipine ait. Gösterene boyun eğmek-teyiz. İktidarın dilbilimi ile ilişkisi olağanüstü. İyi takip edildiğinde bu çok açık gözükmekte. Dil boyun eğdirmek üzere konuşmakta: Bizim kültürümü-zün ne olduğundan, sağlık sorunlarımıza, binalarımızın kaç katlı olması ge-rektiğine kadar her şeyi düzenlemekte siyasi söylemler. Eğitimde ise, dilbili-mi düzenin parçası zaten. Öğretmen bilgi vermekten çok 'düzen sözcüklerini' öğretmekte okullarda. İş dünyasına hazırlamakta; okullar çocuklaştırmakta öğrencileri ve diğer tüm toplumu.

Bu dönemde, bölümde olduğu kadar dışarıda da sosyolojik ve sanatsal pratikleri gerçekleştirmekteydim.¹ Özellikle 2012'ye kadar süren *Toplumbi-lim* dergisi etrafında, sosyolojinin, kültür veya ekonomi-politik bileşkeleri-nin sanatlara doğru kaymakta olduğunu vurgulamaya çalıştım. Bu dönemde "sosyallikler analizi" kavramı, homojenleşme imkanı olmayan ve artuk ya-pıştırıcı gücü kalmayan ulus-devlet, emperyalizm ve oryantalizm gibi kav-ramları geride bırakan bir bakışla yerleşmeye başladı. Böylece kavramlar üreten ve bunların üzerinden tarihi olanı coğrafi sosyalliğe doğru taşıyarak sanat üzerinden düşünmeye başlayan bir bakış meydana geldi. Bu şekilde gelişen bir Sosyoloji var aslında. Bunu derslerde olduğu kadar kolokyum-larda da ele almıştım. Bu bakışı biraz açabilmek için Sosyolojiyi sanata ilişkilendirmeden önceki dalgalara bakmak gerekecek çünkü son dalgada Sosyoloji yeni bileşkesiyle (sanatla) birleşmeye başlayacak.

Sosyolojinin bileşkeleri şunlar:

Birinci Dalga Sosyoloji: 19.yy'da Sosyoloji kendisini bilimsellik ile yani pozitivismle ilişkilendirmekteydi. Bu ilk dönem Sosyoloji daha çok toplumsal alanı birleştirmekle ilgilendi. Böylece aslında ulus-devlet ideolojisinin bilim-selliğini oluşturmakla yetindi. Bilimi, dini ve metafizik olandan ayırmaya çalıştı (Auguste Comte (1798-1857) ve Pozitif Sosyoloji; daha sonra ise "Neo-Pozitivizm" ve Viyana Çerçevesi). Batı Hümanizmasının bilimsel evre-sini kurmaya çalıştı. Comte, Saint-Simon'un ütöpik sosyalizmine bağlı ve

¹ Kitapların bazılarının isminde de zaten "Sanat ve Sosyoloji" beraber geçmekte: *Sanatın ve Sosyolojinin Ruh Hali*; *Sanatın Sosyolojik Gözü* (İkisi de Bağlam Yayınları tarafından yayınlanmıştır). Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

onun Politeknik Okulu'nda özel sekreteriydi. Felsefenin evrensel bir düşünce olarak ele alınamayacağından yola çıkarak bilimselleştirmek istediği bir sosyolojik bakışı ortaya koymaktaydı. Düşünce, bir tin/ruh gibi değil, somut bir gerçekliğe sahip bir duruma ait olarak ele alınmalıydı. Evrensel olarak düşünülen bir felsefe veya politika, onun Sosyoloji olarak gördüğü şeyin gerisinde kalmaktaydı. Toplumsal bütünlüğü ve birliği gerçekleştirmenin tek imkânı gerçek olana bakmaktan geçmekteydi. Sadece bilim evrenselleştirme imkânını sağlayacak araç olarak durmaktaydı (Bu anlamda, Lojik Pozitivistlerle aynı şeyi paylaşmaktaydı). Her türlü spekülâtif fikre karşıydı. Bilimsel bir birlik kurmak zaruretindeydiler ve bunun için ampirist araştırmalar yapmak gerekcekti. Buna göre de bütün bilimler birleştirilmeliydi. Doğal ve Sosyal, Beşeri bilimler ile Matematik, Fizik vb. aynı yöntem üzerine oturtulmalıydı. İlerleme tarihi bir açıdan ele alınacak ve durum analizi yapılması gerekcekti (Fransız ihtilali sonrası sınıf çatışmalarına son vermek amacını gütnekteydi). Francis Bacon'un tarihi doğaya ait örneklerinden yola çıkarak her türlü bilginin ampirik ve deneye dayalı bir bilgi olması zorunluydu ve bilimselliğe bu şekilde ulaşmak mümkün olabilecekti. Olguların analizi olarak Durkheim tarafından tekrar geliştirilecek olan bakış, aslında Comte'un "sabit gibi duran ilişkilerin" olgularına bakmasından yola çıkmaktaydı. Ancak arı bir ampirizme karşı çıkmakta ve olguların üzerine kurulu bir bakışın Ampirizm değil Matematik bir bakış olduğunu ileri sürmekteydi. Pozitif ruhun bakışı matematikseldi. Astronomik, fizyolojik, fiziksel ve kimyasal fenomenlerin, yani doğaya ait fenomenlerin yöntemiyle sosyolojik pozitivist yöntem aynı olmalıydı. Bu anlamda, matematik yöntemlerin genişletilmesiyle ve sosyal alana uygulanmasıyla pozitivist felsefe yapmak mümkün olacaktı (*Premiers cours de Philosophie Positive*). Aristotelesçi anlamda "insani olan kavramaların sistemi olarak" felsefe kavranını ele almaktaydı. Gözlemlenen olguların koordinasyonu olarak düşünüldüğü bu sistemleştirmeydi. Bu şekilde teolojik ve metafizik olan felsefeyi aşmak mümkün olmaktaydı. Comte toplumların tarihi gelişimine ve bireyin evrimine ve ilerlemesine bakmaktaydı.

Neo-pozitivistler veya lojik ampiristler ise, 1908 yılında Viyana'da Schlick etrafında toplanan bir gruptu: Kurt Gödel, Rudolph Camap, Hans Hahn vb. Bunlar disiplinlerarasılığa önem vermekteydiler ve tartışmalarını bu yönde yapmaktaydılar. Frege ve Rusell'in yöntemine dayanmaktaydılar. İki tür Pozitivizm de teolojik ve metafizik bir felsefi bakışa karşı çıkarak bilimselliği ön plana çıkarmaktaydılar. Bilimin "sistemleştirilmesine" dayanmaktaydılar. Frege bilimlerin birleştirilmesini öngörmekteydi: Sosyal ve pozitif bilimlerin

hepsinin bir yöntemde birleşmesini sağlamak istemekteydiler. Neopozitivistler her şeye rağmen felsefeyi bilimden ayırmakta ve de bilimsel yöntemin dışında düşünmekteydiler.

İkinci Dalga Sosyoloji: Bu dönemde Emile Durkheim ile birlikte insani olanın üzerine odaklanmaya çalışıldı. Durkheim insanda filozofik ve psikolojik olan öğeleri toplumsal olgular analiziyle aşmaya çalıştı. Sosyalizm ile birlikte ulus-devlet yapısının ilkel yapılarla ilişkisinin kurulmaya başlandığı, insanı anlama çabasının Antropoloji ve Sosyoloji ile birlikte (Mauss ve Claude Levi-Strauss) düşünülmeye başlandığı bu dönemde “yapı” analizi üzerinden sistemleştirilen, kıyaslamalı bir Sosyoloji anlayışı öne sürüldü. Durkheim de sosyal olguları bireylerin üzerinde bir baskı aracı olarak görme eğilimi vardır ve de intihar veya dini hayatın ilkeleri bu bakımdan birer baskı aracı olarak ele alınmaktadır. Baskı ve mecburiyet ve mecbur kalma ilkesi Durkheim için bireyler üzerindeki sosyal olguların baskısını göstermektedir ve bu bakımdan da bireylerin dışında gelişmektedir. Bireylerin birleşmesini ifşa eden toplumsallık o halde bireylerden ayrı bir şeydir. Bu anlamda, sosyal olanın özerkliği bir mecburiyet şekilde ortaya çıkmaktadır. Durkheim’ın sosyolojisinde, o halde, mecburiyet ve zorlama kavramları toplumsal alanı anlamak için temel kavramlardır. Marcel Mauss’un “Essai sur le don” (“Armağan Üzerine Deneme”) adlı çalışması en meşhur araştırmasıdır. Sosyoloji ve Antropoloji adlı kitapta ele alınan bu yazılarda, vermek ve almak arasındaki karşılıklılık ilişkisine değeri vermiştir. Onun en bilinen kavramlarından biri de “total sosyal olgu” kavramıdır. Durkheim ekolünü devam ettirerek, “armağan” üzerine olan çalışmasında her ne kadar tarihi ve etnolojik verilere yer vermiş olsa bile, yine de ampirik araştırma yönetiminden uzaklaşmamıştır. Bu bakımdan bakıldığında ayrıca sosyolojik olan bakışının gittikçe uygar toplumlara doğru gelmesi, bakışının felsefi yönünü de göz ardı edemeyeceğimizin bir kanıtı olarak durmaktadır.

Üçüncü Dalga Sosyoloji: 1970’li yıllarla birlikte, sınıf fraksiyonu kavramıyla (Poulantzas) toplumsal alanın ikili bir çatışma üzerinden değil, çoklu bir sınıf analizi üzerinden ele alınması gerektiği düşünülmeye başlandı. Diğer yandan “Devletin İdeolojik Aygıtları” ile birlikte analiz edilmeye ve somut bir ideoloji veya “ideolojisizlik” kavramına doğru gidilmeye çalışıldı². Bu dönemde hâlâ ekonomik bir Marksizm anlayışı hakim durmaktaydı. Poulantzas “sınıf fraksiyonu” kavramıyla Marksizm içinde sınıfsal bir yenilemeyi

² Bkz. Ali Akay, *Pörsnetler ve Dürkheim’in Sınıf Yapılarına*, Ankara 2013.

gerçekleştirmiştir. Buna göre, hakim sınıflar arasındaki çelişkiler Devlet iktidarının ele geçirilmesinde önemli bir role sahip olmaktadır; buna göre de sınıflar hakim ve ezilen şeklinde değil, ama çoğaltılarak ortaya çıkmaktadırlar. Sınıf kavramına çoğulcu bir yaklaşımın geliştirilmesi heterojenleşmenin başlangıcıdır.

Diğer yandan bu dönemde Alain Touraine'in geliştirdiği "Toplumsal Hareketler Sosyolojisi" de Batı dışı alanlara ve Batı'da da sınıfsallıktan çok toplumsal kitleleşmeye ve homojenleşme eğilimlerine bakmaktaydı. Bu anlayışta da evrimci bir Sosyoloji hakimiyetini sürdürmeye devam etmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren Touraine, eylem ve aktör arasındaki tarihi özne kavramıyla "kişisel öznenin tarihi özne" içine girişini ele almaktadır. Sanayi toplumundan sanayi sonrasına geçen toplumsal hareketliliklerde artık tarihi öznenin bilinci ve emek örgütlenmesindeki geçiş öne çıkmaktadır. Touraine ekolüne karşı bir CADİS (*Centre d'analyse et d'intervention sociologique*) ekolü "Deney Sosyolojisi" kavramıyla birlikte tarihi özne fikrine karşı çıkmaya başlar. Burada François Dubet Deney Sosyolojisi ile birbiri ardına dizilen evrimci bir toplumsal alanın imkansızlığını vurgulamaktadır. Burada deney birçok eylem mantığının bir kombinasyonundan oluşmaktadır. Ve bu şekilde eylemler aktörü bir sisteme bağlamaktadır. Bu dönemdeki önemli analizler "yapı" ve "sistem" kavramları üzerinden düşünülmektedir (halbuki bugün *düzenleme* (agencement) kavramını öne plana çıkarmak zorundayız diye düşünebiliriz).

Yine aynı zamanda, Pierre Bourdieu'nün "alan" tarifi ve kültürel ve sınıfsal bir beğeni yargısı üzerinden ilerleyen bir bakış analizi yapılmaya başlandı (*La Distinction*, 1979). Burada kültür kavramının anlamı antropolojik olarak algılanmakta ve toplumun içindeki kolektif bireyleşmelerden bahsedilmektedir (Aynı şekilde De Certeau'yu da burada zikredebiliriz). Bourdieu bir toplumdaki tikel grupların inançlarını ve kanılarını "ortak yön" olarak adlandırmaktadır. Durkheim'ın temsiliyetler dediğinden farklı bir şey gibi durmayan "ortak yön" kavramı "değer yargılarını", doktrinleri, gerçek toplumsal yaşam üzerindeki yaşanmışlıkların analizine dayandırmaktadır. Dinî sistemler, politik ideolojiler, hepsi, dönemlere göre, toplumsal vaziyete göre, ve bireyler ve sosyal gruplara göre, çeşitli *temsiliyet sistemlerini* oluşturmaktadır.

Dördüncü Dalga Sosyoloji: Artık bir yandan toplumsalın sonuna gelindiği anlaşılmış ve vurgulanmaktadır (Jean Baudrillard), diğer yandan da modernizmin kriziyle birlikte cemaatlerin geri geldiği ve bireyselliğin olmadığı öne sürülmüştür (Michel Maffesoli). İşte bu dönemde sanatsal olan Sosyoloji ile bü-

tünleşmeye başlamıştır. Sanat Sosyoloji'ye, Sosyoloji de sanata doğru bir atılım içindedir³. İşte benim ortaya attığım yaklaşım da bu atılımdan beslenir.

Mimar Sinan Üniversitesinde, Sosyoloji Bölümünde, bütün bu süreç zarfında, yıllar yılları kovalayarak hızla geçti: disiplinlerarası yaklaşımlara, sanat ve Sosyoloji ilişkisine modern (veya postmodern) bir kişi olan Esin Kuntay her zaman çok sıcak baktı. Üniversitenin adı, Mimar Sinan *Güzel Sanatlar* (ekiyle) Üniversitesi olarak değiştirildiğinde, bu beraberlik *de facto* adlandırılmış oldu. Her ne kadar artık sanatlara “Güzel Sanatlar” denilmese de, sanat ile ilişkili bir yerde olduğumuz Sosyoloji Bölümü öğrencilerine neredeyse her gün ve birçok derste hatırlatılmaktaydı. Bu süreç zarfında, Esin Kuntay Bölüm Başkanı idi, ben de yardımcılığını üstlenmiştim, 2003 yılı sonuna kadar sanıyorum. O Dekan olduğunda da ben Bölüm Başkanı oldum. Süreç, çıtayı yükseltmeye devam ederek, sürdü sanıyorum. Ve yıllar büyük bir hızla geçti. Hâlâ beraber aynı Bölümde dersler vermekte, konuşmalar yapmakta, tezler yönetmekte, eğlence partileri düzenlemekte, danslar etmekteyiz. Artık, Sosyoloji Bölümü ilk gelmiş olduğum Bölüm değil. İnanılmaz bir değişim yaşandı. Ve Esin Kuntay Bölümün bu dönüşümünde önemli bir yere sahipti: bakış açısındaki açıklığıyla, ileri görüşlülüğüyle, bana güvenmesiyle, herkese yardımseverliğiyle. Herhalde onsuz, MSGSÜ Sosyoloji Bölümü şu anda gelmiş bulunduğu vaziyette olmayacaktı⁴. Bir Güzel Sanatlar üniversitesinde, hem sanat hem de Sosyoloji birbirlerinden etkiler aldılar ve birbirlerine etkiler verdiler. Esin Kuntay da bu “değişim makinasının” önemli aktörlerinden biridir.

³ Bkz. Ali Akay, *Sanat Tarihi Sıradışı Bir Disiplin*, YKY, 4. baskı 2013 ve *Birleşmeyen Sentez*, YKY, 2010

⁴ Bir iki anekdot: 1993 yılında, Eylül ayında sanırım, TRT2’de “Gündemde Sanat Var” adlı programı sunmaya Nedret Çatay tarafından çağırıldım. Programı sunmaya başladıktan birkaç ay sonra Esin Kuntay bana “Rektör seninle görüşmek istiyor” demişti. Meğer onun da bu durum hakkında bilgilendirilmesi lazımmış. Gündüz Gökçe bana “Yap tabii programı ama benim de haberim olsun” demişti ve Esin Kuntay ile şakalaştığımız bu konu üzerine. Program 1996 sonuna kadar sürmüştü. 2005 yılında, Berlin’de Humboldt Üniversitesine, Sanat Tarihi Bölümüne ders vermek üzere çağırıldığımda, yine başka bir rektör, “Ali gezegen gibi her yerde diye” şaka yapmıştı ve Esin Kuntay da, bunu gülerek her yerde anlatıyordu: “Gezegen Ali” diye. İkisi arasında bir tarihte Ziya Gökalp’i anma kolokyumunda İstanbul Üniversitesinde, Gökalp-Durkheim çizgisinin eskidiğini anlatan bir Gabriel Tarde ve Mikro Sosyoloji konuşması yapmışım. Biraz tuhaf gelmişti herkese. Ama Esin Kuntay’ın bu konuşma girişiminde kaharsız devinmesi // Ali’den şaka yapmıştı bana.

KRİTER, KRİTİK, KRİZ: DÜNYALI BİR KÜLTÜR-SANATIN İMKÂNLARI*

Besim F. DELLALOĞLU

Zor zamanlarda yaşıyoruz. Ülke olarak da, dünya olarak da. Krizlerden bir türlü kurtulamıyoruz. Bunun bir nedeni de kendimizi yeterince derin bir biçimde kritik edemememiz olmasın? Kriterlerimizi yeterince sorgulamıyoruz. Oysa Antik Yunan’da kriter, kritik ve kriz birbirleriyle çok akraba kavramlar idi. Kriter, eleme için kullanılması gereken aleti, ölçütü ifade ediyordu. Kritik de, kriteri kullanarak yapılacak elemeyi. Kriz ise bunun yapılamadığı durumu ifade ediyordu. Yani kriterlerin bozulması, aşınması ve bu nedenle kritik yapamama durumunu. Yani krizler, kritiğin yapılamadığı zamanları işaret ediyordu. Bu durumlardan çıkışın en makul yolu ise kriterleri gözden geçirip, yeniden inşa edip, yeniden kritik edebilme yeteneğine kavuşmak idi. Belki de bu nedenle Japonlar “kriz” kelimesini aynı zamanda “fırsat” olarak karşılarlar. Her krizi bir fırsat olarak değerlendirdikleri için mi acaba?

Krizlerden çıkış için kriterlerin gözden geçirilmesi ve kritiğin sürekliliğinin sağlanması ise ancak bir idrak derinleşmesi ile mümkün olabilir. Bu ise ancak felsefe, bilim, sanat vb. gibi alanlarda derin bir tefekkür demektir. Yüzeysel bir akılla bu tür meselelerin içinden çıkamayız. Örneğin sadece kalkınmaya, milli gelirin artırılmasına, ekonomik gelişmeye odaklanmış bir zihniyetle bu tür meseleleri çözemeyiz. Derinleşmiş meselelere ancak derin bir tefekkür ile temas edilebilir. Bunu için de kültür, sanat konularına daha ayrıntılı bir bakış zorunludur.

Bence modernleşme tarihimizin en önemli krizlerinden birini yaşıyoruz. Aslında Tanzimat da, Meşrutiyet de, Cumhuriyet de benzer krizlerle baş etme çabalarıydı. *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi* başlıklı kitabımda bu yeni krizi “modernleşmeden modernliğe geçiş”in krizi olarak değerlendirmiştım. Elbette ileride bu süreci daha iyi tahlil edecek adlandırmalar yapılacaktır ama benim hissiyatım bu krizin en az Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet kadar önemli bir kriz olduğu yönünde. Hatta haddimi

* *Gelenekten Geleceğe* yıl: 1 sayı: 1 Ocak-Şubat-Mart 2013, s. 23-29 künyesiyle yayınlanmıştır.

aşma riskini göze alarak bu krizin diğerlerinden daha önemli bir kriz olduğunu ifade etmek istiyorum. Bunun temel nedeni ise bu krizin derinliği! Bu derinliği iki açıdan ele almak istiyorum. Birincisi bu kriz Tanzimat'ın da, Meşrutiyet'in de, Cumhuriyet'in de önerdiği çerçevenin yetersizliğini açıkça ortaya koyuyor. Modernleşme tarihimizde yaptığımız birçok seçimin yanlışlığını, kullandığımız birçok reçetenin yetersizliği ve dolayısıyla meselenin aslında çok daha derinde olduğunu gözler önüne seriyor. Yani sorun çok daha derinde ama biz hep daha yüzeysel olduğunu düşünmüşüz gibi. İzninizle buna “zihniyetsel derinlik” demek istiyorum. Derinliğin ikinci boyutu ise artık bu meselenin giderek kamusallaşması, tüm toplumsal aktörleri kapsaması, kuşatmasıdır. Eğri oturup doğru konuştuğumuzda Tanzimat'ın da, Meşrutiyet'in de, Cumhuriyet'inde öncelikle birer üstyapı hareketi olduklarını, toplumsal arka planlarının belli bir seçkin zümrenin ötesine pek geçmediğini kabul edebiliriz sanırım. Oysa bugünkü krizde neredeyse bütün toplum aktör haline geldi. Bu nedenle de bu krizin aşılması belki de daha zor. Ama bu krizin çözümü de o oranda da daha kalıcı olabilir. Bunu da izninizle “sosyolojik derinlik” diye adlandırmak istiyorum

Elbette “zihniyetsel derinlik” ile “sosyolojik derinlik” birbirlerinden bağımsız değil. Yaşadığımız temel sorunların birçoğunun kaynağı aslında zihniyetimizin derinliklerinde saklanıyor. Bu sorunlarla köklü, yani radikal bir biçimde yüzleşmeden bu sorunları çözebilmemiz bana pek mümkün görünmüyor. Benzer bir şekilde sorunlarımız ülkenin sosyolojik derinliğini sürece dâhil etmeden de pek çözülebilir gibi değil sanki. Yani herkesin katılımını zorunlu kılıyor. İşte tam da bu noktada dikey ve yatay eksenler, yani “zihniyetsel derinlik” ile “sosyolojik derinlik” çakışıyorlar. Sorun tüm siyasal hareketler, tüm ideolojiler, tüm yaşama biçimlerinin içinden geçiyor. Hatta birer yurttaş olarak hepimizi içine alıyor. Kısacası mesele Kemalizm ya da Siyasal İslam, Sol ya da Sağ, Doğu ya da Batı, Oracılık ya da Buracılık meselesi olmanın çok daha ötesinde.

Aslında bu noktada “kriz” kelimesinin Japoncada “fırsat” anlamını da içerdiğini tekrar hatırlatmak istiyorum. Böylesine bir kriz ancak ve ancak köklü ve katılımcı bir perspektiften çözümlenebilir. Bu krizin çözümü için herkesin, her akımın eleştirilerine ihtiyacımız var. Ama sadece herkesin, her akımın diğeri hakkındaki eleştirilerine değil aynı zamanda kendi hakkındaki öz-eleştirilerine de. Aklıma Descartes'in “yöntemsel şüphe”si geliyor. *Yöntem Üzerine Konuşma*'nın daha ilk cümlesinde “İnsanlar arasında en eşit paylaşılmış şey sağduyudur” diyen Descartes. Onun önerdiği gibi acaba bir an da

olsa her şeyden ama belki de önce kendimizden şüphe duyamaz mıyız? Bu şüpheyi yepyeni bir kendiliğin inşası için bir temel olarak kullanamaz mıyız? Küçümsemeyelim. Modernlik dediğimiz şey belki de böylesine basit bir akıl yürütmenin sonucu değil miydi? Böylesine yöntemsel, geçici bir şüpheyi açıkçası toplum olarak çok ihtiyaç duyduğumuzu düşündüğüm bir “kültürel ateşkeş”in temeli olarak önermek istiyorum.

Kültürel ateşkesten kasıt, aynı toplumun içinde ama aslında tamamen farklı dünyalarda yaşayan kesimlerin arasında minimum da olsa “ortak bir dil”i mümkün kılacak bir zihniyet dönüşümünün temellerinin atılması. Bugün toplumumuzda, “laik” olduğu için, oturduğu apartmanın giriş katında bir BİM bulunmasına rağmen, günlük alışverişini yüzlerce metre uzaktaki MİGROS’tan yapmayı tercih eden insanlar var. Ülkemizde “muhafazakâr” olduğu için hayatı boyunca “komünist” Nazım Hikmet’i hiç okumamış nesiller var. Meclisimizde, Nobel aldığı için Orhan Pamuk’u asla okumayacağını söyleyen milletvekilleri var. Eski Edebiyat’a, Eski Müzik’e meraklı olanların mutlaka “muhafazakâr” olması gerektiğini düşünen aydınlar var. Said ya da Foucault üzerine tez yapmak isteyen öğrencisinin memleketten kopuk bir Batı hayranı olduğunu düşünen akademisyenler var.

Böylesine bir kopukluğun var olduğunu bir topluluğa toplum denebilir mi? Yoksa “cumhuriyet”, “yurttaş”, “vatandaş” gibi kavramları ne olduğunu bilmeden sadece “şık” göründükleri için mi kullanıyoruz? Tanzimat, Meşrutiyet hatta Cumhuriyet’e rağmen hâlâ cemaatler halinde mi yaşıyoruz? “İlericiler Cemaati” ile “Gericiler cemaati” gibi. Ya da “Yerliler cemaati” ile “Batı Hayranları” cemaati gibi.

Biraz yukarıda “Eski Edebiyat”, “Eski Müzik” gibi kavramlar kullandım. Buna Eski Türkçe’yi de ekleyebiliriz belki de. Tanpınar üzerine çalışırken fark ettiğim ilginç bir noktayı paylaşmak isterim. Tanpınar yazılarında “Divan Edebiyatı” ya da “Osmanlıca” gibi kavramları pek kullanmıyordu. Bunun yerine “Eski Edebiyat” ve “Eski Türkçe” terimlerini tercih ediyordu. Neden acaba? Çünkü Tanpınar kültürel sürekliliğe inanıyordu. Kültürel sürekliliğe inandığı gibi, kültürel kapsama alanı da olabildiğince genişti. Önce süreklilik meselesi üzerinde duralım.

Divan Edebiyatı dediğimizde aslında günün edebiyatını eski edebiyattan tamamen koparmış olmuyor muyuz? Ya da “Osmanlıca” dediğimizde Eski Türkçe sanki bambaşka bir dilmiş gibi görünmüyor mu? Oysa bugünün Türkçesi Eski Türkçenin her şeye rağmen dönüşmüş bir hali değil mi? Farkındaysanız henüz “klasik” kavranını hiç kullanmadım. Tam yeri ydi oysa. Klasik

Edebiyat, Klasik Türkçe, Klasik Müzik gibi terimler bizim zihniyet dünyamıza pek yakışmıyor bence. Her toplumun klasikleri olur. Klişedir ama doğrudur. Klişeler de doğru olabilir yani. Peki, bizim toplumumuzun klasikleri var mı? Tanpınar “üç kuşak üst üste okuduğumuz beş kitap yoktur” diyor. Klasikleri, ortak bir kültürel pantheon’u olmayan bir topluluk toplum olabilir mi? Belki bu yüzden “ortak bir dil”imiz bile yok çünkü ortak klasiklerimiz yok.

“Klasik” eskiyi çağrıştırır ama aslında modern bir kavramdır. Shakespeare yazdığı dönemde kendisinin klasik olduğunu öne sürmüyordu. Goethe de öyle. Onları klasik yapan, onların metinlerini okuyarak, yorumlayarak değerlendiren ve kendi varoluşlarının vazgeçilmez bir parçası yapan Batı modernliğidir. Ve elbette ardından bütün dünya belki de. Klasik bugünümüzde, bize hâlâ yol gösteren, bize hâlâ anlamlı ve değerli gözükene eskidir. Her eski klasik değildir ama klasik genellikle eskidir. Evet, bizim Eski Edebiyat’ımız var ama Klasik Edebiyat’ımız henüz yeterince yok. O edebiyat değersiz olduğu için değil, bizler toplum olarak mümkün olduğunca geniş bir biçimde henüz onun değerini keşfetmediğimiz için. Eski, yeni tarafından keşfedilmeden klasik olamaz çünkü.

Diğer mesele ise kapsama alanının genişliği ve çeşitliliği. Süreklilikle elde edilmiş deneyim, çeşitli kaynaklardan beslenmezse eğer sığlaşır, tekerrüre teslim olur. Bu nedenle sürekliliği bütün dünyaya açık bir ortamda sağlamak önemlidir. İzniniz olursa Tanpınar’ın “Antalyalı Genç Kıza Mektup” başlıklı yazısında etkilenme kaynaklarından söz ederken zikrettiği isimleri ardı ardına sıralamak istiyorum. Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Şeyh Galip, Nedim, Baki, Nail, Baudelaire, Mallarmé, Valéry, Gerard de Nerval, Hoffman, Edgar Allan Poe, Goethe, Dede Efendi, Mozart, Beethoven, Bach, Marcel Proust, Bergson, Schopenhauer, Nietzsche, Freud. Bilenler bilir elbette bunlar sadece işin bir kısmıdır. Ben sadece bir örnek vermek isterim. Tanpınar’ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* kitabı bu listeye eklenecek belki yüzlerce isimle doludur modernleşme tarihimizin köşe taşları olan. Ama aynı kitabın başında Tanpınar Martin Heidegger’den alıntı yapabilecek kadar da geniş ufuklu bir yazardır. Uzun on yıllar Türkiye’de “muhafazakâr” olarak okunan Tanpınar aslında belki de ülkemizin en Batılı entelektüeli idi. Batılı ama Batıcı değil! Belki de en “modern”i demek de gerekir. Çünkü tüm dünyayı kapsıyor ve tüm dünyaya konuşuyordu. Oysa bizde böylesi entelektüeller pek makbul görülmemiştir genellikle.

Bizim modernleşmecilerimiz geleneği bilmezler. Gelenekçilerimiz de dünyayı pek bilmezler. Yaşadığımız toplum açıkçası bu iki “bilmeme” halinin

arasında sıkışmış kalmıştır uzun zaman boyunca. Eskinin torunları modern olmadan, yani bugüne, düne ve yarına sahip çıkmadan, kendilerinin ve hatta dünyanın sorumluluğunu hissetmeden de eski, klasik olamaz. Modernlik elbette öncelikle Batı'nın ürettiği bir şeydir. Ama modern olmak aynı zamanda Batı'nın modernliğin kavramlarını, kurumlarını üretirken sahip olduğu zihniyettir, bakış tarzıdır, o kavramı pek sevmem ama yöntemidir.

Şunu sormak istiyorum aslında Mimar Sinan eski midir, klasik midir? Sürekli tekerrür eden bir şey eskileyemez de, klasik de olamaz. Örneğin minare meselesi! Minare gerçekten Müslüman tapınağının vazgeçilmezi midir? Yoksa tarihsel, işlevsel bir öge midir? Ya da İslam'ın doğuşundan ne kadar sonra gündeme gelmiştir? Bütün bu soruları sarıh bir zihinle tartışabilecek bir kültürel olgunluğa gerçekten sahip miyiz toplum olarak?

Yaşama birimlerinin bugünküne nazaran çok daha küçük olduğu zamanlarda, iletişim teknolojisinin seviyesini de göz önüne alarak minare önemli bir işlev görüyordu. Mümini camiye çağırarak için yüksek, topluma hitap edilecek bir yerden seslenmeliydi müezzin. Bugün ise aynı semtte bulunan onlarca camiden ortak bir ezanın nasıl mümkün olabileceğini hesaplanmasını gerektirecek bir hayat yaşıyoruz. Müslüman zihin niçin bunu yeterince düşünmüyor? Tartışmıyor? Dert edinmiyor? Belki de bunu yapmadığı, yapamadığı için daha iyisini de üretilmiyor? Sinan'ı hâlâ aşamıyor. Aynı değeri, anlamı bugünün diliyle cümle içinde kullanamıyor.

Örneğin Türkiye'de cami mimarisi ne zaman mimetizm sonrası bir aşamaya gelecek? 21. yüzyılda Türkiyeli bir Müslüman Koca Sinan'dan farklı bir cami tasavvuruna sahip olabilecek mi? Bunu, bırakın yapmayı, hayal bile edemeyen bir toplum dünyaya estetik açıdan nasıl bir katkıda bulunabilir? Biz kendimiz olmadıkça, Koca Sinan da klasik olamayacak. Biz kendimize güvenmedikçe ürettiğimiz camiler "yeni" bile olamayacaklar. Bunu yapabilmek için hem Sinan'ı çok iyi bilmek hem kendimizi ve yaşadığımız dünyayı fark etmek gerek. Biz bunu becerdiğimizde biz modern, Sinan da klasik olacak. Ancak ve ancak bizim modernliğimiz Sinan'ı klasik kılacak.

Modernliğin finansal, teknolojik bütün imkânlarından yararlanmaktan imtina etmiyor zihnimiz. Ama iş düşünmeye, fikre, sanata, estetiğe gelince aynı heyecanı hissetmiyoruz pek. Çünkü irfan dünyasında önce kendisi olabilmek gerekir. Kendisi olabilmek için ise kimlikten önce bir kişiliğe sahip olmak gerekir. Oysa bu ülkede kimlik her zaman kişiliğin önündedir. Kimlikler tarafından zapt edilmiş, kişilik yaratamaz, inşa edemez. Sadece parayla, silahla, ekonomik ve politik güçle küresel aktör olunamaz. Önce küresel değerler,

anlam,lar, kültür ve sanat ürünleri üretebilmek gerekir. Belli bir eleştirel mesafeyi koruyarak bile olsa bu ülkenin en ciddi küresel değeri olan Orhan Pamuk'un ülke nezdindeki konumu, bizim küresel değerlerle ne kadar k s olduğumuzun bir işareti olarak okunamaz n ?

Artık küresel olanı, modern olanı kendimizin dışında bir şeymiş gibi algılamaktan vazgeçmek gerekmiyor mu? Bu da tipik bir modernleşme sendromu değil mi? Hatta modernleşme toplumunun tipik iki kanadı olan modernleştirmeciler ile ona direnenler bu açıdan benzer bir tavrı paylaşmıyorlar mı? Modernleştirmeciler Batı'yı, modern olanı bir " teki" olarak alıyorlar ve bir kostüm gibi giyiniyorlar. Direnenler ise onu yine bir " teki" olarak reddediyorlar. Goethe'yi bizim hissettiğimiz gün Dede Efendi de evrenselleşecek. Foucault'yu Adorno'yu yabancı g rmediğimizde, onları kendi eskilerimizle birlikte okuyabildiğimizde kendimiz olarak modern olabileceğiz. Tüm zaman ve mekânlarda belli bir değer ve anlam taşıyabilecek bir cümle kurabilmenin koşulu hem güçlü bir kendilik bilinci hem de bu dünyada söylenmiş, yazılmuş bütün c mler hakkında bir farkındalığa sahip olmaktır. Kaliteli bir kendilik, ötekinin farkında olmayı da içerir.

Bu ülkenin dünya çapında düşünce ve sanat  retememesinin bir nedeni de acaba kendi Müslüman olarak tanımlayanların gözlerini kapattıklarında hâlâ Süleymaniye'den farklı bir cami mimarisi hayal edememeleri olabilir mi? Gelenekle kavgalı geleneklerin de, gelenekle barışık geleneklerin de büyük kentlerde cami inşa etmeye kalktıklarında hâlâ Koca Sinan'dan medet ummaları, bu sorunun hepimizin sorunu olduğunu göstermiyor mu?

Kültürel ateşkes, bizim, geçmişle, dünyayla ve dahi kendimizle yüzleşmemiz ve giderek barışmamızın yolunu açabilir belki. Sadece geçmişle barışmak yetmez. Sadece dünyadan haberdar olmak da yetmez. Her ikisi de lazım. Hem de herkese. Ancak o zaman hepimiz, tüm tercihlerimizle birlikte kendimiz olabiliriz.

Geçenlerde televizyonda Fatih Kısaparmak 80'lerin sonunda TRT'nin bestelenmiş yeni türküleri repertuarına kabul etmediğini söyledi. T rk  formunda bir yeni bestenin sanırım TRT'nin o dönemki denetleme ya da repertuar kurulunun zihninde bir karşılığı yoktu. Çünkü t rk  ancak geçmişe, geleneğe ait olan bir formdu. Dolayısıyla bugüne ait olamazdı. Modern olamazdı. Eski ile yeni arasında bir ilişki olamazdı. T rk  eskiydi. Yeni olan ise aranjmandı herhalde.

Geçtiğimiz yıllarda bir gün eski bir arkadaşımla muhabbet ediyorduk. Julio Iglesias'ın konserine bilet aldığını söyledi. Muhabbet sırasında bir yerler-

den İbrahim Tatlıses'in söylediği bir şarkı duyuldu. Arkadaşım büyük bir tepki gösterdi "kıro" diyerekten. Ben de dayanamadım ve "İglesias'ın da bir İspanyol 'kıro'su olmadığından nasıl bu kadar eminsin?" dedim. Bir İspanya ve Iglesias uzmanı değilim ama Iglesias'ın İspanya'daki profilinin, İbrahim Tatlıses'in Türkiye'deki profilinden pek farklı olduğu söylemez. Benim arkadaşımın sahip olduğunu düşündüğü standartlara sahip olan bir İspanyol, Julio Iglesias konserine pek gitmez. Ama benim arkadaşım Julio Iglesias'ı İbrahim Tatlıses'e tercih eder. Bu hikayeyi daha fazla yorumlamak istemem çünkü o arkadaşımı gerçekten severim.

Arabeskin göçle kente gelmiş, belki de gelmek zorunda kalmış bir toplumun türküsü olabileceğini uzun on yıllar idrak edemedik kültürel olarak, sosyolojik olarak. Ya da jazz ve blues'un da Afro-Amerikalıların arabeski olabileceğini. Arabeskin şarkı sözlerinin baharatlılığıyla hep alay ettik ve jazz ve blues'un şarkı sözlerini İngilizce ezberledik ama onların Türkçede ne anlama gelebileceklerini de pek merak etmedik. Biraz olsun merak etseydik jazz ve blues şarkı sözlerinin de en az arabesk şarkı sözleri kadar "isot" içerdiğini belki fark edebilirdik. Yanlış anlaşılmasın. Derdim jazz ve blues'u arabeskle müzikalite açısından karşılaştırmak değil. Zaten toplum olarak bence, hâlâ ve hep, böylesi bir noktaya gelemedik. Bu konudaki tercihlerimiz kişisel estetik tercihler ile içselleştirdiğimiz kültürel kodlar arasında salınıp duruyor.

Hem toplum olarak hem de bu toplumun aydınları olarak sağcı/solcu, ilericiler/gerici olmaktan çok daha önemli sorunlarımız var. Ve bu sorunları idrak etmeden, bu idrakle kendimizi yeniden inşa etmeden hiçbir meselemizi layıkıyla ele alabileceğimizi düşünmüyorum. Tüm ideolojik, politik, kimliksel tercihlerimize rağmen, en azından bir entelektüel olarak ülkede, dünyada ifade edilmiş bütün cümlelere açık, onları anlamaya çalışan bir yönümüz de olmalı. Üstelik bunu ötekilere yönelik bir lütuf olarak değil, kendi varoluşumuz için elzem bir şey olarak algılamalıyız. Toplumun kalitesi ancak böyle inşa edilebilir.

Unutmayalım sanat yapıtları "klasik" olsun diye tasarlanmazlar. Bir yapıtı "klasik" yapan yaşadığımız hayatı olabildiğince geniş bir çerçevede kapsaması ve ona bir anlam kazandırmasıdır. Bu anlamda sanat projelendirilemez. Klasikler, aynı zamanı ve mekânı hiç paylaşmadığımız insanlarla aramızda bir bağ olduğunu ima eder. Hamlet ya da Antigone'un bizim için hâlâ bir değerinin olması bu yüzdendir.

Başı örtülü bir kadının modern olabileceğini aklının ucuna bile getirmemek ile kubbesiz bir cami düşünmemek aslında ne kadar da birbirlerine

benzerler her şeye rağmen. “Herşeye rağmen” çünkü bizim zihniyet vasatımız bu bakışların akrabalığını fark etmiş değildir. Türkiye’de ortalama bir “laik” bir caminin güzel olabileceğini pek aklına getirmez. Tıpkı ortalama bir Müslümanın “Anti-Christ” filmini güzel bulmayacağı gibi. Estetik duygusunu mümkün olduğunca geniş bir perspektiften beslenerek kişiselleştirememiş insanlardan oluşan bir toplumun elbette evrensel değerde estetik yapıtlar üretmesi de beklenemez pek. Muhafazakâr manifestolar yazıp, estetik üretimi muhafazakâr değerlerle kısıtlarsanız üreteceğiniz yapıt ne değerli, ne estetik olur. Bu anlamda da muhafaza etmeye değer olmazlar.

Mevcut değerlere alternatif yeni değerler üretmeden onları total olarak reddederseniz bayağlaşırsınız, yüzeyselleşirsiniz. Tıpkı eski değerleri sadece eski oldukları için reddederken yaptığımız gibi. Modernleşmecilerimizin Eski Edebiyatı, Eski Türkçeyi kategorik olarak reddetmesiyle, bazı muhafazakârlarımızın Nobel’i total olarak reddetmeleri arasında gerçekten ne fark vardır? Bu ülkenin zihniyet ufku bu iki düşman gözüken ama aslında akraba olan zincirden özgürleşmedikçe korkarım havanda su dövmeye devam edeceğiz. “Güzel” olanın sırf ideolojik, politik nedenlerle güzel olduğunu fark edemiyorsanız körelirsiniz. İrfan ancak ve ancak iyiyle, güzelle, doğruyla koşulsuz, aracısız bir ilişkiyle derinleşebilir.

Bana oldukça ilginç gelen bir nokta var. Türkiye’de uzun süre sol söylemin entelektüel dünyada bir hegemonyası vardı. Özellikle 12 Eylül 1980’e kadar. Solun toplumsal düzeyde çok güçlü olmadan entelektüel düzeyde bu kadar güçlü olabilmesi de aslında incelemeye değer bir husustur. Elbette bugün böylesi bir hegemonyadan söz edemeyiz. Ama zaten burada konu da bu değil. O dönemde gündemde olan tartışmalardan biri de Batı’da büyük ölçüde 19. yüzyılda bitmiş olan “sanat sanat için midir, toplum için midir” tartışmasıydı. Sol kesimin aydınları genellikle “sanat toplum içindir” derken, muhafazakâr aydınlar “sanat sanat içindir” diyorlardı. Bugün ise muhafazakâr aydınlarımızdan bazıları “sanat sanat içindir” demiyorlar, “toplumun değerlerine uygun sanat” diyorlar. Belki de artık kendilerini hegemon gördükleri için. Belki de eskiden kendilerini azınlıkta gördükleri için “sanat sanat içindir” diyorlardı. Batı’da en azından modernizmin ortaya çıkmasından beri bu tartışma yapılmıyor. Çünkü modernist avangard bu ayrımın anlamsızlığını gösterdi. Modernist avangardlar en radikal bir formalizmle radikal bir toplumsal eleştiriye hemhal edebildiler. Sanat ancak ve ancak hiçbir şeye hizmet etmediği zaman değerli ve anlamlıdır. Halis sanat zaten mevcut değerlerle yönelik isyanlardan beslenir. Yepyeni bir içerik zaten ancak yepyeni bir biçim ile mümkündür.

“Muhafazakâr sanat” tartışmaları dindarların sanatla daha yakın bir ilişki geliştirmeleri gereği için mi açılıyor acaba? Eğer öyleyse bu tartışmalarda hayırlı bir yön görebiliriz belki de. Ama yok eğer tartışmalar muhafazakârları, dindarları Shakespeare’den, Goethe’den, Tarkovski’den, Picasso’dan daha da uzaklaştırmak için yapılıyorsa burada bir sorun var gibi gözüküyor. İçinde yaşadığımız toplumun zaten sanatla, estetikle ne kadar derin bir ilişki içinde olduğu ortada. Acaba bir dindar Tarkovski’yi beğenir mi? Bir laik Mesnevi’yi benimseyebilir mi? Eğer bu ülkenin önce kendisine ve sonra da dünyaya söyleyeceği estetik bir cümle olacaksa bu sanata sıfat biçerek olmayacak asla. Sanat önce sanat olacak. Elbette sanatın yaratıcı ve alımlayıcısı ne olmak isterse onu olabilir ama doğmamış sanata kundak biçilmez.

Manifestolar genellikle kalemle yazılmaz. Kanla, canla, ruhla, akılla, vicdanla, yürekle yazılır. Manifestolar kurmak için değil, yıkmak için yazılırlar. Ama avangardlar yıkarken zaten kuruyorlardır. Avangardın askeri bir mecaz olması tesadüf değildir. Avangardlar bir ordunun en nitelikli askerleridir. Ama düşman cephesine sızdıkları için de kolay telef olurlar ne yazık. Kendileri yok olurken temsil ettikleri ordunun yolunu kolaylarlar. Avangard sanatçı status quo’ya saldırır. Merkeze asla oynamaz. İktidarı istemez. Ama sonuçta merkezi yerinden oynatır. Mevcut, egemen kriterlere öylesine güçlü saldırır ki, kendisi belki de telef olurken yarattığı krizle kriterleri değiştirir. İyinin, güzelin, doğrunun tanımını değiştirir avangardlar. Bunun mürüvvetini görmezler belki ama sonuçta dünyayı değiştirenler onlardır. Sırf onlara saygıdan ötürü “manifesto” kelimesini çok daha ekonomik kullanmak gerekir. Sanat kendisini varolarak manifest eder ancak. Yıkarken yaparak. Yaparken yıkarak. Sanatçı yaratır. Felsefe, eleştiri adını koyar. Dünyanın hiçbir yerinde ve zamanında, önceden kuralları belirlenmiş bir “sanat”ın insanlığa herhangi bir katkısını olduğu görülmemiştir.

Estetik yaratı, teşbihte hata olmaz inşallah, “şirk”in sınırında gerçekleşebilir. Kim bu kadar cesur olabilecek acaba? Hallac-ı Mansur cesareti olmadan halis sanat yapıtı üretilebilir mi gerçekten? Yaratıcı deneyimin sahiciliğine gereken saygıyı göstermeden “En-el Hak”kı nasıl anlayabileceğiz? “En-el Hak”kı anlamadan büyük yaratıcılarla nasıl iletişim kurabileceğiz? Bir toplum kendi “paganizm”iyle, kendi “ortaçağ”ıyla yüzleşmeden ne kendisiyle ne de dünyayla barışamaz. Dünyanın farkına varmadan da kendisinin farkına varamaz. Şu kadar basit, doğal bir gerçeği idrak edebilseydik toplum olarak, meselelerimizi halletmekte önemli yol katetmiş olurduk: Eninde sonunda hepimiz aynı gökyüzünün altında yaşıyoruz.

ADLİ BİLİMLERDE YENİ BİR ALAN: ADLİ SOSYOLOJİ

Neylân ZİYALAR
Can ÇALICI

“İki türlü olay vardır. Birincisi; yemek, içmek, uyumak gibi ferdi şuurla ilgili olaylardır. Bunlar daha çok psikoloji ve biyolojinin sahasına girerler. İkincisi ferdi şuurun dışında olan olaylardır. Bunlar umumî ve mecburidirler. Fert ister istemez bunlara uymak zorundadır. Bir ferdin sosyal kişiliği kendisinden değil çevresindendir. Yani, bütün sosyal olaylar, ahlâk, hukuk, din gibi kolektif alışkanlıklar ve görünüşlerin değişmeleriyle birlikte meydana çıkarlar. Bunun için cemiyetin kötü ve fena gördüğü bir hareketi fert de fena görür. Onu cezalandırmayı uygun bulur. Cemiyetin bu bakımdan fert üzerinde kolektif bir etkisi vardır.”

(Durkheim, 1895)*

Birkaç yıl önce Roman bir ailenin duruşmasına, mağdurun dinlenmesi esnasında uzman olarak katılmıştım. Dava on yedi yaşındaki damat aleyhine savcılık tarafından açılmıştı. Reşit olmayanla cinsel ilişkiye girmek suçuyla yargılanan damat, aileler huzurunda düğün demek evlendiği ve bir çocuk sahibi olduğu eşini alıkoymak ve zorla cinsel ilişkiye girmekle suçlanıyordu. Çocuk hastanede doğana kadar toplumsal olarak onaylanmış bir evlilik, bebeğin doğumuyla birlikte yasalar tarafından reddediliyor ve yalnız on yedi yaşındaki bir insanın değil, gencecik bir kızın ve henüz yeni doğmuş bir bebeğin de kaderi bu davanın sonucuna göre değişiyordu. Adalet sistemi bir yandan ortaya çıkan yanlışlı düzeltirken öbür taraftan da ister istemez yeni sıkıntıların doğumuna sebebiyet veriyordu. Romanlar'ın erken yaşta evlendikleri bilinen bir gerçektir. Bu sosyal gerçek davanın seyrini ne kadar değiştirirdi bilmiyorum; ama o gün mahkemede uzman bilirkişi olarak bir **Adli Sosyolog** yoktu ve tabii hiç kimse mahkemeye Romanlar'ın sosyokültürel normları ve yaşam pratikleri konusunda aydınlatıcı bir bilgi vermedi.

* Durkheim, E. (1895). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1986.

Adli sosyal bilimler denildiğinde çoğunluğun aklına hukuk gelmektedir. Oysa hukuka hayat veren ve nefes almasını sağlayan adalet, suç, ceza, töre, vicdan gibi olgular hukuktan daha çok kriminoloji, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve felsefe disiplinlerinin konularıdır. Bu bağlamda söz konusu disiplinlerin de adli sosyal bilimler alanında araştırmalar yapması kaçınılmazdır. Öyle ki bu ihtiyacın zamanla bu alanların alt uzmanlıklarını yarattığı bilinmektedir. Adli bilimler, fen ve tıp alanlarında olduğu gibi sosyal bilimlerde de adli psikoloji, adli sosyoloji, ceza adaleti gibi alt disiplinleri bünyesinde barındırmaktadır.

Kuşkusuz günümüzde adli bilimler kriminolojiden ayrı düşünülemez. Sosyolojinin bir alt dalı olarak kriminoloji genel olarak bireye indirgenerek açıklanan suç fenomenine toplumsal düzlemde yaklaşımaya çalışmaktadır. Daha yeni bir alan olarak **Adli Sosyoloji**, kriminolojiden farklı olarak, soruşturma ve kovuşturma evresiyle birlikte bütün adli süreci sosyolojik faktörlerin ışığında değerlendirmektedir. Bu faktörler töre, namus, ahlak gibi kültürel bağlamda olabileceği gibi, işsizlik, eğitim, göç gibi ekonomik ya da demografik faktörler de olabilmektedir (Inglis, 2010).

Her ne kadar adli sosyoloji, adli psikoloji gibi adli bilimlerin sosyal bilimler tarafında çalışan bireylerin, esas görevlerinin bilirkişilik olduğu düşünülür ise de; bu türden bilirkişiliklerin arkasında çok ciddi bir bilimsel çalışma alanı mevcuttur. Bu bağlamda “Adli Sosyolog” bilirkişilik hizmetinin yanı sıra, bu hizmet için ihtiyaç duyulan adli sosyal bilimsel araştırmaları yapmakla da mükelleftir. Adli sosyoloji uzmanlarının insan hakları, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı, çocuk ve ergen suçluluğu gibi çeşitli alanlarda uzmanlaştığı bilinmektedir. Alandaki araştırmaların pratikte olduğu kadar teoride de Ceza Adalet Sistemi’ne katkıda bulunduğu; söz gelimi genel anlamda ceza yargılamasının yanı sıra hapishaneler, kolluk kuvvetleri gibi öbür önemli ajanların da yine adli sosyolojinin süzgecinden geçerek başkalaşıma uğradığı anlaşılmaktadır (Kennedy, 2013).

Amerikan Adalet Sistemi’nde 1970’li yıllardan itibaren başta psikologlar ve sosyologlar olmak üzere adli sosyal bilimcilerin mahkemelerde bilirkişilik yapmasına ve uzmanlığına başvurulmasının örneklerine sıklıkla rastlanılmaktadır (Salisbury, 1976). Burada amaç jürinin dava konusu hakkında yeterli ya da tarafsız bilgiye sahip olmamaları riskinin, verecekleri karar üzerindeki etkilerini azaltmaktır. 1987 yılında Walker ve Monahan yazdıkları bir makalede sosyal çalışmacının görüşüne yeni bir tanım geliştirmişlerdir. Sosyal Çerçeve Çalışması olarak adlandırdıkları bu görüşün, hukuka yardımcı olan diğer sosyal bilimsel görüşlerden farklı olarak, davaya konu edilen soruna tekil ve özgül bir

yaklaşım yerine; söz konusu sorunla ilgili yapılan farklı araştırmaların genel sonuçları kaynak gösterilerek, bir nevi meta analizin hazırlanması gerektiğini belirtmişlerdir (Walker and Monahan, 1987). *Sosyal Çerçeve Çalışması Kanıtı*; görgü tanıklığı yanılabilirliği, travma sonrası stres bozukluğunun tespiti, davranışın kültürler arası farklılaşması, cinsiyet ve ırklara karşı önyargı vb. sosyal bilimsel konular hakkında mahkemeye / jüriye tıpkı diğer ispatlanabilir deliller gibi görüş bildirmek amacıyla, uzman adli sosyal bilimci tarafından hazırlanan ve sunulan bir kanıttır (Vidmar & Schuller, 1989; Hart& Secunda, 2009). Bu kanıt mahkeme tarafından değerlendirilirken; jüride bulunanların sosyal koşullarının göreceli de olsa konu hakkında bilgisizliği, sözü geçen sosyal çerçeve çalışmasının, konunun uzmanları tarafından nitelikli kabul edilmiş sosyal araştırmalara dayanması ve güvenilirliğinin kaçınılmaz olduğu ve son olarak jürinin görüşün hak ettiğinden daha fazla değerli olduğu kanısına kapılması riski göz önüne alınmalıdır (Mosteller, 1989).

Son yirmi yıldır Amerikan mahkemeleri sosyal çerçeve çalışmalarının ışığında uzman görüşlerini almaktadır. Bilhassa iş mahkemelerinde stereotipleme, önyargı ve ayrımcılığa maruz kalan çalışanların işverenleri aleyhine açtıkları davalarda savunmalarını bu çalışmalara dayandırdıkları anlaşılmaktadır. Söz gelimi birkaç yıl önce bir buçuk milyon kadın çalışan, kendilerine karşı ayrımcılık yaptığı gerekçesiyle ünlü Amerikan perakende sektörü devi Walmart aleyhine açtıkları tartışmalı davada; sosyoloji Profesörü William T. Bielby'nin hazırladığı Sosyal Çerçeve Analizine dayanarak, söz konusu şirketin politikalarının cinsiyet ayrımcılığına müsaade ettiğini ortaya koymak istemişlerdir (Hart& Secunda, 2009).

2011 yılı YÖK verilerine göre ülkemizde 102 devlet üniversitesinin 48'inde lisans, 34'ünde yüksek lisans, 21'inde ise doktora düzeyinde sosyoloji eğitimi verilmektedir. Yine 52 vakıf üniversitesinin 10'unda lisans, 6'sında ise yüksek lisans düzeyinde sosyoloji bölümü bulunmaktadır (Bulut, 2011). Bu bölümlerden mezun olanlar gerek kamuda gerekse de özel sektörde çeşitli görevlerde çalışmaktadırlar. Adli sosyoloji her ne kadar yeni bir kavram olarak anılmaya başlasa da, uzun yıllardır adli bilimlerde süregelen araştırmaların sosyolojik yöntemleri kullandığı bilinmektedir. Sosyoloji mezunlarının adli bilimler alanında daha aktif ve doğrudan rol almalarının gelecekte ülkemiz adalet sistemi için olmazsa olmaz hale geleceği düşünülmektedir. Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, sosyoloji mezunlarının adli bilimler alanında uzmanlaşmasını hedeflemekte ve lisansta edindikleri akademik birikimden, işbirliği içerisinde istifade etmeyi amaçlamaktadır.

Kaynakça

- Bulut, Y. (2011). “Türkiye’de Sosyoloji Eğitimi”. *Sosyoloji Dergisi*, 23,1-18.
- Durkheim, E. (1986). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Hart, M., & Secunda, P. M. (2009). *Matter of Context: Social Framework Evidence in Employment Discrimination Class Actions*. A. Fordham L. Rev., 78, 37.
- Inglis, T. (2010). “Sociological Forensics: Illuminating the Whole from the Particular”, *Sociology*, 44(3), 507-522.
- Kennedy, D. B. (2013). “Applications of forensic sociology and criminology to civil litigation”. *Journal of Applied Social Science*.
- Mosteller, R. P. (1989). “Legal doctrines governing the admissibility of expert testimony concerning social framework evidence”. *Law & Contemp. Probs.*, 52, 85.
- Salisbury, T.E. (1976). “Forensic Sociology and Psychology: New Tools for the Criminal Defense Attorney”, *Tulsa Law Review*, 12, 274.
- Vidmar, N. J., & Schuller, R. A. (1989) *Juries and expert evidence: Social framework testimony*. Law and contemporary problems, 52(4), 133-176.
- Walker, L., & Monahan, J. (1987) “Social frameworks: A new use of social science in law”. *Va. L. Rev.*, 73, 559.

ATÖLYENİN ARDINDAN...*

Dilvin ÖZEN

2011-2012 yılları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde, Sosyoloji lisans eğitimimin son yılıydı. 2011 Güz Dönemi'nde Endüstri Sosyolojisi dersinde, bir önceki yıl Firdevs Gümüsoğlu Hocam'ın vermiş olduğu Aile Sosyolojisi dersinde, bir ders misafiri ettiğimiz o müthiş enerjili hocayı tekrar görmüştüm. O da Esin Küntay Hocam'dı. Daha ilk derste Bölümü, Bölüm'deki öğrencileri sahiplenen bir hoca ile tanıştığımızın farkındaydım. Bilgisinin ve enerjisinin aktarınını hissetmekteydim fakat tembelliğin etkisi altıdaydım. Esin Hocam'ın "Yeni dünya düzeninde sermayeniz bilginiz olacak, çalışın, okuyun, tembellik yapmayın" cümlesi, küreselleşme süreci ya da dalgasında bilginin en kalıcı değer olacağını vurgulaması, bilginin önemini bir kez daha algılamam için sebep olmuştur. Bireyin potansiyelini kullanması durumu, ne kadar yol aldığını görmesi... Bu yüzdendir ki bir yere varmanın öneminden çok ne kadar yol aldığımı bakmam.

2012 Bahar Dönemi'ne geçtiğimiz aylarda bir arkadaşımız aracılığı ile bölümden bir elektronik posta almıştı. Elektronik postada dört aylık bir projeden bahsediliyordu. Proje, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı'nın¹ İstanbul Maltepe Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'nda 18 yaş ve altı çocuklara çeşitli branşlarda atölyeler kurulacağına dairdi. Atölyeler; sinema, edebiyat, eliş, drama, grup iletişimi vs. eğitsel, sanatsal ve sosyal etkinliklerden oluşmaktaydı. Üstelik Esin Küntay ve de Elif Yılmaz hocalarımız da bu projede gönüllü öğrencilerle birlikte yer alacaktı.

Projenin Genel Amacı;

Adalet Bakanlığının gözetimi altında bulunan çocukların kurumda bulundukları süre içerisinde toplumdan kopmamalarının sağlanması; onların iyileştirme programlarına çeşitlilik kazandırılması; çocukların kendi akranları ile etkileşime geçerek örnek bireyler görebilmeleri ve sosyal etkinliklerden yararlanmalarının sağlanmasıdır.

* Proje boyunca Esin Hocam'a haftalık raporlarımı bu başlık altında yazıyordum.

¹ <http://www.tcyov.org/>

Projenin temelinde çocuk ve gencin, doğuştan getirdiği ve sonradan edindiği yetenek, beceri, enerji gibi kaynaklarının farkında olduğu oranda, yaşamı üzerinde kontrol sahibi olabileceği düşüncesi bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle proje, çocuk ve gence kendini tanımaya, ifade etmeye, çeşitli yaşantılara yönelik olanaklar sağlayacaktır. Bu anlamda her deneyim ve yaşantı bireyin kendisini geliştirmek için fırsat olarak görülmektedir.

Projenin amacına ulaşabilmek için araç olarak gerçekleştirilen etkinliklerin sonucunda çocuk ve gençlerin kendilerini ifade eden ve tanıyan; ilgi ve becerileri hakkında bilgisi olan; ilgi duyduğu alanda kendisini geliştirmeye yönelik ve yaşamı hakkında gerçekçi kararlar veren bireyler olarak toplumsal yaşama katılmalarına destek olunması hedeflenmektedir.

Projenin;

15 Şubat -15 Mayıs (2012) arasında gerçekleşmesi hedeflenmekteydi. Çalışma süresi, haftada bir (Perşembe) gün olarak belirlenmişti. Adalet Bakanlığı'ndan gelecek olan çalışma iznini beklediğimiz için tarihler değişmişti, yani bürokratik nedenlerle çalışma süresinin tarihleri 22 Mart – 31 Mayıs olarak gerçekleşmiştir.

Modern toplumların kapalı kurumlarından biri olan hapisanede kısa süreliğine de olsa çalışma fikri cazip ve çekiciydi. Bilinmeyen bir alanın içine girme, atölyelere gelen çocuklarla sosyalleşme fikri beni heyecanlandırmıştı.

Atölyeye başlamadan önceki hafta, vakıfta proje oryantasyonu aldık. Her şey oyunmuş gibiydi. Atölyeye katılacak olan çocuklardan bahsediliyordu, onlara nasıl yaklaşmamız gerektiğinden nasıl ne giyineceğimize kadar bilgiler veriliyordu. Bu arada sinema atölyesinde yer almıştım ve de grup liderimiz Esin Küntay'dı. Bir yandan ne yapacağıma dair bilgim yoktu bir yandan Esin Hoca ile çalışacağım için içim rahattı. O'nun tecrübeleri atölyemizin yolunu çizcekti. Atölyede Esin Hoca ve benimle beraber dört kadın arkadaşım daha vardı. Selin Aydın, Elif Demirtaş, Özge Önez ve Zeliha Karakuş. Vakıf oryantasyonunun ardından kurum oryantasyonu da almıştık. İstanbul Maltepe Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumu, İstanbul'daki birçok hapisaneden daha iyi şartlara sahip bir kurumdu. Koşuşlarını, kuruma ait atölyelerini, açık lise eğitimi verildikleri sınıflarını, resmi bayramlarda kullanılan ve de çeşitli spor faaliyetlerini uyguladıkları kapalı spor sahasını, tiyatro sahnesini ve salonunu, kütüphanesini gezdikten sonra kurumun şartlarının iyi olduğuna karar vermiştik. Ne de olsa ilk hapisane deneyimimizdi. İnfaz koruma me-

murlarının birkaçıyla, kurum psikoloğu ve de kurum müdürü ile tanışıp onlardan da çocuklarla ilgili, kurum ve kurum kurallarıyla ilgili bilgiler aldık.

Atölyemizin ilk haftasında iki farklı koğuşu ağırladık ve de çocuklarla tanıştık. Çocuklarla beraber koğuşlarından sorumlu infaz koruma memur “ağabeyleri”yle de tanıştık. İşte o an hem vakıf hem de kurum oryantasyonlarında olmayan şey oldu. Gerçekle karşılaşmıştık. Eğitimlerde söylenenler artık zemin bulmuştu. Daha önce hiç aynı anda 11 haneye konuk olmamıştım. Sinema Atölyemize gelen misafir çocuklar, belki de hayatımdaki en anlamlı deneyimlerden biriydi. Biz onlara atölyemizi açtık, onlarda bize dünyalarını açtılar. Hayatlarına konuk olduk.

Beraber, tv programlarından -dizilerinden, aileden- kardeşlikten, arkadaşlıktan -dostluktan, eşitlikten, denetim aygıtlarından (infaz koruma memurları, polisler vs.), okuldan - derslerden, yapmaktan- izlemekten hoşlandıkları şeylerden (dövme yapmak, film türleri gibi) doğum yerleri ve göç ettikleri İstanbul’dan, konuşulan dillerden (Kürtçe), az da olsa etnisiteden ve futboldan konuştuk. Her şey iyi, hoş giderken, çocuklar suçlarını ya da orada olma sebeplerini bir iki söylemeye başlayınca nerede olduğum aklıma geldi. Atölyenin sonlarına doğru arkadaşlarının ısrarlarıyla iki çocuğun söylediği şarkılar duygusal olarak hepimizi etkiledi. Yaşları en fazla 18 olan ve yürekleri kocaman olan bu çocuklar deyim yerindeyse yüreğimizi dağladı.

Şimdiye kadar bilerek kullandığım “çocuk” kavramını değiştirip “genç” ve de “gençler” olarak devam ettireceğim. Çünkü samimiyetten, art niyetsiz olarak kullandığım “çocuklar” hitabından hoşlanmadıklarını belirtip beni düzeltmişlerdi. “Dilvin Abla bize çocuk demezsen seviniriz, biz çocuk değiliz.” demişlerdi. Oysa ki, çocuk olmak ne kadar da masum, eğlenceli, sorumsuz bir haldir. Bir anlamda çocukluk aşamasından çıkmış, yaşadıklarını ve de başlarına gelen talihsiz olaylarla kapatıldıkları yerde “çocuk” olmayı tercih etmemelerini çok iyi anladım.

Atölyemiz sinema atölyesiydi ve odaklanma problemleri olan, animasyon filmlerini çocukça bulan gençlere ne izleteceğimiz konusuna epey kafa yoruyorduk. Birkaç animasyon denememiz başarısız olmuştu, atölyeden birkaç gün önce izlemelerini istediğimiz filmleri de birkaçı izliyor oluyordu. Dolayısıyla film konusu üzerinden sohbet etme çabamız da sonuç vermiyordu. En sonunda sohbetlerimiz sırasında çıkarttığımız temalara göre kısa filmler izletme fikrini edinmiştik. İçlerine kapalı gençler olmasalar da umutsuz, çaresiz olan gençlerimiz kısa film tercihlerimizle, film ardından sohbetlerimizle yavaş yavaş yeşeriyorlardı. Daha önceden de belirttiğim gibi iki koğuşu konuk

olarak alıyorduk. Bir koğuş adli suçlardan (A1 Koğuşu) , bir diğeri de cinsel suçlardan (B10 Koğuşu) sürüklenmiş gençlerden oluşuyordu. İlk aylarda bu gerginliğin farkındaydım ama sohbetlerimiz sırasında ortak paydalar bulunduğunu gören gençler atölyenin sonlarına doğru bu gerginliği büyük oranda kırmıştı. O ortak paydalardan birkaçı; aile, aşk, göç, arkadaşlık, eğitim, güven, umut vb. kavramlarıydı. Bu ana konular üzerinden kısa filmleri izleyip tartıştıkça kendi aralarında var olan önyargıları eritmeye başlamışlardı. “Çeşitli yaklaşımlar, dili toplumsal yaşamı anlamanın anahtarı olarak görürler. Bunun iki önemli unsuru vardır: 1. Dilin biçimi ve yapısı genellikle toplumun biçimi ve yapısını anlamının anahtarı olarak görülür ve 2. Dil, düşünce ve deneyimlerimiz açısından çok önemli görülür. Fiziksel olaylardan etkilenirsek de dil aracını kullanmadan onlar hakkında düşünemez ya da konuşamayız ve dil her zaman toplum ve toplumsal ortamlarda kök salmıştır. Dolayısıyla, önemli yollarla, dil tarafından toplumsal aktörler olarak yaratılırsınız.”² Bu bağlamda atölye çalışanları olarak kullandığımız dile özen göstermeyi önemseydik. Ayırıştırıcı, öteleyen, farklılaştıran bir dil kullanmadık ya da bu tarz bir davranış sergilemedik.

Atölyemize gelen gençlerin hukuki statüleri farklıydı. Tutuklu olan da vardı, hüküm giymiş olan da vardı. Gençlerin durumlarındaki farklılığın hukuki bilgisini Esin Hocamız’dan alıyorduk. Nişantaşı’ndaki evinde atölye toplantıları yapıp, Esin Hocamıza rapor verip, durum değerlendirmesi yapıyorduk. Eksikimiz, fazlamız var mı ya da telafi edilecek bir durum var mı diye birbirimizi sorgulardık. Esin Hocam bizden memnun, biz zaten O’ndan aldığımız enerjiyle tam motive olmuştuk. Kendimi en rahat hissettiğim nokta da, atölyedeki, sınıftaki, sokaktaki, vakıftaki ve de evdeki “Esin Küntay kahramanının” hep aynı çizgide, karakterde olmasıydı. Esin Hocam’ın rolleri yere, mekâna, zamana ve de kişilere göre değişse de aynı samimiyette aynı çizgide var olması bende hayranlık duygusu oluşturunuyordu. Keza atölyedeki gençlerde bu etki altındaydı. Esin Hocam eminim ki öğrencilerini (atölyede çalışan öğrencilerini) çocuklarından, atölyedeki gençleri de torunlarından ne daha az, ne de daha çok sevdi. O aradaki sevgi ve diyalog dengesini o kadar hassas kurdu ki ve bu kurduğu bağla bana da örnek oldu.

Sinema atölyemize gelen genç sayısı düzenli değildi. Bazen 11, bazen 16 genç oluyordu. Bazı gençler tutukluluk süreleri geçtiğinde serbest bırakılmış oluyorlardı, ya da yaşları 18’i doldurduğunda yetişkin tutukluların koğuşları-

² T. Bilton, K. Bonnett, P. Jones, T. Lawson, D. Skinner, M. Stanworth ve A. Webster, “Postmodernizm, dil ve söylem”, *Sosyoloji, Siyasal Yav.* Ankara, 2003, s. 520

na aktarıyorlardı. Bu durum da atölyenin akışkanlığını sağlıyordu. Her hafta yeniden tanışmalar, yeni yeni hayatlar tanıma fırsatı oluyordu. Hem bir bağlılık oluşuyordu hem de bağlanmamamız gerekiyordu. Gençleri gözlemlediğimiz kadar onların da bizi gözlemlediklerinin farkındaydım. Her hareketimiz, davranışımız, söylediğimiz sözler onların akıllarına yazılıyordu. Örneğin kendimi tanıttığımda kurduğum cümlelere göre, beğenilerime, heyecanıma, gençlerle kurduğum diyaloglara, konuşma tarzıma yönelik geri bildirimler alıyordum. Mardinli olduğumu ve de Mardin'e olan sevgimi bilen gençler aramıza yeni katılan ve Mardinli olan gençleri ilk bana tanıştırlırdı. "Dilvin, bak bu arkadaş da Mardinli, senin gibi. " derlerdi. Artık "abla" ekini atmıştık, "Sadece Dilvin demeniz yeterli." diyordum. Yapımdan kaynaklı olan heyecanlı halimle de eğlenceli cümleler türeyebiliyordu. "- Çok heyecanlısın yoksa Erzincanlı mısın?! ☺ " diye esprilere konu oluyordum. Samimiyetimizin dozunu konuşma tarzımla dengede tutmayı becerebilmiştim. En ufak durumda bile "-lütfen" , "rica etsem yapar mısın, söyler misin?" gibi ricalı ve de ölçülü kelime, cümle kalıplarıyla konuşmaya dikkat ediyordum. Bu durum belli bir süreden sonra gençlere de bulaştı. Birbirlerine daha saygı duyarak daha ölçülü cümlelerle hitap etmeye başladılar.

Çocuklar birbirleriyle iletişime geçerken "gel buraya" , "git buraya" , "şunu şuraya getir" gibi emir kipinde cümleleri kullanıyorlardı. Bu durum hoşuma gitmedi ama doğrudan dile getirmeden çocuklarla ve infaz koruma memuru ile konuşurken "lütfen" , "istirham ederim", "rica ederim" , "gelmenizi rica ediyorum" , "söyleseniz iyi olur" gibi rica – minnet kurulan cümleler kurdum. İnfaz koruma memuru ve gençler ilk olarak bu duruma alaycı yaklaşırsalar da, projenin sonlarına doğru rica ederek konuşmaya başladılar. Bu davranışı başlatma sebebim film izleme dışındaki sohbetler ve de oyunlar sırasında gençlerin birbiriyle konuşma şekilleriydi. Oyunlar dışında yaptığımız sohbetlerde ilk kendimizden bahsedelim dedik. En sevdiğimiz ve en sevmediğimiz özelliklerimiz neler, ne yapıyoruz, ne yapmıyoruz vs.'den bahsettik. Tahammül konusunda takılı kalınca, birbirlerini sevmelerinden önce birbirlerine saygı duymaları gerektiğini düşündüm.

Gençlerin cümlelerinden anladığım, en az bizim onları izlediğimiz kadar onların da bizi ölçüp tarttukları oldu. Bu durum orada geçirdiğimiz vaktin ne kadar canlı, verimli ve etkili olduğunu gösteriyordu. Aynı zamanda konuşmalarımızın ve davranışlarımızın kontrollü olması gerektiğini bize anımsatıyordu.

Daha önce de belirttiğim gibi sohbetler sırasında çıkan ya da gençlerin takıldığı konulara göre kısa filmler bulup izletmiştik. Göç konusu ile ilgili

“Mülteci” , umut ve merak teması ile ilgili “Süt” , şehir hayatında farklı yerlere sürüklenmiş üç adamın hikâyesini anlatan belgesel “Kahpe Devran” , kadın – erkek ilişkilerinin hassasiyeti üzerine absürt komedi “Direk Aşk” filmleri seçtiklerimizden birkaçıydı. Gençler, onların kafalarına takılan sorunsallarla ilgilendiğimizin farkındaydılar. Bulundukları konumdan onları çekip çıkartmıyorduk, fakat oksijen tüpü olduğumuzu her daim vurguluyorlardı. Dolayısıyla bu his bizi daha verimli çalışmaya itiyordu. Yaşamda var olma sebebim anlam buluyordu, kendimi yararlı hissediyordum.

Gençlerle, atölyede, film ve oyunlarımız haricinde doğaçlama sohbetlerimiz oluyordu. Bu sohbetler sırasında, gündelik meraklarım gençlerle frekansımı da kuruyordu. Maç muhabbetleri yapabiliyor olmam, söyledikleri bir şarkının Azer Bülbül’e ait olduğunu bilmem ya da izledikleri Dilberay Ab-la’larından haberdar olmam benim için artıydı. Bu artı Esin Hocam’ın da ilgisinden kaçmıyordu ve beni takdir ediyordu.

Sinema atölyemizin son haftalarının son saatlerine doğru gruplara ayrılarak sohbetlerimize başlamıştık. Genel konuşmalardan daha verimli olan bu özel sohbetlerde çocuklar daha rahat iletişim kurabiliyorlardı. Fakat aklım hep başka grupların ne konuştuğunda oluyordu. Bu merakımı ancak atölye sonundaki paylaşımlarımızdan dengeleyebiliyordum. Gençlerin paylaştıkları ve paylaştıklarımız bir arkadaşına bir dosta anlatılır cinstendi. Aramızdaki güven ve samimiyet köprülerini çoktan kurmuştuk. Bu durum onlara umut ekliyordu bize de yaşam enerjisi katıyordu.

Dokuzuncu haftada gençlerin bilmediği “ Tabu ” oyununu oynamaya çalıştık. Daha önce bu oyunu oynamamış olmalarına rağmen yine hevesli ve tahammüllüydüler. Oyunu kabaca anlattuktan sonra örnek olsun ve cesaret versin diye gönüllü arkadaşlarımızla oynamaya başladık. Kelimeleri anlatmak için kolay yollar önerdik zaten oyunu hemen kavradılar. Bu durum bizim için çok rahatlatıcı oldu; sunduğumuz oyunlara ve sohbetlere çok çabuk adapte olabiliyorlardı.

Oyun oynarken gayet heyecanlı, hevesli ve başarılılardı. En sessiz gencimiz bile, kelimeyi anlatmaya başlamasıyla devleşmişti. Bu durum bizim için hem sürprizdi, hem de başarıydı. Sıra sıra kalkıp hemen hemen her çocuk kelimeleri anlattı ve anlatılanı tahmin etmeye çalıştı. Yeni gelen gençlerimiz vardı, onlar okuma yazma bilmedikleri için oyunu oynayamadılar. Belki de yeni geldikleri için bizi algılayamadılar, çekindiler. Biz de üstlerine gitmedik, haklılardı kendi bakış açlarına göre. Bu keyifli oyun bence kişisel gelişim, kendine güven ya da çekingenliği kırma açısından yararlıydı.

Atölyemizin ikinci yarısına, iki koridor ve atölyelerin arasında kalan çimli, çiçekli, kurumun uzun ince bahçelerinden birine çıkarak devam etmiştik. Sanırım gençler bu bahçelere çıkamıyorlar, onların bahçesi, volta attıkları yer, betondanmış. Anlattıklarına göre bu kanıya vardım. Havanın güneşli ve hafif rüzgârlı olması da sevindiriciydi. Gençlerin çıkamadığı bahçeye çıkmak, hem onları hem bizi mutlu etti. Bahçeye çıkınca, bahçeye bakan berber sınıfı gençlerin gözdesi oldu. Oradan uzaklaşıp ilgilerini ısınma hareketlerine çevirebildik. Bazı gençler her birimize (gönüllü arkadaşlarımıza) çiçek kopartıp verdiler. Top ısrarlarımıza dayanamayan infaz koruma memuru ve bir gencimiz koğuştan voleybol topunu getirdiler ve karşılıklı iki grup seçip ortaya 3 kişi alarak “yakan top” oyunumuzu oynamaya başladık. Bu fikir B10 Koğuşunun infaz koruma memurundan çıkmıştı. Fikir masum bir fikirdi, ama ortadaki çocuklara çok sert atışlar gelmeye başlayınca bu oyunun dozunu azalttık ve voleybol oynamaya karar verdik. Voleybol oyununa bütün çocuklar katılamadı. Birkaç çocuğumuz o gün kandil diye niyetliydi. Oynamamayı tercih ettiler, bizde yorulmasınlar, susamasınlar diye gölgede oturmalarını rica ettik. Spor yapmak en az sohbet kadar kafa dağıtıcı, yorucuydu ancak rahatlatan bir eylemdi. Vedalaşırken “eline koluna sağlık” demeleri onların dilinde teşekkür ederiz demekle bir. Bu durumda beni mutlu etti. Çünkü spor yapmaktan hoşlanırım, sabaha kadar onlarla voleybol oynayabilirdim. Beni ve gençleri voleybolda mutlu eden başka bir olay vardı. Özverisine hayran kaldığımız hocamızın da bize katılıp voleybol oynamasıydı. Esin Hocamız için söylenecek birçok güzel söz var ama en son yaptığı “ -iyi ki- “ dedirtecek cinstendi. Gençler de, ben de bu davranış karşısında bir kez daha Esin Hocamız’a hayran kalmıştık.

Evet, gençlerimiz artık atölyeye gelir gelmez birbirlerinin ellerini sıkın, oyunlar sohbetler sırasında birbirleriyle konuşan, atölye bitiminden sonra aynı sırada durabilen ve vedalaşırken tekrar tokalaşan hatta bazen birbirlerini öpen gençler olmuştu. Bu durum beni mutluluktan havalara uçuruyordu. Nezaketimiz, anlayışımız sayesinde birbirleriyle konuşurken gayet seviyeli ve saygılı konuşan genç erkekler oluşturmuştuk. Yani oluşturmaya çalışıyorduk, çabamız kendilerine ve dolayısıyla çevresine saygı duyan bireyler oluşturmaktı. Başarılı olmaya da başlamıştık, çalışmalarımız meyvelerini vermeye başlamıştı.

31 Mayıs Perşembe günü de TÇYÖV ile birlikte yürüttüğümüz ESSEP’yi (Eğitsel, Sanatsal, Sosyal Etkinlikler Projesi) sonlandırdık. Final haftamızın koşuşturmasından aklımız çok iyi çalışmadı, projenin son gününde gençlere anı olarak ne yapacağımızı iyi koordine edemedik. Hazırladığımız yiyecekler

gençler için yeterliydi. Fakat bizden anı olarak kalabilecek nesnel şeyler he-diye edemedik. Diğer atölyeler güzel hatıralar akıl edebilmiş, biz ise, koşuş-turmamız ve akıl dağınıklığımızdan dolayı bu konuda eksik kaldığımızı his-settik. Bu duygular içindeyken onlar için hazırladığımız enfes yiyecekler aklıma geldi ve rahatladım. Bir gece öncesinden, geç vakitlere kadar, hazırla-dığım yiyecekleri gençlere sunmuştum. Çünkü onlar için hiçbir şey yapmışlı-ğım yok, çok şey yapmışlığım var. Bu durumu fark edince rahatladım. Genç-lere hatıra olarak verdiğimiz şeyler bu proje gibi lezzetli, taze, sevgiyle ve değer verilerek yapılmış yiyeceklerdi.

Gençler öğle yemeğini yedikten sonra atölyeye geldikleri için hemen ye-meklerimizi ikram etmedik. Önce yine keyifli bir oyun oynadık. Oyundan önce, atölyemize gelen birkaç yeni çocuğumuz vardı. Onlarla tanıştıktan sonra keyifli oyunumuzla son günün duygusal enerjisini attık. Her günümüz ilk günkü gibi olduğu için son gün eğlencelerimiz de ilk gün gibiydi. Oyun-dan sonra yemek faslına geçtik, gönüllü arkadaşlarımızla getirdiklerimizi servislerine alamayan çocuklara kendi ellerimizle ikram ettik. Utandıkları ve çekindikleri için açık büfemize yönelemediler ama bizim cesaretlendirmele-rimiz sonucu afiyetle yemeklerimizden tattılar. Zeytinyağlı dolmanın anne özlemini çağrıştırması sonucu biraz duygusal anlar yaşadık ama hemen atlat-tık. Çok doğal bir etki bu, uzun süredir annelerini görmüyorlardı ve de anne-lerinin yaptıkları yiyecekleri yiyemiyorlardı. Bu hasreti bir nebze bizim yap-tıklarımızla gidermişlerdi. Bizim yiyecek jestimize karşı infaz koruma me-murları da hepimize çay ikramında bulunmuşlardı. Keyifle sohbetimizi yap-tıktan sonra çocuklarla vedalaştık. Birbirimize veda ederken çocukların du-rum karşısında çok güçlü olduğunu hissettim. Açıkçası ben onlara veda eder-ken tarif edemediğim duygular içindeydim.

Sonuç Yerine

Üzerine çok yazılıp çizilmemiş, literatürü, alan çalışması az olan bu aktif gözlem alanı tecrübesi, hayatıma, sosyolog olarak eğitimime, insanlığıma, öğrenciliğime birçok değer kattı. Aslında günlük hayatta karşılaşp sohbet edeceğiniz insanlar gibi ama biraz da değil. Aslında onlar çocuk, ama genç. Tamam, anlıyorum dediğiniz anda anlamadığınız bir olay, bir cümle, soğuk düş etkisi yaratan bir ana ya da hisse dönüşebiliyor. Bu bağlamda alan, kay-gan bir zemin halini alıyor. Hakimiyeti mümkün olmayan, kumandası elden ele değişen, hiç aklınızda olmayan durumlarla karşılaşp farklı konulara eği-

lebileceğiniz, hayaller âleminde gerçeğe ani bir düşüş yaşayabileceğiniz, sınıflandıramayacağınız bir alan. Zihin akışınız sekteye uğrar. Ben "onun yerinde olsaydım" dememeyi öğrendim, olamam ki zaten, olamazsın. Ancak deniyoruz anlamayı...

Öyle oturduğumuz yerden güncel meseleleri görmezden gelerek nereye varabiliriz? Örneğin cezaevi... Hiç koğuşı görmeden, havasını solumadan, çocuklarla iki lafın belini kırmadan nasıl öğreneceğiz problemleri, problemler için hangi çözümleri önerebileceğimizi. Amacımız bir sonuca ulaşmak değil ki zaten. Problemin üzerine gitmek, durumun problem olduğunu söylemek, mevcut durum hakkında rapor yazmak, bir yerde, duymak ve duyurmak gerekmektedir. Ben bu projeyle duydum ve duyurduğuma inanıyorum. Belki milyonlara değil ama çevreme...

Bu proje ile hayatıma yön verebilecek çok etkili, güzel, keyifli bir tecrübe yaşadım. Hem Esin ve Elif Hocalarımla hem arkadaşlarımla unutulmaz bir proje deneyimi yaşadım.

KADIN VE SUÇ ÜZERİNE

Seda SALİHOĞLU

Kriminoloji alanında kadınlarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle “mağdur” kadınlarla ilgili çalışmalara rastlanmaktadır. Kadın suçluluğu ile ilgili çok fazla çalışma olmadığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında bugüne kadar kriminolojinin, büyük ölçüde erkek egemen bir bilgi alanı olarak kurumsallaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Feminist çalışmalar, erkek suçluluğunu açıklamak için geliştirilen teorilerin genelleştirilmelerine meydan okuyarak ve suç işlemedeki toplumsal cinsiyet oranının önemini altını çizerek geleneksel kriminoloji teorilerine önemli eleştiriler getirmiştir (Schwartz, 2003). Kadın suçluluğunu açıklamaya çalışan teorilerde, kadının yaşı, eğitimi, mesleği, ekonomik durumu, ırkı ve aile yaşantısı ile ilgili değişkenler kullanılmıştır. Özellikle ekonomik unsurların önemi üzerinde durulmuş ve suç işleyen kadınların marjinal bireyler oldukları öne sürülmüştür. Kadın suçluluğu ile ilgili olarak, genel anlamda suç olgusunu etkileyen faktörlerin dışında cinsiyet ayrımcılığının yoğun olduğu bir ortamda yaşama, yoksul ve dışlanmış toplulukların üyesi olma ve cinsel tacize uğramış olma gibi durumların önemli ölçüde suça zemin hazırladığı görülmektedir (İçli, 2002; Martel, 2004).

Kriminolojide Feminist Yaklaşımlar

Feminist literatürde, tarihsel olarak hukukun toplumsal cinsiyetle ilgili eşitsiz tavrına işaret edilmektedir. Hukuk alanında toplumsal cinsiyet bağlamında görülen sorunların eşitlik sorunları olduğu söylenebilir (Uygur & Çağlar, 2011). Feminist anlayış ile iç içe olan ve aynı zamanda bu anlayıştan doğan bir hukuk dalı olan feminist hukuk, ceza adaleti sistemindeki eril bakış açısını ve kadınların ikincil konuma sokulmalarını sorgular. Toplumsal cinsiyet temelinde hukuku açıklayan feminist hukuk teorisi, ceza adaleti sisteminin kadın odaklı bir bakış açısıyla analiz edilmesinin yolunu açar.

Tarihsel olarak üç dalga ile açıklanan feminizmde, 19. yüzyılda kadınların oy, eğitim ve mülkiyet hakları için mücadele ettikleri birinci dalgadan sonra 1960’larda ikinci dalga başladığı görülmektedir. Birinci dalga feminizm,

hukukta kadınların yer almayışını, kadınların kamusal alandan dışlanmalarını ve kadınlara hakların çok sınırlı bir şekilde tanınmasıyla ilgili durumu ortaya koymaktaydı. 1960'lı yıllardaki kadın hareketlerinin hukuk teorisine etkisiyle feminist hukuk teorisi, ortaya çıkmıştır (Arat, 2006). İkinci dalga feministler, kültürel ve toplumsal normların kadınları ikincilleştirilmesindeki rolünü ortaya koymuşlardır. İkinci dalganın ilk kuşak feministlerden farkı, hem teorik hem de eylem düzeyinde kendi aralarında farklılaşmalarıdır. En önemli fark, 20. yüzyılın sonlarında söylemlerinde kadın cinselliğine yaptıkları vurgudur. Bu kapsamda kürtaj, doğum kontrolü, cinsel şiddet, taciz, tecavüz, lezbiyen annelik hakları gibi konulara ilişkin tartışmalar başlamıştır. Kadınların kendi bedenleri üzerindeki devlet müdahalesini engellemek için kampanyalar yapılmıştır (Uygur & Çağlar, 2011).

İkinci dalga, feminizmin kriminolojide yer almaya başladığı dönemdir. 1960'lardan başlayarak kadın suçluluğu konusu bağımsız olarak ele alınmaya başlanmıştır. Feminist kriminoloji, feminist hareketin çok kritik bir safhasında doğmuş ve feminist bilim insanlarının toplumsal cinsiyetin kriminolojik analizlerden ayrılmasına karşı çıkmalarından dolayı gelişmiştir. Feminist kriminologlar, suç analizlerinde toplumsal cinsiyetin dikkate alınmasını talep etmişlerdir. Kadının suç davranışları, 1970'li yıllara kadar ağırlıklı olarak, kadının fizyolojik, psikolojik ve biyolojik farklılıklarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, özellikle ikinci dalga feminizm hareketlerinin etkisiyle, suçluluğun çoğunlukla sosyal ve kültürel boyutta ele alındığı ve kadının toplumdaki konumu ve rolleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Feminist hukuk, geleneksel hukuktaki eşitsizliği ve ayrımcılığı ortadan kaldırmayı ve toplumsal yapıyı dönüştürmeyi amaçlar. Geleneksel hukuk sisteminde cinsiyetten arınmış gibi sunulan bireyin gerçekte erkeği vurguladığını öne sürer (Arat, 2006). Feminist eleştirinin en fazla tartıştığı hukuk alanlarından biri ceza hukukudur. Ceza hukukunun erkek bakış açısı hem suçlu hem de mağdur konumundaki kişilere yansımaktadır. Ceza hukukundaki erkek egemen bakış açısı, en açık şekilde tecavüz ile ilgili eski düzenlemelerde görülmektedir (Uygur & Çağlar, 2011). 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda, kadına vücut dokunulmazlığı ve cinsel dokunulmazlık haklarını tanımayan bir biçimde, tecavüz suçu genel adaba aykırı suçlar kapsamında ve topluma karşı işlenen suç niteliğinde değerlendirilmekteydi. 2005 yılında yapılan düzenleme ile 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda tecavüz suçu, cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlar kapsamına alınmıştır. Böylelikle kadın bedeni, toplumun namusu olmaktan çıkarılmış ve kadın, birey olarak ele alınmıştır.

Feministlerin kriminolojiye üç şekilde katkısı olmuştur. Birincisi, geleneksel kriminolojinin kavramlarını, teorileri ve yöntemlerini tartışıp değerlendirmişlerdir. İkincisi, kriminolojiye özellikle mağduriyet tanımları ve evlilik içi tecavüz gibi konularda yeni kavramlar ve kendine özgü yöntemsel anlayışlar katmışlardır. Üçüncüsü ise, feminist teorinin disiplinlerarası bir girişim olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Kriminoloji, feminist teorinin çabalarından ve disiplinlerarası bilim anlayışından yararlanabilir (Flavin, 2001; McDermott, 2002).

Feminist teori, geleneksel olarak liberal, radikal, Marksist, sosyalist ve postmodern olmak üzere beş ana perspektife ayrılmaktadır. Liberal feminizm, kadın suçluluğunu toplumsal cinsiyet rolü sosyalizasyonu olarak görür. Kadınlar erkeklere oranla daha az suç işlerler çünkü kadınların sosyalizasyonu onlara sapma ile ilgilenmeleri için daha az olanak sağlamaktadır. Radikal feminizm, patriyarka ya da erkek egemenliğini kadınlara yapılan baskının kökeni olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle daha çok kadınlara karşı işlenen aile içi şiddet, tecavüz, pornografi gibi suçlarda patriyarkanın konumuna odaklanırlar. Kadın suçluluğunun çoğu zaman genellikle erkekler yüzünden oluşan mağduriyeti takiben ortaya çıktığını kabul ederler. Marksist feminizmde ise kapitalizmin patriyarkal niteliği kadınların ikinci sınıf muamele görmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle kadınlar ekonomik olarak sıkıntı çektikleri için suç işlemektedirler. Sosyalist feminizm, radikal ve Marksist feminizmin etkilerini taşımaktadır. Kadın suçluluğunun nedeni olarak karşılıklı etkileşen toplumsal cinsiyet ve sınıf temelli sistemi tartışmaktadır. Postmodern feminizm, suç, adalet ve sapma gibi kavramların toplumsal yapılarını sorgular ve kabul edilmiş kriminolojik gerçekliklere karşı çıkar ve herkes için geçerli tek bir evrensel adalet tanımını reddeder (Flavin, 2001; Burgess-Proctor, 2006). Tüm bu farklı anlayışları birleştiren düşünce, toplumun ve onun uzantısı olan hukukun ataerkil olduğudur. Başka hiçbir hukuk teorisi ataerkil kurumlara ve yaklaşımlara yönelik eleştirileri, teorilerinin odak noktası olarak belirlememiştir (Uygur & Çağlar, 2011).

Feminizmin teoriye olan katkıları sadece eleştiri olarak kalmamıştır. Feminist teorilerin suç ve suç kontrolü teorileri için temel olarak sunulması her geçen gün daha da artmaktadır (Flavin, 2001). Feminist kriminolojinin kendine özgü katkısı, aile içi şiddet ve cinsel şiddet ile ilgili teori, araştırma ve sosyal etki olarak ortaya çıkmıştır. Feminizmin kadına yönelik her türlü şiddete karşı farkındalığı artırmak ve hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilmesini sağlamak yönünde önemli etkisi vardır (McDermott, 2002; Flavin, 2001).

Feminist teorilerin bir diğer katkısı ise kriminolojide erkeklik ile ilgili çalışmaların olmayışına dikkat çekmesidir. Suç ve erkeklik arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki, sıklıkla görmeyi başaramadığımız ve aynı zamanda bize doğal olarak görünen yakın bir ilişkidir (Flavin, 2001).

Büyük ölçüde erkek egemen bir bilgi alanı olarak kurumsallaşmış olan kriminoloji alanında yapılan çalışmalarda feminist perspektif, yeterince ele alınmamıştır. Feminizm ve feminist kriminoloji sadece bir bakış açısına değil, açıkça politik olan ve eşitlik ile sosyal adalet görüşü sunmaya çabalayan farklı bir bakış açıları bütününe işaret eder. Feminist çalışmalar, erkek suçluluğunu açıklamak için geliştirilen teorilerin kadınlar için de genelleştirilmesine meydan okuyarak ve suç işlemedeki toplumsal cinsiyet oranının önemini altını çizerek geleneksel kriminoloji teorilerine önemli eleştiriler getirmiştir (Schwartz, 2003). Geleneksel teorilerin kör noktası, toplumsal cinsiyet rollerinin belirginliğini anlamadaki başarısızlığıdır. Geleneksel suç teorileri geniş anlamda erkek suçluluğunu, patriyarkal değerleri ve güç ilişkilerini herhangi nedensel bir açıklama yapmadan vermektedir (İçli, 2004).

Dünyada ve Türkiye’de Kadın Suçluluğu

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün Kasım 2013 verilerine bakıldığında Türkiye’de 141,161 adet tutuklu ve hükümlü bulunduğu görülmektedir. Bunların % 3,6’sı (5.093) kadın, % 96,4’ü (136.068) erkektir. Son 10 yıllık verilere bakıldığında, suça karışan kadınların sayılarının yıllara göre gösterdiği artış oranının erkeklerden çok farklı olmadığı, hatta son 10 yılın ortalamasında kadınların sayısındaki artış oranının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Dünya geneline bakıldığında kadın suçluluk oranının erkek suçluluk oranına göre düşük olduğu görülmekle birlikte kadın suçlu oranı ülkeden ülkeye ve sosyo-kültürel yapıdaki farklılıklara bağlı olarak değişmektedir. Kadınların halen dünya çapında tüm cezaevi nüfusunun küçük bir kesimini oluşturmalarına rağmen birçok ülkede artan cezaevi nüfusuyla birlikte sayılarının arttığı, aynı zamanda bazı ülkelerdeki araştırmalara göre erkeklerin sayısına oranla daha hızlı bir oranda arttığı görülmektedir (Clements-Nolle ve ark., 2009). Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Avustralya, Meksika, Bolivya, Kolombiya, Kenya, Yeni Zelanda, Kırgızistan, Estonya, Finlandiya, Yunanistan ve Hollanda kadın mahkumların sayısının erkek mahkumlara göre daha hızlı arttığının görüldüğü ülkeler arasındadır (UNODC, 2008).

Tablo 1: Yıllara Göre Cezaevlerindeki Kadın-Erkek Sayıları

YILLAR	KADIN			ERKEK			ÇOCUK	TOPLAM
	Sayı	Bir önceki yıla göre		Sayı	Bir önceki yıla göre		Sayı	
		Sayısal Fark	Oran-sal Fark (%)		Sayısal Fark	Oran-sal Fark (%)		
2003	2.177			59.910			2.209	64.296
2004	1.948	-229	-11	53.988	5.922	-10	1.994	57.930
2005	1.812	-136	-7	52.509	-1.479	-3	1.549	55.870
2006	2.401	589	33	65.761	13.252	25	2.115	70.277
2007	3.147	746	31	85.003	19.242	29	2.687	90.837
2008	3.599	452	14	96.890	11.887	14	2.746	103.235
2009	4.013	414	12	109.648	12.758	13	2.679	116.340
2010	4.150	137	3	114.551	4.903	4	2.113	120.814
2011	4.539	389	9	121.731	7.180	6	2.334	128.604
2012	4.838	299	7	129.181	7.450	6	2.001	136.020
2013	5.046	208	4	134.237	5.056	4	1.878	141.161

Kaynak: <http://www.cte.adalet.gov.tr/>, 2013 verileri 4 Kasım 2013 tarihli verilerdir.

İngiltere'deki International Centre for Prison Studies'in (Uluslararası Cezaevi Çalışmaları Merkezi) World Prison Brief (Dünya Cezaevleri Özeti)¹ ismindeki veri tabanlarından alınan verilerine göre, cezaevi nüfusunda kadınların en yüksek oranda temsil edildiği ülke % 31,3 ile Monako'dur. Bu oranın yüksek olması, ülkede sadece 32 kişinin cezaevinde olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyada cezaevi nüfusunun en yoğun olduğu ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde cezaevlerinde kadınların temsiliyetinin % 8,7 oranında olduğu görülmektedir. Monako'dan sonra % 19,1'lik oran ile Çin'in Hong Kong Özel İdari Bölgesi gelmektedir. Çin'in Makao Özel İdari Bölgesi'nde ise cezaevindeki kadınların oranı % 15,8'dir (Tablo 2).

¹ <http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/>, erişim tarihi: 30.09.2013

Tablo 2: Bazı Ülkelerde Cezaevlerindeki Kadınların Oranları

ÜLKE	CEZAEVİ NÜFUSU	KADINLARIN ORANI	YIL
Monako	32	% 31,3	2011
Hong Kong Özel İdari Bölgesi (Çin)	9.297	% 19,1	2012
Makao Özel İdari Bölgesi (Çin)	1.083	% 15,8	2012
Katar	1.150	% 14,7	2011
Tayland	267.834	% 14,6	2012
Ruanda	55.618	% 14,5	2012
Vietnam	130.180	% 12,6	2012
Türkmenistan	10.953	% 12,3	2006
Bolivya	13.489	% 11,7	2012
Grönland	194	% 11,3	2009
Birleşik Arap Emirlikleri	11.193	% 11,2	2006
Myanmar	60.053	% 10,7	2009
Laos	4.020	% 10,5	2004
Tayvan	65.288	% 10,1	2013
Amerika Birleşik Devletleri	2.239.751	% 8,7	2010
Rusya	688.600	% 8,2	2013
Orta Afrika Cumhuriyeti	845	% 8,2	2011
İzlanda	152	% 7,9	2012
Japonya	68.285	% 7,8	2012
Macaristan	18.388	% 7,6	2013
Avustralya	29.383	% 7,5	2012
İspanya	69.081	% 7,5	2013
Finlandiya	3.214	% 6,7	2012
Avusturya	8.719	% 6,4	2012
Brezilya	548.003	% 6,4	2012
Hollanda	13.749	% 5,8	2012
İsveç	6.364	% 5,8	2012
Almanya	65.889	% 5,7	2012
Suudi Arabistan	47.000	% 5,7	2002
İskoçya	7.890	% 5,5	2013
Kanada	38.691	% 5,1	2009
Slovenya	1.412	% 5,0	2012

İsviçre	6.599	% 4,9	2012
İngiltere	83.706	% 4,6	2013
Yunanistan	12.479	% 4,5	2012
Belçika	10.974	% 4,0	2011
Danimarka	3.829	% 3,9	2012
Mısır	66.000	% 3,7	2006
<u>Türkiye</u>	<u>137.133</u>	<u>% 3,6</u>	<u>2013</u>
İran	217.000	% 3,5	2010
Polonya	84.893	% 3,4	2013
Fransa	67.977	% 3,3	2013
Irak	37.014	% 3,1	2012

Türkiye’de kadın suçluluğu ile ilgili yapılan alan çalışmalarına bakıldığında, çoğunlukla mahkumların sosyo-demografik özellikleri, işledikleri suçun niteliği, suç işleme nedenleri ve mağdurla olan ilişkilerine ilişkin anket çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Gümüş, Ersen, 2010; Gürtuna, 2009; Topaç, 2005; Balcıoğlu ve ark., 2004; İçli, 1995). Bu çalışmalara bakıldığında kadın suçluluğu ile ilgili benzer sonuçlara rastlanmaktadır. Mağdurların büyük bir bölümünün erkek olduğu görülmektedir. Kadınların suç işledikleri sırada mağdurla olan ilişkisine bakıldığında da çok az bir oranda mağdurun yabancı olduğu, kalanların büyük oranda akraba ya da tanıdık olduğu görülmektedir (Flavin, 2001). Yapılan çalışmalar, kadınların daha çok kendilerini savunmak için suç işlediklerini ortaya koymaktadır. Kadın suçluluğunda çok az oranda tekrar eden suçun bulunması ve bunların çok ciddi suçlar olmaması da bunu desteklemektedir (Pelissier ve ark., 2003).

Yapılan çalışmalarda eşini ya da sevgilisini öldüren kadınların çoğunun eşleri ya da sevgilileri tarafından şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Kadınların işledikleri suçlardan öldürme ve yaralama suçlarını kendilerini korumak amacıyla işledikleri, yine bu kadınların çoğunlukla kötü muamele gören, şiddete uğrayan kadınlar olduğu ve bu suçu şiddete karşı ani bir tepki olarak planlamadan işledikleri belirtilmiştir (Balcıoğlu ve ark., 2004).

Kadınların ekonomik faaliyetlerde ve sosyal hayatta giderek aktif bir konuma gelmeleri, beraberinde de kadının annelik ve eş rollerini de sürdürmek durumunda olmaları rol çatışmalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kadın suçluluğu, kadının sosyal ve ekonomik yaşamda aktif hale gelmesi, evdışı sorumlulukları da üzerine almasıyla artış göstermesinden yola çıkarak açıklanmaktadır. Kadın yaşamındaki sosyal değişimin ve buna bağlı olarak ka-

dın üzerindeki sosyal baskının azalmasıyla kadın suçluluğu oranları da yükselmiştir. Kadın üzerindeki sosyal baskının azalmasına ek olarak eğitim seviyesinin düşüklüğü, sorunlu geçmişler ve sağlıksız evlilikler de kadın suçluluğunu artıran nedenler arasındadır. Ayrıca bazı kadınların sosyal yaşamdan soyut yaşamaları ve ekonomik bağımsızlıklarını elde edememiş olmaları kadınların hayatlarının büyük bir kısmını ev içinde geçirmelerine neden olduğu gibi kendilerini savunmak amacıyla en fazla işledikleri suçun öldürme olduğu da savunulmaktadır (Gürtuna, 2009).

Cezalandırma ve Rehabilitasyon/Sağaltım/Güçlendirme²

Hapse atmak mekânsal sınırlamanın en radikal biçimi ve ulaşacağı son noktadır. Hapis uygulamaları, her çağda kontrol edilmesi zor ve sıkıntı doğurmaya yatkın kesimlerle baş etmenin birincil yöntemi olmuştur. Köleler, cüzamlılar, akıl hastaları, etnik ya da dinsel yabancılar da aynı şekilde kendilerine ayrılan bölgelere kapatılmıştır. Mekânsal ayırmanın en derin anlamı, iletişimin yasaklanması ya da askıya alınması ve böylece yabancılaşmanın zorla sürdürülmesidir (Bauman, 2010).

Cezaevi, kapatılma cezasının uygulandığı mekân olarak hem fiziksel hem de psikolojik bağımsızlığı engelleyen bir yapıdır. Mimari yapısı ile fiziksel kısıtlılık hissi verirken, sosyal yapısı ile de kendine özgü dinamikleri içinde barındırır. Kadın suçluluğu ile ilgili en önemli konulardan biri de kadınların “cezalarını çekmek” üzere kapatıldıkları cezaevleridir. Kadın hükümlülerin yaşamları, kurdukları ilişkiler, cezaevi koşulları, üretim ilişkileri, gereksinimleri ve beklentileri ile ilgili araştırmaların sayısı oldukça azdır. Suçluları güvenli bir şekilde muhafaza etmek ve infaz süresince faaliyetlerini sürdürüp infaz sona erdiğinde yeniden sosyalleşmelerini kolaylaştırmayı amaçlayan cezaevleri, kadınların ihtiyaçları ve gereksinimleri göz ardı edildiği sürece kadınlar için sorun yaratan mekânlar haline gelmektedir.

Ceza infaz kurumundan çıkan bireylerin yeniden sosyalleşmesi ve tekrar suç işlemesini engellemek için özgürlüğünün kısıtlanması yeterli olmamaktadır. Tüm bunları sağlamak için ceza infaz kurumlarında özel programlar uygulanmaktadır. Rehabilitasyon programları denilen bu programlar kişiyi bedensel,

² Metin içinde “rehabilitasyon” kavramı, sağaltım, güçlendirme, iyileştirme vb. kavramların hepsini kapsayacak anlamda kullanılmıştır. Fakat bu kavramların hepsinin cezaevlerinde uygulanan programlara katılan kişilerin iyi durumda olmayan, tedaviye ihtiyacı olan güçsüz kişiler oldukları ön kabulünü içermesinden dolayı “rehabilitasyon” kavramının da çekinceli olarak kullanıldığını belirtmek gerekir.

zihinsel, sosyal ve psikolojik konularda geliştirme, koruma ve iyileştirme çalışmalarını içermektedir. Rehabilitasyon programlarının amacı, kişinin tekrar suç işlemesini engellemesi için ihtiyacı olan kaynakları sunmaktır (Malloch, 2008). Rehabilitasyon faaliyetleri arasında en yaygın olarak görülenler, terapist-danışma, eğitim-öğretim programları ile meslek ve iş kazandırma faaliyetleridir. Cezaevlerindeki rehabilitasyon programlarıyla ilgili Türkiye'deki uygulamalara bakıldığında konuyla ilgili yasal mevzuatta temelde eğitim-öğretim, meslek, sanat ve/veya iş kazandırma, psikolojik ve sosyal destek programlarından oluşan bir rehabilitasyon anlayışı olduğu görülmektedir (İçli, 1999).

Çeşitli rehabilitasyon programlarının detayları ve yaklaşımları farklılık gösterebilir ama ortak noktaları, hepsinin kadın mahkumların fiziksel, duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının pek çok açıdan erkek mahkumlara göre farklılık gösterdiği önermesini paylaşmasıdır. Bu farklılıkları göz önünde bulundurarak tasarlanan rehabilitasyon programlarının uygulaması, kadın mahkumların ihtiyaçlarına etkili bir şekilde hitap edebilir ve kadınların cezaevinden çıktıktan sonra sosyal hayatta başarılı olmalarını engelleyebilecek olası faktörleri ortaya çıkarabilir. Cezaevlerinde cinsel istismar, mesleki eğitim, çocuk bakımı ve ebeveynlik, eşle ilişkiler gibi kadına özgü rehabilitasyon programlarına ihtiyaç vardır (Pelissier ve ark., 2003).

Cezaevindeki kadınlar için düzenlenen rehabilitasyon programları, genellikle toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıplar doğrultusunda kurgulanmaktadır. Kadınların eş ve anne rolleri üzerinden kurgulanan rehabilitasyon programları, kadınların cezaevinden çıktıktan sonra kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak gücü ve beceriyi elde etmelerini güçleştirmektedir. Bu durum özellikle meslek eğitim programlarında görülmektedir. Erkekler için cezaevinden çıktıktan sonra iyi gelir sağlayacak işlerle ilgili programlar hazırlanırken kadınlar için dikiş-nakış, kuaförlük ve ev işleri gibi alanlarda programlar hazırlanmaktadır. Ayrıca kadınların var olan etkinliklere erkeklerle eşit şekilde katılımı için de gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir.

Cezaevindeki kadınlara uygulanan rehabilitasyon programları ile ilgili Birleşmiş Milletler'in (BM) "United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders" isimli bir düzenlemesi bulunmaktadır. Konuyla ilgili özel bir metin olması nedeniyle önemli görülmektedir. BM Genel Kurulu'nun 21 Aralık 2010 tarihli oturumunda taslak karar olarak kabul edilmiştir. Bu kuralların Türkiye için geçerliliği kanuni olarak bulunmamaktadır. Fakat BM Genel Kurul kararları üye ülkeler için tavsiye niteliğindedir. Bu kurallara göre kadınların cezaevinde bulundukları süre içinde

kişisel bakım, sağlık, disiplin yaptırımları, varsa çocuklarının bakımı gibi her türlü konuda ve cezaevi sonrası süreç ile ilgili konularda toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu düzenlemelerin uygulanması aşamasında cezaevi yöneticileri ve çalışanları başta olmak üzere sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler gibi konuyla ilgili destek verebilecek yeterliliğe sahip her türlü kurumun sorumluluğu bulunmaktadır.

Cezaevlerindeki rehabilitasyon çalışmaları, İngiltere ve ABD tarihine bakıldığında 1777'deki Hapishane Reformu ile başlar. Daha öncesinde cezaevleri uzun süre barınmak için uygun koşullara sahip değilken 18. yüzyıl sonundaki reformlar ile birlikte kişinin mutlak tecrit ve tek başına çile çekerek ibadet yoluyla bağışlanmayı beklemesi amaçlanan yerlere dönüşmüştür. 18. yüzyılda ceza, vücudun cezalandırılmasından ruhun disipline edilmesine doğru evrimleşmiştir (Foucault, 1992). İngiltere'de 1779'da yürürlüğe giren İslahvleri Yasası, rehabilitasyon çalışmaları ile ilgili adım atılması yönünde önemli bir noktadır. ABD'de ise kurumsal reformlar yolu ile 1900-1909 yılları arasında rehabilitasyon çalışmaları ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır (Yayak, 2009). 20. yüzyılın başında ekonomik nedenlerden dolayı ve mahkumlarda deliliğe neden olduğu gerekçesiyle tecrit usulü terk edilmiştir. Sonrasında cezanın amacının düzeltme, iyileştirme olduğu görüşü ile mahkumların çalışarak topluma faydalı yaşam tarzını benimsemesine dayanan modern rehabilitasyon yöntemlerine doğru bir gelişme başlamıştır (Oral, Atamer, 2010). Sonraki dönemlerde 1970'lere kadar mesleki eğitim ve çalışma odaklı "uyumlu birey" olmaya yönelik rehabilitasyon çalışmalarının çok yoğun olarak uygulandığı görülmektedir (O'Donnell, 2001). Bu uygulamaların yaygınlığının başlıca nedenleri, mahkumları meşgul etmesi ve ucuz iş gücünden faydalanmayı sağlamasıdır.

1990'lardan itibaren rehabilitasyon konusunda farklı yaklaşımlar denenmiştir. Mahkumu pasif olarak algılayıp, kendi davranışlarının sorumluluğunu almaktan aciz bireyler olarak gören anlayışa dayanan dinî eğitim ile mahkumu sorumluluk alabilen birey olarak gören anlayışa dayanan, mahkumların sosyal bilimler ve edebiyat alanında yüksek öğrenim aldıkları eğitim, birbirine zıt görüşlere dayanan farklı yaklaşımlardır. Yüksek öğrenim kapsamındaki eğitimlerin suçun tekrarı konusunda anlamlı farklılıklar yarattığı ortaya konmuş olsa da en verimli ve ekonomik yöntem olmadığından tercih edilememiştir (Oral, Atamer, 2010).

Eğitim faaliyetlerinin yararlı olduğu kabul edilmesine rağmen, eğitimin önemi de yadsınmadan psiko-sosyal çalışmaların gerekliliği gündeme gelmiştir.

Günümüzde dünyadaki hakim psikolojik rehabilitasyon yöntemleri, mahkumların bilişsel işlevselliklerine müdahalenin odak noktası olduğu programlardır. Suç işleyen kişilerin dürtüsellik, sadece somut mantık işletebilmek, problem çözmede yetersizlik gibi bilişsel eksiklikleri ve suçu önemsiz görmek, kendi mağduriyetine inanmak ve sorumluluğu inkar etmek gibi bilişsel çarpıtmaları olduğunu öngören bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayanan rehabilitasyon programları, bilişsel eksikliklerin ve bilişsel çarpıtmaların giderilmesini ve düzeltilmesini hedeflemektedir. Örneğin, ABD’de 1988 yılında uygulamaya konulan Bilişsel Özdeğişim Programı (Cognitive Self-change Program) bir pilot program olarak suçun tekrarını önemli ölçüde önlemiştir. Program, bilişsel çarpıtmalarla yüzleşilmesi, suça zemin hazırlayan risk durumlarının belirlenmesi, bunlardan kaçınmaya yönelik alternatif davranışların geliştirilmesi ve sorumluluk alınması konularından oluşmaktadır. En az altı ay süren program, birarada yaşayan 25 mahkumun katılımı ile haftada 3-5 seans, 5-10 kişilik grup görüşmeleri şeklinde yürütülmektedir. Bu programa ek olarak halen İngiltere ve Avustralya’da yaygın olarak uygulanmakta olan rehabilitasyon programları şöyledir: Muhakeme ve Rehabilitasyon, Pekiştirilmiş Düşünme Becerileri, Problem Çözme, Öfke Kontrolü ve Yönetimini Öğrenme, Cinsel Suç Failleri Tedavi Programı (Oral, Atamer, 2010). Avustralya’da cezaevine giren kişiler öncelikle gözlem ve değerlendirmeye tabi tutularak sağlık durumlarının ne olduğu, iş, eğitim ve rehabilitasyon programlarından hangilerine katılmalarının uygun olduğu hakkında karar verilir. 6 aydan daha fazla ceza alanlar için Bireysel Yönetim Planı geliştirilmesini içeren daha derinlemesine bir değerlendirme yapılmaktadır³.

Mahkumların hangi rehabilitasyon programına katılacağına farklı alanlarda yapılan psikolojik değerlendirmeler ile karar verilen ABD’de eğitim, davranışsal-bilişsel yetenek programları, mesleki eğitim ve istihdam programları yer almaktadır (Oral, Atamer, 2010). Birleşik Krallık’ta ve ABD’de öncelikle rehabilitasyon ihtiyaçlarının tespiti yapılmaktadır. Birleşik Krallık’ta uygulanan rehabilitasyon programlarına bakıldığında Avrupa Birliği ülkelerindeki programları kapsadığı görülmektedir. ABD’de buna ek olarak inanç ve toplum temelli meditasyon programları bulunmaktadır. Genel rehabilitasyon programlarına baktığımızda ABD ve Birleşik Krallık’ta genel suç, şiddet içeren suç, cinsel suç, madde bağımlılığı gibi suç türüne göre oluşturulan programların yanı sıra geliştirilen programlar ve araştırma programları da bulunmaktadır (Yayak, 2009).

³ <http://www.correctiveservices.wa.gov.au/prisons/assessment-management.aspx>, erişim tarihi: 23.11.2013

İngiltere’de bulunan kadın cezaevlerinin yarısında kadınların çocukları ile kaliteli zaman geçirebilmeleri için ayrı bir anne-çocuk bölümü bulunmaktadır. Ayrıca bazı kuruluşlar aracılığıyla kadınlara cezaevinde kaldıkları sürede ve çıktıktan sonra eğitim, sağlık, yasal haklar, çalışma ve aile içi şiddet gibi konularda destek verilmektedir. Gelişmiş ülkelerin dışında da iyi örneklerin görüldüğü ülkeler bulunmaktadır. Örneğin, Nijerya’da bölgede HIV/AIDS konusunda sağlık tehdidinin artmasından dolayı cezaevindeki kadınlar için bu konuda çalışmalar başlatılmıştır. Kadınlara HIV/AIDS konusunda eğitim ve danışmanlık verilmiştir. Tayland’da ise cezaevindeki kadınlar için uygulanan rehabilitasyon çalışmalarının geliştirilmesi için çalışan birçok sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. Ülkede, konuyla ilgili 2007’de gerçekleştirilen bir proje ile kadınları cezaevinde kaldıkları süre boyunca ve sonrasında manevi destek ve temel sağlık bilgisi ile desteklemek amaçlanmıştır. Ülkenin önemli bir bölümünde uygulanan proje kapsamında hamile ve çocuğu olan kadınlar için de ayrı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yapılan mesleki eğitim programları, davranışsal rehabilitasyon ve sosyal etkinliklerle de kadınların cezaevi sonrasında sosyal hayata adaptasyonlarının sağlanması amaçlanmıştır (Suriyawong, 2010).

Cezaevlerindeki rehabilitasyon programlarıyla ilgili Türkiye’deki uygulamalara baktığımızda konuyla ilgili yasal mevzuatta temelde “eğitim” ve “iyileştirme” kavramlarıyla tanımlanan bir anlayışı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda cezaevinde gerçekleştirilen çalışmalar konusunda kadınların en çok destek aldıkları cezaevi birimleri, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’un (CGTİK) 73. maddesinde, rehabilitasyon programlarının hazırlanması ve uygulanması amacıyla ceza infaz kurumlarında oluşturulması gereken servisler olarak belirtilen psiko-sosyal servis ve eğitim servsidir. Bu iki birim, çoğu zaman çalışmalarını birlikte yürütmektedir.

Rehabilitasyon çalışmalarını kapsamındaki eğitimler, kurslar, seminerler, kültürel, sosyal ve sportif etkinliklerin hepsi eğitim servis tarafından organize edilmektedir. Eğitim servisinde çalışan öğretmenler, cezaevine yeni gelen kadınla görüşme yaparak eğitim durumu, okula devamı ve katıldığı kurslar hakkında bilgi alıp cezaevindeki etkinliklerle ilgili bilgi vermektedir. Ayrıca kadınların açık öğretim ve örgün öğretim kayıtları, sınavları, kayıt yenileme gibi durumları da eğitim servisi tarafından takip edilmektedir.

Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük’ün 24. maddesinde psiko-sosyal servis şu şekilde tanımlanmaktadır: “Psiko sosyal yardım servisi personel ve hükümlülerin ruh ve beden sağlığı ve bütünlüğüne ilişkin koruyucu, geliştirici programları araştı-

ran, uygulayan ve gerektiğinde tedavi sürecine katılarak psikolojik destek ve müdahalede bulunan, ayrıca hükümlülerin bireysel özelliklerini, yaşam koşullarını ve suç işleme nedenlerini belirleyerek bireysel gelişmelerine yardımcı olan, kurum yaşamına uyumlarını ve toplumsal yaşamla uyumlaşmalarını sağlayan ve bireyin yeniden suç işlemesini engelleyecek önlemleri alan ve bu amaçla gerektiğinde kurum en üst amirinin bilgisi dahilinde, aileler ve sosyal çevreyle görüşme yapan servistir". Psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve sosyologlardan oluşan psiko-sosyal servis, mahkum geldikten sonra 3 gün içinde görüşme yapmaktadır. Kurum hakkında ve psiko-sosyal servis hakkında bilgi verip aileyi arayıp haber vermektedir. Görüş günü, kurslar, etkinlikler ve tüm gerekli bilgiler aktarılmaktadır. Görüşmek isteyen ailelerle psiko-sosyal servis görüşme yapabilmektedir. Psiko-sosyal servisin yaptığı birebir görüşmeler, kadınlar için yapılan önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Birebir görüşmeleri kadınlar dilekçe yazarak talep edebilmektedir. Bunun dışında ilk kez gelenlerle yapılması zorunlu olan görüşmeler ve uzmanların gerekli gördükleri durumlarda yapılan görüşmeler de vardır.

Kadınların cinsel istismar, mesleki eğitim, çocuk bakımı ve ebeveynlik, eşle ilişkiler gibi kadına özgü rehabilitasyon programlarına ihtiyacı vardır. Kadın cezaevlerinde uygulanan çeşitli rehabilitasyon programlarının detayları ve yaklaşımları farklılık göstermekle birlikte sahip olmaları gereken ortak noktaları, kadın mahkumların fiziksel, duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının pek çok açıdan erkek mahkumlara göre farklılık gösterdiği, önermesini kabul etmiş olmalarıdır. Bu farklılıkları göz önünde bulundurarak tasarlanan rehabilitasyon programlarının uygulaması, kadın mahkumların ihtiyaçlarına etkili bir şekilde hitap edebilir ve kadınların cezaevinden çıktıktan sonra sosyal hayatta eskisi gibi var olmalarını engelleyebilecek olası faktörleri ortaya çıkarabilir. (Pelissier ve ark., 2003).

Cezaevlerinde kadınların oranının erkeklere göre daha az olması, cezaevlerinin ve cezaevi sistemlerinin yalnızca erkeklerin ihtiyaçları göz önüne alınarak kurgulanması sonucunu doğurmaktadır. Fakat kadın suçluluğu konusunda niceliksel verilerin ötesinde niteliksel verilere bakmak önem taşımaktadır. Çünkü gerek toplumsal cinsiyet rolleri, gerekse kültürel beklentiler nedeniyle cezaevindeki kadınlar, erkeklerden daha farklı deneyimler ve sorunlar yaşamaktadırlar. Cezaevi deneyimi, kadınlar ve erkekler için aynı yaşantıları ifade etmemektedir.

Kadınlar erkeklere göre daha çok damgalanma gerçeği ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Cezaevinden çıktıktan sonra kadınlar toplum ve aileleri tarafından dışlanmakta, sosyal ve ekonomik olarak hayatlarını tekrar kurmak için mücadele etmektedirler. Kadınların ve erkeklerin karşılaştıkları durumların ve yaşadıkları sorunların farklılık göstermesi, cezaevinde ve sonrasında kadınların erkeklerden farklı bir sistem içinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Cezaevinde erkeklerin ve kadınların yaşadıkları deneyimler ile mekâna ve koşullara dair algıları farklılık göstermektedir. Rehabilitasyon programları, sağlık ihtiyaçları, güvenlik ve cezaevlerinin mimarisi gibi cezaevinde sağlanan koşulların ve kadınlara özgü olan hamilelik, çocuk sahibi olma, aile ile ilişki, cezaevindeki diğer kadınlarla ilişki, tahliye sonrası yeniden uyum süreci gibi konuların kadınların gereksinimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda özel olarak değerlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet temelinde yapılandırılması gerekmektedir. Suç işleyen insanların yeniden sosyalleşmelerini kolaylaştırmayı amaçlayan cezaevi sisteminin, kadınlara özgü durumları göz ardı ederek bu amacına ulaşması düşünülemez. Konunun kadınla erkek arasındaki yaşam tecrübesi farklılığını dikkate alarak haklarda eşitlik ilkesini gözetten bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Arat, Necla (2006) "Feminist Hukuk", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 53-66.
- Balcıoğlu, İbrahim; Ortaköylü, Levent; Taktak, Şafak (2004) "Kadın ve Suç", *Yeni Symposium*, 42(1), İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (2010) *Küreselleşme*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler ve Suç Ofisi (UNODC) (2008) *Cezaevi Müdürleri ve Politika Yapıcılar İçin Kadınlar ve Hapsedilme Üzerine El Kitabı*, Birleşmiş Milletler, New York.
- Burgess-Proctor, Amanda (2006) "Intersections of Race, Class, Gender, and Crime" (elektronik versiyon) *Feminist Criminology*, Vol. 1, 27-47.
- Clements-Nolle, Kristen; Wolden, Matthew ve Bargman-Losche, Jesse (2009) "Childhood Trauma and Risk For Past and Future Suicide Attempts Among Women in Prison" (elektronik versiyon), *Women's Health Issues*, Vol. 19, 185-192.
- Flavin, Jeanne (2001) "Feminism for the Mainstream Criminologist an Invitation" (elektronik versiyon), *Journal of Criminal Justice*, Vol. 29, 271-285.
- Foucault, Michel (1992) *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Gümüş, Ersen (2010) *Suç İşlemiş Kadınların Sosyo-demografik Özellikleri, Anne-Baba Tutumları ve Öfke İfade Biçimlerinin Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, T.C. Sağlık

- Bakanlığı Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Gürtuna, Okşan (2009) *Cezaevinde Kadın Olmak ve Cezaevinin Kadın Bakış Açısıyla Sosyolojik Değerlendirmesi: Ankara Sincan Kadın Kapalı Cezaevi Örneği*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- İçli, Tülin & Ögün, Aslıhan (1995) *Aile İçi Şiddet ve Kadın Suçluluğu*, T.C. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Bizim Büro, Ankara.
- İçli, Tülin (1999) *Türkiye’de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz*, T.C. Adalet Bakanlığı Yarıaçık Cezaevi Matbaası, Ankara.
- (2002) “Toplumdan Kopuş: Suç ve Şiddet”, *Sosyolojiye Giriş*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- (2004) *Kriminoloji*, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara.
- Malloch, Margaret S. (2008) “A Spoonful of Sugar? Treating Women in Prison”, Anderson, Tammy (der.) *Neither Villain nor Victim* (s. 139-156 içinde), Rutgers University Press, USA.
- Martel, Joane (2004) “Policing Criminological Knowledge: The Hazards of Qualitative Research on Women in Prison” (elektronik versiyon) *Theoretical Criminology*, Vol. 8(2), 157-189.
- McDermott, M. Joan (2002) “On Moral Enterprises, Pragmatism and Feminist Criminology” (Elektronik versiyon), *Crime&Delinquency*, Vol. 48, No. 2, 283-299.
- O'Donnell, Ian (2001) Prisoners' Work and Vocational Training. *The British Journal of Criminology*, 41 (1), 214-216.
- Oral, Gökhan, ATAMER, Aslı (2010) “Cezaevlerinde Rehabilitasyon Programları”, *Hapishane Kitabı*, (ed.) Gürsoy Naskali, Emine, Oytun Altun, Hilal, Kitabevi, İstanbul.
- Pelissier, Bernadette; Camp, Scott; Gaes, Gerald; Saylor, William; Rhodes, William (2003) “Gender Differences in Outcomes from Prison-based Residential Treatment” (elektronik versiyon), *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 24, 149-160.
- Schwartz, Martin D., HATTY, Suzanne (der.) (2003) *Controversies in Critical Criminology*, Anderson Publishing, USA.
- Suriyawong, Vitaya (2010) Good Practices on the Treatment of Women in Prison: A proposal for Supplementary Rules for the treatment of women prisoners and non-custodial measures for women offenders. 10 Kasım 2013.
- http://www.heuni.fi/material/attachments/heuni/reports/6KHnTKsPX/Taitto_65_Final_Painoon2_05012011.pdf.
- Topaç, Ö. (2005) *2001 Yılında Türkiye’de Onyedı Ceza İnfaz Kurumunda Bulunan Kadın Hükümlülerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- Uygur, Gülriz, Çağlar, İrem (2011) *Hukuk, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* içinde (155-176), (ed.) Ecevit, Yıldız & Karkiner, Nadide, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2307, Açıköğretim Fakültesi Yayını No. 1304.
- Yayak, Aslı (2009) *Türkiye Cezaevlerindeki İslah-Rehabilitasyon Çalışmalarının Diğer Ülkelerin Uygulamalarıyla Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul. <http://www.correctiveservices.wa.gov.au/>

SUÇ KORKUSU, KADIN VE KENT

KADINLARIN SUÇ MAĞDURU OLMA KORKUSU NEDENİYLE KENTSEL ALANLARI KULLANMADAKİ SINIRLILIKLARI

Mine ÖZAŞÇILAR

Son yıllarda şehir bölgelerinde yaşayan kadınların güvenlikleri ilgi çeken konu başlığı haline gelmiştir. Şiddet ve şiddet mağduru olma korkusu üzerine tartışmalar kent politikası başlığı altında yer almasının yanı sıra sosyoloji, kriminoloji ve coğrafya alanlarında da yer almaktadır. Suç mağduru olma korkusu kadınlara belirli park veya sokaklara akşam saatlerinde gitmemek gibi mekânsal anlamda güvenlik önlemleri almaya yöneltmektedir. Buna rağmen, mekânsal anlamdaki korku en çok korkulan yerler ve alanların tespiti ve tanımlaması bakımından basit değildir; cinsel kimikleştirilen mekânların derin analizlerine ihtiyaç vardır.

“Suç Korkusu” kavramı bireylerin suç ya da suçla bağlantılı sembollere karşı endişe ve korku duyguları yaşaması şeklinde tanımlanmaktadır (Ferraro, 1995). Sosyoloji ve Kriminoloji bilimleri 1980’lerin başından bu yana “Suç Korkusu” kavramı ile ilgilenmekte ve bu konuda çok sayıda araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Kriminoloji ve Sosyoloji bilim dallarının ilgi alanına giren bu konuda son yıllarda çok sayıda araştırma yapılmakla beraber “Suç Korkusu” kavramının tanımlanması ve ölçülmesi konusunda tartışmalar devam etmektedir. Suç korkusu alanındaki çalışmalar resmi suç istatistikleri ile ilgili değil; bireyin herhangi bir suçun mağduru olabilme konusundaki algısıdır. Konuyla ilgili yapılmış önceki çalışmalar, suç korkusu bakımından cinsiyete göre önemli farklılıklar göstermektedir (Ribero, 1999; Villano ve Mancini, 1999; Day, 1999a).

Kentsel alanlarda yaşayan kadınların mağduriyet deneyimlerine olan ilginin artması, kentsel alanlardaki coğrafi hareketliliğe ve şiddet mağduru olma korkusuna etki eden en önemli faktörlerden birinin cinsel kimlik olduğunun tespiti ile gerçekleşmiştir (Koskela, 1999; Pain, 1991; Day, 2000). Kadınların suç mağduru olma korkuları, kamusal alanlardaki aktivitelere ve sosyal alanlara erişimlerini kısıtlamaktadır. Kadınlar suç mağduru olma korkuları nede-

niyle suç bakımında güvensiz olduklarını düşündükleri bölgelerden kaçınmaktadırlar (Ferraro, 1995; 1996). Ortak görüş olarak kadınlar erkeklerle oranla daha fazla sosyal ve fiziksel bakımdan zarar görebilirlik (vulnerability) nedeniyle “eşitsiz mağdur olma” örneği göstermektedirler. Bunun yanında kadınların suç mağduru olma korkuları erkeklerin suç mağduru olma korkularından farklılık göstermektedir. Bunun en önemli nedeni olarak ise kadınların “özgün” ve ciddi tehlike olarak gördükleri cinsel şiddet mağduru olma korkuları görülmektedir. Şiddet suçu mağduru olma ve cinsel taciz mağduru olma tehlikesinin kadınlarda belirli bölgelerde bulunmama gerekliliğini hatırlatmaktadır. Kadınlar bu korku ile herhangi bir zaman ve mekânda baş edebilme stratejileri geliştirdiklerinde kendilerini potansiyel faillerden uzak tutmaktadırlar. Kadınlar bakımından potansiyel failler ise erkeklerdir (Ferraro, 1996; Pain, 1997; Covington ve Taylor, 1991).

Mekân ve sosyal karakteristikler kadınların suç korku biçimlerini ve düzeylerini şekillendirmektedir. Ayrıca, kadınların suç mağduru olma korkusu mekâna ilişkin algılamalarını da şekillendirmektedir. Kadınların mekânsal anlamda sınırlandırılmaları kadınların “görece” güçsüz durumlarını akla getirmektedir. Bu durum mekânın kuruluşu ve üretimi bakımından da önemli bir sorundur (Pain, 1997). Bireylerin günlük hayat aktiviteleri sürecinde mekânın cinsel kimlik güç ilişkileri üzerinden kurulması karşılıklı etkileşim sürecinde gerçekleşmektedir. Kadınların tercih ettikleri alanlar ve mekânsal seçimleri kadınların şiddet mağduru olma korkuları ile şekillenmektedir.

Kadınlar, güvenli alanları ve tehlikeli bölgeleri tanımlarken özellikle gece vakti şehir alanlarını tehlikeli alanlar olarak başka bir deyişle eril alanlar olarak tanımlandırmaktadır (Day, 1999b). Kadınlar suç mağduru olma korkuları nedeniyle mekânsal kısıtlamaları tercih ederek, örneğin; gece vakti suç bakımından güvensiz gördükleri alanlardan uzak durmak vb., kamusal alandaki erkek egemenliğini kuvvetlendirmektedirler. Suç nedeniyle şehir sokakları erkek egemen ya da heteroseksüel alanlar olarak alıkonulmuş olmaktadır (Valentine, 1989; 1990). Alanları eril olarak tanımlayan cinsel kimlik, kadınların günlük yaşamlarının “sanal sokağa çıkma yasağı” olarak adlandırılabilen bir yasak ile sınırlandırılmasına neden olmaktadır. Kadınlar genellikle yeşil alanlar ve altgeçitler gibi boş, izole edilmiş alanları ve erkeklerin sosyal anlamda bulundukları istasyon gibi alanları belirleyerek bu tür bölgelerde kendilerini güvende hissetmemektedirler (Painter, 1996, Deegan, 1987).

Kadınların kentsel alanlardaki suç mağduru olma korku düzeyleri ile ilgili çalışmalarda kadınların güvende hissetme değerleri de değerlendirilmiştir.

Amerika'nın 26 büyük kentinde yaşayan kadınların kentsel alanda güvende hissetmeleri ile ilgili çalışmada kadınların % 61'den fazlasının yaşadıkları yeri güvensiz bulduklarını özellikle de şehir alanlarındaki parkları sokakları ve geçitleri en tehlikeli alanlar olarak gördüklerini bildirmişlerdir (Wesely, 2004). Feminist coğrafyacılar ise üniversite öğrencilerinin kent alanlarında günün belli saatlerinde kadınlar tarafından potansiyel "dost olmayan alanlar" olarak tanımlanan sokak ve pubları da güvensiz bulduklarını tespit etmişlerdir. Londra'da yapılan benzer bir çalışmada kadınların % 56'sının gece vakti yalnız yürümeyi çok güvenli bulmamakta ya da oldukça güvensiz buldukları görülmüştür. Aynı çalışmada kadınların % 22'si hava karardıktan sonra seyahat etmekten kaçındıklarını bildirmişlerdir (Bondi ve Rose, 2003). Büyük Britanya'da yapılan diğer benzer çalışmada kadınların % 64'ünün gece dışarı çıkmaktan korktukları görülmüştür (Atkins, 1989, Koskela, 1999 içinde). Finlandiya'da yapılan çalışmada ise kadınların % 44'ü Pazar ya da Cumartesi geceleri yaşadıkları kentin merkezinde yürümekten korktuklarını, % 12'si ise yaşadıkları kentin merkezine tek başına gitmeye cesaret edemediklerini bildirmişlerdir (Korander, 1994, Koskela, 1999 içinde). İstanbul'da 2005 yılında üniversite öğrencilerinin güvende hissetme durumlarının değerlendirildiği çalışmada, kadınların gündüz vakti kendilerini güvende hissetme değerleri % 66 iken, erkeklerin % 70'tir. Aynı çalışmada, kadınların gece vakti kendilerini suça karşı güvende hissetme değerleri % 10,4 iken, erkeklerin % 23,3'tür (Özaşçılar, 2005).

Birey suç mağduru olma riskinin farkına vardığında başlıca iki tepki vermektedir. İlk tepki korkudur. İkinci tepki korkuyu içermeyen ancak farkına varılan risk temelinde zorlamalı davranışı içermektedir. Bireyler günlük rutin aktivitelerini mağduriyet risklerini düşürücü uyum davranışları ile değiştirmekte ve davranış değişiklikleri korkuyu da etkilemektedir. Suç korkusu alanında önemli çalışmalarda bulunan Amerikalı sosyolog Kenneth F. Ferraro bireylerin suç mağduriyetini azaltmak için alınan önlemleri sakıncı ve kaçınıcı önlemler olarak iki başlık altında tanımlamaktadır. Sakıncı önlemler, bireylerin eşyalarının üzerine kimlik numarası veya adı-soyadı yazmak, kapı veya pencerelere ekstra kilit taktırmak, bekçi köpeği almak, korunmak amacıyla evde silah bulundurmak, kapı dışına ilave ışık koydurmak, korunma teknikleriyle ilgili daha fazla bilgi edinmek, kendini korumak amacıyla özel bir obje (bayıltıcı sprey, bıçak, sopa gibi) taşımaktır. Kaçınıcı önlemler, bireyin gece vakti suç bakımından güvensiz olduklarını düşündükleri bölgelerden kaçınmak, gündüz vakti suç bakımından güvensiz olduklarını düşündükleri

bölgelerden kaçınmak ve günlük aktivitelerini suç nedeniyle sınırlandırmaktır (Ferraro, 1995; Evans ve Fletcher, 2000).

Ferraro suçtan korunmak amacıyla alınan önlemleri iki temel başlık altında tanımlamıştır - sakınıcı ve kaçınıcı önlemler-. Kadınlar suçtan koruyucu ya da sakınıcı önlemleri uyguladıkları alanları belirlerken, tehlike işaretleri ya da suçun işaretleri bakımından denetlerler. Kadınlar değerlendirmeleri neticesinde suç bakımından “tehlikeli bölgeler” olarak adlandırdıkları bölgelerden uzak durmaktadırlar (Ferraro, 1996; 1995). Kadınlar, ayrıca şüphe ile de olsa cesaret edip tehlikeli buldukları bölgelere yalnız gitmektedirler ya da bölgedeki diğer kadınlara eşlik ederek, erkeklere kendilerini koruma talebinde bulunarak, kıyafetlerinde değişiklik yaparak kendi değerlendirmeleri neticesinde tehlikeli buldukları bölgelerde bulunmakta ya da bu bölgelerdeki aktivitelerini sınırlandırmaktadırlar. Kadınların uyguladığı bu tür suçtan korunma stratejiler, günlük hayatlarının bir parçası haline gelmektedir (Ferraro, 1996).

İstanbul’da 2005 yılında 18-25 yaşarası üniversite öğrencilerinin suç mağduru olma korkularının değerlendirildiği yüksek lisans çalışmasında, alınan önlemler incelendiğinde en sık rastlanan koruyucu önlemin kapı veya pencerelere ilave kilit taktırmak olduğu görülmüştür. Alınan sakınıcı önlemlerde ise ilk sırada gece vakti suç bakımından güvensiz olduğu düşünülen bölgelerden uzak durmak yer almaktadır (Özaşçılar ve Ziyalar, 2009).

Aynı çalışmada, sakınıcı önlemlerin kadınlar tarafından daha fazla alındığı görülmektedir. Konuyla ilgili diğer çalışmalarda da sakınıcı önlemlerin daha çok kadınlar tarafından alındığı görülmektedir. İstanbul’da yaşayan 18-25 yaş arası kadınların erkeklere oranla gece ve gündüz vakti suç bakımından güvensiz olduğunu düşündükleri bölgelerden daha fazla kaçındıkları görülmektedir (Özaşçılar, 2005). Amerikalı sosyolog Kenneth F. Ferraro’nun çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Ferraro, 1995). İstanbul’daki çalışmada, kadınların en çok dışarıya ilave kilit taktırdığı görülmüştür. Suç mağduru olmuş kadınların hepsi gece vakti suç bakımından güvensiz olduğunu düşündükleri bölgelerden uzak durmaktadırlar (Özaşçılar, 2005).

Suçtan koruyucu ve sakınıcı önlemler bakımından erkekler değerlendirildiğinde; kontrol kişinin bulunduğu duruma hakim olmasıdır ve olabilecek saldırılarla başa çıkabilme potansiyeline sahip olması anlamına gelmektedir. Kadınların erkeklere oranla sakınıcı önlemleri uygulamaya daha yatkın oldukları gözlemlenmektedir (Özaşçılar, 2005; Ferraro, 1995; Stanko, 1995). Sakınıcı önlemleri günlük hayat aktivitelerine adapte eden genç erkekler ataerkil çevreleri tarafından “kadınısı” davranışları uygulayanlar olarak nitelendirilmekte,

“öteki” olarak adlandırılmakta ve “erkeklik”lerini tehdit edenler olarak nitelendirilmektedir (Goodey, 1997; Mehta ve Bondi, 1999).

Kontrol ve sakınma stratejileri cinsiyet söylemini üretmekte ve etkilemektedir (Mehta ve Bondi, 1999). Ayrıca ataerkilliğin toplumsal düzende erkek hegemonyası süregeldiğinden mekân bölünmesini ve erkek hegemonyasının özelliklerini; erkekleri kendi korkularını ve çevre koşullarını kontrol edebilme ve yetki durumlarını ellerinde bulundurduğunda, güç ürettiklerinde genellikle kadınlar için geçerli olmayan durumlarda yeniden üretmektedirler (Valentino, 1989; Pain, 1991; 1997; Stanko, 1995).

Suç korkusu sakınıcı önlemleri ve yakın çevre sosyal aktivite kısıtlamasına neden olan genel değişken haline gelmektedir. Toplum hayatına dışsal ve yıkıcı etkilerin girişiyle yakın çevre ve toplum değişmektedir. Bireyler mağduriyet deneyimi yaşamadan suçla ilgilenmekte ve suçtan korkmaktadır. Suç korkusu Lewis ve Salem’in gözlemlediği gibi suçun kendisinden daha büyük bir sosyal problem haline gelmektedir. Suç korkusunun kentsel düzeydeki araştırmalarında, politik değişiklikler, hizmetlerin yararlılığı, göçün baskısı ve özel suç olaylarının etkisinin suç korkusunun oluşumuna yardım ettiği görülmektedir (Lewis ve Salem, 1986).

Kadınların bireysel yaşadıkları mağduriyet deneyimleri onların “zarar görülebilirlik” algılarını etkilemektedir. “Suç” birey tarafından doğrudan veya dolaylı olarak suçun mağduru olarak tecrübe edilen deneyimdir. Doğrudan mağduriyet kavramı bireyin bizzat kendisinin bir suçun mağduru olmasını; dolaylı mağduriyet kavramı ise bireyin yakınlarından birisinin herhangi bir suçun mağduru olmalarını ifade etmektedir. Suç korkusu kriminal olaylarla ilişkilendirilerek zaman içinde oluşan neticedir. Doğrudan mağduriyet yüksek suç korkusu düzeyine neden olmaktadır. Dolaylı mağduriyette ise bireyi etkileyecek suç deneyimlerinin aktarıldığı, kitle iletişim araçları ya da kişisel iletişimi içeren mekanizmadır. Suç korkusu, bireyde mağduriyet etkilerinin göstergesi haline gelmektedir (Lewis ve Salem, 1986).

Kadınların korku düzeylerini dolaylı mağduriyet başlığı altında belirleyen en önemli etken, kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçlarında yer alan şiddet görüntüleri bireylerin şiddet davranışlarının ne derece meydana geldiği ile ilgili gerçekçi olmayan algılamalara yönlendirmekte, bunun sonucu olarak gerçekçi olmayan suç mağduru olma korkusu oluşmaktadır. Bireylerde kitle iletişim araçlarındaki şiddet eylemlerini izlemeleri nedeniyle uzun süreli korku reaksiyonları gösterdiklerini açıklayan görüşler literatürde yer almaktadır. Televizyon ile gazetelerde yer alan kadınların suç mağduriyetleri ile ilgili

uyarı, tavsiye ve kadınları korumaya yönelik hareketler ve kadınların suç mağduru olma deneyimleri ile ilgili haberler dolaylı yoldan kadınlara tehlikeyi ve suç mağduriyetini çağrıştırmakta ve kadınların özgürlüklerini ve sosyal alanlardaki serbestliklerini sınırlandırmaktadır (Bulck, 2004).

Geleneksel toplumsal cinsiyet rol modellerine göre, kadınlar erkeklerle oranla zamanlarının büyük bir çoğunluğunu evde geçirmektedirler. Erkekler ise; yaşamsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla zamanlarının büyük bir çoğunluğunu ev dışında geçirmektedirler. Ergenlik ve erken yetişkinlik döneminde erkekler ev dışı birincil gruplarla daha fazla ilişki içindedir. Bu yüzden erkeklerin cinsel saldırı dışındaki diğer bütün saldırıların mağduru olma olasılıkları daha fazla görülmektedir. Ancak erkekler kadınlara oranla daha az korkmaktadır. Kadınlar kendi fiziksel ve sosyal deneyimleri nedeniyle erkeklerle oranla fiziksel ve sosyal açıdan daha fazla zarar görme riskini taşımaktadırlar. Buna karşın, bireyler yaşlandıkça cinsiyete bağlı rol modellerine uyumun yaşam tarzına etkisi nedeniyle cinsiyet yaşam tarzını belirlemede daha az etkili hale gelmektedir (Day, 2001; Fox, 1977).

“Kadınların suç korkusu” başlıklı araştırmalar; kadınların çoğunluğunun suça karşı yoğun korku taşıdıklarını ancak korkunun derecesinin çevre, ika-met edilen bölge, geçmiş mağduriyet deneyimleri, gelir düzeyi, televizyonda izlenen suç görüntüleri ve farkına varılan risk durumları ile bağlantılı farklılıklar gösterdiğini vurgulamaktadırlar (Ferraro, 1995; Hollander, 2001; Gordon, 1980; Koskela, 1999; Little ve ark., 2005; Pain, 1997).

Birçok suç korkusu çalışmasında kadınların erkeklerle oranla suç mağduru olma bakımından daha yüksek oranda endişeler taşıdığı belirtilmektedir. Bu bakımdan cinsiyetin suç korkusu ile ilgili en önemli parametre olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, suç korkusu ile ilgili çalışmalarda, kimin korktuğunun tespitinin mümkün olduğunu ancak niçin korktuklarının ölçülmesinin mümkün olmadığı tespit edilmiştir. (Ferraro, 1995)

Kadınların korkularının genel olarak ve birçok suç tipinde erkeklerden daha yüksek olmasının sayısız açıklaması vardır. Ancak ortak görüş “mağduriyet korkusu paradoksu” (“fear-victimization paradox”) ile kavramsallaşmaktadır. Paradoks, kadınların bir suçun mağduru olma durumlarının az rastlanır olmasına karşın kadınların çok yüksek suç korku düzeyleri olduğunu belirtmektedir. Yüksek korku düzeyi gösteren kadınların korkuları “irrasyonel” olarak adlandırılmaktadır. Kadınların, gerçekçi mağdur olma olasılıkları hakkında yanlış bilgilendirilmiş olmaları neticesinde irrasyonel korkuları oluş-

maktadır. İrrasyonel korku mekanizmasının oluşumunda ağırlıklı olarak dolaylı mağduriyet deneyimleri etki etmektedir (Ferraro, 1996).

Erkekliği ve erkekler arasında güç ilişkilerinin karmaşıklığı üzerinde çalışmalarda, erkeklerin inkâr ettikleri korkularından, cinsiyetleştirilen korkularından ve erkeklerin “bildirdikleri korkusuzluklarının” temelini açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Erkeklerin “bildirdikleri korkusuzluğu”na rağmen araştırmalar erkeklerin şiddet suçlarından gerçek anlamda korktuklarını göstermektedir (Kelly ve Dekederedy, 1994).

Kadınlar suç korkusunu yoğun ve yaygın bir biçimde yaşadıklarını bildirmelerine rağmen suç mağduriyeti istatistikleri incelendiğinde bu kişilerin erkeklere oranla daha yüksek mağduriyet göstermedikleri tespit edilmiştir (Alvi ve ark, 2001; Day, 1994; Day, 1999a).

Erkekler cinsel saldırı haricindeki tüm suç tiplerinde kadınlara oranla mağdur olma ihtimali daha yüksek olan gruptur. Bu bulguya rağmen kadınlar tüm suç tiplerine karşı erkeklere oranla daha fazla korku geliştirmişlerdir.

Kadınların suç korkusu ile ilgili çalışmalarda cinsel saldırı dışındaki suç tiplerinde kadınların mağduriyet oranları erkeklerin mağduriyet oranlarının beşte üçüdü (Ferraro, 1995; Ortega ve Myles, 1987; Belknap ve ark, 1999).

Kadınlarda suç korkusunun yüksek oranda görülme nedenlerini açıklayan görüşlerden en önemlisi cinsel saldırı mağduru olma korkusunun büyüklüğünü ve kadınlara böyle bir davranışta bulunacak kimselerin diğer bazı başka suçları da işleyebileceklerine olan inanca dayandırır. Başka bir deyişle; kadınların her türlü suçun mağduru olmaları bir ırza geçme suçu mağduru olma ihtimalini de içermektedir.

Mağduriyet korkusu tartışmalarında Warr “algılanabilir çağdaş fiiller” (“perceptually contemporaneous offenses”) görüşü kadınların suç mağduru olma korkularını açıklayan önemli görüşlerden biridir (Warr, 1984; 1985). Algılanabilir çağdaş fiiller görüşü, insanların başka bir suçla birleşik düşünebileceği fiilleri içermektedir. Örneğin; evde hırsızlık olayı gerçekleşirken hırsızlık suçu faili adam öldürme veya saldırı suçuna da yöneltebilmektedir. Cinsel saldırı suçu “farkına varılır çağdaş fiil” kavramının karşılığı niteliğindedir. Cinsel saldırı suçu korkusu herkes için en ciddi suç korkularından biridir. Genel anlamda herhangi bir suçun mağduru olma riskini taşıdığını düşünen kadınların, cinsel saldırı suçunun mağduru olma riskini de taşıdıklarını düşünmeleri, kadınların her türlü suç tipine olan korkularını arttıran bir parametredir. Bir başka deyişle cinsel saldırı mağduru olma korkusu, kadınların algı düzeylerinde adeta bir şemsiye korku gibi görülmekte ve diğer suç tipi ile

ilgili korkularına eşlik eder bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Suç korkusu ve kadın başlıklı çalışmalarda, kadınlar herhangi bir suçun mağduru olduğunda buna eşlik eder nitelikte bir cinsel suçun da mağduru olacağı inancına sahip olduğunu öne süren veriler elde edildiği görülmüştür (Ferraro, 1995).

Kadınlar sadece cinsel saldırı suçu mağduru olmaktan korkmamakta, cinsel saldırı korkusu diğer suç tiplerine karşı geliştirilmiş korkuları da etkilemektedir. Hırsızlık, adam öldürme ve saldırı cinsel içerikli olmayan suç tiplerine örnektir, kadınların bu suç tiplerinden korkuları onların cinsel suçlardan kaynaklanan korkuları ile şekillenmektedir. Kadınlar bütün suç tiplerinden korkmakta ancak bu korku cinsel saldırı korkusuyla oldukça ilgili olmaktadır. Suç korkusu ile ilgili önemli çalışmalarda bulunan Kenneth F. Ferraro, bu fenomeni "cinsel saldırının gölgesi" ("shadow of sexual assault") olarak tanımlanmaktadır (Ferraro, 1995; 1996).

Küçük bir alandan bakıldığında erkek egemen yapılandırılmış çevre kadınların suç mağduru olma korkusunu şekillendirmektedir. Popüler söylemlerin ve akademik araştırmaların ortak görüşü kadınların korkularının yabancı kişilere yönelik olup; toplumsal alan ile ilgili bir sorunsal oluşturduğu yönündedir. Oysa mağduriyetlerin çoğunluğu ev içi (domestik) alanda meydana gelmektedir. Cinsel saldırı ortaya çıkma oranı en düşük suç tipidir. Yüksek oranlara sahip olan şiddet suçları da kendi başına kadınların korkularını açıklamaya yeterli değildir. Kadınların birincil veya ikincil iletişim kaynaklarından duydukları cinsel suç mağduriyet deneyimlerini, kendi deneyimledikleri "erkek" şiddeti ve yaşadıkları yerde ya da "diğer" bölgelerdeki suçlardan kendilerini "zarar görebilir (vulnerable)" olarak tanımlamaları neticesinde, kadınlar suç mağduru olma korkularını oluşturmaktadırlar (Ferraro, 1995).

Kadınların yakın çevre bozukluk ve düzensizliklerinin algı ve deneyimleri bu bölgelerdeki erkeklerin davranışları ile oluşan potansiyel tehlike kavramı üzerine kurulmuştur. Diğer yandan suç korkusuyla ilgili az sayıdaki çalışma, kadınların yaşadıkları yakın çevreyi güvensiz olarak kavramaları erkeklerle göre daha yaygın olduğunu vurgulamaktadır (Koskela ve Pain, 1999; Pohl ve ark, 2000).

Kamusal alandaki korku özellikle kadınların korkusu çevre ile ilgili alanlarda ve davranış teorilerinde yer alan bir başlıktır. Korkunun açıklanması ırk, bölgesel kontrolün bozulması, kentsel yaşamın kuralsızlığı, suçu kolaylaştıran fiziksel özelliklerin varlığı ile ilişkilendirilmektedir (Ortage ve Myles, 1987; Smith ve Torstensson, 1997; Valentine, 1992). Yapısal olarak korku, ırksal ve sosyal eşitsizlikleri koruyan bir güç ile kavramlaşmaktadır ve kadınların ka-

musal alan kullanımı üstündeki sosyal kontrol biçimidir. Kamusal alanda kadınlara yönelik tedbirler, kadınların farkına varılan zarar görebilirliklerine ağırlık veren ve kadınların çocuklar ve diğer aile bireyleri hakkındaki endişelerini içeren kadınların korkularını bastıran nitelikte olmalıdır. Aynı zamanda tedbirler bireyin toplumdaki konumu göz önünde bulundurularak korkuyu azaltıcı ve kamusal alan güvenliğini sağlayıcı nitelik taşımalıdır (Madriz, 1997; Smith, 1987; Tewskbury ve Mustaine, 2003; Moore ve ark, 1998).

Bazı feminist teorisyenler kadına yönelik şiddete mağdur olma korkusunun çevre koşullarındaki bazı yapılandırmaların iyileştirilmesiyle azabileceğini öne sürmektedirler (Riger ve ark., 1978; Pain, 1991). Ancak, çevrenin yapılandırılmasının iyileştirilmesi kadınların suç korkusunu azaltmada ne kadar etkili olacağı tartışılır durumdadır. Resmi suç istatistiklerine göre, şiddet suçlarının büyük bir çoğunluğu toplumsal alan yerine özel ve yarı özel alanlarda özellikle de evde meydana gelmektedir. Bunun yanında, kadınlara yönelik şiddet sistematik, düzenli ve derin sosyal eşitsizliklere dayanır. Cinsel şiddetin sosyal analizi yapıldığında güvenli toplumsal alan planlanmasının cinsel şiddeti önleyemediği görülmektedir (Bowman, 1993; Riger ve ark., 1978; Smith, 1988).

Kadınların güvenli ve güvensiz bölge algılamaları ile ilgili araştırmalarda, kadınların çoğunluğunda çocukları hakkındaki korkularının yoğunluğu gözlenmiştir. Kadınların kamusal alan değerlendirme biçimleri bireysel korkuları ile çocuklarıyla ilgili korkuları bakımından farklılık göstermektedir. Anne-babaların kamusal alanda çocuklarla ilgili korkuları “yabancı korkusu” ve “kazalar” başlıkları altında adlandırılabilir. Çocukları küçük yaşta olan kadınların özellikle kalabalık ve karışık alanlarda çocuklarının kaybolmasından veya yabancıların yaklaşmasından korktukları gözlemlenmiştir. Çocukları büyük yaşta olan kadınların ise çocuklarının “kabadayı yetişkin” ve “kabadayı gençler” le, “saldırganlar” la, “madde kullananlar” ile karşı karşıya gelebileceği alanlarla ilgili korkuları bulunmaktadır (Ferraro, 1995; Valentine, 1992).

Kadınların suç mağduru olma korkuları nedeniyle alanları kullanamamaları mekânların “gizeminin” yaratılmasına neden olmaktadır. Kadınların suç mağduru olma korkuları nedeniyle belirli alanlardan uzak kalmaları suç mağduru olma korkusunun yapılandırılabilir oluşu ile yakından ilgilidir. Suç korkusunun yapılandırılabilir oluşu kadınların yaşadıkları bölgelerdeki suçun işareti olarak adlandırılabilir öğelerin varlığı ile ilintilidir. Fiziksel uygarlıktan uzaklaşma, çöpler, terk edilmiş binalar veya arabalar, grafiti, kırılmış camlar ve başıboş araziler gibi fiziksel çevrenin düzensizliğidir. Sosyal an-

lamda suçun işareti öğeler, evsiz insanlar, dilenciler, alkolikler (evsiz, barksızlar), “kopuk” komşuluk ilişkileri ve denetimsiz gençler gibi rahatsız edici sosyal davranışlardır. Kadınların yaşadıkları bölgelerde bu tür davranışların önlenmesi ile kadınların suç mağduru olma korkularında düşüş görülecektir. Kadınların güvende hissetme değerleri arttığı süreçte mekân kullanım sınırlılıkları azalacaktır.

Feminist teorisyenler, kadınlardaki “suç korkusu” ve “mağduriyet risk algısı”nın yüksekliğini, kadınların suç korkusunu kadınların yaşadıkları bölgenin erkek egemen yapılandırılmış çevreden kaynaklandığını öne sürmektedirler. Bu anlamda kadınlardaki suç korkusunu önlemek amacıyla yapılacak değişikliklerin başında kadınların yakın çevre algısının “güvenli” hale getirilmesi gelmektedir. “Güvenli” yakın çevre, suç korkusu ve suç mağduru olma risk algısı değerlerinin düşürülmesine neden olmaktadır. Kadınların yakın çevresinin “kadın bakış açısına göre” düzenlenmesi gerekmektedir.

Kadınların kamusal alandaki suç mağduru olma korkularını azaltmak amacıyla kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet kimliklerinin yeniden düşünülmesi ve cinsiyet ayrımcılığı noktasında kesin olmayan ve geçişken yaklaşımların var olması gerekmektedir.

Kaynakça

- Alvi, S.; Schwartz, M. D.; DeKeseredy, W. S. & Maume, M. O. (2001). “Women’s Fear of Crime in Canadian Public Housing”. *Violence Against Women*. 7(6): 638-661.
- Atkins, S. (1989). Women travel and personal. *Transportation Journal*, 12(2), 17-45.
- Belknap, J., Fisher, B. S. ve Cullen, F. (1999). The Development Of A Comprehensive Measure Of The Sexual Victimization Of College Women. *Violence Against Women*. 5 (2): 185-214.
- Bowman, C. G. (1993). Street harassment and the informal ghettoization of women. *Harvard Law Review*. 106: 517-580.
- Bondi, L. ve Rose, D. (2003). Constructing Gender, Constructing The Urban: a review of Anglo-American feminist urban geography. *Gender, Place and Culture*. 10 (3) : 229-245.
- Bulck, J. V. D. (2004). Research Note: The Relationship Between Television Fiction and Fear of Crime. *European Journal of Communication*. 19(2): 239-248.
- Covington, J. & Taylor, R. B. (1991). Fear of Crime In Urban Residential Neighborhoods: Implications of Between and Within-Neighborhood Sources for Current Models. *Sociological Quarterly*. 32: 231-249.

- Day, K. (1994). Conceptualizing Women's Fear Of Sexual Assault On Campus: A Review Of Causes And Recommendations For Change. *Environment And Behavior*. 26: 742–765.
- Day, K. (1995). Assault Prevention As Social Control: Women And Sexual Assault Prevention On Urban College Campuses. *Journal Of Environmental Psychology*. 15: 261–281.
- Day, K. (1997). Better Safe Than Sorry? Consequences Of Sexual Assault Prevention For Women In Public Space. *Perspectives On Social Problems*. 2: 83–101.
- Day, K. (1999a). Embassies And Sanctuaries: Women's Experiences Of Race And Fear In Public Space. *Environment And Planning D: Society And Space*. 17: 307–328.
- Day, K. (1999b). Strangers In The Night: Women's Fear Of Sexual Assault On Urban College Campuses. *Journal Of Architectural And Planning Research*. 16: 289–312.
- Day, K. (2000). The Ethic Of Care And Women's Experiences Of Public Space. *Journal Of Environmental Psychology*. 20: 103–124.
- Day, K. (2001). Constructing Masculinity and women's fear in Public Space in Irvine, California. *Gender, Place and Culture*. 8 (2) : 109-127.
- Deegan, M. J. (1987). The female pedestrian: the dramaturgy of structural and experiential barriers in the street. *Man-Environment systems*. 17 (3-4) : 79-86.
- Evans, J. D. & Fletcher, M. (2000). Fear Of Crime: Testing Alternative Hypotheses. *Applied Geography*. 20: 395–411.
- Ferraro, K. F. (1995). *Fear Of Crime Interpreting Victimization Risk*. State University Of New York Press. Albany.
- Ferraro, K. F. (1996). Women's Fear Of Victimization: Shadow Of Sexual Assault? *Social Forces*. 75(2): 667–690.
- Fox, G. L. (1977). Nice Girl : social control of women through a value construct. *Signs*. 2 : 805-817.
- Goodey, J. (1997). Boys Don't Cry: Masculinities, *Fear Of Crime And Fearlessness*. *British Journal Of Criminology*. 37: 401–418.
- Gordon, M.T.; Riger, S.; LeBailly, R. K. Ve Heath, L. (1980). Crime, Women and the Quality of Urban Life. *Journal of Women in Culture and Society*. 5 (3) : 144- 160.
- Hollander, J. (2001). Vulnerability and Dangerousness: The Construction of Gender Through conversations About Violence. *Gender & Society*. 15:83-109.
- Kelly, K. D. & Dekederedy, W. S. (1994). Women's Fear Of Crime And Abuse In College And University Dating Relationships. *Violence And Victims*. 9(1): 17–30.
- Korander, T. (1994): *Suomalaisten turvallisuuden kokeminen ja suhtautuminen poliisiin 1993*. Publications of the Ministry of Internal Affairs 10, Helsinki
- Koskela, H. (1999). Gendered Exclusions : Women's Fear of Violence and Changing Relations to Space. *Geografiska annaler*. 81 B (2) : 111-124.
- Koskela, H. & Pain, R. (1999). Revisiting Fear And Place: Women's Fear Of Attack And The Built Environment. *Goeforum*. 31(2000): 269- 280.

- Koskela, H. (1997). 'Bold walk and Breakings : Womne's spatial confidence versus fear of violence. *Gender, Place, and Culture*. 4 : 301-320.
- Little, J.; Panelli, R. & Kraack, A. (2005). Women's Fear Of Crime: A Rural perspective. *Journal Of Rural Studies*. 21: 151-163.
- Lewis, D. A. & Salem, G. (1986). *Fear Of Crime Incivility And The Production Of A Social Problem*. New Jersey.
- Madriz, E. I. (1997). Images of Criminals And Victims: A Study on Women's Fear and Social Control. 11 (3): 342-356.
- Mehta, A. & Bondi, L. (1999). Embodied Discourse: On Gender and Fear of Violence. *Gender, Place and Culture*. 6 : 67-84.
- Moore, R. L.; Scott, D. & Graefe, A. R. (1998). The Effects of Activity Differences on Recreation Experiences Along a Suburban greenway Trail. *Journal of Park And Recreation Administration*. 16: 35-53.
- Ortega, S. L. & Myles, J. L. (1987). Race And Gender Effects On The Fear Of Crime: An Interactive Model With Age. *Criminology*. 25: 133-152.
- Özaşçılar, M. (2005). *Suç korkusu: İstanbul' da yaşayan 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerinin mağdur olma riskleri hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özaşçılar, M. ve Ziyalar, N.(2009) Suç Korkusu: İstanbul'da Yaşayan 18-25 Yaş Grubu üniversite Öğrencilerinin Mağdur Olma Riskleri Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi. "Fear Of Crime: The Evaluation Of University Students Who Live In Istanbul, Aged Between 18 To 25; Perception Of Victimization Risks" *Adli Bilimler Dergisi / Turkish Journal of Forensic Sciences*, 8 (1): 7 -17.
- Pain, R. (1991). Space, sexual violence and social control: integrating geographical and feminist analyses of women's fear of crime. *Progress in human geography*. 15: 415-431.
- Pain, R. H. (1997). Whither Women's Fear. Perceptions Of Sexual Violence in Public And Private Space. *International Review Of Victimology*. 4(4): 297-312.
- Pain, R. H. (1997). *Social Geographies of Women's fear of Crime*. Royal geographical Society. 231-244
- Painter, K. (1996). The Influence of Street Lighting Improvements On crime, Fear and Pedestrian Use, After Dark. *Landscape and Urban Planning*. 35: 193-201.
- Pohl, S. L.; Borrie, W. T. & Patterson, M. E: (2000). Women, Wilderness and Everyday Life : A Documentation of the connection between Wilderness recreation and Women's Everyday Lives. *Journal of Leisure Research*. 32: 415-434.
- Ribero, A. (1999). Dove agabeyta L'insicurezza Dele Done (The Place Where Women's Insecurity Resides). İçinde: Il Senzo Della Sicurezza. Ed. Amerio, P.. Unicopli. Milano. 157-164.
- Riger, S.; Gordon, M. T.; Bailly, R. L. (1978). Women's Fear Of Crime: From Blaming To Restricting The Victim. *Victimology*. 3:274-284.
- Smith, M. D. (1988). Women's Fear Of Violent Crime: An Exploratory Test Of A Feminist Hypothesis. *Journal Of Family Violence*. 3: 3-32.

- Smith, S. J. (1987). Fear of Crime: Beyond A Geography of Deviance. *Progress in Human Geography*. 11: 1-23.
- Smith, W. R. & Torstensson, M. (1997). Fear of Crime: Gender Differences in Risk Perception and Neutralizing Fear of Crime. *British Journal of Criminology*. 37: 608-634.
- Stanko, E. A. (1995). Women, Crime And Fear. *Annals Of The American Association Of Political And Social Science*. 539: 46-58.
- Tewksbury, R. & Mustaine, E. E. (2003). College Students' Life Styles and Self-Protective Behaviors: Further considerations of the Guardianship Concept in Routine Activity Theory. *Criminal Justice and Behavior*. 30 (3) : 302-327.
- Valentine, G. (1989). The Geography Of Women's Fear. *Area*. 21: 385-390.
- Valentine, G. (1990). Women's Fear And The Design Of Public Space. *Built Environment*. 16 (4).
- Valentine, G. (1992). Images Of Danger: Women's Sources Of Information About The Spatial Distribution Of Male Violence. *Area*. 24: 22-29.
- Villano, P & Mancini, T. (1999). La Percezione Del Rischio In Citta: Costruzione Di Una Metodologia Di Intervento (Risk Perception In Cities: Building a Methodology for Intervention). İçinde: *Il Senso Sicurezza*. Ed. Amerio P.. Unicopli. Milano. 181-189.
- Warr, M. (1984). Fear Of Victimization: Why Are Women And The Elderly More Afraid?. *Social Science Quarterly*. 65:681-702.
- Warr, M. (1985). Fear of Rape among Urban women. *Social Problems*. 32 : 238-50.
- Wesely, J. K. & Gaarder, E. (2004). The Gendered "Nature" of the Urban Outdoors, Women Negotiating Fear of Violence. *Gender & Society*. 18 (5) : 645-663.

KENTSEL MEKÂNA BÜYÜK MÜDAHALE: “AFET YASASI”NDAN BİR “YASAL AFET” ÜRETMEK

Şükrü ASLAN

Giriş

1990’lı yılların başlarıydı. Esin Küntay Hoca’nın verdiği “Kent Sosyolojisi” derslerinde şehrin tarihsel evriminden başlayarak, o güne ve geleceğe dair öngörüler üretmeye çalışan tartışmalar yapıyorduk. Büyük ölçüde Weber, Wirth, Sjoberg ve Drucker üzerinden yaptığımız bu tartışmalarda tarihsel örnekler üzerinden sanayi kenti ve sanayi sonrası kente ilişkin ayrımları ve şehirdeki gündelik hayatı kuramsal bağlama oturtmaya çalışan tartışmalar yapıyorduk. Esin Hoca, Avrupa ve Amerika’daki gezilerinden edindiği deneyimleri ve bununla ilgili literatürü öğrencileriyle paylaşıyordu. O zaman çok kullanılan kavramlardan biri olan “globalleşme” çerçevesinde kentlerin, kabuklarını kırması sürecinin yeni olanak, risk ve dinamiklerini anlamaya çalışıyorduk. Bir bakıma modernleşme ile küreselleşme arasındaki geçişkenlikler ve gerilimlerle ilgili olan bu tartışmalar son derece ufuk açıcıydı.

Kavramların olgularla ilişkilendirilmesi söz konusu olduğunda kaçınılmaz olarak bütün bu tartışmalar İstanbul’a odaklanıyordu. Şehir önümüzdeydi ve bizim gündelik hayatımız onun içinde geçiyordu. Sonraları “kentsel” ibaresi de eklenen “dönüşüm” o yıllarda şimdiki kadar görünür değildi. Bu tartışmaları yaptığımız mekâna sadece 300 metre mesafede olan şimdinin Shangri La Oteli henüz yoktu. Onun yerinde Cumhuriyetin erken dönem inşa ettiği mekânlardan Tütün Deposu vardı. Şimdilerde Beşiktaş sahilini kuşatan Bahçeşehir Üniversitesi Kampüsü de yoktu. Beşiktaş sahilinde bulunan fakültemizin¹ boğaza bakan terası şimdi olduğu gibi pahalı yemek yenebilen “nezih” bir mekân değildi; öğrenci, hoca ve ziyaretçilere açık “salaş” bir seyir alanıydı. Beşiktaş’tan Yıldız Teknik Üniversitesi’ne çıkarken yolun solundaki Con-

¹ 2010 yılında Bomonti Yerleşkesine geçtikten sonra bu salaş mekânın eşsiz değerini daha iyi anladık. Şehrin bu yeni ve dönüşmüş mekânında olmaksızın Beşiktaş’ın salaş mekânında olmak her zaman daha çekici gelmiştir.

rad Otel henüz inşa ediliyordu. Sonraları Fulya ve Şişli'de hızla yükselecek gökdelenlerin hiçbiri yoktu. Kısaca şehrin ne hızla dönüşeceği henüz tam olarak "idrak edilememişti". Çünkü şimdi ile kıyaslandığında şehir mekânına müdahalenin nisbeten "sükûn" zamanlarıydı.

Gerçi TOKİ o zaman da vardı, zira 1984 yılında kurulmuştu ama o zamanın TOKİ'si, kuruluş amacında da belirtildiği gibi daha "sosyal işlevleri" olan bir kurumdur. En azından kağıt üzerinde böyleydi. Henüz Türkiye'nin en büyük inşaat kuruluşuna dönüşmemişti. Şimdinin moda deyiimiyle "paralel devlet" olamamıştı. O yüzden şehrin mekânları henüz kendisini keşfedecek canavarın farkında değildi. Sonra, Afrika'daki doğal hayatı anlatan belgesellerde olduğu gibi "güçlü olan avını keşfettiğinde" ne oluyorsa öyle oldu ve şehir mekânı, avcısının "ilgi alanına" girdi ve bir daha oradan çıkamadı. Bu, vahşi süreçte şehrin sadece silüeti bozulmadı, mekânsal dokunun yanı sıra sosyal dokusu da bozuldu. Her yerde sırık gibi gökdelenler yükseldi. Trafik iyice dayanılmaz hale geldi.

Artık bu yeni süreçte arsa, müteahhit, emlak, imar, arazi, inşaat vb. sözcükler duyulmaya başlandı. Şehrin hemen her yerinde aşına olduğumuz "verdiğimiz rahatsızlıktan dolayı özür dileriz" tabelaları patladı. TOKİ'nin yeni sitelerinde ve bu sitelerin çevrelerinde sayıları hızla çoğalan Emlak Ofisleri, gazetelerin Emlak'la ilgili özel sayıları, özel sayfaları, Kentsel Dönüşüm Rehberleri her yeri kapladı. Daha sayılabilecek pek çok "görüntü", kentin bir şantiye alanı olduğuna işaret ediyordu. Şehir öyle bir hızla dönüştürüldü ki, bunu yasa yapanların bile takip edebilmesi mümkün olamadı. İnşaat-Emlak alanından talep geldikçe yeni yasalar çıkarıldı. Bütün bu yasaların ortak özelliği TOKİ'nin rolünü arttırmaktı ki o da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı adıyla bir üst mertebeye yükseltildi aslında.

Şimdi kent mekânında bütün bu olup bitenlere baktığımızda sahici mana da bir "paralel devlet" vak'ası yaşadığımızı söyleyebiliriz. Çok yakın günlerde Erdoğan Bayraktar – ki biz onu TOKİ Başkanı olarak tanıdık, Çevre ve Şehircilik Bakanı olduğu zaman bile bu kimliği baskındı- "şehirdeki imar hareketlerinin büyük bir bölümü bizzat başbakanın onay ve direktifleriyle gerçekleşmiştir" dediğinde bu "paralel" devlet vak'ası daha anlaşılır olmuştu.

Dönüşümün Yasal Serüveni

Aslında bu dönüşüm sürecinin kendine has bir hikayesi vardır. Hız, bu hikayenin belki de en çarpıcı özelliklerinden birisidir. Bu "hız"ı hem mekânsal

dönüşümün bizzat kendisinde hem de dönüşümün yasal altyapısının hazırlanmasında görmek, gözlemlemek mümkündür. Gerçekte bu ikisinin “hız”ı karşılaştırıldığında, ikincisinin çok daha geriden gittiğini görmek de tuhaf bir durumdur.

Kentsel dönüşümün yasal altyapısını hazırlamaya yönelik ilk ciddi teşebbüs 2004 yılında başlamış ve “Dönüşüm alanları Yasa Tasarısı” hazırlandığında büyük tartışma yaşanmıştı. Yasayı yapan zihniyet öncelikle “gecekondu alanlarına” yönelmişti. Tepkiler de oradan gelmeye başlamıştı. O zaman sıranın kime ve nereye geleceği üzerine bir tartışma henüz yapılmamıştı. “Düzensiz”, “çarpık” mekânların düzeltilmesi, “insana yaraşır mekânların inşası” vurgusu, bu tartışmada eleştirel yaklaşımın meşruiyetini zayıflatıyordu. Sonra 5393 sayılı Belediyeler Yasası ile “eski kent merkezleri” de müdahale mekânları olarak belirlendi. Buradaki dönüşüm de yıpranmış konut/mekân dokusunun yenilenmesi gerekçesine dayandırıldı. Tarlabası, Süleymaniye gibi eski kent merkezlerinde dönüşüm projeleri çıkarıldı hızlıca. Her iki kent mekânına müdahalenin görünür gerekçeleri (çarpık yapılaşmayı gidermek ve yıpranan konut dokusunu onarmak) mülkiyet ve kullanımla ilgili olup, mağdur edilenlerin dışında kalan kesimler için “normal” karşılanmıştı. Mekânsal müdahaleler bu nedenle çok büyük ve etkili bir tepkiyle karşılanmadı.

Fakat yine de yasal düzenlemelerin hızı kesmedi. Sürekli yeni yasal düzenlemeler yapıldı ve mekânsal müdahaleleri kolaylaştıracak yeni araçlar inşa edildi. Çünkü eski kent merkezleri ve eski gecekondu mahallelerindeki müdahaleler yeterli gelmemiş olmalıydı. Belli ki yeni büyük mekânsal müdahalelere, yeni mekânsal üretimlere ihtiyaç vardı. “Çılgın projeler” söylemi bu dönemde telaffuz edildi. “Karadan deniz yapmak”, “denizden kara yapmak”, “yeni kanal açmak”, “yeni şehirler kurmak” gibi projeler çok yoğun bir biçimde konuşulmaya başlandı. Artık gecekondu alanlarına müdahale sıradanlaşmıştı. Sıra, diğer alanlara ve belki de bütün kent mekânına gelmişti.

Dolayısıyla o güne kadarki bütün yasaları gömen bir “yeni” yasal düzenlemeye ihtiyaç vardı. İşte “Afet Yasası” bu yeni politika, ihtiyaç ve projelerin bir neticesi olarak ortaya çıktı. Yasa 2012 yılında büyük hızla hazırlandı, TBMM’ye getirildi, oylandı ve iktidar partisi milletvekillerinin oylarıyla kabul edilerek Resmi Gazete’de yayınlandı. Bu yasanın meşruiyeti de “afetlere karşı önlem” söylemine dayandırılmıştı. Büyük deprem bekleniyordu ve buna karşı önlem almak gerekliydi. Bu yüzden yasa “Afet Yasası” olarak belleklerde yer aldı. Gerçekte bu afetin etkilerini önleyici bir yasa mıydı yoksa kendisi yeni afetlere davetiye çıkaracak bir yasa mıydı sorusunu yanıtlar-

mak için ciddi bir tecrübeye sahibiz bugün. Bu nedenle kısa başlıklar halinde yasaya bakmayı deneyeceğiz.

Yeni Yasanın Ruhu: “Amaçların Yasası”

Montesquieu’nun “Yasaların Ruhu”nu yazdığından beri hiçbir zaman bu kadar kısa sürede bu kadar çok yasa “ebediyete intikal ettirilmedi.”² Böyle baktığımızda “Afet Yasası” belki de küllerinden doğdu”. Bu nedenle bu makalede yeni yasayı mekânsal, toplumsal ve siyasal karşılığını anlamak için biraz daha yakından anlama ihtiyacımız var.

Elbette her yasanın spesifik bir amacı vardır ve bu son derece doğaldır. Böyle baktığımızda 6306 sayılı yasanın da bir amacı olması anlaşılır bir

² Bu yasa, önceki yasalar için bir tür “yasa mezarlığı” gibidir. Aynı alanda çıkarılmış çok sayıda yasa ya tümüyle iptal edilmiş ya da çeşitli maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Yasa metni içine yerleştirilmiş aşağıdaki bölüm bu konuda yeterince fikir vericidir:

MADDE 9 – (1) Bu Kanun uyarınca yapılacak olan planlar, 3/5/1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanununda ve imara ilişkin hükümler ihtiva eden özel kanunlar da dâhil olmak üzere diğer mevzuatta belirtilen kısıtlamalara tabi değildir. Bu Kanuna tabi riskli yapılar, riskli alanlar ve rezerv yapı alanları hakkında 7269 sayılı Kanunun uygulanıyor olması bu Kanunun uygulanmasına engel teşkil etmez.

(2) Bu Kanun kapsamındaki alanlarda bu Kanunun öngördüğü uygulamaların zaruri kılması hâlinde, bu uygulamaların gerektirdiği iş ve işlemler hakkında;

a) 26/1/1939 tarihli ve 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanunun,

b) 31/8/1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununun,

c) Afete maruz bölgeye ilişkin hükümleri saklı kalmak kaydıyla 15/5/1959 tarihli ve 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanunun,

ç) 28/12/1960 tarihli ve 189 sayılı Millî Savunma Bakanlığı İskân İhtiyaçları İçin Sarfiyat İcrası ve Bu Bakanlıkça Kullanılan Gayrimenkullerden Lüzumu Kalmayanların Satılmasına Salâhiyet Verilmesi Hakkında Kanunun,

d) 18/12/1981 tarihli ve 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanununun,

e) 12/3/1982 tarihli ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununun,

f) 21/7/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun,

g) 4/4/1990 tarihli ve 3621 sayılı Kıyı Kanununun,

ğ) 25/2/1998 tarihli ve 4342 sayılı Mera Kanununun,

h) 16/6/2005 tarihli ve 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanunun,

ı) 3/7/2005 tarihli ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun,

i) Geri görünüm ve etkilene bölgeleri bakımından 18/11/1983 tarihli ve 2960 sayılı Boğaziçi Kanununun, bu Kanunun uygulanmasını engelleyici hükümleri ve diğer kanunların bu Kanuna aykırı hükümleri uygulanmaz.

durumdur. Fakat amacın kendisi, bir afete davetiye çıkarmak olduğunda, “afeti önleme” amacı nereye oturtulacak, mesele bu!

Örneğin yasanın daha ilk maddesinde “*bu kanunun amacı; afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, fen ve sanat norm ve standartlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşama çevrelerini teşkil etmek üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları belirlemektir*” (Madde:1) der.

Buna göre yasa, yapılı alanları tasfiye, iyileştirme ve yenilemeyi amaçlamaktadır. Oysa madde 2/C’deki “Rezerv Yapı Alanı” bölümü bu amacın ötesinde bir müdahale alanına işaret etmektedir. Bu maddede şöyle deniliyor:

“Rezerv yapı alanı: Bu kanun uyarınca gerçekleştirilecek uygulamalarda yeni yerleşim alanı olarak kullanılmak üzere, TOKİ’nin veya İdarenin talebine bağlı olarak veya resen, Maliye Bakanlığının uygun görüşü alınarak Bakanlıkça belirlenen alanları...”

Yani yapılı olmayan, dolayısıyla “afet riski altında olmayan” alanlar da TOKİ ve Şehircilik Bakanlığının müdahale alanları arasında yer almaktadır. Yasa, daha en başta bize biri “görünür” biri de “görünür olmayan” amaçlar olduğunu gösteriyor. Bu ikinci amaç gerçekte doğal/fiziksel dokuya da sınırsız müdahalenin kapılarını açıyor ki, oradan afetin izlerini görmek mümkündür. Denizleri doldurmak, kanallar açmak vb. Bu maddenin, diğer maddeler arasına sıkıştırılmış olması dikkate değerdir.

Yapılı ve Özel Alana Müdahaledeki Sınırsızlık

TOKİ ve Şehircilik Bakanlığının yapılı alana müdahalesi de sınırsız yetkilerle tarif edilmiştir. Örneğin riskli ya da risksiz alanlarda devam eden imar çalışmalarını durdurmaya da yetkili kılınan yasanın 4. Maddesi şöyledir:

Madde 4– (1) Bakanlık veya uygulamayı yürütmesi hâlinde TOKİ veya İdare, riskli alanlarda, riskli yapıların bulunduğu taşınmazlarda ve rezerv yapı alanlarında bu kanun kapsamındaki proje ve uygulamalar süresince her türlü imar ve yapılaşma işlemlerini geçici olarak durdurabilir.

Ayrıca idare (TOKİ ve Bakanlık) afet riski olduğuna hükmettiği alanlardaki dönüşüm sürecini hızlandırmak için oradaki yerleşimin elektriğini ve suyunu kesmeye de yetkili kılınmıştır.

(Madde 4/3) Uygulama sırasında Bakanlık, TOKİ veya İdare tarafından talep edilmesi hâlinde, hak sahiplerinin de görüşü alınarak, riskli alanlardaki

yapılar ile riskli yapılara elektrik, su ve doğal gaz verilmez ve verilen hizmetler kurum ve kuruluşlar tarafından durdurulur.

Şüphesiz bütün bunlardan ve devletin hızlı müdahalesinden kaynaklanan ciddi bir parasal maliyet doğmaktadır. Yasaya göre bütün bu yetkilerin kullanımından kaynaklanan masrafların da eninde sonunda mülk sahipleri tarafından ödenmesini zorunlu hale getirmektedir.

(Madde 5/5) Bakanlık veya İdare tarafından yapılan yıktırmanın masrafları, ilgili tapu müdürlüğüne bildirilir. Tapu müdürlüğü, yıkılan binanın paydaşlarının müteselsil sorumlu olmalarını sağlamak üzere tapu kaydındaki arsa payları üzerine masraf tutarında müşterek ipotek belirtmesinde bulunarak Bakanlığa veya İdareye ve binanın aynı ve şahsi hak sahiplerine bilgi verir.

Fakat ola ki mülk sahiplerinin istikrarlı itirazı söz konusu olursa Bakanlık ve TOKİ söz konusu alanı derhal kamulaşturmaya da yetkilidir.

(Madde 6/2) Üzerindeki bina yıkılmış olan arsanın maliklerine yapılan tebligatı takip eden otuz gün içinde en az üçte iki çoğunluk ile anlaşma sağlanamaması hâlinde, gerçek kişilerin veya özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetindeki taşınmazlar için Bakanlık, TOKİ veya İdare tarafından acele kamulaştırma yoluna da gidilebilir.

Kamulaşturmaya dair bütün ayrıntıların da tarif edildiği bu yasayla Bakanlığa verilen yetkilerin sınırsızlığı son derece ilgi çekicidir. Örneğin,

(Madde6/5) Bakanlık;

a) Riskli yapılara, rezerv yapı alanlarına ve riskli yapıların bulunduğu taşınmazlara ilişkin her tür harita, plan, proje, arazi ve arsa düzenleme işlemleri ile toplulaştırma yapmaya,

b) Bu alanlarda bulunan taşınmazları satın almaya, ön alım hakkını kullanmaya, bağımsız bölümler de dâhil olmak üzere taşınmazları trampaya, taşınmaz mülkiyetini veya imar haklarını başka bir alana aktarmaya,

c) Aynı alanlara ilişkin taşınmaz mülkiyetini anlaşma sağlanmak kaydı ile menkul değere dönüştürmeye,

ç) Kamu ve özel sektör işbirliğine dayanan usuller uygulamaya, kat veya hasılat karşılığı usulleri de dâhil olmak üzere inşaat yapmaya veya yaptırmaya, arsa paylarını belirlemeye,

d) 23/6/1965 tarihli ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunundaki esaslara göre paylaştırmaya, payları ayırmaya veya birleştirmeye, 22/11/2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu uyarınca sınırlı aynı hak tesis etmeye yetkilidir.

Bütün bu yetkilerin yanı sıra Bakanlık ve TOKİ'nin mekâna müdahale sürecinin o kadar hızlı sürdürülmesi öngörülmüştür ki tebligat sürelerine bile gerek olmadığı yasa maddesi olarak düzenlenmiştir.

(Madde: 6/10) *Bu Kanun uyarınca yapılan iş ve işlemlere ilişkin olarak adrese dayalı nüfus kayıt sisteminde belirtilen adreslere yapılan tebligat, muhataplarına yapılmış sayılır.*

Mülkiyetin Büyük Çaplı El Değiştirmesi Üzerinden Yeni Hiyerarşilerin İnşası

Yasa, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve TOKİ karşısında diğer bütün yönetsel kurumların adeta sesini kesmekte; itiraz ve direnme ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır. Dahası önceden çeşitli kurumların ellerinde toplanmış olan mülkiyetlerin, TOKİ lehine büyük çaplı el değiştirmesi için yükümlülükler getirmektedir. Örneğin yasanın 3. ve alt maddelerine bakalım:

(3) *Bakanlığın talebi üzerine; 28/12/1960 tarihli ve 189 sayılı Millî Savunma Bakanlığı İskân İhtiyaçları İçin Sarfıyat İcrası ve Bu Bakanlıkça Kullanılan Gayrimenkullerden Lüzumu Kalmayanların Satılmasına Salâhiyet Verilmesi Hakkında Kanun ve 18/12/1981 tarihli ve 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu kapsamında bulunan yerler de dâhil olmak üzere, riskli alanlarda ve rezerv yapı alanlarında olup Hazinesin özel mülkiyetinde bulunan taşınmazlardan;*

a) *Kamu idarelerine tahsisli olanlar, ilgili kamu idaresinin görüşü alınarak, 189 ve 2565 sayılı kanunlar kapsamında bulunan yerler için Millî Savunma Bakanlığının uygun görüşü alınarak, Maliye Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla,*

b) *Kamu idarelerine tahsisli olmayanlar, ilgili kamu idaresinin görüşü alınarak Maliye Bakanlığınca, Bakanlığa tahsis edilir veya Bakanlığın talebi üzerine TOKİ'ye ve İdareye bedelsiz olarak devredilebilir.*

(4) *Hazine dışındaki kamu idarelerinin mülkiyetinde bulunan taşınmazlar, bu kanunun amaçları çerçevesinde kullanılmak üzere maliki olan kamu idarelerinin görüşü alınarak Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla Bakanlığa tahsis edilerek tasarrufuna bırakılır veya Bakanlığın talebi üzerine TOKİ'ye ve İdareye bedelsiz olarak devredilebilir. Bu Kanuna göre uygulamada bulunulan alanlarda yer alan tescil dışı alanlar, tapuda Hazine adına tescil edildikten sonra Bakanlığa tahsis edilerek tasarrufuna bırakılır veya Bakanlığın talebi üzerine TOKİ'ye ve İdareye bedelsiz olarak devredilebilir.*

(5) Tahsis ve devir tarihinden itibaren üç yıl içinde ve gerekli görülen hâllerde Bakanlığın talebi üzerine Maliye Bakanlığınca uzatılan süre içinde maksadına uygun olarak kullanılmadığı Bakanlıkça tespit edilen taşınmazlar, bedelsiz olarak ve resen tapuda Hazine adına tescil edilir veya önceki maliki olan kamu idaresine devredilir.

(6) 25/2/1998 tarihli ve 4342 sayılı Mera Kanunu kapsamında olup riskli alanlarda ve riskli yapılarda yaşayanların nakledilmesi için Bakanlıkça ihtiyaç duyulan taşınmazlar, 4342 sayılı Kanunun 14 üncü maddesinin birinci fıkrasının (g) bendindeki alanlardan sayılarak, tahsis amaçları aynı maddeye göre değiştirilip tapuda Hazine adına tescil edilir; bu taşınmazlar hakkında bu Kanuna göre uygulamada bulunulur.

(7) Bu Kanunun uygulanması için belirlenen alanların sınırları içinde olup riskli yapılar dışında kalan diğer yapılardan uygulama bütünlüğü bakımından Bakanlıkça gerekli görülenler de bu Kanun hükümlerine tabi olur.

Son derece açık ve anlaşılır bir şekilde tarif edildiği bütün bu maddelerin özeti şudur: Kamu arazisi adına ne varsa tümü ya doğrudan ya da ilgili malikin görüşü alınarak (!) TOKİ ve Şehircilik Bakanlığına devredilmektedir. Başka bir deyişle kamu arazileri tek elde toplanmaktadır.

Bu durum kaçınılmaz olarak mülkiyet üzerinden yeni bir kurumsal hiyerarşi yaratmaktadır. En üstünde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve TOKİ'nin bulunduğu bu hiyerarşi, daha aşağıdaki kurumlara "stratejik hedefler"e uygun olarak çeşitli yükümlülükler getirmesini de normalleştirmektedir. Yasanın bir maddesinde belirtildiği gibi; Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu ile ulusal, bölgesel ve yerel yayın yapan özel televizyon kuruluşları ve radyolar, ayda en az doksan dakika afet, afet risklerinin azaltılması ve kentsel dönüşüm konularında uyarıcı ve eğitici mahiyette yayınlar yapmak zorundadır. Bu yayınlar, asgari otuz dakikası 17:00-22:00 saatleri arasında olmak üzere, 08:00-22:00 saatleri arasında yapılır ve yayınların kopyaları her ay düzenli olarak Radyo ve Televizyon Üst Kuruluna teslim edilir. Bu saatler dışında yapılan yayınlar, aylık doksan dakikalık süreye dâhil edilmez. Bu programlar, Bakanlık, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ile bilimsel kuruluşlar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları veya sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanır veya hazırlatılır. Hazırlanan programların, Bakanlığın olumlu görüşü alındıktan sonra Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından radyo ve televizyonlarda yayınlanması sağlanır. Bu fıkra kapsamında yapılan yayınlar için herhangi bir bedel ödenmez. Bu yayınların

ve sürelerinin denetimi Radyo ve Televizyon Üst Kurulunca yapılır.(Madde 8/9)

Bu Bir “Kamusal Hizmet” midir?

Elbette ki bütün bu “yetkiler” kamusal hizmetlerin “etkin ve verimli” bir biçimde üretilmesi söylemi içerisinde sunulmaktadır. Fakat bu tarz “kamusal-lığın” gerçekte nasıl bir kamusalılık olduğu da tartışılmaya muhtaçtır. Bu bağ-lamda yasayı spesifik bir noktadan tartışabiliriz. Bilindiği gibi kamunun asıl görevlerinden biri, temel ve zorunlu hizmetleri “kâr amacı gütmeyen” sun-mak; buna yönelik hazırlık ve tedbirleri almaktır. Oysa kamusal hizmetlerle ilgili “kâr yapmama” ilkesi bu yasada adeta reddedilmektedir. Yasanın çeşitli bölümlerinde geçen “Dönüşüm Gelirleri”, “Dönüşüm Projeleri Özel Hesabı” ya da “Özel Gelirler” gibi ifadeler bu açıdan hayli ilgi çekicidir.

(Madde 7/1) *Bu Kanunda öngörülen amaçlar için kullanılmak üzere aşağıda sayılan gelirler, **dönüşüm gelirleri** olarak ilgili yıl genel bütçesinin (B) işaretli cetvelinde **özel gelir** olarak öngörülür ve gelir gerçekleşmesine bağlı olarak gelir kaydedilir:*

(Madde 7/12) *Bakanlık, bu Kanun kapsamındaki uygulamalarda kullanılmak üzere **dönüşüm projeleri özel hesabından** TOKİ, İdare ve İller Bankası Anonim Şirketine kaynak aktarabilir. İller Bankası Anonim Şirketine aktarı-lan kaynak, Bankanın gelir ve gider hesapları ile ilişkilendirilmeksizin Dönü-şüm Projeleri Özel Hesabının işleyişine ilişkin usul ve esaslar çerçevesinde kullanılır.*

Başka bir noktadan baktığımızda Bakanlık ve TOKİ tarafından gerçekleştirilen mekânsal müdahalelerin gerçekte bir “kamusal hizmet” olup olmadığını tartışmalı hale getiren başka hususlar da dikkat çekicidir. Bu hususlardan birisi de müdahale mekânlarında kiracı ya da diğer mağdurlara yönelik destekleyici hususların yasada açıklıkla yer almamış olmasıdır. Kanunun en önemli özellik-lerinden birisi de mülkiyet sahibi muhatapların hakları söz konusu olduğunda bu durumlarda kamusal yükümlülükleri, birer yükümlülük olarak değil de “ya-pılabilir” gibi esnek ifadelerle tarif etmiş olmasıdır.

(Madde 11/“a) *Gecekonduyunun sahibi ise, gecekondu-suna karşılık gelecek şekilde, borçlanma suretiyle veya sair şekillerde konut verilinceye veya nakde dönüştürülüp ödeninceye veya konut yapmak üzere arsa tahsis edilip lüzumu halinde kredisi sağlanmak suretiyle, 27 nci maddedeki süre ve şartlara uygun*

olarak konutunu yapıncaya kadar," "Birinci fıkra kapsamındaki uygulamalarda, yönetmelik ile belirlenen şartlara göre nakdî yardım yapılabilir."

Yasanın "kamusallığına" ilişkin son bir vurgu da, (TCK) Türk Ceza Kanunu'na yapılan atıf olsa gerek.. Zira Bakanlığı ve TOKİ'ye bütün bu mekânsal müdahalelerin sorunsuz ve hızlı bir biçimde uygulanmasını mümkün kılacak bir araç olarak karşı çıkışları gerektiğinde TCK içinde mütalaa edilerek, Bakanlığa, Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusunda bulunma yetkisi verilmiştir. Ayrıca görevlerini yerine getirmediği ya da gerektiği gibi yerine getirmediğine inanılan personel hakkında yasal işlem öngörülmüştür.

(Madde 8/3) Riskli yapıların tespiti, tahliyesi ve yıktırma iş ve işlemleri ile değerlendirme işlemlerini engelleyenler hakkında, işlenen fiil ve hâlin durumuna göre 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun ilgili hükümleri uyarınca Cumhuriyet başsavcılığına suç duyurusunda bulunulur. Riskli yapıların tespiti, bu yapıların tahliyesi ve yıktırılması iş ve işlemlerine dair görevlerinin gereklerini yerine getirmeyen kamu görevlileri hakkında, tabi oldukları ceza ve disiplin hükümleri uygulanır.

Bitirirken Ya da Bazı Sorular....

Yasadaki bütün bu hususlar kaçınılmaz olarak akla bazı sorular getiriyor. Şimdi kısaca bu soruları ifade edelim.

Bu çapta büyük mekânsal müdahaleleri kaçınılmaz kılan temel sebep "deprem" olduğuna göre gerçekte bu "afet riski" ile "bu riskten etkileneceği varsayılan" konut sayısı arasında nasıl bir korelasyon vardır? Bu korelasyon illere, ilçelere ve mahalleler/semtlere göre nasıl belirlenmiş ve hangi veriler ortaya çıkmıştır? Yasa gerekçelerinde bunların ortaya konması gerekmez mi?

Diyelim ki bu korelasyon ortaya konmuştur. Afet riski taşıyan konutlar ve bunların mekânları tek tek tespit edilmiş olsun. O zaman "rezerv alanı", diğer kurumların mülkiyetindeki arazi ve arsalarla müdahale neden?

Bu çapta büyük mekânsal müdahale ve kamu arazilerinin tek elde toplanması son derece önemli bir bütçe yaratmaktadır. Zaten yasa da kamusal hizmet nedeniyle "giderler"den değil de "gelirlerden" söz edilmesi de anlamlı ve dikkat çekicidir. Bu büyük bütçe yasa da "özel gelir" veya "özel bütçe" olarak tarif edilen gelirlerle katlanacaktır. Bu bütçe nereye kullanılacaktır? Bunun da yasa da yer alması gerekmez mi?

TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın "riskli alanlarda ikamet edenler"le ilgili belirlediği ve inşa ettiği konut tipi acaba gerçekten buralarda ikamet

edecek kesimlerin tercihlerine uygun mudur ya da bu yönde bir tercih eğilimi yapılmasının yasada yer alması demokratik niteliğin ve katılımcılığın bir gereği değil midir?

Bu dönüşümün, mülk sahipleri için yeni mali yükler getirmeden yapılabilmesi ve müteahhit firmaların bu süreçte etkin olmaları ancak maksimum rantabl olmaları ile mümkün olabilir. Bunu mümkün kılacak yegane araç yeni imar haklarıdır. Ancak bu da konut sayısının ikiye katlanması anlamına gelir. Başka bir deyişle şimdiye kadarki nüfusun da iki misline çıkması demektir. Örneğin İstanbul için bu “yeni kaynakların üretilmesini zorunlu kılar. Yeni altyapı yatırımları, yeni su, elektrik, yeni doğalgaz kaynakları vb. bu yeni maliyetin nasıl, ne şekilde ve nereden karşılanacağını da içermesi gerekmez mi?

“Güvenli şehirler” yaratmak projesi, bir yandan örneğin MSB’nin mülkiyetindeki arazileri, oradan alarak TOKİ’nin mülkiyetine geçirmek ve sonra da imara açmak, kentteki az sayıda yeşil alanı da betonlaştırmak, “güvenli bir ortam üzerinde güvensiz bir mekân inşa etmek değil midir? Bu kentsel yeşil alanın tahrip edilmesi değil midir?

Son iki yıldır tartışılmakta olan “İstanbul’a iki yeni şehir”, “İstanbul Boğazına üçüncü köprü”, “Trakya’ya ikinci bir boğaz” gibi çılgın projelerin de TOKİ ve Şehircilik Bakanlığı’na havale edileceğini tahmin edebiliriz. Bu çapta toprağa, araziye, arsaya büyük ve ölçsüz müdahale yüzbinlerce konutun da dinamitlenmesi projesiyle birleştiğinde gerçekte başka bir afete yol açmayacağını bir “güvencesi” var mıdır?

Bir soru daha: Depreme karşı güvenli konut inşası TOKİ’ye havale edilmiş olmasına karşın TOKİ’nin bu alandaki tecrübeleri üzerine küçük bir araştırma yapmak anlamlı olmaz mı? Hiç deprem vak’ası ile karşılaşmamış olmasına karşın TOKİ konutlarının kalitesine dair, bu konutları kullananların bilgileri hayli öğretici olmaz mıydı?

Ve son bir husus: Şimdilerde artık çok fazla rağbet edilmese de bir gelenek olarak varlığını sürdüren “Atatürk” simgesini kullanmanın bu yasaya da sirayet etmiş olduğunu görmek ilginçtir. Hemen her tartışmalı yahut tepki görme ihtimali olan durumlarda Atatürk’e gönderme yapan bir araç, imge, simge vb. bulmak iyi bir savunma aracı olarak işlev görmüştür. Spesifik amacıyla ilgili olmamasına karşın bu yasada “Atatürk Kültür Merkezi”nin “güzelleştirilmesi, iyileştirilmesi ve ihya edilmesi”ne ilişkin TOKİ ve Şehircilik Bakanlığı’na bir görev çıkarılmıştır. Bunu da bir not olarak eklemek gerekir.

Soruları çoğaltabiliriz ama bu metnin temel sorusu şudur: Doğal afetlere karşı bir korunak inşa edilirken insan eliyle yeni bir afet mi yaratılmaktadır ya da

afetin olumsuz etkilerini önlemeyi amaçlayan “afet yasası” gerçekte bir “yasal afet” mi inşa etmektedir?

Sözü yine Esin Hoca’nın kentsel dönüşümle ilgili notlarından iki tespitle bitirmek isterim. 1990’lı yılların ortalarındaki tartışmalarımıza bir ilave olsun diye:

“Mülkiyetin el değiştirmesi, sermayeye rant sağlama hedefinin açık göstergesi değil midir? Belli yöreleri yenileme, mutenalaştırmak (soylulaştırma) için dar gelirliyi, ekonomik, politik güçsüz olanı, yapılmak istenen hakkında görüşleri alınmaksızın, yasa gücüyle yerlerinden sürmek insanca davranmayı gözardı etmek değil de nedir?”

“Gökyüzüne doğru yükselen geometrik kutu mimarisi tümüyle kişinin nefes alma alanlarının, yeşilin yok olmasına yol açıyor. İmar yönetmeliği, ‘park, çocuk bahçesi ve oyun alanlarını aktif yeşil alan olarak tanımlıyor’. Zarara uğratılan tüm kent halkı, ama daha da önemlisi yeni yetişmekte olan kuşaklar; çocuklarımızdır!”

Ocak 2014

KENTTE SUÇA İTİLEN ÇOCUKLAR SORUNU VE SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİNİN ÇIKMAZLARI

Pınar AKKUŞ

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde seçmeli olarak okutulan Sosyal Problemler ve Hizmetler dersini Prof. Dr. Esin Küntay'dan almanın meslek yaşamıma çok büyük etkileri olduğunu söylemeliyim. Ders kapsamında gittiğimiz kuruluş ziyaretlerinde o güne kadar hiç karşılaşmadığım sorunlar ile baş etmek durumunda kalan insanları görmüş ve kelimenin tam anlamıyla “çarpılmışım”. Kimsesiz çocukların kaldığı bir yuvaya sınıfça girdiğimizde çok etkilenip kendimi dışarı attığımı, “ben bu işi hayatta yap(a)mam” dediğimi hatırlıyorum. Biz öğrencilerine, yalnızca üzülmenin kimseye bir fayda getirmediğini, bu alanda çalışmanın zor ancak öğrenilebilir olduğunu yorulmadan anlatmaya çalıştığını bugün gibi hatırlıyorum. Sosyoloji bölümünden mezun olur olmaz kendime söz verdiğim gibi sosyal sorunlardan uzak bir alanda, finans sektöründe işe başlamışım. Başka bir özel sektör deneyiminin ardındansa kendimi sosyal hizmetlere başvururken bulmuştum. Birkaç yılım, açık yüreklilikle bize bir şeyler anlatmaya çalışan bu kadının derslerini kafamda evirip çevirmekle geçmişti. Sosyal hizmetler tarafından başvurumun kabul edildiğini duyduğunda beni hemen arayıp tebrik etmişti. Tabii sosyal hizmetleri arayıp bana referans olduğunu söylemekten de geri durmamıştı. Çünkü Esin Hoca, öğrencilerini her zaman korur kollar... Ne zaman bir danışmana ihtiyacım olsa kendimi hep yanında bulurum. Bugün ise çalıştığım üniversitede onun bize verdiği dersi ben de kendi öğrencilerime vermeye çalışıyorum. Ve derse bu açık yürekli kadını, bize kattıklarını ve sosyal hizmet/sosyal sorunlar alanında çalışma serüvenimi anlatarak başlıyorum. Onun biz öğrencilerine yüklediği birlikte çalıştığımız/hizmet verdiğimiz kişilere saygı, nezaket ve sosyal sorunlara duyarlılık değerleri yolumuzu bulmamıza yardımcı oluyor. Sosyal hizmet kurumlarında çalışırken karşılaştığım çok güç olaylar yaşamış insanların hayatlarına dokunabilmeyi sağlayan dayanıklılığı onu izleyerek kazandım. Bize kattığı her şey için ona sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ve şimdi Esin Küntay'ın suç ve çocuk konusunu

ele aldığı derslerinde sesinin hiç unutamadığımı yüksek ve gür tonu ile bizlere kavratmaya çalıştığı en temel ilke temelimde yazımı kaleme alıyorum: **Suçlu Çocuk Yoktur, Suça İtilmiş Çocuk Vardır!**

Kentin Karmaşıklığı ve Çocukları Suça İten Nedenler

Kenti anlamak ve anlamlandırmak için ister *Benjamin*'in tavsiyesine¹ uyarak onun dört bir yanından girip çıkıp dolaşarak içinde kaybolun; ister bir uçaktan kuşbakışı bakın, kent nihayetinde karmaşıktır. Kendine özgü coğrafi özelliklerinin yanı sıra insan eliyle yapılandırılan mekânlar, mimari yapılar, sokaklar, yollar, meydanlar, parklar, toplanma alanları içi insanla doldukça karmaşılaşır; kalabalıklaştıkça anlaşılması daha da güç bir hal alır. Coğrafi ve toplumsal özellikleri karmaşılaştırıp kenti anlaşılmaz kılan yalnızca onun nüfusunun artması değildir. O coğrafi mekânda yaşayan insanlar o kentin neresinde soluk alıp veriyorlar, nerelerinde çalışıp, eğlenmek için nerelerinde geziyorlar, evleri denize mi yoksa başka bir evin penceresine mi bakıyor, yağmur yağınca sokağı su basıyor mu, çöpler düzenli toplanıyor mu, geceleri zifiri karanlık mı mahallesi, yoksa sokaklarındaki kaldırım taşları düzgün ve yolda yürümesi güvenli mi? vb. çeşitlilikte durum ve sorunla karşılaşan çok sayıda insanın aynı kentte yaşama problemi kent karmaşıklaştıran. Bu sorular akla hemen eşitlik kavramını getiriyor. Kente göç eden eninde sonunda anlar bu işte bir eşitsizlik olduğunu. Kent paylaşılmış durumda, üstelik sonradan gelenlere çok da bir şey kalmadığı görülüyor... Bu nedenle kente sonradan gelenlerin -göç edenlerin- çocuklarının kırılganlığı, sosyal hizmet alanında çalışanları oldukça düşündürür. Kentin karmaşıklığı ve göçün sonuçları problemlerini çocuk ve suç düzlemleriyle kesiştirmem İstanbul'da kentin merkezinde ancak oldukça dezavantajlı bir konuma sahip, yoksul ailelerin göç ederek tutunmaya çalıştığı bir semtteki çocuk ve gençlik merkezinde çalıştığım yıllardaki gözlemlerime dayanıyor. Ancak kentin sık göç alan, pek çok anlamda dezavantajlı olarak tanımlanabilecek semtlerinin suç bölgesi olarak adlandırılmaması gerektiğini ve kente göç eden yoksul ailelerin çocuklarının mutlaka suça itileceği önyargısına eleştirel yaklaştığımı da belirtmek isterim. Suç ile göçü bütünleştirmemek, birini söyleyince diğerini hemen akla getirmemek gerekir. Bu şekilde suç olgusu, sorumsuzca gecekondyu ya da kenar mahallelerde yaşayan, yoksul insanların üzerine kalıyor. Kentteki sosyal kaynakları

¹ Benjamin, W. (1993) *Pasajlar*, Çev., Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

adil bir yolla, adil bir şekilde dağıt(a)mayanlar, bu kaynakları hep kendilerinden tarafa kullananlar ise² sürekli suçlayan/yargılayan taraf oluyor. Tüm bu gerçekler eşliğinde çalıştığım bu merkez çocukların sokakta çalışmalarının, çok çocuklu ailelerdeki çatışmaların, ekonomik yoksunlukların ve çocukların “ihtiyaçları” haline gelmiş belli bir marka cep telefonu, spor ayakkabı vb. şeylere sahip olma isteklerinin onları suça itilme konusunda ne kadar kırılganlaştırdığını bizlere açıkça gösteriyordu. Ve bu merkezde sosyal hizmet uygulamasını hayata geçirmeye çalışanlar suça itilme riski ile dolu bir çevrede yaşayan çocuklar ile ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar toplumsal çevrelerini değiştirmeden, ailelerin yoksulluk problemini ortadan kaldırmadan köklü bir çözüme ulaşamadığını, sosyal hizmet müdahalesinin sınırlı kaldığını deneyimlediler. Şüphesiz bu durum güç ilişkileri içerisinde tanımlanan suç olgusunu ve suçlara verilen cezalara yaklaşım konusunu da düşünmeyi beraberinde getiriyordu. Bu dezavantajlı bölgede yaşamaya çalışan çocuklar için bazı eylemler (hırsızlık, şiddet, uyuşturucu satıcılığı vb.) yaşadıkları bölgede normalleşmişken, bir yandan sistem bu eylemleri ortadan kaldıracak çözümler üretmek yerine bunları gerçekleştiren çocukları cezalandırma yolunu seçiyordu.

Yazının kapsamının alt sınıfa mensup ekonomik yoksunluk çeken ailelerin çocukları üzerine odaklanması, bu kesimin sosyal hizmetlere duyduğu ihtiyacın diğer kesimlere oranla daha yüksek olmasından kaynaklanıyor. Her kesimden aileye mensup çocuklar suça itilebilmekte ancak ekonomik olarak avantajlı aileler bu sorunu kendi kaynakları ile çözme şansına sahipken bu kaynaklara ulaşamayan aileler daha da kırılgan hale gelmektedir. Bu durum sosyal hizmet alanında çalışanların ekonomik olarak dezavantajlı kesimdeki toplumsal grupların sorunlarına daha fazla eğilmesine neden oluyor.

Dünya’da 1950’li yıllar ile birlikte çocuk ve suç ilişkisini anlamaya çalışan çoğu yaklaşımın da alt sınıfa mensup ve çeteler ile ilişki içinde olan erkek çocukların davranışlarına odaklandığı görülüyor.³ Bu yaklaşımı eleştiren bilim insanları ise her sosyal sınıftan çocuğun suça itilebileceğini ancak önyargıların yansımaları ile şekillenen resmi tahminlerin düzenli olarak alt-sınıftan gelenleri suçlayıcı bir tavır geliştirdiğini vurguluyor.⁴ Damgalama teorisyenleri de bir eylemin suç olarak tanımlanma sürecini toplumdaki güç

² Harvey, D. (2006) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev., Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul, s. 52-64.

³ Shoemaker, D. J. (2010). *Theories of delinquency: An examination of explanations of delinquent behavior*. Oxford University Press, Sixth Edition, pp. 141.

⁴ Shoemaker, op.cit, pp. 142.

ilişkilerinin şekillendirdiğini ortaya attılar. 1960'lı yıllar ile birlikte neden bazı davranışların suç olarak tanımlanırken, bazı davranışların suç olarak tanımlanmadığı tartışılmaya başlandı ve suç işleyen herkesin tespit edilemediği, dolayısı ile ceza adalet sistemine girenlerin bütün suç işleyenlerin ancak küçük bir bölümünü oluşturduğu fikri büyük ölçüde kabul gördü.⁵ Bu teorik çerçeveden hareketle çocuk ve suç arasındaki ilişkiye bakacak olursak gücü elinde bulunduranların neyin suç olarak tanımlanacağına karar verdiği ve çoğu zaman ekonomik anlamda dezavantajlı ailelerden gelen çocukların toplum tarafından hoş karşılanmayan eylemlerinin daha yüksek oranda suç olarak adlandırıldığı sonucuna ulaşılabilir. Ekonomik anlamda ayrıcalığa sahip grupların suçu gizleyebilecek mekanizmaları hayata geçirme noktasında daha fazla kaynağa sahip olduğu da bilinir.

Çocuğun suça itilmesi tek bir nedene bağlanamayacağı gibi tek bir yaklaşımla da açıklanamadığı ortadadır. Çocukları suça iten faktörleri ele alan teorilerin konuyu biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açılardan ele alma eğiliminde olduğu görülüyor. Çoğu zaman bu faktörlerin birkaçı birleşerek çocuğun yaşamında çocuğun suça itilmesi konusunda rol oynar. Biyolojik ve psikolojik teoriler çocukların ergenlik süreçlerine odaklanırken bu açıklamaları yeterli bulmayan sosyolojik teoriler çocuğun içinde bulunduğu çevresel/toplumsal faktörler üzerine düşünmenin gerekliliğini vurgular. Çocuğun suça itilme riskini artıran çevresel/toplumsal faktörler çok genel olarak birbiri ile bağlantılı sanayileşme/küreselleşme, kentleşme/göç, okul, aile içindeki ilişkiler, kitle iletişim araçları ve akran grupları üzerinden açıklanabilir.

Suçun nedenlerine ilişkin ekolojik bir yaklaşım geliştirerek ekonomik anlamda dezavantajlı konumda olmanın ve göç deneyiminin kentteki yansımalarını ele alan Chicago Okulu'ndan da bahsetmek gerekir. Kurulduğu 1892 tarihinden 1950'lere kadar kriminoloji alanında egemen olmuş, bugün yaralandığımız birçok güncel kriminoloji teorisinin de kökenlerini oluşturmuş bu ekol, insanı çevreleyen fiziksel ve sosyal çevrenin insan davranışı üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı oldu.⁶ Okulun ortaya attığı Suç Ekolojisi Modeli'ne göre suç oranlarının yüksek olduğu bölgeler, şehrin en hareketli ve en çok göç alan dolayısı ile yerleşik bir kültürün sağlanamadığı bölgelerdi ve özellikle ekonomik olarak dezavantajlı kesimlerin iş bulmak umuduyla yerleştiği bu bölgeler, aynı zamanda pek çok farklı kültürün karşılaşma mekânla-

⁵ Dolu, O. (2012) *Suç Teorileri*, Seçkin Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, s.385-400.

⁶ Dolu, a.g.e, s. 211.

nydı.⁷ Bu bölgelerde kültürlerarası çatışmayı engelleyecek sosyal normların/ortak değerlerin tutunamaması ve insanların yaşamlarını sürdürebilmek için işe yoğunlaşmaları yabancılaşmayı beraberinde getiriyor, bu da insanlar arasında sağlıklı ilişkilerin ve sosyal bağların oluşmasını engelleyen bir yaşamın egemen olmasına neden oluyordu.⁸ Küntay, oldukça farklı kültürlerden gelen ve birbirine uyum konusunda sorun yaşayan, aynı zamanda ekonomik güçlükler ile baş etmeye çalışan bireylerin “kentteki uyumsuz birlikteliği”nin şiddet ve suç olaylarının yükselişindeki rolüne değinir.⁹ Göç eden, ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan ve uzun saatlerini işyerinde geçiren tüm ailelerin çocuklarının suça itildiği çıkarımını yapmanın oldukça tehlikeli ve damgalayıcı bir yaklaşım olduğunun bilincinde olarak Küntay’ın tespitinden hareketle Chicago Okulu’nun bize öğrettiklerini anlamaya çalışmanın oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Kaçınılmaz olarak hızlı nüfus artışı ve değişen yaşam koşulları beraberinde göçü, dolayısı ile kentleşmenin yanı sıra gecekondulaşmayı da getiriyor. Kontrolsüz ve çarpık kentleşme sonucu oluşan gecekondu bölgeleri toplumun dar gelirli ailelerinin ikamet ettikleri bölgeler oluyor ve gecekondu bölgelerinde yapılan gözlem ve görüşmeler kentin varlıklı kesimleri ile ekonomik-kültürel uyumsuzluk içerisinde olan bu bölgelerde düşük sosyo-ekonomik sınıfa mensup çocuk ve gençlerin kendilerinden daha varlıklı kesimlere zaman zaman imrendiğini, zaman zaman da düşmanlık beslediğini gösteriyor.¹⁰ Sahip olamadıklarına ulaşmak amacı ile çocukların çoğu zaman suça itildikleri görülüyor.

Göç eden hareket eder ve bu hareket bir devingenliği, en nihayetinde bir tabakalaşmayı beraberinde getirir.¹¹ Erder’in “toplumsal devingenlik” kavramı çerçevesinde ele aldığı kente göç edenler, onların yerleştikleri topraklar, var olan kentsel kamusal ortamın sunduğu olanaklar ve bu ortamın örgütlenme biçimi ile bunun oluşturduğu ilişki ağlarının incelenmesi büyük önem taşır.¹² Çünkü alanların kentsel gruplar arasında nasıl dağıtıldığı orada yaşa-

⁷ Dolu, a.g.e, s. 212-218.

⁸ Dolu, a.g.e, s. 212-218.

⁹ Küntay, E. (2008) Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri, *Toplumbilim Kent ve Suç Özel Sayısı*, Sayı 23, İstanbul s. 49.

¹⁰ 2005-2008 yılları arasında “İstanbul Valiliği Sokakta Çalıştırılan ve Yaşayan Çocukların Korunması Projesi” kapsamında çalışma yürütmüş Sosyolog Pınar Akkuş’un çalışma notlarından alınmıştır.

¹¹ Erder, S. (2013) *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, s. 288-296.

¹² Erder, a.g.e., s. 288.

yanların yaşam kalitesini ve yaşam şanslarını da belirleyebilmektedir. Kente göç edenlerin sosyal/kültürel/ekonomik ve coğrafi açılardan dezavantajlı bölgelerde yaşamak zorunda kalmaları bu temele dayanır. Göç deyince aklımıza hep yoksulluk ile ilgili öykülerin gelmesi de bundandır sanıyorum. Göç eden, sonradan gelen ya kentin kenarlarında ve "yağ lekesi" gibi büyüüp "saçaklanan" gecekondu mahallelerinde¹³ ya da kentin merkezinde kalmasına rağmen arka sokak özelliği gösteren tekinsiz mahallelerde yaşamak durumunda kalır. Parası olan ile olmayan arasında koyulan genel-geçer kuralın sonucu olarak göç eden (parası olmadan göç, çoğu zaman paraya ulaşmak için göçten söz ediyorum burada) Erder'in ifade ettiği gibi düşük yaşam standardına sahip, içinde yaşayanların taleplerini gizil ya da açık ancak genellikle çatışmalı ve sert olarak ifade etmelerini zorunlu kılan bir kentsel ortam içerisinde bulur kendini.¹⁴

Bu bağlamda Chicago Okulu ve damgalanma teorisinden beslenerek 1960'ların sonlarına doğru çatışma eksenli bir perspektif ile şekillenen radikal kriminoloji teorileri, suçun nedenlerini salt yoksulluk ile değil var olan toplumsal eşitsizlik ile açıklama yoluna gider.¹⁵ Kapitalist sistemin lüks tüketimi özendirilen yaşam tarzı sonucu kısıtlı imkânlarla sahip çocukların "yeni" ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaları ya da ekonomik yetersizlik yaşayan ailelerin çocuklarının çalışma yaşamına katılmaları ile sokaklarda daha fazla vakit geçirmeleri suç riskini artıran faktörlerin başında sıralanmaktadır.¹⁶ Yine bu yaklaşıma göre ortaya çıkan sonuçlar aile ve çocuk arasındaki ilişkilerde zayıflama, evden uzaklaşmalar sonucu sokakta çalışma ve yaşama pratiğine geçilmesi, ailenin yerini akran gruplarının alması ve okuldan kaçma davranışı ile birlikte eğitimden uzaklaşma olarak sıralanabilir. Küntay, evlerinden kaçan çocuklara psikolojik destek sunan "sokak aileleri"nin çocukların suça itilmelerinde rol oynadıklarına değinir¹⁷ ve çocuklarını sokakta çalıştırarak ekonomik olarak sömüren ailelerdeki babalar ile yaptığı görüşmelerde sokakların suç işlemeye elverişli ortamlar olduğu ile ilgili bilgilendirmeye rağmen babaların bu gerçeği görmezden gelme eğilimlerinden söz eder.¹⁸ Bunun yanı sıra ekonomik yoksunluk yaşayan aileler, parçalanmış, birbiri ile sağlıklı iletişim kuramayan, içerisinde

¹³ Erder, a.g.e., 21-38.

¹⁴ Erder, a.g.e., 85-87.

¹⁵ Dolu, a.g.e., s. 426-437.

¹⁶ Dolu, a.g.e., s. 435-437.

¹⁷ Küntay, E. (2000) "İstanbul'da Sokak Çocukları Sorunu: Genel Değerlendirme", 21. Yüzyıl Karşısında Çocuk ve Genç içinde, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul, s. 128.

¹⁸ Küntay, E. (2008) a.g.e., s. 45.

suçluluk ve şiddet barındıran, çocuğu ihmal eden, alkol ve madde bağımlılığı bulunan, çocuğa katı disiplin uygulayan aileler suçluluk ile ilişkilendirilir.¹⁹ Eğitimdeki aksamalar ise iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi çocuğun hiç okula gitmemesi;²⁰ ikincisi ise okula giden çocukların yanlış uygulamalar ile karşılaşması. Eksik gözlem, kusurlu pedagojik yaklaşım ve yanlış sosyalleşme söz konusu yanlış uygulamalara örnek oluşturur.²¹

Görüldüğü üzere çocuk ve suç ilişkisini sosyolojik açıdan ele alan suç teorileri çocuğun suça itilme riskiyle çevrelendiğine vurgu yapar.

Resmi İstatistikler Neyi Gösteriyor?

Yukarıda aktarılmaya çalışılan çocuğun suça itilme sürecindeki kırılma noktası, suç riskinden korunamayan ve çocuk adalet sistemi içerisinde değerlendirilen çocukların durumlarını da değerlendirmemizi zorunlu kılıyor. Her ne kadar resmi istatistikler bizlere buzdağının yalnızca görünen küçük bir parçasını gösterebilse de adalet sistemi içerisine girmiş çocukların durumunun değerlendirilmesinde bu istatistiklerin birçok ipucu verdiğini söyleyebiliriz. Türkiye’de suça itilen çocuk olgusunun mercek altına alınması gerektiği çıkarımını Çocuk Mahkemelerinde görülen dava sayısının yıllar içerisinde gösterdiği artış üzerinden yapmak mümkün. 2002 yılında görülen dava sayısının 11.747 iken, 2012 yılında bu davaların 100.121’e ulaştığı anlaşıyor.²² Ceza Mahkemelerinde açılan davalarda yargılanan 12-15 yaş grubundaki çocukların azımsanmayacak bir oranda olduğu görülüyor. 2011 yılı istatistiklerine göre yargılanan çocukların 58.143’ü 12-15 yaş grubunda iken 83.269’u 16-18 yaş grubundadır.²³ Resmi istatistikler erkek çocukların kız çocuklarına oranla daha fazla suça itildiğini gösteriyor. 2011 yılında yargılanan çocukların yaklaşık %90,0’ının erkek, %10,0’unun kız çocuğu olduğu görülüyor.²⁴ Bu du-

¹⁹ Polat, O. (2009) *Kriminoloji ve Kriminalistik Üzerine Notlar*, Seçkin Yayınları, Ankara, s. 204-205. ; Yavuzer, H. (2013). *Çocuk ve Suç*. Remzi Kitabevi. 15. Basım, İstanbul.; Küntay, (2000) a.g.e., s. 128.; Ada, Ş. (2007) “Suçlu Çocukların Türkiye Profili”, *Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu* içinde, Edt: Adem Solak, Hegem Yayınları, Ankara, 297-319.

²⁰ Bu durumun nedeni ailenin ihmali ya da şartların yetersizliği olabildiği gibi kültürel de olabilir. Buna çoğu zaman tam anlamı ile yerleşik bir yaşam sürdüremeyen Çingene/Roman vatandaşlar örnek verilebilir.

²¹ Polat, a.g.e., 200.

²² http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2012/68.pdf

²³ http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2011/97-99.pdf

²⁴ http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2011/97-99.pdf

rum, çoğunlukla ataerkil değerlerin ağır bastığı ailede erkek çocuklarına tanınan geniş serbestliğe karşılık kız çocuklarının daha fazla denetlenmeleri üzerine odaklanan sosyalizasyon süreci ile açıklanır.²⁵ Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan bu çocuk yetiştirme tarzının kız çocuklarını suça sürüklenmekten koruyan bir yanı olabileceği görülmekle birlikte, ailenin koruyucu özelliklerinin çözülmesi ile birlikte kız çocuklarının suça sürüklenme oranlarındaki artış dikkati çekmektedir. *Küntay ve arkadaşları* tarafından suça itilen çocuklar ile ilgili hazırlanmış raporda da kız çocukların suça itilme oranlarının erkek çocuklara oranla daha düşük olduğu ancak her geçen yıl suça itilen çocukların sayısındaki artışla paralel bir şekilde suça itilen kız çocuklarının sayısındaki artış dile getiriliyor.²⁶

Tüm bu faktörler eşliğinde evden ve okuldan uzaklaşarak sokakta yaşamaya ve çalışmaya başlayan, kendisi gibi risk altındaki akran gruplarına yönelen çocuğun Türkiye’de en çok Malvarlığına Karşı Suçlar (TCK 141-169) olmak üzere, Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar (TCK 86-93), Hürriyete Karşı Suçlar (TCK 106-124), Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar (TCK 185-196) ve Şerefe Karşı Suçlar (TCK 125-131) bağlamında yargılandıkları görülmüyor.²⁷

İstatistikler, Türkiye’de çocuğun suça itilmesi ile ilgili davaların en çok İstanbul ilinde görüldüğünü, bunu İzmir, Adana, Ankara, Antalya gibi büyük kentlerin takip ettiğini gösteriyor. 2012 yılı içerisinde görülen toplam 100.121 davanın, 35.610’u İstanbul’da görülmüş.²⁸ Bu durum, büyük kentte yaşamın çocukların suça itilme riskini arttırdığını düşündürüyor. Malvarlığına karşı işlenen suçların oranının diğer suç türlerinden yüksek olması ve büyük kentte suça itilen çocukların oranları toplumsal eşitsizlik konusu üzerine düşünmemizi zorunlu kılıyor.

Peki, suça itilen çocukların yargılanma süreçleri hangi mahkemelerde, ne şekilde gerçekleşiyor ve sonuçları neler oluyor? Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre 2001-2011 yılları arasında Ceza Mahkemelerine açılan davalarda çocuk sanıkların % 46,5 oranı ile çocuk mahkemelerinde, % 3,0 oranı ile çocuk ağır ceza mahkemelerinde yargılandığı, % 50,5 oranında yetişkinlere özgü mahkemelerde yargılandıkları görülmüyor.²⁹ Çocuk Koruma Kanununun

²⁵ İçli, T. (2013) Kadın Suçluluğu, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s. 20-21.

²⁶ Küntay, E., Erginsoy, G., Yılmaz, E. (2004) *CMUK Verilerine Göre Suç İsnat Edilen Çocuklar Hakkında Rapor*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, s. 13.

²⁷ http://www.adliscil.adalet.gov.tr/istatistik_2012/76.pdf

²⁸ http://www.adliscil.adalet.gov.tr/istatistik_2012/67.pdf

²⁹ http://www.adliscil.adalet.gov.tr/istatistik_2011/97-99.pdf

yürürlüğe girdiği 2005 yılına ait adli istatistikler, yargılanan çocukların % 23,9'unun çocuk adalet sistemi içerisinde kesinlikle yer almaması gereken çocuk ağır ceza mahkemelerinde yarglanmış olduğunu gösteriyor.³⁰ 2002-2012 yıllarına ait resmi istatistikler çocukların hapsedilme oranının % 23,6 olduğunu, buna karşılık çocukların yalnızca % 0,4'ü hakkında güvenlik tedbiri³¹ verildiğini gözler önüne seriyor.³²

Suçta İtilen Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet

Tomanbay, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun çocuğu hiç cezalandırmamaktan bahsetmediğine, bu nedenle söz konusu kanunun koruma değil cezalandırma yönünün ağır bastığına vurgu yapmaktadır.³³ *Akyüz*, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin bir gereği olarak çocuklara yönelik adli kovuşturmayla başvur-mama ilkesinin içselleştirilmesi, bu bağlamda hâkime hafif ve orta ağırlıktaki suçlarda bütün çocuklara güvenlik tedbiri uygulanması yetkisinin verilmesi gerektiğini dile getirir.³⁴ Türkiye'deki uygulamaların cezalandırmayı ön planda tuttuğu, önleme ve rehabilitasyona yönelik çalışmaların geri planda kaldığı görülüyor. Buna karşılık uluslararası metinler çocukları cezalandırmanın onları ceza gerektiren davranışlara ittiğine dikkati çekiyor³⁵, hapis cezasının en son noktada verilebileceğini vurguluyor³⁶ ve pek çok olayda, özellikle suçun çok ciddi nitelikte olmadığı durumlarda, resmi bir müdahalede bulunmaksızın; okul

³⁰ http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2012/70.pdf

³¹ Çocuk Koruma Kanunu'nun 5. Maddesinde istismar mağduru çocuklara yönelik tanımlanmış "koruyucu ve destekleyici tedbirler" (Danışmanlık, Eğitim, Bakım, Sağlık, Barınma) suça sürüklenen ve ceza sorumluluğu olmayan çocuklar bakımından, "çocuklara özgü güvenlik tedbiri" olarak anlaşılır. Bkz. 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 5, Madde 11. (Kabul Tarihi: 3/7/2005, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 15/7/2005 Sayı: 25876)

³² http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2012/74.pdf

³³ Tomanbay, İ. (2011) "Avrupa Birliği Ülkelerinde Çocuk Koruma Anlayışı ve Türkiye'deki Çocuk Koruma Kanunu", *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara, s. 26-27.

³⁴ Akyüz, E. (2012) *Çocuk Hukuku*, Pegem Akademi Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, s. 586.

³⁵ Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri/Riyad İlkeleri (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/112), Bölüm I (f).

³⁶ Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları/Havana Kuralları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/113), Bölüm I.

ve ailenin desteğini alarak, toplumsal destek servislerine yönlendirerek, çocuğa olumlu ve yapıcı tepki göstermekten söz ediyor.³⁷

Çocukların suça itilmelerini önlemek için sosyal hizmetin “sosyal koşulların iyileştirilmesi, destekleyici ve güçlendirici bir çevre yaratma”³⁸ konusundaki çalışmalara ağırlık vermesi gerektiği görülüyor. Sosyal hizmet, çalışmalarını yalnızca birey ve grupla sınırlandırmayıp bireyin gereksinimlerini daha etkili olarak karşılamak üzere insanın iletişim içerisinde bulunduğu sistemlere odaklanarak değişim yapma yolunu da seçebilir.³⁹ Sosyal adaletin sağlanması için gerekli mekanizmaların hayata geçirilmesini sağlamak ve toplumla birlikte çalışma yürütmek hem suça itilen çocukların içerisinde yaşadığı toplumsal koşullarda hem de adalet sistemi içerisinde değerlendirilen çocuklara yaklaşımda bir değişime neden olabilir. Bu konuda kentin dezavantajlı bölgelerinde hizmet veren toplum merkezi, gündüzlü çocuk ve gençlik merkezi gibi kuruluşlar bölgede yaşayanlara sunduğu kaynaklar (Eğitim, burs, danışmanlık, hukuki yardım, ekonomik destek vb.) ile birçok çocuğun suçtan korunmasını sağlıyor. Bu tarz merkezlerin sosyal koşulları ve çevreyi etkileme gücü ancak sayıları ve bu merkezlerde çalışanların niteliği artırılarak sağlanabilir. Türkiye’de ise bu tarz merkezlerin sayılarının oldukça yetersiz olduğu ve bu yetersizliğe rağmen var olanların da kapatıldığı görülüyor.⁴⁰ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın suça itilen çocuklara yönelik programları hayata geçirecek gündüzlü çocuk ve gençlik merkezlerinin açılmasını sağlama görevine⁴¹ karşılık yazımın çıkış noktasını oluşturan merkezin geçtiğimiz yıl içerisinde kapatıldığını söylemeliyim. Çocukların suça itilmelerini önlemek ve çocuklara yönelik koruyucu çalışmaların hayata geçirilmesi bu merkezlerin kentin dezavantajlı bölgeleri başta olmak üzere her semtinde faaliyet göstermesi ile olanaklı olabilir. Kentte

³⁷ Çocuk Adaletinin İcrasına Dair Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kuralları/Pekin Kuralları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1985, Sayı:40/33), Bölüm II (11).

³⁸ Baykara Acar, Y. (2011) “Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal Hizmetin Rolü”, *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* Der: Hançerli, S., Sevinç, B., Güner, C., Öner, M.C., içinde, Sabev Yayınları, Ankara, s. 234.

³⁹ Zastrow, C. (2013) *Sosyal hizmete Giriş*, Nika Yayınevi, Ankara, s. 17.

⁴⁰ Son yapılan düzenleme ile toplum merkezleri ve gündüzlü çocuk ve gençlik merkezlerinin kapatıldığı, yerine sosyal hizmet merkezi (SHM) olarak adlandırılmış yapıların geçtiği görülüyor. Belli bir süre geçmesine rağmen İstanbul’da kapatılan çocuk ve gençlik merkezinin yerine hizmete giren SHM’de, personel sayısının ve niteliğinin oldukça yetersiz olduğu ve bölgede yaşayanların yararlanabileceği toplum temelli çalışmaların hayata geçirilemediği gözlenmiştir. Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130209-3.htm>

⁴¹ <http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10525/Sosyal-Rehabilitasyon-Hizmetleri-D-Bsk>

payına eşitsizlik düşen çocukların kendilerini gerçekleştirebileceği, eğitim, sağlık, toplumsal, kültürel tüm hizmetlere herkesle eşit miktarda ulaşabilecekleri şansların yaratılması çocukların yetiştiği fiziksel mekânda toplumsal adaletin sağlanmasına katkı sunar.⁴² Koruyucu-önleyici hizmetlere odaklanan bu tarz merkezlerin kapatılması eşitsizlikler ve dezavantajlar ile örülü bir çevrede yaşamak durumunda kalan çocuklara ulaşabilecek sosyal hizmet müdahalesini olanaksız kılıyor. Bu durum, sosyal hizmet müdahalesinin yoksullukla mücadele bağlamında yüzeysel bir ekonomik destek sunma işine indirgenmesine ve eşitsizliklerin artmasına neden oluyor.

Zastrow, Amerika’da ceza adalet sistemi içerisinde çalışan sosyal çalışma görevlilerinin ağırlıklı olarak hapishanelerde ve ıslaha yönelik kuruluşlarda çalışma yürüttüğünü, önceliği olan önleyici hizmetlerde ise daha az oranda meslek elemanı istihdam edildiğini ifade eder.⁴³ Özellikle hapishanelerde çalışanların “otoriter bürokrasinin bir parçası”, “gözetleyici”, “polis” olarak algılandığı, suça itilenler ile bu meslek elemanları arasındaki güven probleminin rehabilitasyon sürecini negatif yönde etkilediği tespitini yapar.⁴⁴ Türkiye’deki duruma bakıldığında da çocuk ve suç konusundaki sosyal hizmet müdahalesinin benzer bir düzlemde ilerlediğini söylemek mümkün. Bunun en temel nedeni olarak çocuk adalet sisteminin geleneksel yaklaşıma uygun bir şekilde cezalandırıcı yönünün ağırlığı gösterilebilir.⁴⁵ *Yelken*, hükümetlerin sonuca odaklanan politikaları nedeni ile özgürlükleri kısıtlayan cezalandırıcı yaklaşımı benimseme eğiliminde olduklarını; daha kapsamlı bir politika, sistemli çalışma ve sabır gerektiren önleyici çalışmaların çoğu zaman görünümlü tamamlayan estetik bir öge olarak kaldığından söz eder.⁴⁶ Çocukların ceza adalet sistemine girmemesine yönelik önleme çalışmalarının yanı sıra, suça itilme riski olan çocukların baş etmeye çalıştıkları sorunların ilk aşamada fark edilerek müdahalede bulunulması ve suça itilme durumunda da çocukların daha fazla zarar görmesini ve suça itilme durumunun yaygınlaşmasını engelleyecek eylemlerde bulunulması gerekir.⁴⁷ Tüm bunlar ancak çocuk

⁴² Kuntay (2008) a.g.e., s. 47.

⁴³ Zastrow, a.g.e., s. 454.

⁴⁴ Zastrow, a.g.e., s. 459.

⁴⁵ Ceza Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi (2010) <http://www.edb.adalet.gov.tr/csr.pdf>, s. 7.

⁴⁶ Yelken, R. (2011) “Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Merkezi Kurum Aile: Çocuklara Dair Uluslararası Sözleşmelerin Analizi”, *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara, s. 39.

⁴⁷ Baykara Acar, a.g.e., s. 234.

ceza adalet sistemine yönelik onarıcı bir yaklaşım geliştirilmesi ile mümkün olabilir. Cezalandırıcı sisteme alternatif olarak sunulan onarıcı adalet yaklaşımında çocukların resmi ceza adalet sistemine girerek damgalanması eleştirilir ve çocukların özgürlüklerinden yoksun kalacakları bir süreç yerine onların toplum içinde rehabilite olabilecekleri programlara katılımları sağlanır.⁴⁸ Uluğtekin, 2000'li yıllar ile birlikte çocuk adalet sisteminde benimsenen onarıcı yaklaşımın cezalandırıcı yaklaşımdan farklı olarak geçmiş davranışı suçlamakla ilgilenmediğine, suç sonucu ortaya çıkan zararın telafisine odaklanarak geleceğe ilişkin zararları giderme amacı taşıdığını vurgular ve bu onarıcı yaklaşımın çocuk ile ilgili hazırlanan sosyal inceleme raporuna yansımaları gerektiğini belirtir.⁴⁹ Onarıcı adalet yaklaşımı ile yapılandırılan çocuk adalet sisteminde çocuğun işlediği fiil değil, içinde bulunduğu koşullar önem kazanır ve bu sistem içerisinde çalışma yürüten bilirkişinin çocuğun kişisel özelliklerini ve içinde bulunduğu koşulları incelemeksizin onun yararına en uygun kararı vermesi mümkün değildir. Dolayısı ile çocuk mahkemelerinin sadece çocuğun işlemiş olduğu suç ile değil, aynı zamanda çocuğun karşılaştığı her türlü ihmal ve istismar süreci ile ilgili görevlendirildiği göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁰ Türkiye'de bugün çocuk ceza adalet sistemi içerisinde değerlendirilen çocuğun durumunu analiz eden sosyal inceleme raporlarının sadece çocuğun ceza sorumluluğunu ele alan bir araç olarak kurgulandığı, çoğu zaman çocuğun yaşadığı evi ziyaret etmeden, çocuk ve çevresindeki kişiler ile sağlıklı görüşmeler gerçekleştirilmeden zaman baskısı altında hazırlandığı tespiti hayati önem taşır.⁵¹ Çocuğun yaşam koşulları ve suçu hangi şartlar altında işlediği konusunda hükümden önce doğru bir araştırma yapılmaması⁵² çocuk ve toplum açısından adaletsiz uygulamalara neden oluyor. Çocuğu hapis cezasından uzak tutabilecek, ağır ceza almasının önüne geçebilecek

⁴⁸ United Nations Office on Drugs and Crime (2006) *Onarıcı Adalet Programları El Kitabı*, Ceza Adaleti El Kitapları Dizisi, New York, s. 26.

http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/HB_Restorative_Justice_Turkish.pdf

⁴⁹ Uluğtekin, S. (2011) "Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal İnceleme Raporlarının Yeri ve Önemi", *Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara, s. 213.

⁵⁰ *Çocuk Koruma Kanunu* (Gerekçeli ve İçtihatlı), Av. Harika Selici, Av. Seda Akço, İstanbul Barosu, 2006.

⁵¹ Uluğtekin, a.g.e., s. 222, 225.

⁵² *Çocuk Adaletinin İcrasına Dair Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kuralları/Pekin Kurulları* (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1985, Sayı: 40/33), Bölüm III (16).

önerilerin dile getirilebileceği raporun klişeleşmesi⁵³ bu raporların mahkeme tarafından ciddiye alınmamasına ve kaçınılmaz olarak adalet sistemi içerisinde sosyal hizmet müdahalesinin gereksiz olarak algılanmasına neden oluyor. Raporlarının ciddiye alınmadığını düşünen sosyal çalışma görevlileri ise yaptıkları işe olan inançlarını kaybetme, tükenme vb. problemler ile baş etmeye çalışırken kendilerini sistem içerisinde sıkışmış hissediyorlar. Sosyal hizmet alanında çalışanların bir çıkış bulabilmesi için Türkiye'deki çocuk adalet sistemini geleneksel cezalandırıcı yaklaşımdan kurtarmak için çaba sarf etmeleri gerektiği ortada. Ancak makro düzeyde, çocuk politikasında gerçekleştirilecek değişiklikler ile uygulamadaki sorunların üstesinden gelinebileceği görülüyor. "Hak temelli çocuk politikasının eksikliği"⁵⁴ sosyal hizmet müdahalesinin çıkmaza girmesine neden oluyor.

Sonuç Yerine Birkaç Söz...

Çocuk suçluluğu ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalardan biri çocukların suç sayılan eylemlerinin bir kısmının çocukların içinde bulunduğu koşullardan kaynaklandığı, bir kısmının ise ergenliğe özgü davranışlar olabileceğidir. Bu bağlamda suça itilen çocukların suçun faili değil, mağduru olduğunu kabul ederek işe başlamak ve çocukları suça itebilecek risk faktörlerinin araştırılıp önlenmesi/ortadan kaldırılması için çaba harcamak hayati önem taşır. Çünkü çocuk, kendisini çevreleyen risk faktörlerinden kaçamamakta ve bu nedenle suça itilmektedir. Bu nedenle suça karışan çocuğa yaklaşımda çocuğun ne yaptığı, hangi suça karıştığı değil; ailenin, okulun, sosyal çevrenin ve devletin çocuğa nasıl yaklaştığı önem kazanmalıdır.⁵⁵

Türkiye'de çocuk ve suç konusunda hayata geçirilen sosyal hizmet uygulamalarının ağırlıklı olarak çocuğun suça itildikten sonraki aşamaya odaklandığı ve suçun önlenmesine ilişkin toplum temelli sosyal hizmet uygulamalarının hayata geçirilmesinde sıkıntılar yaşandığı görülüyor. Bu nedenle çocukların suça itilmelerine neden olan sistem karşısındaki kırılganlıklarından ve çocuklar suça itildikten sonra onları ele alan mekanizmaların ceza odaklı olduğundan söz ediyoruz. Çocuğun suça itilmesi sorununun çocuğu koruma görevini yerine

⁵³ Powel ve Pitts'den aktaran Uluğtekin, S. (2004) *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, Yayın No: 71, s. 39, 40.

⁵⁴ Akyüz, a.g.e., s. 552.

⁵⁵ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Esin Küntay'ın "Sosyal Problemler ve Hizmetler" dersinde önemle üzerinde durduğu noktadır.

getirememiş toplumsal çevrenin bir ürünü olduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda Türkiye’de suça itilen çocuklar konusundaki sosyal hizmet uygulamalarının makro düzeyde iki alanda yoğunlaşması gerektiği sonucuna varabilir:

1- Çocuğun adalet sistemi içerisinde hiçbir şekilde yer almamasını sağlamak için suça itilmesine neden olan çevresel/sosyal faktörlerin düzeltilmesi (Sosyal adaletin sağlanması)

2- Adalet sistemi içerisinde değerlendirilen çocuklara yaklaşımın çocuk yararına olacak şekilde düzenlenmesi (Onarıcı adalet yaklaşımının benimsenmesi)

Bu iki ayağın aksadığı, sosyal hizmet müdahalesinin her iki alanda da çıkmaza girdiği bir yapılanma gözlemleniyor. Bu çıkmazdan kurtulabilmek için sosyal hizmet müdahalesinin sosyal adaleti sağlamaya yönelik çalışmalar yürütmesi, toplumla birlikte hareket etmesi, çocuğu suça iten faktörleri deşifre ederek sistemin çocukları cezalandırıcı yaklaşımını eleştiren bir pozisyonda kendisini konumlandırması büyük önem taşıyor. *Küntay ve arkadaşlarının* vurguladığı gibi, “Her çocuğun onurlu, güvenli ve kendini gerçekleştirebileceği bir ortamda büyüme ve gelişme hak ve olanaklarından yararlanması öncelik taşırken, onun bu koşulları kendisine sağlayacak bir ortamdan yoksun kalmış olabileceği dikkate alınarak, verilecek kararlar o çerçevede değerlendirilmelidir.”⁵⁶

Tüm sıkışmışlığa ve çıkmazlara rağmen sosyal hizmet alanında çalışma yürütenlerin çocuk koruma sisteminin geliştirilmesine yönelik politika üretmesi ve mücadele etmesinin kritik bir noktada durduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Adalet Bakanlığı İstatistikleri, <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik>

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Resmi Web Sitesi,

<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10525/Sosyal-Rehabilitasyon-Hizmetleri-D-Bsk>

Ada, Ş. (2007) “Suçlu Çocukların Türkiye Profili”, *Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu* içinde, Edt: Adem Solak, Hegem Yayınları, Ankara.

Akyüz, E. (2012) *Çocuk Hukuku*, Pegem Akademi Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara.

Baykara Acar, Y. (2011) “Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal Hizmetin Rolü”, *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara.

Benjamin, W. (1993) *Pasajlar*, Çev., Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Cezası Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi (2010) <http://www.edb.adalet.gov.tr/csr.pdf>

Çocuk Adaletinin İcrasına Dair Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kuralları/Pekin Kurulları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1985, Sayı:40/33)

⁵⁶ Küntay vd. (2004) a.g.e., s. 45.

- 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 5, Madde 11. (Kabul Tarihi: 3/7/2005, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 15/7/2005 Sayı: 25876)
- Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri/Riyad İlkeleri* (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/112)
- Dolu, O. (2012) *Suç Teorileri*, Seçkin Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.
- Erder, S. (2013) *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Harvey, D. (2006) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev: Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul.
- İçli, T. (2013) *Kadın Suçluluğu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları/Havana Kuralları* (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/113)
- Polat, O. (2009) *Kriminoloji ve Kriminalistik Üzerine Notlar*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Selici, H. ve Akço, S. (2006) *Çocuk Koruma Kanunu* (Gerekçeli ve İçtihatlı), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul
- Shoemaker, D. J. (2010). *Theories of delinquency: An examination of explanations of delinquent behavior*. Oxford University Press, Sixth Edition.
- Küntay, E. (2000) "İstanbul'da Sokak Çocukları Sorunu: Genel Değerlendirme", 21. *Yüzyıl Karşısında Çocuk ve Genç* içinde, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul.
- Küntay, E., Erginsoy, G., Yılmaz, E. (2004) *CMUK Verilerine Göre Suç İsnat Edilen Çocuklar Hakkında Rapor*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul.
- Küntay, E. (2008) "Yaşanmamış Çocukluk: İstanbul Sokaklarının Çocuk İşçileri", *Toplumbilim Kent ve Suç Özel Sayısı*, Sayı 23, İstanbul s. 43-50.
- Tomanbay, İ. (2011) "Avrupa Birliği Ülkelerinde Çocuk Koruma Anlayışı ve Türkiye'deki Çocuk Koruma Kanunu", *Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara.
- Uluğtekin, S. (2004) *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, Yayın No: 71.
- Uluğtekin, S. (2011) "Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal İnceleme Raporlarının Yeri ve Önemi", *Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2006) *Onarıcı Adalet Programları El Kitabı*, Ceza Adaleti El Kitapları Dizisi, New York.
- Yavuzer, H. (2013) *Çocuk ve Suç*. Remzi Kitabevi. 15. Basım, İstanbul.
- Yelken, R. (2011) "Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Merkezi Kurum Aile: Çocuklara Dair Uluslararası Sözleşmelerin Analizi", *Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar* içinde, SABEV Yayınları, Ankara.
- Zastrow, C. (2013) *Sosyal Hizmete Giriş*, Nika Yayınevi, Ankara.

ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SAĞLIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aylin DİKMEN ÖZARSLAN

Giriş

Çocukların ekonomik etkinliklerde rol alması yeni değildir. Tarihin hemen her döneminde çocuklar çalışmışlardır. Ancak, endüstrileşme ile birlikte çocuk emeğinin acımasız koşullarda kullanılması ve sömürüsü gündeme gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar çocuk işçi sayısında sürekli bir artış yaşanmıştır. Marx, endüstri devrimini takiben fabrikalarda çalışan küçük yaştaki çocukların içler acısı durumları üzerinde durmuş; uzun iş günleri nedeniyle uykudan kapanan gözlerini açık tutmak için harcadıkları çabayı, işe ara verilmesin diye makine başında anneleri tarafından yemek yedirilen, işyerine babalarının sırtında taşınan çocukları pek çok farklı kaynaktan alınıldıklarıyla uzun uzun anlatmıştır¹. Aynı dönemde kendisi de fabrikatör olan sosyalist Robert Owen ise, çocukların çalıştırılmasına şiddetle karşı çıkmış ve zamanlarını açık havada egzersiz yaparak ve okula giderek geçirmeleri gereken bir dönemde dört duvar arasında, tek düze ve yorucu bir çalışmaya mahkum edilmenin çocukların doğasına aykırı olduğunu ilan etmiştir. Üstelik bu durum fiziksel ve zihinsel gelişimlerini engelleyecekti. Ayrıca Owen, fabrikatörleri, işlerini iyi ve ucuz yaptıkları sürece, çalışan sınıfların sağlık ve refahıyla ilgilenmedikleri için suçlamaktaydı².

İşçi çocukların dramı dönemin romanlarında da sıklıkla konu olmuştur. Charles Dickens'ın romanlarındaki çelimsiz, yarı aç yarı tok çocuklar, Emile Zola'nın *Germinal*'inde madende göçük altında kalan "böcek gibi sıskacık" vücutuyla Jealin endüstrileşmenin çocuklar için yarattığı cehennemi anlatıyordu. Buna karşılık, on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılda, çocuk işçiliğinin sınırlandırılması ve koşullarının düzeltilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde önlemlerin alındığına da tanık olunmuştur. Yasal düzenlemeler yoluyla çocukların çalışma koşullarının düzeltilmesine çalışılmış,

¹ Karl Marx, *Kapital*, Cilt 1, Çev.: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1986.

² Robert Owen, *Yeni Toplum Görüşü*, Çev.: M. Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 95-98.

bazı sektörlerde derhal ama uzun vadede çocuk emeğinin kullanılmasının tümüyle engellenmesi hedeflenmiştir.

Cunningham ise çocukları esas olarak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına doğru ekonomik koşullarda görülen iyileşme ve iş piyasasında giderek okur yazar işçiye olan talebin artmasıyla çocukların okula gönderilmesinin daha önemli görülmeye başlamasının kurtardığını iddia etmektedir. Çocukların okula devamıyla ilgili yasal düzenlemelerin bu süreci desteklediğini söylese de, çocuğun okula mı işe mi gideceğine aslında ailelerin tercihlerinin belirlediğini ifade etmektedir³. Bu anlamda günümüzde de değişen bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Çocukların çalışma yaşamından uzaklaştırılmasına yönelik iyi niyetli çabalara rağmen günümüzde çok sayıda çocuk çalışmaya devam etmektedir. Ve Cigno ile arkadaşlarının vurguladığı gibi, çalışmayı çocukların kendileri seçmemektedir. Genellikle bu kararlar çocuklar yerine başkaları, genellikle de ebeveynleri tarafından alınmaktadır. Hatta çocuk evden kaçıp sokaktaki çocuk olarak karşımıza çıktığında bile, bunun arkasında ebeveynlerinin davranışlarının aranması gerektiğini savunmaktadırlar⁴. Dayıoğlu ise, çocukların işe yerleştirilmesinde özellikle babaların etkinliğine dikkat çekmektedir. Yapılan çalışmalarda, babanın olmadığı ailelerde çalışan çocukların sayısının daha az olduğu görülmektedir. Bu durum, iş bulmak için gerekli ağırlı oluşturulmasında babaların daha önemli bir rol üstlendikleri şeklinde yorumlanmıştır⁵.

Günümüzde, özellikle 1980'lerde hız kazanan küreselleşme, ülkeler ve aynı ülke içindeki farklı sosyo-ekonomik gruplar arasındaki eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Enformasyon ekonomisindeki gelişmeler, üretimin mekânsal sınırlamalardan kurtulmasına olanak sağlamıştır. Mekânsal sınırlamaların ortadan kalkmasıyla endüstriyel üretim gelişmiş ülkelere, işgücünün daha ucuz ve savunmasız olduğu gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere kaymaktadır⁶. Böylece ekonomik küreselleşme, rekabeti körüklemekte ve işletmeleri, iş hacimlerini küçültmek, fason üretime geçmek, yarı zamanlı ya da geçici işçi çalıştırmak gibi tedbirler geliştirmeye zorlamaktadır. Bu koşullarda

³ Hugh Cunningham, *Child Labour And Industrialization*, ILO, Geneva, 1995, s.: 3-5.

⁴ Alessandro Cigno; Furio C. Rosati; Lorenzo Guarcello, "Does Globalisation Increase Child Labor?", *World Development*, Vol.: 30, No: 9, 2002, pp.: 1579-1589, www.hcc.unil.ch/ocadot/SECODEVdocs/Articles/Cigno-Rosati.pdf, 11.10.2013, s. 1581.

⁵ Meltem Dayıoğlu, "The Impact of Husehold Income On Child Laobur in Urban Turkey", *The Journal of Development Studies*, Vol.: 42, No: 6, pp.: 939-956, www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00220380600774723, 12.12.2013, s. 950.

⁶ Micheal Hardt; Antonio Negri, *İmparatorluk*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 295-299.

ucuz, itaatkar, örgütsüz, esnek ve kuralsız çalışmaya daha kolaylıkla uyum sağlayan çocuk emeğinin kullanımı, söz konusu piyasa ve rekabet koşullarında kaçınılmaz görülmektedir.

Öte yandan uygulanan neoliberal politikalar, sosyal devletin etkinliğini büyük oranda zayıflatmaktadır. Bunun sonucunda, ülke içindeki eşitsizliklerin artması karşısında yoksul grupların korunmasına ve desteklenmesine yönelik programlar ve düzenlemeler işlevsiz kalmaktadır. Yanı sıra neoliberal ekonomik politikaların sonucu olarak emeğin kuralsızlığı, esnekliği ve güvencesizliği işçiler üzerinde sürekli işini kaybedeceği endişesi yaratarak, işverenin koşullarını kabul etmesi ve daha verimli olması yönünde baskı yapmaktadır. Hem yetişkin işgücü üzerinde baskı yaratmak amacıyla, hem de yukarıda saydığımız nedenlerle işveren çocuk emeğine yönelmektedir. Dolayısıyla küreselleşme ve neoliberal politikalar, çocuk işçi sayısındaki artış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocukların çalışmasının en temel nedenlerinden birinin ekonomik yetersizlikler olduğunu bilmekteyiz. Çoğu zaman çocuk emeği, ailenin geçim stratejisinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir. Ancak küçüklerin çalışmasının; diğer bir deyişle çocukların okula mı işe mi gönderileceğine ilişkin tercihte etkili olan ekonomi dışı nedenleri de göz ardı etmemek gerekir. Çocukların çalışmasını alışıldık ve normal karşılayan sosyal ve kültürel kabulleri, eğitimin sağlayacağı yararlarla karşı güvensizliği, erken yaşta çalışmaya başlamanın çocuğun meslek edinmesinde işlevsel olduğuna ilişkin inançları ekonomi dışı etkenler arasında sayabiliriz.

Çocuk çalışması, önemli bir toplumsal sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Önemli bir sorundur çünkü çocuklar nüfusun hassas bir dilimidir. Biyolojik, sosyal ve ekonomik gereksinimleri açısından başkalarına bağımlıdırlar. Çocukluk, aynı zamanda kişisel gelişimin çok önemli bir dönemidir çünkü çocuklukta deneyimlerin, kişinin yaşamı boyunca sağlık ve refahını etkileyecek uzun erimli etkileri vardır. Büyüme ve gelişme, çocuk sağlığı açısından hassas göstergelerdir. 1960'lardan bu yana yapılmış çok sayıdaki çalışma, büyüme ve gelişme süreçlerinin, özellikle de erken çocukluk ve ergenlik gibi belirli dönemlerin önemini anlamamızı sağlayan kanıtlar sunmaktadır⁷. Dolayısıyla erken yaşta, elverişsiz koşullarda çalışmak zorunda kalmak çocukların sağlıklı büyüme ve gelişmesini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmekte ve bu etkiler, yetişkinlik çağlarında da birçok olumsuzluğa yol açabilmektedir. Bu nedenle çalışmanın, çocukların sağlığı üzerindeki etkilerinin incelenmesi önemlidir.

⁷ Valentino Forastieri, *Children At Work; Health And Safety Risks*, 2nd edition, ILO, Geneva, 2002, s. 11.

Çocuklar çok farklı alanlarda çalışmaktadırlar. Dünya genelinde çocukların en fazla istihdam edildiği alan tarımsal üretdir. Bunu takiben sanayi ve hizmet sektörü de çocuk emeğini yoğun olarak kullanmaktadır. Genel olarak bu sektörlerde çocuklar çok uzun saatler boyunca, gün içinde yemek yiyebilecekleri ve dinlenebilecekleri yeterli aralar vermeden, büyük oranda sigortasız ve çok düşük ücretlerle, hatta özellikle tarımsal üretimde aileleriyle birlikte çalıştıkları için, herhangi bir ücret ödenmeden çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bunların yanında büyük kentlerin sokaklarında küçük çaplı mal ve hizmet satan çocukları saymak gerekmektedir. Bu çocuklar sokakta bulundukları sürede sıklıkla şiddete, istismara ve kötü muameleye maruz kalmaktadırlar, gene bu çocukların çalıştıkları koşullar içinde yaşamları bile ciddi tehlike atındadır. Çok güç koşullar altında çalışan bir diğer grup ise, ticari seks işçisi olarak çalıştırılan çocuklardır. Bu alan, çocukların karşılaştığı şiddetin en acımasızıdır. Erken gebelik, doğum ölümleri ve özellikle HIV/AIDS gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar gibi risklerle birlikte yaşamaktadırlar. Bu çocuklar arasında sigara, alkol ve madde bağımlılığı çok yaygındır. Ayrıca çok ciddi fiziksel ve duygusal sömürüye katlanmak zorunda kalmaktadırlar⁸. Diğer yandan, eldeki veriler giderek artan sayıda çocuğun ev içi işlerde çalıştığını ortaya koymaktadır. Çocuklar çok farklı alanlarda, farklı koşullarda emek harcamaktaysalar da çok büyük bölümü, yaptıkları işin özelliklerine bağlı olarak çeşitli şekillerde sağlıklarını, büyüme ve gelişimlerini tehdit eden koşullar içinde bulunmak zorunda kalmaktadırlar.

Yinelemek gerekirse çocuklar, çok farklı alanlarda emek harcamaktadırlar ve özellikle sosyal bilimlerin yoğun ilgisini çekmektedirler. Alan yazında bu konuda sürüp giden tartışmalar, çocukların çalışmasına farklı yaklaşımlar içermektedir. UNICEF'in 1986 tarihli "Çalışan Çocukların ve Sokak Çocuklarının Sömürüsü" Yürütme Kurulu belgesinde, çocuk emeğinin sömürüsü olarak tanımlanan durumların engellenmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği görülmektedir⁹. Bu belgeye göre, çocukların çok küçük yaşlarda tam gün çalıştırılması, çok uzun saatler boyunca çalışmak durumunda olması,

⁸ Esin Küntay; Güliz Erginsoy, *İstanbul'da On Sekiz Yaşından Küçük Ticari Seks İşçisi Kız Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 162-163; 168-169.

⁹ Bununla birlikte, temel gereksinimlerini karşılayabilmek ve geçimlerini sağlayabilmek için çocuğun gelirinin vazgeçilmez olduğu ailelerde, çocuk çalışmasının engellenmesinin ciddi bir sorun ve ekonomik sıkıntı yaratacağı konusunda da görüş birliği olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu nedenle yoksulluk ve ekonomik eşitsizliklerle mücadeleyi göze almadan sadece çocukları iş yaşamından uzaklaştırmaya çalışmanın, bu gelire ihtiyacı olan aileleri zor durumda bırakmaktan öteye bir anlam taşımayacağı ve başarısız olacağı açıktır.

eğitimlerine, sağlıklarına, onur ve özsaygılarına zarar verecek koşullarda, düşük ücretler karşılığında çalıştırılmaları sömürü olarak kabul edilmektedir¹⁰. Buna karşılık bazı düşünürler, çocukların okula devamına ve gelişimlerine zarar vermeyecek hafif işlerde ve ev içi işlerde çalışmalarının gelişimlerine katkı sağlayacağını savunmaktadırlar. Buradan hareketle alan yazında çocuk çalışması ile çocuk işçiliğini birbirinden ayırmaya yönelik bir eğilim görmekteyiz. Levin ve Murray-Close'un dikkat çektiği gibi, özellikle sağlıklı ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu işçi çocuklara odaklanmaktadır. Böylece evde yeniden üretim işlerini yapan çocuklar genellikle ele alınmamaktadır ki bu durumda özellikle, ev içi faaliyetlerde daha fazla yer alan kız çocukları göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla örneğin bir restoranda yemek pişiren çocuk, çocuk işçi olarak kabul edilirken, evde ailesi için yemek pişiren çocuk bu kapsam dışında kalmaktadır. Oysa her iki durumda da yemek pişirmek çocuklar için tehlikeli olabilmektedir¹¹. Ayrıca emek piyasasında çalışan çocukların büyük bölümünün erkek olmasından dolayı, çalışmanın çocukların sağlığı üzerindeki etkileri daha çok erkek çocukları üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, çalışan çocukların sağlık koşullarının incelenmesidir. Ancak az önce ifade ettiğimiz gibi, çocuklar yaptıkları işin özellikleri ve çalışma koşullarına bağlı olarak çok farklı risk faktörleri ile karşı karşıyadırlar ki bunların hepsini birden ele almak olası görünmemektedir. Bu nedenle çalışmanın odağını sanayi sektöründe çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Bu konuda ilerlemeden önce, çalışan çocuklar sorununun boyutlarını görmek yararlı olacaktır.

Çalışan Çocuklar Sorununa Genel Bir Bakış:

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tahminlerine göre dünya genelinde 264 milyon 427 bin çocuk ekonomik olarak aktiftir. 167 milyon 956 bin çocuk işçi bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında, çalışan çocukların yarısından fazlası, sağlıklarını ve gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek tehlikeli işlerde çalışmaktadırlar¹².

¹⁰ UNICEF, *Dünya Çocuklarının Durumu*, UNICEF Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1997, s. 24.

¹¹ Deborah Levison; Marta Murray-Close, "Challenges in Determining How Child Work Affects Child Health", *Public Health Report*, Vol.: 120, 2005, pp.: 614-620, www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1497776/pdf/phr00104000614.pdf, 03.10.2013, s. 616.

¹² ILO, *World Report on Child Labour*, Geneva, 2013, <http://www.ilo.org/ipcinfo/product/download.do?type=document&id=19565>, 01.12.2013, s. 1.

Erken yaşta ve/veya uygun olmayan koşullarda çalışmak, küçüklerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyecek birçok tehlikeye yol açabildiğinden çocukların çalışma yaşamından uzak tutulması için mücadele verilmektedir. Bu mücadelede, 1919 yılında kurulduğundan bu yana önemli yer tutan UÇÖ'nün 2013 tarihli "Çocuk İşçiliği Dünya Raporuna göre, 2000 ile 2008 yılları arasında dünyada çocuk işçilerin sayısı otuz milyon azalmıştır. Dahası UÇÖ'nün hesaplamaları, her ne kadar bölgelere ve ülkelere göre gelişim istikrarlı değilse de, 2004-2008 yılları arasında küresel ölçekte beş-on dört yaşları arasındaki çocuk işçilerin sayısının yüzde on oranında azaldığını göstermektedir. Ancak söz konusu raporda, genelde görülen bu gerileme eğiliminin, aynı dönemde Sahra altı Afrika'da, çocuk işçi sayısındaki artışı maskeleyişine de dikkat çekilmektedir. Ayrıca küresel ekonomik krizlerin çocuk emeğinin azalması yönündeki eğilimi yavaşlatmasından ya da tersine çevirmesinden endişe edilmektedir¹³. Öte yandan, söz konusu raporun sonuçlarına itirazlar da gelmektedir. Örneğin Turner-Moss, 2004-2008 döneminde çocuk işçiliğindeki azalmanın sadece yüzde üç olduğunu iddia etmektedir¹⁴. Diğer bir deyişle, UÇÖ'nün hesaplamaları oldukça iyimser görünmektedir. Aslında UÇÖ de, 2013 tarihli diğer bir raporda, çocuk işçiliğinin olmadığı bir dünyanın hâlâ çok uzak olduğunu itiraf etmektedir¹⁵. Bu durumda, çok sayıda çocuğun, çocukluklarını işgücü piyasası içinde tüketmeye devam edecekleri gerçeği karşısında, küçüklerin çalışma koşullarında karşılaştıkları risklerin, özellikle de bu yazının odağını oluşturan sağlık risklerinin saptanmasının, bunlara karşı mücadele edilebilmesi için yol gösterici olacağını ümit etmek durumundayız.

Çalışan çocuklar açısından ülkemize baktığımızda Türkiye'de de, gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi, çocuk emeği yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu sorunla baş edebilmek için Türkiye, UÇÖ'nün 1992 yılında başlattığı, Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)'na ilk katılan altı ülkeden biri olmuş ve bu bağlamda birçok proje hayata geçirilmiştir. Gürses, bu proje kapsamında elli bin çocuğa ulaşıldığını ve bunların yüzde altmışının çalışma yaşamından uzaklaştırılarak okula yer-

¹³ A.g.e., s. 1

¹⁴ Eleanor Turner-Moss, "Child Labour Must Be On The Post-2015 Agenda", *The Lancet*, Vol.: 382, No: 9910, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140673619753>, 12.12.2013.

¹⁵ ILO, *Making Progress Against Child Labour: Global Estimates And Trends 2000-2012*, Geneva, 2013, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_norm/---ipecc/documents/publication/wcms_221513.pdf, 01.12.2013.

leştirildiğini belirtmekte ve Türkiye'nin çocuk emeğine karşı gösterdiği bu çabanın iyi bir örnek olarak kabul edildiğini savunmaktadır¹⁶. Ancak çalışan çocuklarla ilgili niceliksel ve niteliksel veriler bu konuda kalıcı bir başarı sağlanamadığını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, çalışan çocuklar önemli bir toplumsal sorun olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye'de çalışan çocukların durumunu, Türkiye İstatistik Kurumunun verilerinden oluşturulan aşağıdaki tabloda daha rahat gözlemlemek mümkün olacaktır.

Türkiye'de Çalış(tırıl)an Çocuklar:

Yaş	İstihdam Edilenlerin Sayısı (bin)				İstihdam İçindeki Oranı (%):			
	1994	1999	2006	2012	1994	1999	2006	2012
6-14	958	609	285	292	8,8	5,1	2,5	2,6
15-17	1312	1021	605	601	32,6	26,3	16,6	15,6
Toplam	2270	1630	890	893	15,2	10,3	5,9	5,9

Tablonun verilerinden okuyabileceğimiz gibi, her iki yaş grubunda da, - 2006-2012 yılları arasında, önceki yıllarda gözlenen hızlı düşüş görülmemek- teyse de- çalışan çocukların sayısı ve istihdam içindeki oranları sürekli düşme eğilimindedir. Öte yandan tarım her zaman en fazla çocuk istihdam eden alan olmuştur. Diğer yandan, kırdan kente göçle birlikte sanayi ve hizmet sektö- ründe çalışan çocukların oranı da giderek artmıştır¹⁷.

DİSK-AR (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitü- sü)'nın 2013 tarihli Çocuk İşçiliği Raporu, TÜİK'in çocuk işgücü istatistikleri- ne dayanarak, çalışan çocuklarla ilgili tablonun hiç de parlak olmadığını orta- ya koymaktadır. Yukarıda dile getirdiğimiz gibi, çalışan çocuk sayısında

¹⁶ Didem Güses, "An Analysis of Child Poverty And Social Policies in Turkey", *Journal of Developing Societies*, Vol.: 25, No: 2, pp.: 209-227, <http://jds.sagepub.com/content/25/2/209>, 13.11.2013, s. 219.

¹⁷ TÜİK'in verilerinin oransal dağılımı hesaplandığında tarım, sanayi ve hizmet sektöründeki değişimler şöyledir; 1994 yılındaki dağılım sırasıyla %66,5, %17 ve %16,5'tir. 1999 yılında bu oranlar; %60,7, %19,8, ve %19,5'tir. 2006'da tarımda çalışanların oranı %36,6 iken, sanayi sektöründe bu oran %30,9, hizmet sektöründe ise %32,5 olmuştur. 2012 yundaki değerler aynı sırayla %44,7, %24,3 ve %31 olarak saptanmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse 1994-1999 yıllarında çalışan çocukların üçte ikisi tarım sektöründe çalışırken ileriki yıllarda tarımda çalışan çocukların sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Tarım sektöründen çekilen çocukların sanayi ve hizmet sektörü tarafından emildiğini söylemek olasıdır çünkü 1994 ve 1999 yıllarında çocukların beşte birinden azını barındıran sanayi ve hizmet sektörü 2006-2012 yıllarına gelindiğinde, söz konusu tarihte çalışan çocukların üçte birini istihdam eder hale gelmiştir.

sürekli bir azalma gözlenmekteyse de, raporda yıllar içinde bu azalmanın “ivmesini kaybettiği”ne vurgu yapılmaktadır. Rapora göre, 1994-1999 yılları arasında yıllık ortalama 128 bin çocuk çalışma yaşamından çekilmişken, bu sayı 1999-2006 arasında 74 bine düşmüştür. 2006-2012 yılları arasında ise, çocuk işçiliğindeki azalma eğilimi durmuş ve özellikle tarım sektöründeki artışla birlikte çalışan çocuk sayısında, az da olsa bir artış gerçekleşmiştir¹⁸.

Öte yandan TÜİK’in çalışan çocukların işteki durumlarına ilişkin verilerinin oransal dağılımı hesaplandığında, özellikle on beş-on yedi yaş grubunda ücretli çalışanların sayısının önemli oranda arttığı görülmektedir. 1994’de bu yaş grubunda çalışanların üçte ikisi ücretsiz aile işçisi ve üçte birinden biraz fazlası ücretli çalışıyor iken, 2012’de ücretli çalışanların oranı üçte ikiye yükselmiştir. Beş-on dört yaş grubunda ücretli çalışanların oranında 2006’ya kadar sürekli bir artış görülmüşse de, 2012’de ciddi bir gerileme sağlanmıştır. Ancak gene de bu yaş grubundaki çocukların dörtte birine yakını başkalarının yanında ücret karşılığında çalışmaktadır¹⁹. Bu artış, çocukların uzun saatler boyunca ailelerinin kontrol ve desteğinden mahrum ve evden uzakta çalışmak zorunda kalmaları anlamına geldiğinden çok önemlidir.

Çalışan Çocukların Karşılaştıkları Sağlık Riskleri:

Sağlık, tanımlanması oldukça zor bir kavramdır ve bu zorluk büyük oranda terimin çok boyutluluğundan kaynaklanmaktadır. Sağlık kavramı sadece biyolojik süreçleri içeren bir kavram değildir. Dünya Sağlık Örgütü’nün, “sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal tam bir iyilik halidir” şeklindeki tanımı sağlık kavramının çok boyutluluğunu ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal tam iyilik halinin, toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, çevresel, bireysel ve tıbbi açıdan kişinin kendisini iyi ve huzurlu hissetmesini, toplumsal yaşamda ve toplumsal ilişkilerde etkin katılma ve sorun çözme kapasitesine sahip olmasını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu boyutlar karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bu çalışma, bu bütüncül yak-

¹⁸ DİSK-Ar Çocuk İşçiliği Raporu 2013, <http://www.disk.org.tr/2013/04/disk-ar-cocuk-isciligi-raporu-2013-turkiye-cocuk-isciliginde-afrikalasiyor>, 09.12.2013.

¹⁹ TÜİK 2012 Çocuk İşgücü istatistiklerine dayanarak, ücretli çalışanların oranının 1994’te %28,5, 1999’da %37,9, 2006 yılında %56,7 ve 2012’de %52,6 olduğu gözlenmektedir. Kendi hesabına çalışanlar sırasıyla %2,3, %1,7, %2,7, %1,1’dir. Ücretsiz aile işçisi olarak faaliyette bulunan çocukların oranı is yıllara göre, aynı sırayla %69,2, %60,4, %40,7 ve %46,2 olarak saptanmaktadır.

laşımı benimsemekte ve çocukların çalışmasının fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal sağlıkları üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır.

Kişinin yaptığı iş ve çalışma koşulları, sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı bir çok etkiye sahiptir. Özellikle, az önce ifade ettiğimiz gibi, sağlığın farklı yönlerinin birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olduğunu, diğer bir deyişle bu boyutlardan herhangi birinde ortaya çıkacak patolojinin diğer boyutlardaki sağlıklı olma halini de etkileyeceğini hatırlayacak olursak, çalışmanın kişinin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal iyilik halini etkileyen önemli bir alan olduğunu açıkça görebiliriz.

Konumuza geri dönecek olursak, çalışma koşullarının kişinin sağlığı üzerinde, doğrudan ya da dolaylı etkisinin olduğu yüzyıllardır bilinmektedir. Öyle ki çalışma koşulları ile sağlık arasındaki ilişkiye dair değinmeleri Platon'a kadar takip edebiliriz. Bundan sonra çok sayıda düşünürün sağlıklı çalışma koşulları arasındaki ilişkiden söz ettiğine taruk olmaktadır²⁰. İstihdamla ilişkili ve sağlığı etkileyen bir diğer faktör de yoksulluktur. Yoksulluğun sağlık ve gelişme üzerindeki olumsuz etkileri de uzun zamandır dile getirilmektedir. Fransız araştırmacı Louie-René Villermé 1820'lerin sonlarında, yaptığı araştırmalar sonucunda yoksulluğun büyümeyi, kalıtsal özellikler

²⁰ Platon'un, esnaf ve zanaatkarların çalışma pozisyonlarından kaynaklanan şekil bozukluklarından bahsettiği görülmektedir. Aristoteles, koşucuların hastalıklarından söz etmiş ve gladyatörler için özel bir beslenme önermiştir. Hipokrat kurşun zehirlenmesinin belirtilerini ortaya koymuş, MS birinci yüzyılda Romalı Pliny, kurşun ve kükürdün zehirli etkilerinden söz ederek bunlara karşı kişisel koruma aracı olarak deri maskeyi geliştirmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Juvenal, demircilerin göz lezyonlarına ve ayakta durarak çalışanların varislerine dikkat çekmiş, ikinci yüzyılda Galen, kurşun zehirlenmeleri ve bakır ocaklarındaki asit buharlarının zararları üzerinde durmuştur. İsviçreli Paracelsus, daha on altıncı yüzyılda, bazı özel hastalıkların madenciler arasında yaygın olduğu ve bunun da elverişsiz çalışma koşullarından kaynaklandığını kanıtlamıştır. Bundan bir yüzyıl sonra İtalyan Ramazzini'yi görmekteyiz ki iş sağlığının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ramazzini, hasta muayenesi sırasında "ne iş yaparsın" sorusunun yerleşmesini sağlamıştır (ÇSGB, *Meslek Hastalıkları Rehberi*, Yayına Haz.: Mehmet Berk; Buhara Önal; Rana Güven, Ankara, 2011, s. 14; Takele Tadesse; Mengesha Admassu, *Occupational Health And Safety*, Ethiopia Public Health Training Initiative, 2006, http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/health/epthi/library/lecture_notes/env_health_science_students/In_occ_health_final.pdf, 13.12.2013, s. 10-11).

On sekizinci yüzyılda ise Engels'in çok iyi bilinen *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu* adlı kitabı gelmektedir. Bu çalışmada Engels, genel olarak işçi sınıfının sağlık durumunun kötülüğünü kapitalist üretim sürecine bağlamakta, maden işçilerinin üzerinde özellikle durmakta ve çalışma koşullarından dolayı bu işçilerin verem hastalığından erken yaşta öldüğünü, çok erken yaşlandığını ya da vaktinden önce çalışamaz hale geldiğini anlatmaktadır (Friedrich Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Çev., Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 319-325).

ve iklimden daha fazla etkilediğini ortaya koymuştur²¹. 1840'lı yıllarda sosyal koşulların sağlık üzerindeki etkisinin önemine dikkat çeken Virchow, özellikle yoksulluğun sağlık için çok önemli bir tehdit olduğunun üzerinde durmuştur²². Sonuç olarak sağlıkla yoksulluk arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Yoksulluğu çok kabaca hayatta daha az iyi şeye sahip olmak şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır ki buna istihdam ve çalışma koşulları da dahildir. Yoksulluktan çok daha güçlü bir şekilde etkilendikleri sıklıkla konu edilen çocukların, erken yaşlarda elverişsiz koşullarda çalış(tırıl)maları sağlıkları açısından önemli bir sorundur.

Dünya Sağlık Örgütü, çocuk emeği ile sağlık ilişkisi hakkında çok fazla bulguya sahip olmadığımıza dikkat çekmektedir. Bu konudaki araştırma sonuçları genellikle gelişmiş ülkelerden ve özellikle ABD'den gelmektedir ve bu çalışmalar da sıklıkla işçi çocuklarla iş kazaları arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Örgüt, gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmaların genellikle işçinin tazminat talebi ya da acil servis kayıtları gibi ikincil kaynaklara dayandığından, bu durumun da maruz kalınan kaza ve hastalıkların hafife alınmasına neden olduğundan şikayet etmektedir²³. Duyar, çalışan çocukların sağlık durumlarıyla ilgili incelemeler için, istihdam edilen çocuk sayısının fazlalığı nedeniyle Üçüncü Dünya Ülkelerinin çok uygun olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bu ülkelerde çalışan çocukların fiziksel gelişimini konu alan ayrıntılı çalışmaların bulunmadığını çünkü bunun ancak ikincil bir konu olarak ele alındığını ve büyük ölçüde, sadece uzunluk ve ağırlık değişkenlerine odaklandıklarını ifade etmektedir²⁴. DSÖ'nün tespitine göre, gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmiş az sayıda araştırmanın önemli bir bölümünde, örneklem büyüklüğü, uygun kontrol gruplarının olmaması, maruz kalınan durum ile sağlıkta ortaya çıkan sonuçların yeterince tanımlanmaması ve yeterli veri analizine yer verilmemesi gibi önemli metodolojik sınırlılıklar bulunmaktadır. Buna karşılık, çocukların belirli hassasiyetleri olduğunu gösteren çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Çocuk işçilerin, deneyimsizlik ve/veya fiziksel ya da ruhsal olgunluğa erişmemiş olmak gibi özellikleri, onları tehlikelere karşı yetişkinlerden daha savunmasız kılmakta-

²¹ İzzet Duyar; Barış Özener, *Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2003, s. 50.

²² Ata Soyer, *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Darbeden AK Partiye Sağlığın Öyküsü*, Sorun Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25.

²³ WHO, *The Global Occupational Health Network*, Issue No: 9, 2005, http://www.who.int/occupational_health/publications/newsletter/Gohnet9eng.pdf, 01.12.2013, s. 2.

²⁴ Duyar; Özener, a.g.e, s. 33

dır²⁵. Bu nedenle örgüt, işçi sağlığı ve güvenliği konusunda çocuk işçilerin önemli bir risk grubu olduğuna ve konuyla ilgili önlem ve düzenlemelerde özellikle dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Çalışmanın sağlık üzerindeki etkileri dediğimizde akla ilk olarak iş kazaları ve meslek hastalıkları gelmektedir. UÇÖ iş kazalarını; “yaralanmalara, ölümlere, üretim kayıplarına ve zararlarına yol açan planlanmayan olaylar” olarak tanımlanmaktadır. Ceylan ise kavramı; “emniyetsiz hareket ve şartlardan doğan, çalışanların can güvenliğini tehlikeye sokan, çoğu zaman yaralanmalara, makine ve teçhizatın zarara uğramasına veya üretimin bir süre durmasına yol açan, önceden planlanmamış olaylar” olarak tanımlamıştır. Yazar bunların “ani ve beklenmeyen” olaylar olduğunun altını, “kaza geliyorum demez” sözleriyle çizmektedir²⁶. Ancak söz konusu olan güçlerinin, bilgi ve becerilerinin üzerinde, ağır ve elverişsiz koşullarda çalış(tırıl)an çocuklar olduğunda kaza aslında geliyorum diye bağırılmaktadır. Çünkü çocukların anatomik, fizyolojik ve psikolojik özellikleri yetişkinlerden farklıdır. Bu farklılıklar ise çocukları, çalışma yaşamında karşılaştıkları tehlikelere karşı daha duyarlı ve kırılgan hale getirmektedir. Dolayısıyla maruz kalınan tehlikeler çocuklar için daha yıkıcı olabilmekte, zaman zaman kalıcı sakatlanmalara ve hatta ölümlere neden olabilmektedir. Nitekim, Gündem Çocuk Derneği’nin, Türkiye’de Çocuğun Yaşam Hakkı Raporuna göre, 2012 yılında otuz sekiz çocuk işçi yaşamını yitirmiştir²⁷. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi ise, 20 Kasım Dünya Çocuk Gününde, 2013 yılında elli beş çocuk işçinin öldüğünü açıklamıştır²⁸. Bunun yanında iş kazaları ya da meslek hastalıklarından etkilenen çocuk sayısını tam olarak bilmek mümkün görünmemektedir. Türkiye’de iş kazaları daha büyük oranda küçük ölçekli işletmelerde meydana gelmekte ve bu tür işletmelerdeki kazaların büyük bölümü resmi kayıtlara geçmemektedir²⁹. Bu tabloya çocuk işçilerin büyük oranda bu tür küçük işletmelerde istihdam edildiğini de eklemek gerekir. Dolayısıyla çoğunlukla zaten sigortasız çalışan çocukların başlarına gelen kazaların büyük bölümünden haberdar olamadığımızı söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁵ WHO, a.g.e., s. 2.

²⁶ Hüseyin Ceylan, “Türkiye’deki İş Kazalarının Genel Görünümü ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslanması”, *International Journal of Engineering Research And Development*, Vol.: 3, No: 2, 2011, pp.: 18-24, http://ijerad.kku.edu.tr/sayi_6/5.pdf, 03.11.2013, s. 19.

²⁷ Gündem Çocuk Derneği, *Türkiye’de Çocuğun Yaşam Hakkı Raporu 2012*, http://www.gundemcocuk.org/basin/Gundem_Rapor2012.pdf, 21.03.2013.

²⁸ <http://yenidunya.biz/haber/3/34/yil-2013-isci-cocuk-olumu-55>, 27.11.2013.

²⁹ Hüseyin Ceylan, a.g.e., s. 21.

Bu kadar vahim sonuçlar doğurmasa da, çalışma yaşamı çocukların sağlığını pek çok açıdan etkileyecek riskler barındırmaktadırlar çünkü çocuklar biyolojik gelişim süreçleri nedeniyle daha hassas ve dayanıksızdırlar. Örneğin mide bağırsak sistemi, iç salgı bezleri, böbrek fonksiyonları ve üreme sistemi doğumda henüz gelişmemiştir, bu sistemlerin gelişimi çocukluk ve gençlik boyunca sürmektedir. Oysa toksinler bu süreci de olumsuz etkilemektedir. Enzim sistemi çocuklukta henüz gelişmemiştir ki bu durum tehlikeli maddelerin vücuttan yeterince atılamamasına neden olmaktadır. Organların hücreleri ve dokular, çocuklarda yetişkinlere göre daha küçüktür fakat yüzey alanları daha geniş, derileri de daha incedir. Bu nedenle toksinlerin deri yoluyla emilimi yetişkinlerden daha fazladır. Bunların yanında çocuklarda enerji tüketimi daha fazladır. Büyümek için artan enerji gereksinimi de gene toksik maddelere hassasiyeti artırmaktadır. Üstelik kurşun, civa gibi metaller çocukluk çağında beyinde yetişkinlerden daha kolay tutulmaktadır, emilimi de daha fazladır. Çocuklukta kurşun zehirlenmesi zeka katsayısında düşüşe neden olmaktadır. Aynı zamanda zihinsel sağlığı da olumsuz etkileyen kurşun zehirlenmesi çocukları antisosyal davranışlar göstermeye daha yatkın hale getirebilmektedir. Çocukların ter bezlerinin ve termal dengeleyici sistemin gelişimini tamamlamamış olması küçükleri sıcak ve soğuğa karşı hassas hale getirmektedir³⁰. Özetlemek gerekirse, yaklaşık yirmi yıllık bir süreye yayılan³¹ fiziksel gelişim süreci içinde çalışma yaşamına dahil olan ve yaptıkları işin özelliğine bağlı olarak kimyasal, fiziksel ve çevresel risk yaratan madde ve/veya koşullara maruz kalmak çocukların sağlıkları üzerinde kısa ya da uzun dönemli olumsuz sonuçlar yaratacağı açıktır.

Çocukların sadece çalışırken kullandıkları maddeler değil fakat aletler de sağlıklı gelişimleri açısından çeşitli riskler oluşturmaktadır. Yetişkinler için dizayn edilmiş el aletlerini kullanmak çocuklarda bitkinlik yarattığı gibi yaralanmalara da neden olabilmektedir. Yetişkinler için yapılmış çalışma tezgahları ve sandalyelerde, hiç bir şey yapmadan sadece oturmak dahi çocukların kas yapılarında bozulmalara yol açabilmektedir. Ağır yük taşımayı ya da bedeninin uygun olmayan pozisyonlarda duruşunu gerektiren faaliyetler çocukların iskelet yapılarının deforme olmasına neden olmaktadır. Sürekli ayakta çalışmak ya da sürekli eğilip doğrulmak zorunda olmak gelişim çağındaki bedenleri olumsuz

³⁰ Surendra Kumar Yadav; Gowri Sengupta, "Environmental And Occupational Health Problems of Child Labour: Some Issues And Challenges For Future", *J. Hum Ecol*, Vol.: 28, No:2, 2009, pp.: 143-148, <http://www.krepublishers.com/02-Journals/JHE/JHE-28-0-000-09-Web/JHE-28-2-000-09-Abst-PDF>, 03.12.2013, s. 147.

³¹ Duyar; Özener, a.g.e, s.33.

etkilemektedir. Aynı şekilde yetişkinlere göre üretilmiş koruyucu araçlar küçüklere uymamakta, dolayısıyla çocuklar ya bu ekipmanlar olmadan tamamen korumasız çalışmak ya da hiçbir işe yaramayan alternatif koruma yöntemlerini kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu tür etkenlere katlanmak zorunda kalan çalışan çocuklarda kanser, kısırlık, kronik sırt ağrısı ve zeka katsayısında azalma gibi işe bağlı sağlık sorunları yetişkinlikte açığa çıkmaktadır³².

Sözünü ettiğimiz bu etkenlere örnek olması amacıyla Esin ve arkadaşlarının, İstanbul Yenibosna'da kuyum imalatı, kuaför ve oto tamiri alanlarında çıraklık eğitimi alan 167 erkek çocukla gerçekleştirdikleri araştırmayı anmak yararlı olacaktır. Söz konusu çalışmada hemşire olan araştırmacıların işyeri ziyaretlerinde, kuaförde çalışan çocukların genellikle gürültülü ve sıcak bir ortamda çalıştıkları gözlenmiştir. Hemen hemen bütün gün boyunca ayakta kalmak durumundaki çocuklar boya, şampuan ve kozmetiklerin içerdiği kimyasallara maruz kalmaktadırlar. Bununla birlikte çocuklar makas ve ustura gibi kesici aletlerle çalışmakta ve eldiven ya da önlük gibi koruyucu malzemeleri kullanmamaktadırlar. Oto tamirinde çalışan çocuklar genellikle bütün gün, arabaların girip çıkmasına olanak sağlayacak açıklığa sahip bir mekânda çalışmak zorundadırlar. Dolayısıyla işyerleri ısıtma, havalandırma, ışıklandırma ve gürültü kaynaklı fiziksel riskler barındırmaktadır. Bu çocuklar da günün büyük bölümünde ayakta durmak zorunda kalmakta ve dinlenmek için ayrı bir bölüm bulunmadığından yemeklerini de işyerinde yemektirler. Oysa burada benzin, kimyasal yağlar ve sıvı yakıt gibi zehirleyici kimyasalları solumak durumunda kalmaktadırlar. Gene çocukların büyük bölümü sivri uçlu mekanik aletlerle çalışmalarına rağmen koruyucu ekipmanlar kullanmamaktadırlar. Kuyum yapımında çalışan çocuklar ise, kapalı bir ortamda bulunmaktadırlar. Gene yetersiz havalandırma, ısınma ve ışıklandırma nedeniyle fiziksel sağlık sorunları yaratabilecek risklerle karşı karşıyadırlar. Zehirli kimyasallar ve kesici aletlerle çalışmalarına rağmen çok büyük bir bölümü eldiven ve kaynakçı gözlüğü gibi koruyucular kullanmamaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında çocuklarda öksürük, nefes darlığı, deride kaşıntı ve/veya kabarıklık, baş ağrısı sıklıkla görülmüştür. Oto tamirinde çalışan çocuklarda daha sık olmakla birlikte sırt ve bacak ağrısı gibi kas iskelet sistemi problemleriyle karşılaşmıştır. Çocuklar yasalarla gerekli kılınan düzenli sağlık kontrollerinden geçirilmedikleri gibi, çalışmanın en önemli saptamalarından biri, çocukların yaptıkları işlerin, sağlıkları için taşıdığı riskler konusunda far-

³² WHO, a.g.e, s. 3.

kındalığa sahip olmamalarıdır³³. Bu önemlidir çünkü çalışan çocukların sağlık açısından daha büyük tehdit altında olduğunu savunan alan yazındaki çalışmaların hemen tamamında, küçüklerin karşı karşıya oldukları tehlikeler konusunda bilgi ve farkındalık sahibi olmamalarına dikkat çekilmektedir.

Yaptıkları işin niteliğine bağlı olarak belli sağlık risklerine maruz kalmaları dışında diğer önemli bir konu da, genel olarak çocukların işyerlerinde tehlike yaratabilecek koşullara karşı yeterli duyarlılığın bulunmamasıdır. Açıkta kalan elektrik kabloları, havalandırma, aydınlatma, sıhhi tesisat gibi olanakların yetersizliği, yüksek sese karşı önlem alınmaması önemli sağlık riskleri oluşturmaktadır. Çocukların tehlikeli makinelerle yakın durması ve/veya bunları ya da el aletlerini kullanmaları ancak koruyucu kullanmaları gerektiği konusunda bilgilendirilmemeleri ve kontrol edilmemeleri yanında, iş yerlerinde ilk yardım olanaklarının da bulunmaması çocuklar açısından ciddi sorunlar yaratabilmektedir³⁴.

2002 yılında Malatya'da sanayi sitesindeki oto tamir atölyelerinde çalışan on iki-on sekiz yaşlarındaki 115 çocuk işçiyle gerçekleştirilen bir çalışma, çocukların koruyucu ekipmanları yeterince kullan(a)madığını ortaya koymaktadır. Araştırmada çocukların yaşları, çalışma süreleri ve çıraklık eğitimine devam durumları ile kişisel koruyucuları kullanmaları arasında bir ilişki bulunamamıştır. Oysa Yılmaz ve Bayat yaş ilerledikçe, deneyim ve eğitim arttıkça sağlığa zararlı koşulların bilinmesi ve buna karşı önlemlerin alınmasının beklendiğini ifade etmektedirler. Çocukların bu tür önlemleri yeterince ya da hiç kullanmıyor olması sağlığa zararlı durumlar hakkında yeterli bilgiye ulaşmadıklarını ya da bu tehlike ve sonuçları önemsemediklerini düşündürmektedir. Ayrıca koruyucu ekipmanların incelenmesi sonucunda bunların standartlara uygun olmadığı, üstelik çocukların kendilerine ait koruyucularının bulunmadığı da saptanmıştır. Dolayısıyla atölyede çalışan işçilerin aynı ekipmanları kullanması enfeksiyon hastalıklarına yol açacağı gibi, koruyucu aletlerin çocukların ölçülerine ve standartlara uygun olmaması nedeniyle etkin bir koruma sağlamanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır³⁵.

³³ Melek Nihal Esin; Serap Bulduk; Haluk İnce, "Workrelated Risk And Health Problems Of Working Children In Urban Istanbul, Turkey", *Journal Of Occupational Health*, Vol.: 47, 2005, pp.: 431-436, http://joh.sanei.or.jp/pdf/E47/E47_5_09.pdf, 16.10.2013.

³⁴ Surendra Kumar Yadav; Gowri Sengupta, a.g.e., s. 144.

³⁵ Ulviye Yılmaz; Meral Bayat, "Oto Tamirhanelerinde Çalışan Çocuk İşçilerin Sağlıklarını Koruyucu Davranışları İle İş Ortamı ve Çalışma Koşullarının Değerlendirilmesi", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, Sayı: 14, 2005, ss. 37-44, http://sagens.erciyes.edu.tr/dergi/hemshire/ulviye_meral.pdf, 13.12.2013, s. 43.

Buraya kadar aktardıklarımızı toplamak gerekirse çocukların çalışması, sağlıkları açısından önemli tehlikeler barındırdığı gibi onların sağlıklı bir yaşam sürdürme haklarını da açıkça ihlal etmektedir. Nitekim çalışan çocukların fiziksel gelişimi üzerine yapılan çalışmalarda, bu çocukların yaşıtlarıyla karşılaştırıldığında gelişim geriliği gösterdikleri, beden ağırlıklarının daha az, boylarının ise daha kısa kaldığı anlaşılmaktadır.

Uzunluk ve ağırlık, sağlıklı gelişimi tanımlamak açısından en güvenilir ve en basit göstergelerdir. Eğer çocuğun boyu, aynı yaş grubu ve cinsiyetteki sağlıklı çocuk nüfusunun ortalama uzunluğundan daha kısa ise, ileride çok kısa boylu olacaktır. Eğer beden ağırlığı ortalamanın altındaysa, ileride aşırı zayıf olacağını beklemek gerekir. Bir çocuğun beden ağırlığı akut veya kronik beslenme yetersizliğinden dolayı düşük olabilir³⁶. Kişinin besin gereksinimini belirleyen en önemli etken fiziksel aktivite düzeyidir. Buna göre kişinin beden çalışması arttıkça besin tüketimi de artmalı, bedensel faaliyetleri azaldıkça besin tüketimi de buna bağlı olarak azalmalıdır. Bu dengenin bozulması boya uygun beden ağırlığı dengesini bozduğu gibi bir takım sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir³⁷. Oysa genelde sosyoekonomik düzeyi düşük bireylerde bedensel çalışma artmakta buna karşılık besin tüketimi azalmaktadır. Böylece beslenme bozukluğu ve sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır.

Beslenme yetersizliği çalışan çocuklar açısından önemli bir sorundur. Konuyla ilgili araştırmalardaki bulgulara paralel olarak Ayşe Baysal, çalışan çocukların önemli bir bölümünün işyerinde yemek yeme olanağı bulamadığından söz etmektedir. Çocuklar, iş başında maruz kaldıkları zararlı kimyasalların yarattığı hasara karşılık bedeninin savunma sistemini güçlendirecek nitelikte beslenme olanağı bulamamaktadırlar. Baysal, bu durumun çocukların o andaki sağlık durumlarını olumsuz etkileyebileceği gibi, ileriki yıllarda kanser ve benzeri ciddi sağlık sorunlarına da yol açabileceğine dikkat çekmektedir³⁸.

Forastieri Hindistan'da on yedi yıllık bir periyotta, çalışan çocuklarla okula devam eden çocukları karşılaştıran bir araştırmadan alıntılar yapmaktadır. Söz konusu araştırmada tarım, küçük ölçekli sanayi ve hizmet sektöründe ücretli ya da aileleriyle birlikte çalışan çocuklar ile okula devam edenler, çocukluktan yetişkinliğe kadar bütün gelişim dönemlerinde takip edilmiş ve

³⁶ Valentino Forastieri, a.g.e., s. 11.

³⁷ Ayşe Baysal, "Sosyal Eşitsizliklerin Beslenmeye Etkisi", C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 4, 2003, ss. 66-72, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/493.pdf>, 02.12.2013, s. 66.

³⁸ A.g.e., s. 70..

sonuçta çalışan çocukların her aşamada gelişim açısından önemli dezavantajlar yaşadığı saptanmıştır. Çalışmanın başlangıcında her iki grup arasında uzunluk ve ağırlık açısından herhangi bir fark bulunmazken zaman içinde bu durum çalışan çocuklar aleyhine bozulmuştur. Çalışan çocukların yetişkin yaşlarına geldiklerinde, okul çocuklarına göre daha kısa ve daha zayıf oldukları tespit edilmiştir³⁹.

Çalışmanın büyüme ve gelişmeye etkilerini inceleyen diğer bir araştırma, 1984 yılında DSÖ tarafından Hindistan, Kore, Malezya ve Nijerya'da, çalışan ve çalışmayan çocukların karşılaştırılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaların sonucunda ergonomik tehlikelere bağlı kas-iskelet bozukluklarının, yetersiz beslenmenin, anemi, solunum ve mide-bağırsak hastalıklarının görülme sıklığının, halsizlik ve görme bozukluklarının çalışan çocuklarda daha fazla olduğu saptanmıştır. Çalışan çocuklar, okula devam edenlere göre daha kısa boyludur. Araştırmacılar büyümede görülen bu geriliği aşırı enerji harcanmasına, sıklıkla tekrar eden hastalıklara, yetersiz sağlık bakımına ve psikososyal strese bağlamışlardır. Erken dönemdeki yetersiz beslenmenin büyümeye etkisi fiziksel çalışma kapasitesini de olumsuz etkilemektedir⁴⁰.

Türkiye'ye döndüğümüzde ise, çalışan çocukların bedensel gelişimleri ile ilgili en kapsamlı araştırma Fişek (1986) tarafından Ankara, Eskişehir, Bursa ve Kızılcahamam'da on dört-on sekiz yaşlarındaki 379 çocuk işçi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, aynı yaş grubunda okula devam eden kontrol grubuyla karşılaştırıldığında, çalışan çocukların boy ve kilo değerleri bakımından daha geri olduğu saptanmıştır. 1990'ların sonunda Fırat'ın İstanbul Yeni Bosna Sanayi Sitesinde yaptığı araştırmada örneklem grubunu oluşturan on iki-on beş yaşlarındaki 182 kız ve erkek çocuk işçinin, okula devam eden kontrol grubundaki çocuklara göre boy ve vücut ağırlığı bakımından daha geride kaldıkları bulgulanmıştır⁴¹. Duyar ve Özener'in 2000'lerin başında Ankara'da iki büyük çıraklık eğitimi merkezinde, on dört-on sekiz yaş grubunda 532 erkek çocukla gerçekleştirdikleri araştırmanın bulgularına göre çocuklar, boy uzunluğu ve ağırlık bakımından gelişim geriliği göstermektedirler. Boy uzunluğunun geri kalması kemiklerin yeterli şekilde gelişmediği anlamına gelmektedir.⁴²

³⁹ Valentino Forastieri, a.g.e, s. 14.

⁴⁰ A.g.e., s. 15.

⁴¹ Aktaran Duyar; Özener, a.g.e., s. 56-57.

⁴² A.g.e., s. 190-191.

Ayrıca Duyar, genel olarak çalışan ve çalışmayan çocuklar arasındaki gelişim farklılıklarının süreklilik gösterdiğine ve hatta yaş ilerledikçe bu farkın büyüdüğüne dikkat çekmektedir⁴³ ki bu durum gelişim geriliğinin çocuk işçilerde kalıcı hale geldiğini kanıtlamaktadır. Dahası, bu çocukların yetişkin çağlarında da bu gelişim geriliğinin olası sonuçlarına katlanmak durumunda olduklarını hatırlatmaktadır.

Çocuk işçiler daha itaatkar olmaları ve çoğu zaman yetişkin işçilerin yapmak istemedikleri işleri yapmak konusunda sorun çıkar(a)mamaları nedeniyle işverenler için vazgeçilmezdirler. Konuyla ilgili yapılan alan araştırmalarında çocuk işçilerin, yetişkin işçilerin yaptığı işlerin yanı sıra getir-götür ve temizlik gibi işleri de üstlendikleri tespit edilmiştir. Forastieri de bu konuya dikkat çekmekte, çoğu zaman çocuk işçilere, işyerinin ve yetişkin işçilerin kullandıkları aletlerin temizlenmesi işlerinin verildiğini ifade etmektedir. Bu tür işlerde çocuklar temizleyici olarak çözücüler ve güçlü alkaliler kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Sonuç olarak çok çeşitli zehirli maddeye maruz kalmaktadırlar, bu da çocukların sağlık ve güvenliğini tehlikeye atmaktadır. İşyerlerinde bu tür maddelere maruz kalma sınırı yetişkin işçilere göre belirlenmekte ve çocuklar dikkate alınmamaktadır⁴⁴. Daha önce dile getirdiğimiz üzere, gelişim süreçleri nedeniyle bu tür zehirli ve kimyasal maddelerin çocukların vücutlarında daha fazla birikmesi buna karşılık, bu tür maddelerin vücuttan atılmasının da sınırlı olması nedeniyle, kulağa hafif, çocuğu çok fazla yormayacak işlermiş gibi gelen, işyeri ve iş aletlerinin temizlenmesi ve benzeri durumların bile küçük bedenler için büyük riskler barındırdığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte çocukların iş kazası yaşama riskini yükselten diğer bir neden de uzun çalışma saatleridir. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların hemen tamamında çocuk işçilerin, yasal düzenlemeleri çok aşan sürelerle çalıştıkları saptanmıştır. Günlük çalışma süresinin uzunluğu yanında çocukların gün içinde dinlenme olanaklarının da son derece kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Mütevellioğlu, uzun çalışma sürelerinin iş kazalarını artıran temel bir faktör olduğunu kanıtlayan çok sayıda araştırma sonucu bulunduğunu, dolayısıyla alan yazında iş kazaları ile uzun çalışma saatleri arasındaki güçlü ilişkinin tartışma konusu dahi olmadığına altını çizmektedir⁴⁵. Araştırmalardan elde

⁴³ A.g.e., s. 149.

⁴⁴ Forastieri, a.g.e., s. 23.

⁴⁵ Nergis Mütevellioğlu, "Türkiye'de Çalışma Sürelerinin Uzaması ve Ölümlü İş Kazalarında Artış", *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Sayı: 32, Ankara, 2009, ss. 8-14, s. 9.

edilen verilere göre günlük on-on iki saate ulaşan çalışma çocukların yorulmasına, iş başında dikkatlerinin dağılmasına ve konsantrasyonlarının bozulmasına neden olabilmektedir ki bu durum da, olası riskleri fark edip değerlendirme kapasitelerini olumsuz etkilemekte ve daha sıklıkla iş kazası yaşamalarına yol açmaktadır.

Çalışma sürelerinin uzunluğunun neden olduğu bir diğer sorun da çocukların günlerinin büyük bölümünde ailelerinin kontrol ve desteğinden uzak kalmalarıdır. Çocukların büyük bölümünün çalışmaya başladığı on iki-on sekiz yaş arasındaki ergenlik çağı, bireysel gelişimde önemli bir dönemdir. Bu süreçte genç bedenindeki değişimlere uyum sağlamaya, bir yandan da kimlik edinmeye çalışmaktadır. Bu aşamada çok uzun saatler boyunca evden uzakta bulunan çocuk, kendisine uygun bir rol model bulamayacaktır. İşyerindeki diğer yetişkin işçilerin dilini, değerleri ve davranış modellerini benimseyecektir. Bunun bir sonucu olarak çalışan çocuklar arasında sigara, alkol ve madde kullanımı çok sık görülmektedir.

Nuwayhid ve arkadaşları, çalışma saatlerinin uzunluğunun çocukların doğurduğu yanlıştan ayırabilme yeteneklerini tehlikeye atabildiğini savunmaktadırlar. Zihinsel sağlıklarının, uzun saatler boyunca çalışmak zorunda olmanın yarattığı stres, kaygı, depresyon ve uyku bozukluğu gibi etkenlerin tehdidi altında olduğunu, aynı zamanda suça sürüklenme, antisosyal davranışlar, öz saygının yitilmesi, zayıf grup ilişkileri ve işe uyum sağlamada zorlanma, ebeveynlerden uzaklaşma gibi durumların da erken yaşta uzun süre çalışmanın uzun erimli sonuçları olduğunu belirtmektedirler. Nitekim yazarların Lübnan'da küçük sanayi işletmelerinde çalışan on-on yedi yaş grubundaki işçilerle gerçekleştirdikleri çalışmada, çocuklardan evleriyle ilgili bir resim çizmeleri istenmiş ve çalışan çocukların, çalışmayan çocuklardan kurulmuş kontrol grubuyla karşılaştırıldığında, kendilerini çok daha fazla evin dışında çizdikleri gözlenmiştir. Bu verilerden hareketle, çalışan çocukların ait olma duygusunu kaybettikleri ve bunun da gelişimlerine zarar verdiği savunulmaktadır⁴⁶.

Çalışan çocukların sağlıklarının değerlendirilmesinde bir diğer adım da sosyal sağlık boyutunun incelenmesidir ancak hemen belirtmek gerekir ki, sağlığın sosyal boyutu ile buraya kadar işlediğimiz sağlık risklerinin etkileri ve sonuçları karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir.

⁴⁶ I.A. Nuwayhid; v.d., "Health of Children Working in Small-Urban Industrial Shops", *Occupational Environment Medicine*, Vol.: 62, 2005, pp.: 86-94, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/article/PMC1740960>, 06.12.2013, s. 90-92.

Sağlık ve hastalığın tanımlanmasında sosyal faktörlerin önemine dikkat çeken sosyal tıp hareketinin 1990'larda ivme kazanmasından sonra⁴⁷ Link ve Phelan sosyo-ekonomik statüyü, sosyal ağları ve etiketlenmeyi hastalıkların temel nedenleri olarak saymışlardır. Çünkü bu faktörler gelir, bilgi, güç, saygınlık ve sosyal destek gibi sağlığı etkileyecek önemli kaynaklara ulaşma olanaklarını şekillendirmektedir⁴⁸. Gerçekten yapılan çalışmalar sosyoekonomik statü ile sağlık arasındaki doğrusal ilişkiyi ortaya koymaktadır. Dolaşısıyla, sosyoekonomik statünün, kişinin sağlık durumu ve yaşam beklentisinin en güçlü belirleyicisi olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyoekonomik statü, gelir düzeyini, mesleki durum ile eğitim durumunu kapsamaktadır. Sağlık ve hastalıkla ilgili çalışmalarda kişinin geliri harcama gücünü, barınma ve beslenme olanakları ile sağlık bakımı hizmetlerine ulaşım olanaklarını göstermektedir. Mesleki ölçütler iş yaşamında kişinin üstlendiği sorumluluklara, fiziksel etkinliğe ve yaptığı işle ilgili sağlık risklerine işaret etmektedir⁴⁹. Buraya kadar olan bölümde çocuk işçilerin, iş yaşamında karşılaştıkları riskleri dile getirmeye çalıştık.

Öte yandan sosyo-ekonomik statünün diğer bir bileşkeni olan eğitim ile sağlık arasındaki ilişkiyi gösteren çok sayıda kanıt bulunmaktadır, diğer bir deyişle eğitim, sağlıklı olmanın en güçlü belirleyicisi olarak görünmektedir. Eğitim kişinin sağlık durumunu pek çok açıdan etkilemektedir. Ancak burada eğitimle kastedilen kişinin hijyen, beslenme ya da düzenli egzersiz gibi sağlıkla ilgili konularda sahip olduğu bilgiler değil, kişinin eğitime erişim olanakları ve kaç yıl eğitim aldığıdır. Yapılan çalışmalar daha uzun süre eğitim almış kişilerin daha uzun ve sağlıklı yaşadıklarını ortaya koymaktadır⁵⁰, bu kişilerin hastalanma, engellilik ve ölümlülük oranları daha düşüktür. Buna karşılık eğitim seviyesi düşük kişiler daha fazla hastalandıkları gibi, herhangi bir hastalık durumunda hayatta kalma şansları da azalmaktadır.

⁴⁷ Sara Putman; Sandro Galea, "Epidemiology And The Macrosocial Determinants of Health", *Journal of Public Health Policy*, Vol.: 29, No: 3, 2008, pp.: 275-289, , <http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/60957/putnam?sequence=1>, 21.03. 2010, s. 277.

⁴⁸ Bruce G. Link; Jo Phelan, "Social Conditions As Fundamental Causes of Disease", *Journal of Health And Social Behavior*, Vol.: 95, 1995, pp.: 80-94, <http://homeoint.ru/pdfs/socialconditions.pdf>, 12.05.2008, s. 87.

⁴⁹ William C. Cockerham, *Medical Sociology*, 7th edition, Prentice Hall, New Jersey, 1998, s. 54.

⁵⁰ *Education Matter Health*, <http://www.commissionhealth.org/PDF/C270dcb3-ba42-4fbd-bacb-2cd65956f00e/Issue%20Brief%206%20Sept%2009%20-%20Education%20and%20Health.pdf>, 01.04.2011.

Eğitimin sağlığı bu kadar güçlü etkilemesinin nedenlerini düşündüğümüzde; öncelikle eğitim, kişinin çalışma ve dolayısıyla ekonomik durumunu büyük oranda şekillendirmektedir. Eğitim seviyesi yüksek kişilerin tam zamanlı istihdam olanakları ve buna bağlı olarak yüksek kazanç sağlama imkanları daha fazladır. Bu nedenle daha az ekonomik sıkıntı çekmektedirler. Bunun yanında iyi eğitim almış kişiler, sağlıklı yaşam tarzını benimseme konusunda daha fazla donanıma sahiptirler. Ayrıca herhangi bir sorun karşısında, sağlık hizmeti verenlerle iletişimleri ve uygulanması öngörülen tedaviyi anlayıp sürdürmekteki becerileri sayesinde, sağlık bakımı hizmetlerinden daha etkin yararlanabilmektedirler.

Çalışan çocuklar açısından eğitim önemli bir sorundur. Konuyla ilgili araştırma ve belgelerin hemen tamamında çocukların, çalışmaya başlamak için eğitim sisteminden ayrıldıklarına ya da okula devam etseler dahi iş yaşamının başarı düzeylerini büyük oranda olumsuz etkilediğine vurgu yapılmaktadır. Bu durum çocukların, ileri yaşlardaki istihdam şanslarını kısıtlayıcı etkisi nedeniyle önemlidir.

Eğitim ile istihdam arasındaki güçlü ilişkiyi anlatan Ercan, günümüzde telekomünikasyon, bilgisayar ve robot teknolojilerinde yaşanan gelişmelere dikkat çekmektedir. Bu enformasyon teknolojileri bugün her sektörde yoğun olarak kullanılmaktadır, dolayısıyla beceri sahibi olmayan kişilerin bu gelişmelere ayak uydurması zordur⁵¹. Kuşkusuz bu beceriyi edinmek ve kullanabilmek eğitime bağlıdır. Benzer şekilde Sema Erder de, günümüzde üretim için gerekli olan bilgi ve becerinin niteliğinin değiştiğini savunmaktadır. Bu nedenle günümüz istihdam piyasası için gerekli olan vasfın hane içinde ya da ustanın yanında edinilmesinin mümkün görünmediğine işaret etmektedir. Bunlara sahip olmanın yolu örgün eğitimden geçmektedir⁵². Dolayısıyla yeterli eğitim almamış olmak kişinin, düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmasına yol açmaktadır. Üstelik bu işlerde sürekli işini ve dolayısıyla gelirini kaybetme riski bulunmaktadır.

Ayrıca eğitim seviyesinin yetersizliğinin iş kazaları ve meslek hastalıklarının temel nedenlerinden olduğunu da göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Karadeniz, eğitim yetersizliğinin çalışanları iki şekilde etkilediğini belirtmektedir; öncelikle yeterli eğitime sahip olmayan bireyler, yaşamlarını idame ettirebilmek için ağır ve tehlikeli işlerde çalışmayı kabul etmek zorun-

⁵¹ Hakan Ercan, *Türkiye’de Gençlerin İstihdamı*, UÇÖ, Ankara, 2007, s. 28.

⁵² Sema Erder, “Çalışan Çocuklar: ‘Çırac mı?’, ‘İşçi mi?’, *Türkiye’de Çocuk Emeği*, Der.: Kemal İnal, Ütopya Yayınları, Ankara, 2010, ss. 39-53, s. 41.

da kalmaktadırlar, bu da iş kazaları ya da meslek hastalıkları risklerini arttırmaktadır. Öte yandan eğitim seviyesinin düşük olması işçilerin yaptıkları işlerde var olan riskleri fark edebilme ve buna uygun önlem alabilme kapasitelerini sınırlamaktadır⁵³. Bu nedenle çocuk işçilerin iş başında kaza geçirme olasılıklarının çok daha yüksek olduğu sıklıkla dile getirilmektedir.

Eğitim, ekonomik yararları yanında iki temel psiko-sosyal kaynağı şekillendirmektedir; kişisel kontrol duygusu ve toplumsal destek ki bunlar sağlığı koruyucu etkiye sahiptir. Kişinin kendi yaşamı üzerinde kontrol sahibi olması sağlıkla eğitim arasındaki önemli bir ilişkidir. Kendisini güçsüz ve kontrolsüz hissetmesi, kişinin kendi eylemlerinin sonuçlarını hiçbir şekilde etkileyemeyeceği inancına yol açmaktadır⁵⁴. Eğitim, ve bununla bağlantılı olarak istihdam ve gelir kişinin kontrol duygusunu arttırmaktadır.

Toplumsal destek ise, hem fiziksel hem de ruh sağlığını pek çok açıdan etkileyebilmektedir. Toplumsal desteğin sağlık üzerinde olumlu etkileri yanında, tersine bir durumu ifade eden toplumsal izolasyonun sağlık durumunun kötüleşmesine yol açabileceğine dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Toplumsal destek, “başkaları tarafından sağlanan kaynaklar” olarak tanımlanmıştır. Başka bir şekilde söylemek gerekirse kişiye “önemsendiğini, sevildiğini, iletişim ve karşılıklı ödevler içeren bir topluma ait olduğunu bildiren bilgi” olarak görülmektedir⁵⁵. Bu anlamda istihdamın kişinin yaşamındaki önemi sadece kişinin statüsünü, sahip olduğu gücü, ekonomik bağımsızlığını güçlendirmekle kalmamaktadır. Kişinin sürekli bir işe sahip olması, sosyal ilişkide bulunduğu insanların sayısını arttırmakta, diğerlerinden takdir ve toplumsal destek görmek gibi ekonominin dışında ödülleri sağlamaktadır. Toplumsal destek, kişinin öz değerine inancını yükseltmek yoluyla iyilik halini ve hastalıklara karşı direncini geliştirmektedir. Ayrıca toplumsal destek, tampon etkiyle de sağlığı dolaylı olarak desteklemektedir. Kişinin, kendisi için kaygı ve endişe yaratan herhangi bir olayı çevresindekilerle paylaşabilmesi ve onlar-

⁵³ Oğuz Karadeniz, “Dünyada ve Türkiye’de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, Birleşik Metal İş Sendikası Basın Yayın, İstanbul, 2012, ss. 15-75.

⁵⁴ Cathrine E. Rossi; Chia-ling Wu, “The Links Between Education And Health”, *American Sociology Research*, Vol.: 60, No: 5, 1995, pp.: 719-745, http://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_science/sociology/Reading%20Lists/Mental%20Health%20Readings/Ross-ASR-1995.pdf, 22.03.2005, s. 722 .

⁵⁵ Stephen A. Stansfeld, “Toplumsal Destek ve Toplumsal Birlik”, *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*, Ed.: Micheal MArmot; Richard G. Wilkenson, Çev.: İlker Kay; Yeşim Yasin, İnsev Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 173-199, s. 173.

dan psikolojik destek görmesi, söz konusu stres kaynağının yumuşatılması ve böylece baş edilebilir hale gelmesini sağlamaktadır⁵⁶.

Bunun tersine işsizlik ise, toplumsal dışlanmaya yol açan bir durumu ifade etmektedir. Çünkü az önce dile getirdiğimiz gibi, işin kişiye ekonomik faydası yanında başka birçok yaranı da bulunmaktadır ve konuyla ilgili yapılan çalışmalar işsizlikle kaybedilen bu psiko-sosyal yararların, sağlık durumu üzerinde ekonomik kayıplardan daha fazla etkili olduğunu göstermektedir. Bu anlamda işsizlik ciddi bir yaşam krizidir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse işsizlik, pek çok açıdan sağlığı olumsuz etkilemektedir. Örneğin Finlandiya'da yapılan bir çalışma, işten çıkarılmış sanayi işçilerinden, daha sonra yeniden işe girenlerin psikolojik sağlıklarında önemli bir düzelme kaydedildiğini ve bunun maddi koşullardan bağımsız olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan İtalya'daki bir çalışmada ise, işten çıkarılan işçilerin, normal ücretlerinin tamamını almaya devam etmelerine rağmen hem fiziksel hem de psikolojik sağlıklarının bozulduğu bulgulanmıştır⁵⁷.

İşsizlik bir yana, düşük nitelikli işlerin de fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz etkileyebileceği ve kimi zaman kişiyi tatmin etmeyen işlerin, işsizlik kadar depresyona yol açabileceğini de eklemek gerekmektedir⁵⁸. Kişinin istihdam olanaklarının sağlık üzerindeki etkilerini tartışırken, güvencesiz çalışma ve işini kaybetme endişesinin de benzer şekilde kişinin sağlığının bozulmasına yol açabileceğini hatırlamalıyız. Çalışmalar geçici bir işe sahip olan insanların, sürekli bir işi olanlardan daha sağlıksız olduğunu ortaya koymaktadır⁵⁹. Dolayısıyla düşük nitelikli, güvencesiz, geçici işlerde çalışmak durumunda olmak başlı başına bir sağlık riski olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Çalışma boyunca defalarca erken yaşta çalışmaya başlamanın çocuğun yetişkinlikteki istihdam koşullarını kötü şekilde etkileyeceğinden söz ettik. Bunu açıklamak gerekirse, ilk olarak erken yaşta çalışmaya başlamak için ço-

⁵⁶ A.g.e., s. 177-178.

⁵⁷ Mel Bartley; Jane Ferrie; Scott M. Montgomery, "Sağlık ve Emek Piyasası Dezavantajı: İşsizlik, İş Yokluğu ve İş Güvencesizliği", *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*, Ed.: Micheal MArmot; Richard G. Wilkenson, Çev.: İlker Kayı; Yeşim Yasin, İncev Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 98-118, s. 105.

⁵⁸ A.g.e., s. 107.

⁵⁹ Mary Shaw; Danny Doorling; George Davey Smith, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Azınlıklar", *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*, Ed.: Micheal MArmot; Richard G. Wilkenson, Çev.: İlker Kayı; Yeşim Yasin, İncev Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 226-256, s. 242-243.

cukların eğitimlerine son vermeleri, istihdam piyasasının talep ettiği nitelikleri geliştirmelerine engel olmaktadır. Bu nedenle yetişkin çağlarında, güvence-
li ve sürekli iş olanağı sunan formel istihdam piyasasından dışlanacaklarını
öngörmek yanlış olmayacaktır. Yanı sıra küreselleşme bütün dünyada emek
piyasasını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Çalışma koşullarındaki kurlsız-
laşma, esnekleşme, örgütsüzleşme, standartsızlaşma işgörenler açısından
önemli sakıncalar yaratmaktadır. Günümüzde nitelikli iş gücü, gelişmiş ülke-
lerde dahi ücret kaybına uğramaktadır. Bu durumda çocuğun yeterli eğitim-
den yoksun kalması ileriki yaşamında pazarlık olanaklarını düşürecek, düzen-
li ve güvenli bir iş bulma olasılığını büyük ölçüde kısıtlayacaktır.

Çocukların küçük yaşlarda çalışmaya başlayarak bir meslek edineceklerine
yönelik geleneksel inancın da çok geçerli olmadığı açıktır. Çünkü özellikle
sanayi sektöründe çocukların büyük çoğunluğunun çalıştırıldığı küçük ölçekli
işletmelerde çocuklar genellikle getir götür, temizlik ve yardım gibi ikincil
işleri yapmaktadırlar, bu nedenle asıl işi öğrenme ve beceri edinme olanakları
sınırlı kalmaktadır. Çocuk işgücünün doğası gereği sıklıkla işyeri ve hatta işko-
lu değiştirmeleri de meslek edinmeleri önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.
Ayrıca bu tür işletmelerin, iş disiplininin yoksun, meslek ve iş yaşamı ile ilgili
değer aktarımının kısıtlı yapısı, çocukların formel işgücü piyasasına uygun
“vasıfları” edinmesine engel olmaktadır. Bu durumda, uygun olmayan yaşlarda
sağlıklarını ve çocukluklarını tehdit eden koşullarda çalışmaya başlayan bu
işçiler, gelecek yıllarında sürekli gelir sağlayan, güvenceli ve nitelikli bir iş
sahibi olma olanaklarını büyük oranda yitirmektedirler. Bu durumda, kişinin
sağlığının ve iyilik halinin pek çok açıdan olumsuz etkileneceği açıktır.

Çalışan çocuklarla ilgili olarak yapılan sayısız araştırma sonucunda biliyo-
ruz ki, çalışan çocuklar genellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı aileler-
den gelmektedirler. Sosyoekonomik statünün sağlık üzerindeki etkisini hatırla-
yacak olursak, çalışan çocukların henüz çalışma yaşamına dahil olmadan önce
sağlık açısından dezavantajlı olduklarını akılda tutmak gerekmektedir. Benzer
şekilde, yapılan araştırmalarda sıklıkla bulgulandığı üzere, çocuk işçilerin ebe-
veynlerinin eğitim seviyeleri de düşüktür. Eğitim seviyesi düşük ebeveynlerin,
çocuklarının sağlığını desteklemekte yetersiz kalmaları olasılığının yüksek
olduğunu göz önüne aldığımızda çocukların, çalışma yaşamının elverişsiz ko-
şulları ile karşılaşmadan önce dahi sağlık durumlarına şüpheyile yaklaşmak
gerekmektedir. Bunun üzerine iş yaşamı içinde karşılaşılan fiziksel, psikolojik
ve sosyal sağlık riskleri de eklendiğinde çocukların gelişim, büyüme ve sağlıklarının
ciddi tehditlerle karşı karşıya olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Çocukların iş başında uğradıkları kazalar, bunlara bağlı olarak yaralanmalar ya da ölümler, yapılan işin doğasından kaynaklanan bazı hastalıklar hemen ortaya çıkmaktadır. Buna karşın pek çok etkinin sonuçları ciddi sağlık sorunları olarak uzun yıllar sonra görülebilmektedir. Örneğin Guatemala'da yapılan bir araştırmanın sonucunda, çocuklukta çalışmanın yetişkinlikte kötü bir sağlığa sahip olma olasılığını yüzde kırk oranında artırdığı bulgulanmıştır. Bunun anlamı, çalışan çocukların sağlıklarını tehdit eden faktörlerin etkilerinin ortaya çıkmasının zaman aldığıdır. Dolayısıyla eş zamanlı ve orta erimli sağlık sonuçlarına bakmanın, çocuk işçiliğinin sağlık açısından yarattığı olumsuzlukların yeterince anlaşılamamasına ve azımsanmasına yol açabileceğine dikkat çekilmektedir⁶⁰. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, çocuk emeği tartışmalarında, çocukların çalışmasının uzun dönemde ortaya çıkabilecek bedellerini hesaba katmak gerekmektedir. Üstelik bunun sadece kişisel bir bedel olmadığını fakat sonraki kuşaklara da aktarıldığını anlamamız gerekmektedir. Çünkü, işçi çocukların yetişkin yaşamına geldiklerinde sağlık sorunları nedeniyle çalışamaz hale gelmeleri ya da uygun bir gelir elde edebilecek istihdam olanaklarının ortadan kalkması söz konusu olabilecektir. Yanı sıra bu tür sağlık sorunları nedeniyle sürekli ya da sıklıkla tıbbi bakım hizmetine gereksinim duyması kişinin işine devamını sekteye uğratacağı gibi -ki bu durumun işten çıkarılmasına yol açabileceğini de düşünebiliriz-, aile bütçesinde de önemli bir harcama kalemi oluşturacaktır. Bununla birlikte göz ardı etmememiz gereken diğer bir konu, sağlıksız olmanın sadece bireysel düzeyde verimsizliğe yol açmadığı, hanedeki diğer bireyleri de etkiliyor olmasıdır. Örneğin hane halkından birinin ciddi bir sağlık sorununun bulunması, ailedeki diğer kişilerin de hem psikolojik olarak hem de hastanın bakımına zaman ayırmak zorunluluğu nedeniyle çalışma kapasitelerini kısıtlayacaktır. Dolayısıyla erken yaşta çalışma yaşamına katılan çocuk işçiler, ileriki yaşlarda karşılaşacakları sağlık sorunları nedeniyle hem kendi çalışma olanaklarını kaybedecekler, hem de ailedeki diğer fertlerin çalışmalarını etkileyeceklerdir. Bu durum hane gelirinin düşmesine ve yoksulluğun aşılabilir bir hale gelmesine yol açacaktır. Böylece bugünün işçi çocuğunun, ilerleyen zamanda hanesinin temel gereksinimlerinin ve geçiminin sağlanmasında çocuklarının emeğine ihtiyaç duyacağını bekleyebiliriz. Buradan ilerleyerek çocuk işçiliğinin, kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve süreklilik kazandı-

⁶⁰ F.C. Rosati; R. Straus, "Does Work During Childhood Affect Adult's Health? An Analysis For Guatemala", *Understanding Children's Work*, UNICEF, 2006, http://www.ucw-project.org/attachment/standart_longrun_healtheffects_220110420_125252.pdf, 03.10.2013, s. 9.

ğını söyleyebiliriz. Dolayısıyla çocuk işçiliği sorununun, bu uzun vadeli etkileri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışmaya başlarken sıraladığımız, dünyaya ve Türkiye'ye ilişkin sayısal veriler, çocuk emeğinin kullanımına ilişkin bir tablo çizebilmek açısından yararlıdır ancak yeterli değildir. Çünkü bu sayısal veriler ancak, özellikle Türkiye açısından, resmi kurumların ulaşabildiği rakamlardır. Oysa, bu istatistiklerde yer bulamayan ekonomik olarak faal çok sayıda çocuk bulunmaktadır. Enformel ekonominin büyüklüğü göz önüne alındığında, kayıt dışında kalan çocukları da hesaba katmamız gerekmektedir ki, bu durumda çalışan çocuk sayısının burada aktardığımız sayısal verilerin çok üzerinde olduğundan kuşku duymamalıyız. Genel olarak çocuklar toplumdaki, bütün diğer gruplar içinde, en güçsüz ve savunmasız olan gruptur, buna karşılık çocukluklarını yaşayabilmeleri ve sağlıklı gelişebilmeleri için tek bir şansları vardır. Dolayısıyla, ağır ve zor koşullarda, ailelerinin ve yaştlarının uzağında, büyüme ve gelişmelerini olumsuz etkileyebilecek işlerde çalışmak durumunda olan çocuk sayısındaki artış veya azalışlar anlamını yitirmektedir/yitirmelidir. Çocukluğunu yaşama şansı elinden alınan her bir çocuğun düşünülmesi ve korunması için etkin önlemler alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Bartley, Mel; Ferrie, Jane; Montgomery, Scott M., "Sağlık ve Emek Piyasası Dezavantajı: İşsizlik, İş Yokluğu ve İş Güvencesizliği", *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*, Ed.: Micheal MArriot; Richard G. Wilkenson, Çev.: İlker Kayı; Yeşim Yasin, İnsev Yayınları, İstanbul, 2009, ss.: 98-118.
- Baysal, Ayşe, "Sosyal Eşitsizliklerin Beslenmeye Etkisi", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 4, 2003, ss.: 66-72, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/493.pdf>, 02.12.2013.
- Ceylan, Hüseyin, "Türkiye'deki İş Kazalarının Genel Görünümü ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslanması", *International Journal of Engineering Research And Development*, Vol.: 3, No: 2, 2011, pp.: 18-24, http://ijerad.kku.edu.tr/sayi_6/5.pdf, 03.11.2013.
- Cigno, Alessandro; Rosati, Furio C.; Guarcello, Lorenzo, "Does Gloobalisation Increase Child Labor?", *World Development*, Vol.: 30, No: 9, 2002, pp.: 1579-1589, www.hcc.unil.ch/ocadot/SECODEVdocs/Articles/Cigno-Rosati.pdf, 11.10.2013.
- Cockerham, William C., *Medical Sociology*, 7th edition, Prentice Hall, New Jersey, 1998.
- Cunningham, Hugh, *Child Labour And Industrialization*, ILO, Geneva, 1995.
- ÇSGB, *Meslek Hastalıkları Rehberi*, Yayına Haz.: Mehmet Berk; Buhara Önal; Rana Güven, Ankara, 2011.
- Dayıoğlu, Meltem, "The Impact of Household Income On Child Labour in Urban Turkey", *The Journal of Development Studies*, Vol.: 42, No: 6, pp.: 939-956, www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00220380600774723, 12.12.2013.

- DİSK-Ar Çocuk İşçiliği Raporu 2013, <http://www.disk.org.tr/2013/04/disk-ar-cocuk-isciligi-raporu-2013-turkiye-cocuk-isciliginde-afrikalasiyor>, 09.12.2013.
- Duyar, İzzet; ÖZENER, Barış, *Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2003.
- Education Matter Health, <http://www.commissionhealth.org/PDF/C270dcb3-ba42-4fbd-bacb-2cd65956f00e/Issue%20Brief%206%20Sept%2009%20-%20Education%20and%20Health.pdf>, 01.04.2011.
- Engels, Friedrich, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Çev.: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- Ercan, Hakan, *Türkiye'de Gençlerin İstihdamı*, UÇÖ, Ankara, 2007.
- Erder, Sema, "Çalışan Çocuklar: 'Çırac mı?', 'İşçi mi?', *Türkiye'de Çocuk Emeği*, Der.: Kemal İnal, Ütopya Yayınları, Ankara, 2010, ss.: 39-53.
- Esin, Melek Nihal; Bulduk, Serap; İnce, Haluk, "Workrelated Risk And Health Problems Of Working Children in Urban İstanbul, Turkey", *Journal Of Occupational Health*, Vol.: 47, 2005, pp.: 431-436, http://joh.sanei.or.jp/pdf/E47/E47_5_09.pdf, 16.10.2013.
- Forastieri, Valentino, *Children At Work; Health And Safety Risks*, 2nd edition, ILO, Geneva, 2002.
- Gündem Çocuk Derneği, *Türkiye'de Çocuğun Yaşam Hakkı Raporu 2012*, http://www.gundemcocuk.org/basin/Gundem_Rapor2012.pdf, 21.03.2013.
- Gürses, Didem, "An Analysis of Child Poverty And Social Policies in Turkey", *Journal of Developing Societies*, Vol.: 25, No: 2, pp.: 209-227, <http://jds.sagepub.com/content/25/2/209>, 13.11.2013.
- Hardt, Micheal; Negri, Antonio, *İmparatorluk*, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- <http://yenidunya.biz/haber/3/34/yil-2013-isci-cocuk-olumu-55>, 27.11.2013.
- ILO, *Making Progress Against Child Labour: Global Estimates And Trends 2000-2012*, Geneva, 2013, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipcc/documents/publication/wcms_221513.pdf, 01.12.2013.
- ILO, *World Report on Child Labour*, Geneva, 2013, <http://www.ilo.org/ipccinfo/product/download.do?type=document&id=19565>, 01.12.2013.
- Karadeniz, Oğuz, "Dünyada ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, Birleşik Metal İş Sendikası Basın Yayın, İstanbul, 2012, ss.: 15-75.
- Küntay, Esin; ERGİNSOY, Güliz, *İstanbul'da On Sekiz Yaşından Küçük Ticari Seks İşçisi Kız Çocukları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Levison, Deborah; Murray_Close, Marta, "Challenges in Determining How Child Work Affects Child Health", *Public Health Report*, Vol.: 120, 2005, pp.: 614-620, www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1497776/pdf/phr00104000614.pdf, 03.10.2013.
- Link, Bruce G.; Phelan Jo, "Social Conditions As Fundamental Causes of Disease", *Journal of Health And Social Behavior*, Vol.: 95, 1995, pp.: 80-94, <http://homeoint.ru/pdfs/socialconditions.pdf>, 12.05.2008.
- Marx, Karl, *Kapital*, Cilt 1, Çev.: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1986.
- Mütevellioğlu, Nergis, "Türkiye'de Çalışma Sürelerinin Uzaması ve Ölümlü İş Kazalarında Artış", *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Sayı: 32, Ankara, 2009, ss.: 8-14.

- Nuwayhid, I.A.; v.d., "Health of Children Working in Small-Urban Industrial Shops", *Occupational Environment Medicine*, Vol.: 62, 2005, pp.: 86-94, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/article/PMC1740960>, 06.12.2013.
- Owen, Robert, *Yeni Toplum Görüşü*, Çev.: M. Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Putman, Sara; GALEA, Sandro, "Epidemiology And The Macrosocial Determinants of Health", *Journal of Public Health Policy*, Vol.: 29, No: 3, 2008, pp.: 275-289, <http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/60957/putnam?sequence=1>, 21.03. 2010.
- Rosati, F.C.; Straus, R., "Does Work During Childhood Affect Adult's Health? An Analysis For Guatemala", *Understanding Children's Work*, UNICEF, 2006, http://www.ucw-project.org/attachment/standart_longrun_healtheffects220110420_125252.pdf, 03.10.2013.
- Rossi, Cathrine E.; WU, Chia-ling, "The Links Between Education And Health", *American Sociology Research*, Vol.: 60, No: 5, 1995, pp.: 719-745, http://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_science/sociology/Reading%20Lists/Mental%20Health%20Readings/Ross-ASR-1995.pdf, 22.03.2005 .
- Shaw, Mary; DOORLING, Danny; SMITH, George Davey, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Azınlıklar", *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*, Ed.: Micheal MArnot; Richard G. Wilkenson, Çev.: İlker Kayı; Yeşim Yasin, İnsev Yayınları, İstanbul, 2009, ss.: 226-256.
- Soyer, Ata Soyer, Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Darbeden AK Partiye Sağlığın Öyküsü, Sorun Yayınları, İstanbul, 2004.
- Stansfeld, Stephen A., "Toplumsal Destek ve Toplumsal Birlik", *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*, Ed.: Micheal MArnot; Richard G. Wilkenson, Çev.: İlker Kayı; Yeşim Yasin, İnsev Yayınları, İstanbul, 2009, ss.: 173-199.
- Tadesse, Takele; Admassu, Mengesha, *Occupational Health And Safety*, Ethiopia Public Health Training Initiative, 2006, http://www.cartercenter.org/resouces/pdfs/health/epthi/library/lecture_notes/env_health_science_students/In_occ_health_final.pdf, 13.12.2013.
- Turner-Moss, Eleanor, "Child Labour Must Be On The Post-2015 Agenda", *The Lancet*, Vol.: 382, No: 9910, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140673619753>, 12.12.2013.
- UNICEF, *Dünya Çocuklarının Durumu*, UNICEF Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1997.
- WHO, *The Global Occupational Health Network*, Issue No: 9, 2005, http://www.who.int/occupational_health/publications/newsletter/Gohnet9eng.pdf, 01.12.2013.
- Yadav, Surendra Kumar; Sengupta, Gowri, "Environmental And Occupational Health Problems of Child Labour: Some Issues And Challenges For Future", *J. Hum Ecol*, Vol.: 28, No:2, 2009, pp.: 143-148, <http://www.krepublishers.com/02-Journals/JHE/JHE-28-0-000-09-Web/JHE-28-2-000-09-Abst-PDF>, 03.12.2013.
- Yılmaz; Ulviye; Bayat, Meral, "Oto Tamirhanelerinde Çalışan Çocuk İşçilerin Sağlıklarını Koruyucu Davranışları İle İş Ortamı ve Çalışma Koşullarının Değerlendirilmesi", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, Sayı: 14, 2005, ss.: 37-44, http://sagens.erciyes.edu.tr/dergi/hemshire/ulviye_meral.pdf, 13.12.2013.

DİKKAT! OKUL ARANIYOR: OTİZMLİ ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

Elif YILMAZ

Son zamanlarda yazılı, görsel ve sosyal medyada okul arayan ya da okullarda çeşitli sorunlar yaşayan otizmlı çocuklara daha sık rastlamaya başladık. Kesin rakamlara sahip olamasak da ülkemizde yaklaşık 450.000 otizmlı birey bulunDUĞU ve bunların 250.000'inin 0-14 yaş grubunda olduğu tahmin edilmektedir. Bu çocuklar için anayasal bir hak olan eğitim; aynı zamanda büyük bir sorundur. Çünkü yasal düzenlemelere rağmen otizmlı çocuklar kendilerini kabul edecek okul, öğretmen ve velileri her zaman bulamamaktadırlar. Bu makalede ülkemizde otizmlı çocukların çoğu zaman kağıt üzerinde kalan eğitim haklarından ne derece yararlanabildikleri incelenecek ve konuyla ilgili yasal boşluklar ve uygulamadaki sorunlar irdelenecektir. Gündelik insan etkileşimine ve sosyal hayata katılmak konusunda büyük güçlük çeken otizmlı çocukların gelişimi için en yararlı yöntem “normal” akranları ile birarada olmalarıdır. Ancak ülkemizde engel gruplarına göre oluşturulmuş özel eğitim kurumlarının yanı sıra “kaynaştırma” adı verilen ve özel eğitim gerektiren öğrencilerin normal okullarda akranlarıyla eğitim görme uygulamaları altyapı yetersizliklerinden dolayı hayata geçirilememektedir. Göz teması ve fiziksel temas kurmakta güçlük çeken, kimi zaman konuşamayan, kimi zaman sürekli konuşan ve aynı kelime ya da cümleyi onlarca kez tekrar eden otizmlı çocuklar için “normal” çocukların devam ettiği bir eğitim kurumuna gidebilmek neredeyse imkansızdır.

Kaynaştırma eğitimi alabilecek durumda olan otizmlı çocukların aileleri için çocuklarını kabul edecek “otizm dostu” bir okul bulabilmek ülkemizde o denli zorlu bir süreçtir ki, konu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bile taşınmıştır. Müzisyen Ogün Sanlısoy ve avukat Sedef Erken, otizmlı oğullarını mahallelerindeki kolej in anasınıfına yazdırmak isteyip de red cevabı alınca okula karşı “ayrımcılık davası” açmak için savcılığa suç duyurusunda bulunmuş, “kovuşturmaya yer yoktur” cevabı alınca itiraz haklarını kullanmış ve bu kez de “itiraza mahal yoktur” cevabı almışlardır. İç hukuk yollarını tüketen aile AİHM’ne başvurmuş ve Ozan’ın eğitim hakkı için sosyal medya

üzerinden bir imza kampanyası başlatmışlardır.¹ Yine yakın zamanda 11 yaşındaki Nazım Özgün'ün ailesi ilkokulu "takdir" ile bitiren, SBS deneme sınavlarında 3. sınıfta Türkiye birincisi, 4. sınıfta Türkiye 27. olan oğullarına okul bulabilmek için sosyal medyada bir imza kampanyası başlatmışlar ve bu sayede çocuklarına eğitim verecek bir okul bulabilmişlerdir.²

"EĞİTİM EŞİTLİĞİNDEN YARARLANAMIYORLAR

15 yaşındaki otizmlı C.G.'nin ailesi, güzel sanatlar lisesi sınavlarında uygun koşullar sağlanmadığı için çocuklarının başarısız olduğu gerekçesiyle, ilgililer hakkında suç duyurusunda bulundu. Ailenin avukatı Sedef Erken, eğitim hakkının anayasal hak olduğunu belirterek 'Otizmlı çocuklar ne yazık ki eğitim eşitliğinden yararlanamıyor. Bu konuda hükümetin ve ilgili bakanlıkların bir an önce harekete geçmesi gerekiyor' dedi.

Otizm Platformu üyesi bir grup ile otizmlı çocuğu olan aileler dün Çağlayan'daki İstanbul Adliyesi önünde toplandı. Basın açıklamasında grup adına açıklamayı Sedef Erken yaptı. Erken, kendisinin de otistik bir çocuk annesi olduğunu anımsatarak Dünya Çocuk Hakları Günü'nde otizmlı bir çocuğun eğitim haklarını savunmak için toplandıklarını söyledi. Mersin'de yaşayan otizmlı C.G.'nin babası Cezmi G.'nin çocuğunun eğitiminde ayrımcılığa uğradığı ve eğitim hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle kendilerine başvurduğunu anımsatan Erken, piyano çalmayı çok sevmesine karşın C.G.'nin kendisi için uygun sınav şartları oluşturulmaması nedeniyle güzel sanatlar lisesi sınavlarında başarısız olduğunu anlattı. Erken, özetle şunları söyledi: 'Otizmlı çocuklarımız geçen yıl açıklanan Otizm Eylem Planı'na karşın halen bu haklarını kullanamaz durumdadır. Türkiye'de bu konuda yeterli sayıda eğitimci bulunmuyor. Milli Eğitim Bakanlığı atması gereken adımları bir türlü atmıyor. Mevzuatla 1980'lerden bu yana özel eğitime dair Avrupa Birliği'ne uyum süreçleri paralelinde çok fazla kural konulmuş durumda. Fakat bu kurallar uygulanmıyor. Uygulamayan yöneticilere herhangi bir yaptırım yok. Adli süreçler de pahalı ve o kadar uzun sürüyor ki aileler bunlara cesaret edemiyor. Otizm Platformu olarak ailelere destek vereceğiz, gönüllü avukatlık yapacağız.'

Erken, kendi çocuğu için de benzer bir suç duyurusunda bulunduklarını, sonuç alamadıklarını, AİHM'ye başvurduklarını, bu konuda ilk davanın açıldığını da sözlerine ekledi.³

¹ Ayşe Arman, "Ozan'ın Eğitim Alabilmesi İçin AİHM'in Önüne Çadır Kurarım", *Hürriyet Gazetesi*, 3 Haziran 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/20680386.asp>.

² "Nazım Okullu Oldu", *Radikal Gazetesi*, 17 Eylül 2012, http://www.radikal.com.tr/egitim/nazim_okullu_oldu-1100670.

³ Sibel Bahçetepe, "Otizmlı Çocuklara Uygun Koşullar Sağlanmadığı Gerekçesiyle Suç Duyurusu", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 2013, s:13, sütun:2-3.

Vermiş olduğumuz üç örnekten de açıkça görüldüğü üzere kaynaştırma eğitimine uygun, yetenekli ve başarılı öğrenciler bile otizimli oldukları gerekçeyle ayrımcılığa uğramakta, okullar tarafından kabul edilmemektedirler. Medyada yer alan ve dikkatimizi çeken bu haberlerden yola çıkarak otizimli çocukların eğitim haklarından ne derece yararlanabildiklerini incelemek amacıyla gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada öncelikle otizmin tanımını yapmak ve otizimli çocukların özellikleriyle eğitim alabilecekleri alternatif kurumları tanıtmak gerektiği kanaatindeyiz.

Kavramlar ve Tanımlar:

Otizm kavramı ilk kez 1910'larda İsviçreli psikiyatr Eugen Bleuler tarafından kullanılmıştır. Otizm, Yunanca'da benlik, öz, kendi gibi anlamlara gelen "otos" sözcüğünden ve Latince bir sürecin, fenomenin veya görüşün geneline işaret eden "ismus" takısından türetilmiştir. Bleuler bu kavramı kendini dış dünyadan tamamen soyutlanmış bir birey için kullanmıştır.⁴ Bilimsel anlamda ise otizm kavramı ilk kez 1943 yılında Amerikalı çocuk psikiyatristi Leo Kanner tarafından "Erken Çocukluk Otizmi" şeklinde kullanılmıştır. Kanner'a göre otistik çocuklar; kendine yöneltilen sözel ifadeleri sıklıkla aynı şekilde tekrar eden, "ben" yerine "sen" gibi şalus zamirlerini ters kullanan, ekolalisi ve gecikmiş dil gelişimi olan, çok iyi bir belleğe sahip olan, kendiliğinden başlattığı davranışları sınırlı alanda olan, stereotip hareketleri bulunan ya da belli hareketlere aşırı bağlılık gösteren, aynılığı koruma isteği olan, insanlarla ilişki kurmada zorluk çeken, cansız nesne veya resimleri tercih eden çocuklardır. Aynı tarihlerde (1944) Avusturyalı yazar Hans Asperger ise bazı çocuklarda gördüğü bazı davranışları "Otistik Psikopati" olarak adlandırmıştır.⁵

Randle – Short'un "Kontrol Listesi" yöntemine göre otistik çocuklar; diğer çocuklarla etkileşimde bulunmakta güçlük çeken, sıklıkla tehlikelerin farkında olmayan, çevresindeki değişikliklere karşı çıkan, fiziksel temastan kaçınan ve gereksinimlerini işaret ile belirten çocuklar olarak tanımlanmıştır. Rutter ve arkadaşları ise otizmle ilgili dört ana noktaya dikkat çekmişlerdir: 1- Otizmin ortaya çıkma sıklığı 30 aydan önce görülmektedir.

2- Çocukların konuşma ve dil gelişimlerinde belirgin bir gecikme söz konusudur.

⁴ Yeşim ve Yurdakul Fazlıoğlu; Meral Eşme, *Otizm*. Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s:10.

⁵ Aydan Aydın, *Otizimde İlk Adım*. Epsilon Yayınları, İstanbul, 2008, s:26-27.

3- Zihinsel gelişimle ilişkisi olmayan, sosyal gelişimle ilgili bir yetersizlik söz konusudur. Örneğin; çocukların sıklıkla sarılma-kucaklama gibi fiziksel teması reddettikleri, insanlara karşı genel bir ilgisizlik ve göz kontağı kurmada yetersizliklerinin olduğu görülmektedir.

4- Çocuklarda kalıplaşmış oyun becerileri gözlenmekle birlikte aynılığı korumada ısrar etme ve değişikliğe karşı tepki göstermemiştir.⁶

Otizmin işaretleri beceri dizisi kaybı, dil gelişim evrelerini tamamlamamak, normal ve öngörülebilir davranışların anormal davranışlara doğru gerilemesi, onların çok hoşuna giden tuhaf hareket ve mimikler, oyuncaklarla normal oynama gelişimi olmaması, tekrar edici, obsesif davranışlar, anormal anksiyete düzeyleri, yüksek ağrı eşiği, göz teması yoksunluğu, sesli yönlendirmelere yanıt yoksunluğu, alerjiler, reflü, gastrointestinal inflamatuvar süreçler, kabızlık, ishal, kulak enfeksiyonları ve gerektiği gibi uyku uyumaması gibi fiziksel, psikolojik ve davranışsal birtakım gerilik, eksiklik ve bozukluklardır.⁷

Son yıllarda otizm kavramının yanı sıra, otizm spektrum bozukluğu (ASD: Autism Spectrum Disorder) terimi de kullanılmaktadır. Otizm spektrum bozukluğu, yaygın gelişimsel bozuklukla (PDD: Pervasive Developmental Disorder) eşanlamlı olup, ileri düzeyde ve karmaşık bir gelişimsel yetersizlik anlamında kullanılmaktadır. Otizm ise, bu şemsiye altında yer alan alt kategorilerden yalnızca biridir.⁸ Diğer kategoriler ise Asperger Sendromu, Atipik Otizm, Çocukluk Dezentegratif Bozukluğu ve Rett Sendromudur.

Otizmlı kişilerin özellikleri her vak'ada değişiklik gösterebilir. Bu kişilerde görülen belirtiler ve dışavurumları farklıdır. Otizmin çocukları etkileme düzeyi de belirgin bir farklılık göstermektedir. Bazı çocuklar hafif düzeyde etkilenirken; bazıları çok ağır etkilenirler. Otistik çocukların tanımlanmasında kullanılan iletişimde bozukluk, sosyal etkileşimde bozukluk ve sınırlı ilgi, takıntılı ve tekrarlayıcı davranışlar gibi nitelikler de çocuklarda farklı düzeylerde görülebilir. Kimi çocukların sosyal ilişkileri daha çok bozukluk gösterirken; kiminde takıntılı ve tekrarlayıcı davranışlar daha yoğundur. Otistik semptomlar zamanla değişime de uğrayabilir. Yaş ilerledikçe ve nitelikli bir eğitim verildikçe bazı davranışlar değişip, sönebilir. Ya da yaşanan herhangi bir travma çocuğun gerilemesine neden olabilir. Buna karşın kimi zaman

⁶ Nilüfer Darıca – Ülkü Abidoğlu – Şebnem Gümüşçü, *Otizm ve Otistik Çocuklar*. Özgür Yayınları, İstanbul, 2011, s:18-19.

⁷ Jenny MacCarthy – Jerry Kartzinel, *A'dan Z'ye Otizm Rehberi*, Çev: Hande Ölçeroğlu, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2012, 2s:26.

⁸ Gönül Kırcaali – İftar, *Otizm Spektrum Bozukluğu*. Daktylos Yayınları, İstanbul, 2007, s:3-4.

otizmli çocukların gelişim aşamalarında ciddi sıçramalar da görülebilir. Örneğin konuşamayan bir çocuk üç yaşında kendi kendine okuma-yazmayı öğrenebilir.⁹

Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından DSM-IV (The Diagnostic and Statistical Manuel of Mental Disorders) olarak adlandırılan ve günümüzde kullanılan otizm tanı ölçütleri şöyledir:

- A. En az ikisi birinci maddeden ve birer tanesi iki ve üçüncü maddelerden toplam altı maddenin bulunması gerekir:
- 1- Aşağıdakilerden en az ikisinin varlığıyla kendini gösteren sosyal etkileşimde yetenek düşüklüğü:
 - a. Sosyal etkileşim için göz teması, mimik ve jestler gibi sözel olmayan iletişimde belirgin derecede sınırlı yetenek,
 - b. Arkadaşlık ilişkilerini kurmada yaşına uymayan yetenek eksikliği,
 - c. Başkalarıyla oynama, ilgilerini ya da başarılarını paylaşma arayışı içinde olmama,
 - d. Karşılıklı sosyal ve duygusal ilişkiler kurmama.
- 2- Aşağıdakilerden en az birinin varlığıyla kendini gösteren iletişimde yetenek yetersizliği:
 - a. Dil gelişiminde gecikme olması veya dilin hiç gelişmemiş olması ve çocuğun bunu sözel olmayan iletişimle desteklememesi,
 - b. Konuşması yeterli olduğu halde, başkalarıyla iletişim amaçlı sohbet başlatma ya da sürdürmede belirgin bir bozukluğun olması, karşılıklı konuşma yerine söylenenleri olduğu gibi tekrarlama.
- 3- Aşağıdakilerden en az birinin varlığıyla kendini gösteren sınırlı ilgi ve etkinlik repertuarı ve davranışlarda gereksiz tekrarların olması:
 - a. Bir veya daha fazla yineleyici davranışa takılıp kalma, sınırlı ve uç derecede ilgilerin olması.
 - b. Gereksiz bir biçimde törensel davranış biçimlerine ve ritüellere sıkı sıkıya bağlanma,
 - c. Sallanma, nesnelere vurma gibi basmakalıp ve yineleyici beden hareketleri,

⁹ Çetin Özbey, *Otizmli Çocukları Birlikte Eğitelim*. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011, s:15.

d. Eşyaların bazı parçalarıyla sürekli uğraşıp durma ve amaca uygun olmayan bir biçimde kullanma,

B. Yukarıdaki her üç alandan en az bir tanesi üç yaşından önce görülür.

Ülkemizde otizm tanısı koyabilecek kişiler, çocuk ruh hastalıkları uzmanları ve çocuk nörologlarıdır. Bu uzmanlar ayrıntılı değerlendirme yaparak çocukta otizm olup olmadığını, otizmin derecesini, zeka ve gelişim düzeylerini tespit ederler. Çocuk otizm tanısı alırsa ailesi, Özürlü Sağlık Kurulu Raporu düzenlemek için yetkili bir sağlık kuruluşuna başvurmalıdır. Çocuk için en uygun eğitim planlaması için ise en yakın Rehberlik Araştırma Merkezi'ne başvurulmalı ve çocuğun hangi eğitim ortamında eğitim görmesinin uygun olacağı konusunda görüş alınmalıdır. Burada çocuk Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu tarafından eğitsel değerlendirme ve tanımlamaya tabi tutulur ve çocuk için uygun eğitim ortamına karar verilir. Otistik Çocuklar için dört farklı eğitim ortamı bulunmaktadır:

1- Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi (OÇEM): Zorunlu öğretim çağında olup normal ilköğretim programlarına devam edemeyecek durumda olan otistik çocuklar için açılan merkezlerdir. Bu merkezlerde üst yaş sınırı 14'tür.

2- Otistik Çocuklar İş Eğitim Merkezi: İlköğretimini tamamlamayan, genel ve mesleki ortaöğretim programlarına devam edemeyecek durumda olan 21 yaşından gün almamış otizmlı bireyler otizmlı çocuklar iş eğitim merkezlerine devam edebilirler. Bu merkezlerde akademik bilgi ve becerilerin yanında iş eğitim uygulamaları da yapılır.

3- Özel Eğitim Sınıfı: Resmi ve özel okulların bünyesinde özel eğitim gerektiren öğrenciler için açılan sınıflardır. Otizmlı çocuklar için açılan sınıflar en fazla dört kişi olmalıdır.

4- Kaynaştırma: Özel eğitim gerektiren çocukların eğitimlerini normal gelişim gösteren çocukların devam ettiği resmi ya da özel okullarda sürdürmelelidir. Okul öncesi, ilköğretim ve orta öğretim kurumlarında kaynaştırma eğitimi alınabilir. Kaynaştırma eğitimi tam zamanlı (okuldaki zamanın tamamı normal gelişim gösteren akranlarla birlikte geçirmek) ve yarı zamanlı (okuldaki zamanın bir bölümünü özel eğitim sınıflarında geçirmek) olarak planlanabilir.

Ülkemizde bu eğitim ortamlarından ilk üçüne, yani otizmlı çocuklara hizmet veren eğitim kurumlarına ilişkin başlıca sorun bu kurumların sayıca az olması ve bu kurumlarda çalışacak uzman eğitimcilerin bulunmamasıdır. Kaynaştırma programıyla ilgili sorunlar ise daha farklı ve çeşitlidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kaynaştırma Genelgesi ve Özel Eğitim Hakkında Ka-

nun Hükmünde Karamame’de özel eğitim gerektiren bireylerin eğitimlerinin akranlarıyla birlikte her tür kademedeki okul ve kurumlarda sürdürülebileceğinin belirtilmesine rağmen pek çok eğitim kurumu “başarı odaklı bir okul oldukları”, “diğer velilerin sınıfta özel öğrenci istememesi” gibi gerekçelerle kaynaştırma eğitimi uygulamayı reddetmektedirler. Çalışmamızda konuya bir de otizmlili çocukların velilerinin gözünden bakıp, kaynaştırma eğitimi alabilecek durumdaki çocuklarına eğitim verecek bir okul bulma konusunda yaşadıkları güçlükler kendi ifadeleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Yöntem

Çalışmamızda literatür ve arşiv taramasının yanısıra saha araştırması da gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili yazılı ve görsel medyada yer alan haberler titizlikle incelenmiştir. Saha araştırması için seçilen yöntem ise odak grup görüşmesidir. Odak grup görüşmelerinin katılımcıları İstanbul Bakırköy ve Beylikdüzü’nde bulunan iki ayrı özel eğitim kurumunda özel eğitim gören otizmlili çocukların (tamamı kadın) velileri arasından kota örneklemeyle seçilmişlerdir. 5-12 yaş grubunda, kaynaştırma eğitimi alabilecek durumda olan en az bir otizmlili çocuğa sahip otuz ebeveynle, altışarlı gruplar halinde beş ayrı odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Odak grup görüşmelerinin amacı grup etkileşimini kullanarak, grup içinde var olan etkileşim olmaksızın ulaşılamayacak olan veriye ve kişilerin görüşlerine ulaşmaktır. Yarı yapılandırılmış bir derinlemesine görüşme tekniğidir ve katılımcıların görüşlerini açıklamalarının yanısıra, bu görüşleri kendi aralarında tartışmalarına da imkan sağlar.¹⁰ Çalışmamızda da katılımcılar kimi zaman birbirlerinin görüşlerine karşı çıkarak, kimi zaman birbirlerinin sorunlarına çözüm önerileri getirerek, belki de bire bir gerçekleştirilecek bir derinlemesine mülakatta görüşmeci tarafından sorulmayacak ya da katılımcı tarafından anlatılmaya değer bulunmayacak kimi bilgi, deneyim ve görüşleri de aktarmışlardır.

Odak grup görüşmeleri için kullanılan mekân özel eğitim kurumlarının veliler için hazırlanmış bekleme odalarıdır. Bu odalar çocukları özel eğitim alırken velilerin dertleştiği, birbirlerine doktorlar, ilaçlar, çocuklarına uyguladıkları diyetler, alternatif terapiler, yaptırdıkları sporlar gibi çeşitli konularda bilgi alış verişinde bulundukları mekânlardır. Bu odada geçirdiğiniz birkaç

¹⁰ Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s:117.

saat içerisinde o hafta hangi markette glutensiz un veya makarnada indirim olduğunu, refleksolojinin yararlarını, çocuğun konuşmasını hızlandırmak için ona gün içerisinde defalarca mum üfletmeniz ve tüm içeceklerini pipetle içirmeniz gerektiği gibi birçok faydalı bilgiyi öğrenebilirsiniz. Velilerin ailevi problemlerini, çocuklarıyla ilgili sorunlarını, buldukları çözüm yollarını, kısaca tüm bilgi ve deneyimlerini, o sırada çocukları da yanlarında olmadığı için rahatlıkla birbirlerine aktardıkları bu odalar; onların, kendilerine benzeyen, benzer sorunlar yaşayan ve kendilerini yargılamayan, bu nedenle de tüm içtenlikleriyle kendilerini ortaya koyabildikleri mekânlardır. Bu nedenle odak grup görüşmelerini bekleme odalarında gerçekleştirmek, katılımcıların son derece doğal bir ortamda, aslında haftada 1-2 kez yaptıkları şeyi bu kez “eğitim” konusu etrafında yinelemelerinden ibaret hale getirmiştir.

Odak grup görüşmelerinin ses kayıtlarının çözülüp bir metin haline getirilmesinden sonra böylesine duyarlı bir konuda içerik analizi ya da kodlama yaparak veriyi analiz etmek yerine katılımcıların görüşlerini kendi ifadeleriyle açıklamalarının daha faydalı olacağına karar kıldık. Bu nedenle grubun üzerinde uzlaştıkları fikirleri ya da yaşadıkları benzer deneyimleri katılımcıların beyanlarının doğrudan alıntılanması suretiyle ifade etmeye çalışırken; aralarında geçen bazı diyalogları da bire bir alıntıladık. Böylesine hassas ve duyarlı bir konuda niceliksel bir analiz kullanmayarak okuyucuların da katılımcılarla empati kurma olanaklarının artacağını umuyoruz.

Kaynaştırma mı, Ayırıştırma mı?

Çalışmamız kapsamında her odak grup görüşmesinde, her bir katılımcı tarafından en çok dile getirilen ve altı çizilen sorun; çocuklarını kaynaştırma öğrencisi olarak kabul edecek bir eğitim kurumu bulmakla ilgili sıkıntılarının.

“Hamile olduğumu öğrendiğim andan itibaren çocuğum için okul düşünmeye başladım. Hiçbir okulun yeteri kadar iyi olmadığını düşünüyor, bir türlü kızım için uygun okula karar veremiyordum. Kızım doğdu. Başlangıçta her şey çok normaldi. Her bebek gibi büyüyordu. Tabii benim okula dair hayallerim de kızımla birlikte büyüyordu. Yıllar geçtikçe kızımın yaşlılarından farklı olduğunu hissetmeye başladım. Yanlış giden bir şeyler vardı. Kızım üç yaşındaydı ancak ne yaşlıları gibi konuşabiliyor ne de oyun oynayabiliyordu. Pek çok doktor gezdik. En sonunda bir psikiyatrist otizm teşhisi koydu. Bu sözcük yüzümde tokat gibi patladı. Sürekli otizmi öğrenmeye çalışıyor, doktor doktor geziyordum. Gittiğimiz bir doktor ilk yapmamız gereken şeyin kızımı bir anaokuluna

yazdırmak olduğunu söyledi. Bizim için asıl sınav şimdi başlıyordu. En uzun anaokulu maceramız bir hafta sürüyordu. Kızım için okul beğenemeyen ben şimdi sokak aralarındaki küçük anaokullarının bizi alması için dua ediyordum. Kimse uğraşmak istemiyordu. Bazı okullar daha otizmi duyar duymaz nazikçe kapıyı gösteriyordu. Sonunda bir anaokulu bize kapılarını açtı. Artık kızım üç gün de olsa bir anaokuluna devam ediyordu. Bu kurumda kızım konuşmayı, yemek yemek, tualete gitmek, ellerini yıkamak gibi kişisel ihtiyaçlarını tek başına gidermeyi öğrendi. Üç yıl her şey gayet iyi gitti. Ancak üç yılın sonunda kızımın artık ilkokula başlaması gerekiyordu. Bizim için asıl sınavın şimdi başladığını nereden bilebilirdim ki...

Kızımı hiçbir özel okul istemedi. Gerekçe olarak da onun güvenliğini sağlayamayacaklarını söylediler. Ben normal okul ücretinin iki katını vermeyi teklif ettiğim halde bizi kabul edemeyeceklerini söylediler. Şimdi kapı kapı bizi kabul edecek ilkokul arar olmuştuk. Hiçbir kurum bizi kabul etmediği için kızım bir yıl daha anaokulu eğitimi almak zorunda kaldı. Seneye belki bir kez daha aynı şeyleri yaşayacağız ama ben pes etmeyeceğim ve en sonunda kızımı kabul edecek bir okul bulacağım.”

Burada dikkat çekmemiz gereken bir diğer nokta ebeveynler için otizmin, ideal çocuk hayallerinin yıkılması, hayal kırıklığıyla beraber büyük bir acı duymaları ve kendilerini son derece çaresiz hissetmeleridir. Bu acı ve çaresizlik duygusu bazı velileri depresyona sürüklerken; bir kısmının gerçeği daha kolay kabul etmesini ve yeni koşullara uygun stratejiler geliştirmeye başlamalarını sağlamaktadır. Velilerin kaynaştırma programı konusunda bu denli ısrarcı olmalarının nedeni otizmlili çocukların eğitsel ve sosyal açıdan yaşitlarıyla bütünleşmesinin terapötik etkisidir. Çocuklarının sağlığı, bakımı ve eğitimi konularında bilgi ve becerilerini arttırmak için tüm enerjilerini sarf eden ebeveynler bir süre sonra anne-baba rollerinin dışında çocuklarının doktoru, terapisti ve öğretmeni rollerini de üstlenmeye başlarlar.¹¹ Ancak otizmlili çocuklar için normal / standart/ nörotipik çocuklarla iletişim kurmak ve onlarla sosyalleşmek eğitimin çok önemli bir parçasıdır. Bu nedenle doktorlar otizmlili çocuğun kendinden büyük kardeşi yoksa, aileye ivedilikle bir çocuk daha dünyaya getirmelerini salık vermektedirler. Evdeki küçük kardeş otizmlili çocuk için bir nevi öğretmen olmaktadır çünkü. Okula kabul edilmeyen ve bu nedenle yaşitlarıyla sosyalleşemeyen otizmlili çocuklar, eğer kardeşleri de

¹¹ Danca, Abidoğlu, Gümüşçü, s:148.

yoksa evde ve özel eğitim kurumlarında sürekli yetişkinlerle birarada bulunmaktadırlar ve bu durum onlar için son derece sağlıksızdır.

*“Geçen gün özel eğitim kurumundaki öğretmen benimle bir konuyu görüşmek istediğini söyledi. Önce korktum. ‘Kızınız çok güzel konuşuyor. Ancak kurduğu cümleler ona ait değil. Bir yetişkin gibi konuşuyor. Sizden öğrendiği kelimeleri kullanıyor’ diyecekmiş meğer. Ben eski kelimeleri kullanmayı seve-
rim. Kızım da kurumda ‘istirham ederim’ falan deyince öğretmen beni uyarmak istemiş. Küçük kardeşi henüz 1,5 yaşında, yeni yeni konuşmaya başladı. Onun dışında kızımın konuşabileceği, oyun oynayabileceği bir çocuk yok ki etrafında. Davranış bozuklukları nedeniyle diğer çocuklar onu aralarına almak istemiyorlar. Onlar da korkuyor farklı bir çocuktan. Yaklaşmak, oynamak istemiyorlar. Bir aile duymuştum, çocukları için lüks bir sitedeki evlerini satıp bir gecekondu mahallesine taşınmışlar. Anne çocuğuyla oynamaları için mahalledeki çocuklara her gün çikolatalar, oyuncaklar dağıtmış. Böyle böyle çocuk konuşmayı öğrenmiş. Ben de mi böyle yapmalıyım? Başka ne yapabilirim biliyorum.”*

Bu örnek otizmlı bir çocuk için akranlarıyla birarada bulunmanın ne denli önemli olduğunu çok net ortaya koymaktadır. Otizmlı çocuklar mutlaka grupta aktivitelere katılmalı, grup içine sokularak arkadaş ilişkisi ve etkileşimi sağlanmalıdır. Bunun yapılabileceği en uygun ortam ise kuşkusuz okullardır. Kaynaştırma programlarının başlıca amacı otizmlı çocukların genel becerilerini ve ortama uyum sağlama becerilerini artırmaktır. Kaynaştırma eğitimi sayesinde otizmlı çocuk çevresindeki yaşlılarını gözlemleyerek onları model almaya ve öğrenmeye başlar. İletişim ve oyun becerileri gelişir, sosyal iletişim kuran ve arkadaşlık ilişkilerinde ilerleyen otizmlı çocuk, böylece akran tutumları da geliştirir.

Otizmlı çocukların anne-babaları, insanların çocuklarına karşı acıma ya da reddetme gibi olumsuz duygular beslemelerini ya da çocuklarıyla alay edilme ihtimalini de göğüslemek ve toplumun onları damgalayıp, dışlamasına izin vermemek zorundadırlar. Ev ortamının dışında da çocuğu çok küçük yaşlardan itibaren sokağa, komşulara, başka bir deyişle sosyal çevreye çıkarmak, çevrenin de çocuğu tanıması ve kabul etmesine yardımcı olmak, diğer çocuklarla oynaması için fırsatlar yaratmak aileye düşen en önemli görevlerden biridir.¹² Ancak ebeveynler, çocukları otizmlı olduğu için çevrelerindeki en yakın bireylerin bile kendilerine yeterince anlayışlı davranmadıklarını ifade etmekte ve bu nedenle çocuklarıyla birlikte eve kapanmayı tercih edebilmektedirler.

¹² Darıca, Abidoğlu, Gümüşçü, s:157-169.

“Bizim son senemiz bu yıl. Seneye okula başlamak zorunda oğlum. Damgalanmaktan ve hayatı boyunca bu etiketle yaşamasından korktuğumuz için etrafımızdaki kimseye söylemedik otistik olduğunu. Akrabalarımıza bile. Eğer okula başlamazsa herkes soracak nedenini, öğrenecekler. Biz bile kullanmıyoruz o kelimeyi, oğlum duyup kendini öyle sınıflandırmasın diye.”

Görüşmeler sırasında gördük ki ebeveynlerin savaştıkları zorunda kaldıkları yeldeğirmenlerinden biri de toplumdaki önyargılar, çocuklarının maruz kaldığı/ kalacağı damgalanmalar ve etiketlenmelerdir.

“Otizmli bir çocuk için en iyi ilaç yaşlılarıyla birarada bulunmakmış. Ama biz onları kaynaştırmak yerine ayırıştırmayı tercih ediyoruz. Yetişkinler neyse de en çok diğer çocukların kızımı dışlaması zoruma gidiyor. Eskiden başkalarına yaklaşmazdı bile. Ama eğitim aldıkça çevresindeki insanlar dikkatini çekmeye başladı. Bazen parkta ya da plajda diğer çocuklarla oynamak istiyor. Çocuklar çok acımasız. Hemen anlıyorlar onun farklı olduğunu. Erkekler gene daha iyi, ama çoğu zaman kızlar aralarına almak, oynamak istemiyorlar. Ya okulda da böyle olursa diye korkuyorum. Geçen gün bunu ve okulla ilgili diğer endişelerimi anlattığımda psikolog ‘Keşke imkan olsa da kızınızı ilkökul yerine doğrudan üniversiteye başlatabilsek’ dedi. Önce saçma geldi bana. 5 yaşında kız nasıl üniversiteye gidecek. Ama sonra düşündüm, haklı. Bunu söyleyen psikolog da bir üniversitede profesör. Amerika’da olsak neyse ama burada olmaz tabii. Anaokuluna bile almıyorlar bizim çocukları.”

Otizmli çocukları doğrudan üniversiteye başlatmak mümkün olamayacağına göre, onların anaokulundan itibaren en kaliteli eğitimi alabilmeleri sağlanmalıdır. Otizmli çocuklar zaman zaman yaşlılarına göre farklı davranışlarda bulundukları için diğer çocuklar tarafından dışlanmaktadırlar. Küçük çocuklar, kendilerinden farklı olanları kolaylıkla kabul ederken; okul ve ergenlik çağındaki çocuklar grup kurallarına uyulması için güçlü baskı uygular ve normlara uymayan çocukları hoşgörmezler. Farklı olan çocuğun diğerleri tarafından alaya alınması ve kabadayılık gösterilerine maruz kalması ise mutsuzluğa kapılıp ergenlik döneminde tepkisel depresyon ya da başka psikiyatrik bozukluklar geliştirmelerine neden olabilir.¹³ “Normal” çocukların otizmli, zihinsel ya da bedensel engelli çocuklardan korkmamaları, onlarla alay etmemeleri ve aralarındaki farklılıklara rağmen onlarla iletişim kurabilmeleri için ailelerine ve öğretmenlere görev düşmektedir. Okullarda öğretmenler

¹³ Lorna Wing, *Otizm El Rehberi*. Çev: Semre Kunt, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2012, s:232.

sınıftaki öğrencileri otizmlı çocuğun özellik ve gereksinimleri hakkında bilgilendirmeli ve otizmlı çocuğun arkadaşlarıyla olan etkileşimini arttırmaya yönelik etkinlikler düzenlemelidir.

"- Bizim oğlan eğitim hayatına çok hızlı başladı. İki hafta içinde üç ayrı anaokulundan kovulduk. Diğer çocukların velileri gelip şikayet etmiş. Kendi çocuklarının da bizimkine bakıp, yaramazlık yaptıklarını söylemişler. Apartmanda bir komşumuzun akrabasının anaokulu varmış. Hatır gönülle yazdırdık, hâlâ oraya gidiyor. Oğlum şimdi altı yaşında, seneye ilkokula başlaması şart. Ama okullar otizmlı çocukları kabul etmek istemiyor. Tanıdığımız bir ilkokul sahibi de yok. Ne yapacağız bilmiyorum.

- Benim oğlum da çocuklarına vurduğu için veliler gelip öğretmene şikayet ediyorlarmış. Bütün çocuklar kavga ediyorlar halbuki. Ama raporlu olduğu için bizimkiler göze batıyor tabii"

Normal çocukların velileri kimi zaman sınıfta otizmlı bir çocuk bulunmasından rahatsızlık duyabilmektedirler. Özel okulda "müşteri" konumunda oldukları için her zaman "haklı" olan veliler okul yönetimine baskı uygulayarak otizmlı ve/veya hiperaktif çocukları kolaylıkla okuldan attırabilmektedirler. Devlet okullarında ise böyle bir yaptırım güçleri olmadığı için, yönetime sürekli şikayette bulunmak gibi farklı yollar deneyebilmektedirler. Böylece otizmlı çocuklar disiplin cezaları alarak okuldan uzaklaştırılabilmektedir. Odak grup görüşmeleri sırasında dikkatimizi çeken önemli bir nokta velilerdeki "öğrenilmiş çaresizlik"ti. Hangi sosyo-ekonomik sınıftan olurlarsa olsunlar çocukları için en iyisini yapmaya çalışan ebeveynler, sistemi değiştiremeyeceklerini anlamış, çocuklarını o sisteme entegre edebilmenin yollarını arar olmuşlardı. Oysa otizmlı bir çocuğun, ailesinin imkanları çerçevesinde ve tercihleri doğrultusunda seçtikleri herhangi bir okulda eğitim görmesi bir lütuf değil; haktır.

"- Bu arada ben bir özel okulda öğretmenim. Çalıştığım kurumda anaokulundan liseye kadar her kademe var. Öğretmen çocuklarına indirim de yapıyorlar ama ben oğlumu öğretmeni olduğum kuruma gönderemiyorum. Neden mi? Çünkü benim çalıştığım kuruma da kaynaştırma öğrencileri alınmıyor. Okul müdürümüzün çocuğunda da gelişimsel bozukluk var ve o da çocuğunu başka bir okula göndermek zorunda kaldı.

- Peki neden çocuğunuzu kabul etmeyen ve ayrımcılık yapan bir okulda çalışmaya devam ediyorsunuz?

- Oğlum için. Eşimin maaşı ancak evi geçindirmeye yetiyor. Çocuğuma devletin ödediğinin dışında extra özel eğitim, yüzme ve binicilik dersleri al-

dırmak, galiba hiç bitmeyecek doktor masraflarını karşılamak için çalışmak zorundayım. KPSS'yi de kazanamadım. Hem işten ayrılırsam bunca yıllık birikmiş tazminat hakkımı da kaybederim. Onlar beni işten çıkartana dek burada çalışmaya mecburum."

Bir eğitimcinin ayrımcılık yapan ve oğlunu kabul etmeyen bir okulda çalışmaya devam ediyor olması başlangıçta gruptaki diğer katılımcıların tepkisini çekse de, annenin gerekçeleri diğer annelere de makul geldi. Okula devam edemeyen çocukların bir bölümü devletin sağladığı ayda sekiz saatlik bireysel, dört saat de grup eğitimi desteği almaktadırlar. Oysa ki bu çocukların haftada 40 saat özel eğitim almaları gerekmektedir. Ailelerin saati 100 TL civarında olan ücretleri ödeyerek çocuklarına haftada 40 saat özel eğitim aldırabilmeleri Türkiye şartlarında çok zordur. Anneler de çocuklarına mümkün olan en iyi eğitimi verebilmek için her şeye katlanmaya hazır ve razı görünüyordular. Çocuklarını kabul edebilecek bir okul bulabilmek bu zorlu yolculuğun ilk etabıydı sadece. Çocuk okula başladıktan sonra sorunlar bitmiyor; yenileri ortaya çıkıyordu.

"Oğlum bir devlet okulunun ana sınıfına devam ediyor. Anaokulu yarım gün. Ancak ben oğlumu günde bir saat götürebiliyorum. Çünkü öğretmen ancak bu kadar kalabileceğini söylüyor. Tek amacım oğlumun yaşatlarıyla vakit geçirmesini sağlamak. Anaokulunda bir saat durabilmek için günde iki saati yolda geçiriyoruz. Öğretmen bazı günler 'Bugün uygun değil, sizi derse alamayacağım' diyor. Çaresiz eve dönüyoruz. O günlerin niçin uygun olmadığını bir türlü anlayamadım".

Son yıllarda okul öncesi eğitimin önemine ısrarla vurgu yapılmakta; yurt genelinde anaokullarının açılması ve çocukların okul öncesi eğitim almalarıyla ilgili sosyal sorumluluk projeleri yürütülmektedir. Otizmli bir çocuk için okul öncesi eğitim alabilmek ise mevcut şartlarda uzak bir ihtimaldir. Anneler eğer çalışıyorlarsa ve çocuklarıyla ilgilenecek başka biri yoksa çocuklarına eğitim aldırabilmek için kariyerlerinden ve tabii gelirlerinden bile vazgeçebilmektedirler. Çünkü eğer bir eğitim kurumuna kabul edilecek kadar şanslıysalar, çoğu zaman onların da çocuklarına refakat etmeleri gerekmektedir. Görüşmelerde her an bir şey olabileceği endişesiyle saatlerce sınıfın kapısında beklediklerini anlatan annelerle karşılaştık. Ancak tüm bu özverili çabalar bile kimi zaman yeterli gelmeyebilmektedir.

"İlk günden beri ben de kızımla gidip geliyordum okula. Öğretmen dersin ortasında sınıfın kapısını açıp 'Kızınız yerine oturmuyor, sınıfın içinde dolaşiyor. Ne yapayım?', 'Kızınız arkadaşının matarasını aldı su içiyor. Ne yap-

yım?', 'Kızınız arkadaşına vurdu. Ne yapayım?', 'Kızınız sınıfta oturmak istemiyor, yanınıza gelmek istiyormuş. Ne yapayım?' diye sorular soruyordu bana. Ben de kızımın uzaylı olmadığını, diğer çocuklara yaptığı gibi onu da ikaz etmesini, Davranışçı Ekole göre ceza vermektense yaptığı olumlu davranışları ödüllendirmenin daha faydalı olacağını anlatmaya çalıştım dilim döndüğünce. Bir hafta bile olmamıştı ki kapıyı açıp; 'Kızınız soyundu, arkadaşının kıyafetlerini giydi. Ne yapayım?' diye sorunca bende film koptu. Sınıfa girip arkadaşının kıyafetlerini kızımın üstünden çıkardım, ona kendi kıyafetlerini giydirdim ve kızımı da alıp çıktım okuldan. Bir daha da o okula götürmedim. Nasıl öğretmen olmuş bilmiyorum. Kızım iç çamaşırlarına kadar soyunup, arkadaşının kıyafetlerini alıp giyene kadar görmedi mi yirmi kişilik sınıfta? Kızım için en ufak bir çaba bile göstermek istemedi. Böyle bir öğretmen nasıl faydalı olacaktı ki benim kızıma?"

Otizmlı çocukların eğitimlerini sekteye uğratan en önemli etmenlerden biri de eğitim kurumlarındaki öğretmenlerin bilgisizliği ve bilinçsizliğidir. Otizmlı çocukların sınıflarda kontrol edilememesinin ve dışlanması başlıca nedeni budur. Otizmlı çocukların öğretmenlerinin sabırlı olması, yerinde ve zamanında nasıl davranacağını bilemeyen bu çocukları olağan karşılaması ve yaşanan problemlere doğru tepki vermesi gerekir. Öğretmen olabilmek için alınan formasyon eğitiminde "Özel Eğitim"le ilgili bir ders bulunmaktadır ancak açıkça görülmektedir ki tek bir ders yeterli gelmemektedir.

"Hiçbir kolej oğlumu kabul etmeyince mecburen devlet okuluna yazdırdım. Öğretmen oğlumu sınıfta istemedi ve bana otizmlı bir çocuğa nasıl davranması gerektiğini bilmediğini, oğlumun başka sınıfa alınması için müdürle konuşacağını söyledi. Ben, diğer çocuklara nasıl davranıyorsa oğluma da öyle davranmasını ve eğer isterse kendisini oğlumun doktoru ve terapistiyle de görüştürebileceğimi söyledim. Ama o, okul müdürüyle görüşmeyi tercih etti. Ancak müdür oğlumun sınıfını değiştirmede. Öğretmen bu kez de oğlumla ilgilenirse sınıftaki diğer öğrencilere vakit ayıramayacağını söylemeye başladı. Baktım ki oğlumu sınıfında istemiyor, ben de aldım okuldan. Atalarımızın dediğı gibi zorla ava giden köpek avlanmaz. Zorla yapılan işten de hayır gelmez. Zaten raporumuz var, ilkokula göndermek zorunda değıliz. Herkes okuyacak diye bir şart yok ki. Benim oğlum da müdür olmasın, çöpçü olsun!"

Çocuklarını eğitim kurumlarına kaydettirebilmek için büyük çabalar gösteren velilerin, çocukları okula başladıktan kısa bir süre sonra onları kurumdaki almaya kalkmaları çok şaşırtıcıydı. Ancak bunu da yine "çocuklarının iyiliğı" için yapmak zorunda kaldıklarını gördük

“Okullar açılalı iki ay olmuştu daha. Biz kız derste duvara yazmaya başlamış harfleri. Öğretmen de ceza olarak kulağını çekmiş. Benim bunlardan haberim yok tabii. Ertesi gün cumartesiydi. Çocuk ‘kulağım ağrıyor’ diye tutturdu. Ben de havuzda kulağına su falan kaçtı sandım. Eczaneden bir kulak damlası aldım. Tam damlatacakken bir de ne göreyim, çocuğun kulak memesi 1 cm’den fazla yırtılmış. Adam neredeyse kopartacağınış kulağı. ‘Bunu kim yaptı kızım?’ diye sordum. ‘Ali öğretmen’ dedi. Pazartesi sabahı okulda aldım soluğu Müdüre de gösterdim kızımın kulağını. Öğretmeni çağırıp sordu hemen. Ama adam inkar etti. Aptal adam otistiklerin yalan söyleyemediğini bile bilmiyor, bir de utanmadan inkar ediyor. Nasıl gönderseydim kızımı o okula bir daha?”

Gruptaki bazı veliler için çocuklarını okutabilmek öyle büyük bir hayaldi ki, bazı annelerin bu hayalden nasıl vazgeçebildiklerini anlamak onlar için çok güç oldu. Bu nedenle itiraz ettiler, o velileri inat etmeye, haklarını arama-ya davet ettiler. Kuşkusuz çocuklarını okuldan almak aileler için verilmesi çok güç bir karardır. Ancak veliler kimi zaman başka bir çıkar yol bulamamaktadırlar.

“- Okulun ikinci gününde oğlum öğretmenin saçını çekmiş. O da kızmış, bağırmış çocuğa. Çıkışta bana da ‘Alın götürün bunu, benim 1,5 yaşında oğlum var, o bile yapmaz böyle bir şeyi’ dedi. İçimden ‘O 1,5 yaşındaki oğluna da fazla güvenme, ona da ilerde ne olacağı belli olmaz’ dedim ama beddua etmedim. Günah. Günlerdir ağlıyorum, ne yapacağımı bilmiyorum. Şimdi oğlum da okula gitmek istemiyor.

- Niye gidip şikayet etmediniz müdüre, Milli Eğitim’e? Sonuçta devlet okulu değil mi, mecburlar okutmaya. Biz de bu devlete vergi veriyoruz. Onlar da mecbur çocuklarımızı okutmaya.

- Şikayet etmeyi düşünüyorum ama bir daha o okula göndermem artık. Aslında tüm anneler yasal haklarımızı biliyoruz. Ancak kim istenmediği bir ortamda bulunmak ister ki? Beni istememeleri umurumda bile değil. Ancak oğlum istenmediğini hissederse bir daha asla o ortama girmek istemez. Okula gitmek için can atıyordu çocuk. Ama şimdi okulun lafını bile duymak istemiyor. Hep o kadının yüzünden.”

Otizmlı çocuklarda zeka dağılımı normal çocuklarınkıyla aynıdır. Ancak bu çocuklar farklı oldukları için çoğu zaman “gerizekâlı olarak yaftalanmaktadırlar. Bu nedenle okula başladıklarında öğretmenlerin kendilerini dışlamaması için otizmlı çocuklar diğerlerinden daha donanımlı olmak zorunda-

dırlar. Ancak kimi zaman üstün akademik başarı gösterneleri bile otizmlı çocuğun öğretmen tarafından kabullenilmesine yetmemektedir.

“- Bu yıl oğlumu okula yazdıramadım, şimdi harıl harıl okuma-yazma öğretmeye çalışıyorum çocuğa. Eğer okuma yazma öğrenirse öğretmenler “geri-zekâlı” olmadığına ikna olup kabul ediyorlarmış sınıfa.

- Benim oğlum okula başlamadan kendi kendine öğrenmişti okuma-yazmayı. O yüzden oğlumu direk ikinci sınıfa kaydettiler. Ancak okulda öğretmen elyazısıyla yazıyor, oğlum elyazısı bilmiyor. Öğretmene ‘Tahtaya elyazısıyla yazdığınız için çocuğum anlamıyor, ne yapabiliriz?’ dedim. “Anlamasına gerek yok, o zaten kaynaştırma öğrencisi” dedi. Onun gözünden benim oğlum ‘fasulyeden’ oturuyordu sınıfta. Keşke 1. sınıfa alsalardı oğlum. Elyazısını da öğrenirdi. Hem ben oğlumun okulda gününü geçirmesini değil; bir şeyler öğrenmesini istiyorum.

- Sadece okulda değil ki, her yerde böyle. Terapist tavsiye ettiği için iki senedir kızıma binicilik dersleri aldırıyorum. Bu yıl yeni bir hocaya çalışmaya başladı kızım. İlk gün yeni hocaya kızımın özel durumunu anlatma fırsatı bulamadım. O da anlamadı. Ve normal çocuklara yaptığı gibi at ve binicilikle ilgili özel terimleri öğreterek başladı derse. Diğer hoca kızıma bu terimleri öğretmeyi denememişti bile. Öğrenemeyeceğini düşünmüşlerdi belki de. Daha kötüsü ben de öğretmemiştim bunları ona. Hiç aklıma gelmemiştir doğrusu. Ama kızım öğrendi. Atın saçlarına yele, ağzından çıkan ve elinde tuttuğu iplere dizgin, ayakkabısına nal, tekmesine çifte, kendi başındaki şapkaya tok dendiğini iki yıl sonra o gün öğrendi kızım.”

Sadece öğretmenler değil; toplumun genelinde çoğunlukla bilgisizlikten kaynaklanan önyargılar da otizmlı çocukların eğitimlerini engelleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

“- Bu insanların cahilliğinden, farklı olan herkesten korkmalarından nefret ediyorum. O otistik, şu AİDS’li, bu eşcinsel, öbürü bilmem ne... Farklı olan herkesi etiketleyip dışlıyorlar. Tanımak, anlamak için çaba göstermekten vazgeçtim; birlikte yaşamaya bile tahammül edemiyorlar. Çocuklarını da kendileri gibi kavanozda yetiştiriyorlar işte. Bu ülkede kapıcı çocuklarını ayrı bir sınıfa koydular okulda. Nerede kaldı otizmlı çocuğu okula almak!

Sokak çocuklarını bir adaya toplamanın, sokak hayvanlarının topluca itlaf edilmesinin konuşulduğu bir ülkede, toplumu kompartmanlara ayırıp, her bir kompartmanı izole etmek gerektiğini savunanlara da rastlanması kaçınılmazdır. Böyle düşünenlere göre otizmlı çocuklar da diğer otistiklerle birlikte okula gitmeli, kendi çocuklarının arasına karışmamalıdır.

“- Bazen çevremdekiler bile ‘Otistik çocuklar için ayrı okullar yok mu? Niye oğlunu oraya yazdırmıyorsun?’ diye soruyorlar. Ama normal çocuklarla ne kadar çok vakit geçirirse o kadar düzelirmiş oğlum. Zaten çok fazla taklit ediyorlar birbirlerini. Her çocuğun davranış bozukluğu farklı. Kendi gibi otistik çocuklarla vakit geçirdikçe onların davranış bozukluklarını da öğreniyor hemen. Haftada bir gün özel öğretime giderken servisteki diğer çocuklardan bile etkileniyor, daha kötü oluyor.

- Doğru doğru. OÇEM’e gitmeden önce tükürme huyu yoktu oğlumun. Okula başladıktan sonra sinirlendiğinde, kaygılandığında, gerildiğinde tükürmeye başladı. Bir gün bir girdim sınıfa, bütün çocuklar tükürük savaşı yapıyor. Birinden görmüşler, hepsi öğrenmiş hemen.

- Özel eğitim hocası oğlumu OÇEM’e götürmememi söylemişti, ama ben dinlemedim, götürdüm. Böyle bir odaya kapattılar çocukları ve gittiler. Tabii çocuklar alt alta, üst üste. Biri ağlıyor, biri hepsini ısıyor, biri kriz geçiriyor. Oğlumu alıp çıktım, bir daha da götürmedim tabii.”

Tüm dünyada sosyal hizmetlerde kurum bakımı terkedilirken; aynı sosyal problem grubundaki bireylerin sürekli birarada bulunmalarının sağlıksız olduğu gerekçesiyle huzurevleri, yetiştirme yurtları kapatılıp aile ortamına benzer farklı yapılanmalara geçilirken otizmli çocukları biraraya toplayıp eğitmeye kalkmak son derece ilkel ve başarısızlığı kaçınılmaz bir yöntemdir. Üstelik ülkemizdeki diğer sosyal hizmet kurumları gibi Otistik Çocuklar Eğitim Merkezlerinin de çeşitli handikapları bulunduğu katılımcıların beyanlarından da açıkça görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 23. maddesine göre “Taraf devletler zihinsel ya da bedensel özürlü çocukların saygınlıklarını güvence altına alan, özgüvenlerini geliştiren ve toplumsal yaşama etkin katılımlarını kolaylaştıran şartlar altında eksiksiz bir yaşama sahip olmalarını kabul ederler.” Türkiye de BMÇHS’ni imzalamış bir ülke olarak Anayasasının 42. maddesinde “Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır” ve 61. maddesinde “Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayacak tedvirleri alır. Bu amaçla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur” hükümlerine yer vermiştir. Ancak çalışmamızda açıkça görülmüştür ki mevcut sözleşme mad-

deleri, yasa, yönetmelik ve tüzükler hayata geçmemekte; otizmlı çocuklar eğitim haklarından yeterince ve gerektiğince yararlanamamaktadırlar.

Ülkemizde eğitim tüm çocuklar ve ebeveynleri için ciddi bir sorundur. Sürekli değişen eğitim sistemleri, öğrenme modelleri, okulların/öğretmenlerin gerek nicelik gerek nitelik açısından yetersizliği, eğitimde kalite düşüklüğü gündemdeki önemli sorunlardandır. Henüz bunlar çözülememişken “azınlık” ve “farklı” olan otizmlı çocukların eğitim haklarını savunmak, bunun için savaşmak beyhude bir çaba gibi algılanabilir. Ancak engelli ya da engelsiz tüm çocuklar gibi otizmlı çocukların da eğitim hakkı vardır. Üstelik kendilerini var edebilmek, ayakları üzerinde durabilmek, ebeveynleri olmadan da hayatlarını idame ettirebilmek için eğitim almaları zorunlu bir ihtiyaçtır. Otizm için tek tedavi yöntemi eğitimidir ve bu gereklilikten hareketle devlet, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve bireyler elbirliğiyle çalışmak ve çocukların eğitim hakkını korumak zorundadır.

Otizmliler olmasaydı dünya üzerinde Silikon Vadisi diye bir yer bulunmayacağı, şu an sahip olduğumuz bilgi ve iletişim teknolojilerinin birçoğunu onlara borçlu olduğumuz konuşulurken, Avrupa’da bazı IT şirketleri özellikle otizmlı bireyleri işe alırken, geçmişte yaşamış Van Gogh, Beethoven gibi bazı sanatçıların bile büyük ihtimalle otizmlı olabilecekleri iddia edilirken; ülkemizde otizmlı bireylerin eğitim haklarının ellerinden alınmaktadır. Otizmlı çocuklarımızın potansiyellerini hayata geçiremeden ve kendilerini gerçekleştiremeden sönüp gitmelerine göz yummak, sadece onlar için değil; hepimiz için büyük bir kayıptır.

Otizmlı çocukların kolay ulaşılabilir ve yeteneklerine uygun bir eğitim almaya hakları vardır. Bu sayede ilerde saygın, bağımsız, üretken ve eksiksiz bir yaşam sürme şansları olabilir. Sadece eğitim değil; toplumdaki sosyal, kültürel ve sportif tüm hizmet, faaliyet ve aktivitelerden eşit olarak yararlanmaya da hakları vardır. Özel durumları nedeniyle ayrımcılıktan, kötü muamele görmekten ve ihmale uğramaktan da korunmaları gerekmektedir.

Sonsöz

Akranlarla eğitim haktır, Otizm’de şarttır!

Kaynakça

- Aydın, Aydan. *Otizimde İlk Adım*. Epsilon Yayınları, İstanbul, 2008
- Darıca, Nilüfer; Abidoğlu, Ülkü; Gümüşçü, Şebnem. *Otizm ve Otistik Çocuklar*. Özgür Yayınları, İstanbul, 2011
- Fazlıoğlu, Yeşim; Fazlıoğlu, Yurdakul; Eşme, Meral. *Otizm*. Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kırcaali – İftar, Gönül. *Otizm Spektrum Bozukluğu*. Daktylos Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kümbetoğlu, Belkıs. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.
- MacCarthy, Jenny; Kartzinel, Jerry. *A'dan Z'ye Otizm Rehberi*, Çev: Hande Ölçeroğlu, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özbey, Çetin. *Otizimli Çocukları Birlikte Eğitelim*. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Wing, Lorna. *Otizm El Rehberi*. Çev: Semre Kunt, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Arman, Ayşe. “Ozan'ın Eğitim Alabilmesi İçin AİHM'in Önüne Çadır Kurarım”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Haziran 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/20680386.asp>.
- Bahçetepe, Sibel. “Otizmli Çocuklara Uygun Koşullar Sağlanamadığı Gerekçesiyle Suç Duyurusu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 2013.
- “Nazım Okullu Oldu”, *Radikal Gazetesi*, 17 Eylül 2012, http://www.radikal.com.tr/egitim/nazim_okullu_oldu-1100670.

HUKUKİ AÇIDAN “ÇOCUK” “GELİNLER”

Nazan MOROĞLU

Bu yazıda ülkemizde ve dünyada uzun yıllar görünmezden gelinmiş bir çocuk hakları ihlali ve sonuçları itibarıyla aynı zamanda önemli bir toplumsal sorun olan “Çocuk” “Gelinler” olgusu hukuki açıdan ele alınacaktır.

Çocuk Gelin Kavramı:

“Çocuk” ve “Gelin” bir arada anılmaması gereken iki kavramdır.

“Çocuk Gelin” olarak birlikte dile getirildiğinde hukuksal ve toplumsal açıdan çözüm bekleyen önemli bir soruna dikkat çekilmektedir.

Uluslararası literatürde “erken evlilik – early marriage”; “zorla evlendirme – forced marriage”; “çocuk evlilikleri – child marriages”; “çocuk gelinler – child brides” kavramları kullanılmaktadır. Son zamanlarda “motherhood in childhood¹ – çocuk anneler” insan hakları bağlamında ele alınmakta, kız çocukların yaşamını olumsuz etkileyen bu soruna çözümler getirilmektedir.

Ülkemizde çocuk yaşta evlilik, bölgeler arası farklılık göstermekle beraber tüm bölgelerde yaygın olan toplumsal bir sorundur ve daha çok kız çocukları etkilemektedir. Örneğin, Türkiye’de 2012 yılında sadece resmi kayıtlara geçen 18 yaş altında evlendirilmiş kız çocuk sayısı 40.428 iken, evli erkek çocuk sayısı 1903’tür. Görüldüğü gibi, çocuk gelin sayısı, çocuk damat sayısının 21 katından fazladır. Bu nedenle, ülkemizde çocuk yaşta evlilik sorunu ele alındığında genellikle “Çocuk Gelinler” kavramı kullanılmaktadır.

¹ <http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/swp2013/EN-SWOP2013-final.pdf>

Dünyada ve Türkiye’de Çocuk Gelinler

Çocuk gelinler sorunu, yoksulluk, ataerkil zihniyet, çok çocuklu aile yapısı, kadının eğitimsizliği, kadının statüsünün düşüklüğü, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gibi çok yönlü nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu tarafından yayınlanan 2013 “Çocuk Anneler Raporunda”² belirtildiğine göre, gelişmekte olan ülkelerde her gün yaklaşık 5 bini 15 yaşından küçük olmak üzere 39 bin kız çocuğu evlendirilmektedir.

Erken evlilik nedeniyle yılda ortalama 80 milyondan fazla “çocuk gelin” eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmaktadır.

Kişi başına düşen milli geliri düşük olan gelişmemiş ülkelerde, özellikle temel eğitim fırsatına da erişememiş kız çocukların erken yaşta evlendirilme oranları yüksektir. Örneğin çocuk gelin oranları Nijer’de %61.9; Kongo Cumhuriyetinde %74.2; Bangladeş’te %51.3; Afganistan’da %53.7; Yemen’de %52³ iken gelişmiş ülkelerde erken yaşta evlilikler oranı çok düşüktür, Almanya’da %1.2; İngiltere’de %1.7; Kanada’da %0.6; ABD’de %3.9’dur.

Ataerkil ve geleneksel toplum yapısı, erken yaşta evlilikleri normalleştirmiş, meşrulaştırmıştır.

Gün geçmiyor ki, yine bir çocuk gelin, yine şüpheli bir ölüm olayı yaşanmasın.

²<http://www.unicankara.org.tr/v2/pages/posts/unfpa-duenya-nuefusunun-durumu-raporu-2013-581.php?p=10>

³ IFUW (Uluslararası Üniversiteli Kadınlar Federasyonu) üye ülkelerde erken evlilikler araştırmasında yer alan Yemen’de “Çocuk Gelinler” raporuna göre 17 yaşın doldurulması evlilik yaşı olarak getirilmek istenmişse de Hükümet tarafından İslamî yaşam tarzına aykırılık nedeniyle reddedilmiştir, bkz.: [http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(13\)62653-7/fulltext?elsca1=ETOC-LANCET&elsca2=email&elsca3=E24A35F](http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(13)62653-7/fulltext?elsca1=ETOC-LANCET&elsca2=email&elsca3=E24A35F)

KADER ne ilk ne de son örnek, 12 yaşında evlendirilmiş..

Kader'in annesi de çocuk gelin,

Eğitim görmemiş,

Devlet de, ailesi de Kader'in annesine eğitim fırsatı vermemiş

Kader'in
Annesi de
ÇOCUK GELİN

Kader'in annesi 8 çocuk doğurmuş, Kader'in berdel usulü verilmesine, çocuk yaşta evlendirilmesine çaresiz göz yummuş,

Acaba biliyor mu? Hiç duymuş mu?

Evlenmek için 17 yaşın doldurulması koşulu olduğunu, Medeni Kanunda yazılı evlilik yaşını doldurmadıkça evliliğinin resmi kayıtlarda görülmediğini, resmi nikahlı eş olmanın getirdiği hakların uygulanamayacağını, kocası öldüğünde mirasçısı bile olamayacağını, çoğu kez çocuklarının "annesi" olarak kendi adına yazılmadığını...

Çocuk Gelin sayılarına baktığımızda ülkemizde durum çok vahim.

Türkiye'de erken yaşta evlilikler yıllar içinde giderek azalmasına rağmen son dört yılda resmi rakamlara yansıyan çocuk gelin sayısının 181.000'i aştığı görülmektedir.⁴ İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünün verilerine göre 2008-2012 yılları arasında 18 Yaşının Altında Evlenenlerin sayısı ve cinsiyete göre dağılımı şöyledir: ⁵

Evlenme Yılı	Cinsiyet		Evlenme Sayısı	
	Erkek	Kadın	Türkiye Geneli Evlenme Sayısı ve Genel evlilik sayısına oranı	
2008	2.214	49.703	51.917	641.973- %8.08
2009	2.072	47.859	49.931	591.742- %8.43
2010	2.000	45.738	47.738	582.715- %8.19
2011	1.860	42.700	44.560	592.775- %7.50
2012	1.903	40.428	42.331	603.751- %7.01
Genel Toplam	10.049	226.428	236.477	3.012.956- %7.84

⁴ TÜKD "Çocuk Gelinlere Son" projesi; <http://www.tukd.org.tr/haber125.asp>; <http://www.tukd.org.tr/basinhaber33.asp>;

⁵ Türkiye İstatistik Kurumu "İstatistiklerle Çocuk 2012" adlı yayınının bir bölümü "Çocuk Evlilikleri"ne ayrılmıştır, bkz. S. 41.

İmam nikahı adı altında yapılan evlilikler **resmi kayıtlarda yer almadığından**, çocuk yaşta evliliklerle ilgili doğru istatistiksel verilere ulaşmak mümkün değildir. Buna rağmen, yukarıdaki tabloda resmi kayıtlarda yer alan sayılar dahi sorunun büyüklüğünü göstermektedir.

Türkiye’de Nüfus ve Sağlık Araştırması⁶ sonuçlarına göre **her üç evlilikten birinde “Çocuk Gelin” olgusu** olduğu görülmektedir. Medeni Kanundaki evlilik yaşı hükmünü ihlal eden, 12 yaşına kadar örnekleri görülen çocuk yaşta evlilikler, **sosyolojik açıdan**, kız çocuğunun **üreme sağlığı ve ruh sağlığı** açısından ve **ekonomik açıdan** çok yönlü sorunlara yol açmaktadır.

Hangi nedenle yapılmış olursa olsun çocuk yaşta evlilik demek,

- çocuğun eğitimden,
- çalışma yaşamından,
- evliliği ve sahip olmak istediği çocuk sayısı konusunda özgürce karar vermekten,
- insan haklarını kullanmaktan yoksun kalması;
- ekonomik bağımsızlığının olmaması,
- cinsiyete dayalı ayrımcılığa ve şiddetin her türüne katlanmak zorunda kalması
- özellikle 16 yaş altında olanlar için Medeni Kanunda resmi nikahlı eşe tanınan haklardan mahrum kalması demektir.

Erken yaşta evlenen ve çok çocuk sahibi olan aileler de çocuklarını yine erken yaşta evlendirmekte ve kararlı bir çözüm getirilmedikçe bu **kısr döngü sürüp gitmektedir**. Oysa erken yaşta yapılan evlilikler özellikle **kız çocuklarının toplumdaki eşitsiz konumunu pekiştirmektedir**.

Aslında, çocuk hakları ihlali, çocuğun cinsel istismarı olayları toplum tarafından kınanan ve cezalandırılan olaylardır. Bu bakımdan, **küçük yaşta kız çocuğunun evlendirilmesi de bir cinsel istismar** sayılması gerekirken, çocuk gelinler sorununa toplum karşı çıkmamakta, kız çocukların çocuk yaşta evlendirilmesi davullu zurnalı düğünler yapılarak meşrulaştırmaktadır.

1997 yılında zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması ile kız çocuklarının okullulaşma oranları yükselmiştir. Ancak 4+4+4 modeli kız çocuklarının örgün eğitime devam edip edemeyeceklerine ilişkin kaygı yaratmıştır. Özellikle yoksul ailelerin erkek çocukların eğitime öncelik vererek kız çocuklarının eğitiminin evde sürmesini tercih etmeleri, kızların yeterli eğitim alamamalarına ve bununla bağlantılı sorunlardan biri olan kadın yoksulluğunun sürmesine neden

⁶ Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 2008.

olacaktır. Nitekim 4+4+4 sisteminde kesintili eğitime geçildikten sonra özellikle köylerde ikinci dört yıl için okul bulunmaması nedeniyle kız çocuklar ilk dört yıldan sonra eğitimlerine devam edemiyorlar. Örneğin, Muş ili Çataklı köyünde ortaokula devam edemeyen kız çocuklarından biri durumu şöyle ifade etti: “Bu şansı yakalamak için Milli Eğitim Bakanı’ndan köye okul istiyoruz. İlkokul bitince okul hayatımızın sona ermesini istemiyoruz. Özellikle kız çocukları ‘okusun’ diye birçok kampanya yapılıyor. Ama biz bunlardan da yararlanamıyoruz. Köyde okula gönderilmeyen kızlar küçük yaşta evlendiriliyor..” <http://www.elazigdanhaber.com/gundem/bu-koyde-kiz-cocuklari-okuyamiyor-h15791.html>

Hukuki Açidan “Çocuk” - “Gelin”

Çocuk Hakları insan haklarının somut içeriğini oluşturur. İnsanların çocuk sayıldığı dönemde, zihinsel ve bedensel gelişimi henüz tamamlanmamıştır. Bunun için çocukların özel ilgi ve desteğe gereksinimi vardır.

Çocuk Hakları Sözleşmesine göre 18 yaşına kadar herkes “çocuk” sayılır ve Sözleşmede çocuğun üstün yararının gözetilmesi temel ilke olarak benimsenmiştir.

Çocuk Hakları Sözleşmesine göre 18 yaşına kadar herkes “ÇOCUK”tur.

“Gelin” kavramı, evlilik birliğinin bir üyesi, evlilik kurumunun sorumluluğunu yüklenen kişi anlamına gelir.

Çocuk yaşta evlilik, kız çocuklarının eğitim, sağlık, çalışma gibi temel insan haklarına sahip olamamasına, ayrımcılığa uğramasına yol açmaktadır. “Çocuk Gelin”, “Çocuk Anne” olgusunu beraberinde getirmekte, **erken yaşta evlilikler kız çocuklarının cinsel sağlık ve üreme sağlığı haklarını ihlal etmekte ve anne-bebek ölümlerine yol açmaktadır.**⁷ Beden yapısı henüz gelişmeden gebelik ve doğum onarılması mümkün olmayan sağlık sorunlarına da yol açmaktadır.

Bu nedenle, çocuk gelin sorununu hukuk yoluyla önlemek amacıyla, hem uluslararası sözleşmelerde hem de iç hukukta evlilik birliğinin kurulması “ tarafların özgür iradeleriyle yapılmasına” ve “evlilik yaşının” doldurulmuş olması koşuluna bağlanmıştır.

⁷ Kahire’de 1994 yılında yapılan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansının 20. yılında, erken evlilikler ICPD+20 gündemine taşınacaktır. Bkz. <http://icpdbeyond2014.org/>

Uluslararası Belgeler

Çocuk Hakları Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ve Türkiye'nin 1995 yılında onayladığı **Çocuk Hakları Sözleşmesinin** 1. maddesinde **18 yaş altında** herkesin “çocuk” olduğu kabul edilmiştir. Sözleşme'nin 36. maddesinde “*Taraf devletler, esenliğine herhangi bir biçimde zarar verebilecek her türlü sömürüye karşı çocuğu korurlar*” denilmektedir. Bu bağlamda, erken yaşta evliliklerin çocuk açısından bir insan hakkı ihlali olduğunu ifade edebiliriz.

Çocuk Hakları Sözleşmesinin ana amacı, çocuğun toplumda bireysel bir yaşam sürdürebilmesi için her yönüyle hazırlanması; bedensel ve zihinsel gelişmesini tamamlayana kadar korunması, özen gösterilmesi; her konuda görüşlerini serbestçe ifade edebilmesi olanağının tanınması için eğitim başta olmak üzere çok yönlü desteklenmesidir. Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinde⁸ de 18 yaşına kadar herkesin çocuk olduğu kabul edilmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 16. maddesinde “***Evlenme sözleşmesi, ancak evleneceklerin özgür ve tam iradesiyle yapılır***” denilmektedir. Beyannamede belirli bir evlilik yaşına açıklık getirilmemekle beraber 16. maddenin 1. fıkrasında “*evlilik çağına varan her erkek ve kadın*” kuralına yer verilmiştir. Buna göre, evlilik iradesine sahip olabilmek için çocukluk döneminin tamamlanması anlaşılmalıdır. Türkiye'nin Temmuz 2003'de onayladığı **Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesinin** 23. maddesinin 2. fıkrasında “***evlenebilecek yaşta bulunmak***” ifadesine yer verilmiştir.

1962 tarihli BM “Evlilik İradesi, Evlilikte Asgari Yaş ve Evliliklerin Kaydedilmesine Dair Sözleşme'de de devletlerin asgari bir evlilik yaşı belirlemeleri vurgulanmıştır.

⁸ 25 Ocak 1996 tarihinde Strasbourg'da imzalanmış ve 21.maddeye uygun olarak 1 Temmuz 2000 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Sözleşmeyi Türkiye 1 Şubat 2001 tarihinde onaylamıştır.

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

18 Aralık 1979 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen ve 3 Eylül 1981'de yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin⁹ 16. Maddesinde:

"Taraf Devletlerin kadınlara karşı evlilik ve aile ilişkileri konusunda ayırımı önlemek için gerekli bütün önlemleri almaları.." yükümlülüğü bağlamında "Özgür olarak eş seçme ve özgürce kendi onayıyla evlenme hakkı" tanımaları ve "Çocuğun erken yaşta nişanlanması veya evlenmesinin hiçbir yasal etkisi olmayacağı ve evlenme asgari yaşının belirlenmesi ve evlenmelerin resmi sicile kaydının zorunlu olması için.." yasal düzenlemeleri yapmaları önerilmiştir.

CEDAW 16. maddesinde belirli bir evlilik yaşı düzenlenmemiş olmasını dikkate alan Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi 1994 yılında "Evlilikte ve Aile İçi İlişkilerde Eşitlik" konusundaki 21 No'lu Genel Tavsiye kararında devletlerin asgari evlilik yaşı olarak 18 yaşı kabul etmelerini öngörmüştür. Ayrıca 24 sayılı Genel Tavsiye kararı ile de erken evlilik sorununun sona erdirilmesi devletlere tavsiye edilmektedir. Yeni hazırlanan bir Tavsiye kararıyla erken yaşta evliliklerin bir insan hakları ihlali olduğu benimsenmiştir.

Birleşmiş Milletler Üçüncü Dünya Kadın Konferansı Kadının Gelişmesi İçin Nairobi İleriye Yönelik Stratejileri¹⁰

15 – 26 Temmuz 1985 tarihlerinde Kadın için Eşitlik, Kalkınma ve Barış konularında Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı'nın gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla Nairobi'de toplanan 3. Dünya Konferansında kabul edilen strateji belgesinin 158. paragrafında *"Hükümetler, ergenlik çağındaki (15-20) hamileliklerin ana ve çocuk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini göz önünde tutarak, çocuk yetiştirmeye başlama yaşını yükseltici politikalar geliştirmek zorundadırlar. Evlenme yaşının küçük olduğu ülkelerde bunun yükseltilmesi için çaba harcanmalıdır..."* denilmek suretiyle çocuk gelin soruna çözüm getirme görevinin başta Hükümetlere ait olduğu vurgulanmıştır.

⁹ (Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, Sözleşmenin İngilizce adının baş harfleriyle kısaca CEDAW)

¹⁰ Kadına Yönelik Uluslararası Belgeler; Başbakanlık Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü yay. 1994, s. 25- 162.

Pekin Deklarasyonu

4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin’de toplanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansına katılan Hükümetler, 1995 Pekin Deklarasyonu ve Pekin Eylem Planına konulan hedeflere bağlı kalmayı, ayrıca Pekin Eylem Platformunda yer alan 12 kritik alanda ülkelerinde gelişme kaydetmeyi taahhüt etmişlerdir. Türkiye, Ulusal Eylem Planını hazırlayarak 2000 yılına kadar taahhütlerini yerine getireceğini beyan etmiştir. Kadın ve Yoksulluk; Eğitim; Sağlık; Şiddet; konuları arasında 12 kritik alandan biri KIZ ÇOCUKLAR başlığı altında düzenlenmiştir.¹¹ Pekin Eyleme çağrı metninin bu bölümünde kız çocukların güçlendirilmesi, ayrımcılıkların kaldırılması, eğitim, sağlık, beceri kazandırma yönünde desteklenmesi, **erken yaşta evliliklerin önlenmesi konularında stratejiler ve hedefler belirlenmiştir.**

BM Bin Yıl Kalkınma Hedefleri

2000 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Bin Yıl Kalkınma (Millenium Development Goals) hedefleri arasında çocuk ölümlerini azaltmak, kadının güçlendirilmesi, anne sağlığını iyileştirmek, toplumsal cinsiyet eşitliği, herkes için ilköğretimi sağlamak yer almıştır. Bu hedefleri ulaşılması için ülkemizde yasal düzenlemeler yapılmışsa da tam anlamıyla yaşama geçirilememiş, Bin Yıl Kalkınma Hedeflerine ulaşamamıştır.

Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı (ICPD)+20 ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

1994 yılında Kahire’de yapılan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı kalkınmanın temel bir insan hakkı olduğunu vurgulamıştır. Toplantıda (International Conference on Population and Development – ICPD) cinsel sağlık ve üreme sağlığının, cinsel haklar ve üreme haklarının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin, gençlerin ve ergenlerin hakları ve güçlenmesinin sürdürülebilir bir kalkınmanın merkezine yerleştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Bu konulara Konferansın 20. Yılında (ICPD+20), 2015 sonrası Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde (Sustainable Development Goals) öncelikle yer verilmektedir.

¹¹ ARAT Necla, *Dünya Kız Çocuklarının Durumu*; Kadın Gerçeklikleri, Say yayını, 1996, s.13-35. MOROĞLU Nazan, *Kadınların İnsan Hakları Sözleşmesi*, XII Levha yay.; İstanbul 2009, s.234.

Dünya Kız Çocukları Günü

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2012 yılından itibaren **11 Ekim’lerin** “Dünya Kız Çocukları Günü” olarak kabul edilmesine oybirliğiyle karar vermiştir. Amaç çocuk haklarından kız çocukların eşit olarak yararlanması ve kullanması için, öncelikle kız çocukların desteklenmesi, güçlendirilmesi ve onlara yatırım yapılması, kız çocuklarının kendilerini etkileyecek kararların alınmasına katılımının sağlanmasıdır.

Ayrıca kararda kız çocuklarına verilecek her desteğin kız çocuklarına karşı ayrımcılık ve şiddeti önleyeceği, kız çocukların, insan haklarından tam ve etkili bir şekilde yararlanabilecekleri belirtilmiştir. Birleşmiş Milletler 2012 yılı Kız Çocuklar Günü’nün ana temasını “Çocuk Gelinler” sorunu olarak belirlemiştir. Bir yıl boyunca Türkiye’de “çocuk gelinler sorununa dikkat çeken ve çözüm yolları önerilen toplantılar” yapılmış, çözüm önerileri kadın kuruluşlarınca uluslararası platformlara taşınmıştır.¹²

“UN Women” Avrupa ve Orta Asya Ofisi Merkezi - İstanbul

Ayrıca, Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi “UN Women – BM Kadın” Biriminin Avrupa ve Orta Asya Ofisi’nin İstanbul’da kurulmasına ilişkin Anlaşmanın uygulamaya geçmesi ile Türkiye, bu sorunların ele alınacağı merkez ülke haline gelecektir. New York’ta 28 Şubat 2014 tarihinde imzalanan anlaşma TBMM tarafından onaylanması ve Resmi Gazetede yayınlanmasından sonra yürürlüğe girecektir.

Avrupa Konseyi İstanbul Sözleşmesi

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul’da yapılan Avrupa Konseyi toplantısında imzaya açılmıştır, bu nedenle Avrupa Konseyince İstanbul Sözleşmesi olarak anılmaktadır.

¹² <http://www.ucansupurge.org/turkce/index2.php?Id=42;>

Moroğlu Nazan- Bilhan Nezihe; Sürdürülebilir Geleceğe Ulaşmada Kadınları Rolü; İstanbul 2014, TÜKD yayını, s. 225; Early and Forced Marriage (child marriage) as a Form of Human and

Children’s Rights Violations, Proposed by: the Turkish Federation of University Women <http://www.ifuw.org/posts/resolutions/early-and-forced-marriage-child-marriage-as-a-form-of-human-and-childrens-rights-violations-2013-no-1/>

Sözleşmede, erken yaşta evlendirilmeler, çocuğa yönelik şiddet kapsamında değerlendirilmiştir. Sözleşmeyi onaylayan devletler, **çocuk evliliklerini ve zorla gerçekleştirilen evlilikleri önlemek**; bu evliliklerin geçersiz kılınmasını, suç olmasını sağlayacak hukuki ve diğer tedbirleri almakla yükümlü tutulmuşlardır (Sözleşme md. 32. ve 37).

Sözleşmenin 75. maddesi gereğince, **sekizi Avrupa Konseyi üyesi olmak üzere on devlet onayladıktan** sonraki üç aylık sürenin sonunu takip eden ayın ilk günü yürürlüğe girecektir. Buna göre, Sözleşmenin 10. ülke olarak 22 Nisan 2014 tarihinde Andorra tarafından onaylanmasından sonra yürürlük için aranan 10 ülke koşulu tamamlanmıştır. Sözleşme **1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.**

14 Mayıs 2014 Tarihi İtibariyle Sözleşmeyi Onaylayan Ülkeler

Türkiye Sözleşmeyi ilk imzalayan (11 Mayıs 2011) ve ilk onaylayan (14/3/2012) ülke olmuştur. Sonra sırasıyla Arnavutluk (4/2/2013); Portekiz (5/2/2013); Bosna-Hersek (7/11/2013); Avusturya (14/11/2013); Karadağ (22/4/2013); İtalya (10/9/2013); Sırbistan (21/11/2013); İspanya (10/4/2014); ANDORRA (22/4/2014); Danimarka (23/4/2014) tarafından onaylanmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü de çocuk yaşta evlendirilmeleri bir insan hakları ihlali ve cinsiyet temelli şiddetin bir türü olan çocuk istismarı olarak değerlendirmektedir.

Türk Hukukunda

Türkiye’de 1926 yılında Medeni Kanunun kabulünden itibaren “evlilik yaşı” kuralına yer verilmiştir.

Ancak, kanunlarımızda hangi yaştaki bireylerin çocuk olarak kabul edilmesine ilişkin ortak bir yaş belirlenmemiştir. Kanunlar arasındaki bu farklılığın kaldırılması, kız çocuklarının erken yaşta evlendirmelerine karşı hukuki mücadeleye güç kazandıracaktır.

Türk Medeni Kanunu

Evlilik Yaşı:

1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren 4722 sayılı Medeni Kanunumuzun 124. maddesinde yer alan hükme göre, evlilik yaşı erkek ve kadın için eşit olarak onyediyi yaşın doldurulması koşuluna bağlanmıştır. Ayrıca, hâkimin olağanüstü durumlarda onaltı yaşını doldurmuş olan kişilerin evlenmesine izin verebileceğine yer verilmiştir.

Medeni Kanunun kabul edildiği 1926 yılından, 1938 yılında 3453 sayılı Kanunla değişiklik yapılarak evlilik yaşı kuralı “Erkek 18 ve kadın 17 yaşını ikmal etmedikçe evlenemez” şeklinde düzenlenmişti. Ancak giderek yaş yükseltme davası sayılarının çoğalması üzerine **1938 yılında evlilik yaşı erkek için 17, kadın için 15’e, olağanüstü nedenlerle erkek için 16, kadın için 14’e indirilmiştir.** Görüldüğü gibi, **bu değişiklikle birlikte Medeni Kanun, çocuk yaşta evliliklere yol açmış, hukukten meşruiyet kazandırmıştır.** Evlenme kişiyi reşit kılar hükmü ile durum pekiştirilmekte, 14 yaşında evlendirilen kız çocuğunun ergin (reşit) olacağı hukukten kabul edilmektedir.

1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren **4722 sayılı Medeni Kanun** ile kadın erkek ayrımı kaldırılarak evlilik yaşı her ikisi için (anne-baba izni ile) 17 yaşın doldurulması; olağanüstü durumlarda (Aile Mahkemesi hakiminin izni ile) 16 yaşın doldurulması koşuluna bağlanmıştır.

MK.nun “Aile cüzdanı ve dinî tören” başlığını taşıyan 143. maddesinde yer alan kurala göre “Evlenme töreni bitir bitmez evlendirme memuru eşlere bir aile cüzdanı verir. Aile cüzdanı gösterilmeden evlenmenin dinî töreni yapılamaz..” Ayrıca, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılması (resmi nikah) Anayasamızın 174. Maddesi gereğince devrim yasası olarak korunması gereken bir kuraldır.

Medeni Kanunun 11. maddesinde yer alan “**erginlik 18 yaşın doldurulmasıyla başlar**” hükmüne rağmen, kanunda 17 yaşın doldurulması evlilik yaşı olarak belirlenmiş ve “evlenmenin kişiyi ergin kılacağı” kabul edilmiştir. Ayrıca, MK.nun 12. maddesine göre, onbeş yaşını dolduran küçük, kendi isteğiyle veya velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabilir.

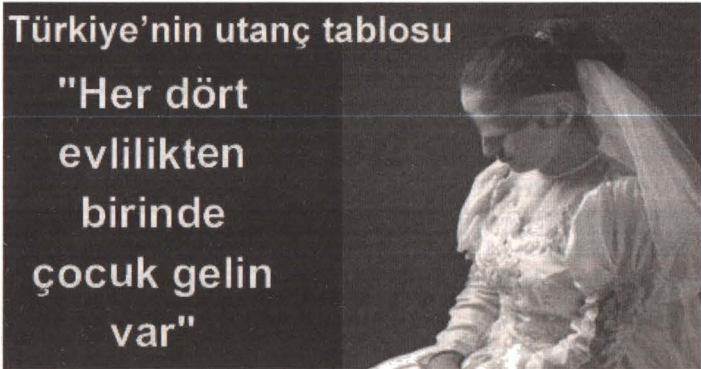
Görüldüğü gibi, bu kurallar Çocuk Hakları Sözleşmesine aykırıdır ve sorunun hukuki açıdan çözümünde öncelikle Medeni Kanunda evlenme yaşının 18 yaş olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Çocuk Koruma Kanunu

Çocuk Koruma Kanunu¹³ çocuğu, “daha erken yaşta ergin olsa bile, **on sekiz yaşını doldurmamış kişi**” olarak tanımlamaktadır. Kanun, on sekiz yaşını doldurmayan yurttaşları; bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimini tamamlamamış, ihmal veya istismara açık bireylerden saymakta ve bu bireyleri “**korunma ihtiyacı olan çocuklar**” olarak nitelendirmektedir. Bu yasaya göre 18 yaş altında herkes çocuktur ve daha erken evlendirilen kız çocuk, çocuk gelindir.

Türk Ceza Kanunu

1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda **çocuk ile ilgili farklı yaş gruplarına yönelik eylemler suç olarak düzenlenmiştir**. Örneğin 103. maddede onbeş yaşını tamamlamamış olan çocuklara karşı gerçekleştirilen her türlü cinsel davranış “Çocukların cinsel istismarı” suçu sayılmıştır. 104. maddede “reşit olmayanla cinsel ilişki” suçunda onbeş yaşını bitirmiş olan çocukla cinsel ilişkide bulunan kişi, şikâyet üzerine cezalandırılır. Bu maddelerdeki “onbeş” yaş, “onsekiz” yaş olarak değiştirilmelidir.¹⁴

¹³ 5395 sayılı Kanun; R.Gazete : Tarih: 15/7/2005 Sayı : 25876

¹⁴ TCK'da bu konularda yapılacak son değişiklikler halen Adalet Komisyonunda görüşülmekte olup Mayıs 2014'de TBMM Genel Kurulu gündemine alınacaktır. Örneğin verilen kanun teklifinde TCK 103. maddesindeki mağdurun 15 yaş sınırının, 18'e yükseltilmesi, cezanın alt sınırının 20 yıl olması öngörülmüştür.

Çocuk Gelinler Sorununa Çözüm Önerileri

Günümüzde konuyla ilgili

- farkındalık oluşmasına;
- çözüm getirmek üzere bilimsel araştırmalar, alan araştırmaları yapılarak raporlar hazırlanmasına¹⁵;

- sivil toplum kuruluşlarınca etkili çalışmalar yapılmasına,
- bilinçlendirici programlar yayınlanmasına rağmen
- “çocuk gelin” sorunu devam etmektedir.

2012 yılında 18 yaş altında evlendirilen, resmi kayıtlarda yer alan kız çocuk sayısı çok yüksek olup 40.428’dir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın ve Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu tarafından 2009 yılında dört ilde inceleme yapılarak hazırlanan rapora göre, çocuk yaşta evliliğin nedenleri arasında

- ekonomik yoksunluk,
- yoksulluk
- geleneksel ve dinî inançlar,
- toplum baskısı ve kullanılan dil,
- eğitimsizlik,
- evdeki aile içi şiddetten kaçma arzusu ve
- sosyal baskılar temel nedenler olarak gösterilmiştir.

Bu toplumsal soruna kalıcı çözüm için **okul öncesi eğitimden başlayarak** çocukların küçük yaştan itibaren bilgilendirmesi ve bilinçlendirmesi için uzun soluklu çalışma yapılmasında yarar vardır.

Kız çocukların eğitim imkanlarından yararlanamaması kişisel ve giderek toplumsal yoksulluğu kalıcılaştırmaktadır.

Eğitim düzeyinin yükselmesi ise bir modernleşme göstergesi olacaktır.

Bu nedenle, çocuk gelinler sorununa **çok yönlü ve kurumlar arası işbirliğiyle**, kalıcı bir çözüm getirilmeli, **kararlı bir devlet politikası uygulanmalıdır**.

Çocuk Gelinler sorununun çözümü için hukuki açıdan yapılacak çalışmalarda öncelikle kanunlarda

- ortak bir “çocuk” tanımına yer verilmeli ve

¹⁵ TBMM – KEFEK, “Erken Yaşta Evliliklerin İncelenmesine Dair Alt Komite Raporu” 2009; http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_rapor.pdf;
http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_rapor_no_5.pdf

- Çocuk Koruma Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunundaki birbirine aykırı hükümler yeniden düzenlenerek 18 yaşına kadar herkesin çocuk olduğu kabul edilmelidir.

- Evlilik yaşı 18 yaşın doldurulması koşuluna bağlanmalı;
- TCK.da cinsel istismar mağduru yaşı 15 yaştan 18 yaşa çıkarılmalı;
- Türkiye'nin taraf olduğu Çocuk hakları, kadın hakları başta olmak üzere uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan taahhütler yerine getirilmesi için destek oluşturulmalı ve izlenmeli;

Çocuğa karşı işlenen suçlara verilecek cezada haksız tahrik indirimi yapılmamalı;

Çocuğu koruyan yasaların ihlali halinde caydırıcı cezalar uygulanmalı;

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “çocuk dostu eğitim ortamları” yapılandırılmak üzere gerekli yasal düzenleme ve alt yapı oluşturulmalı;¹⁶

Uygulamada sorunlara ve kız çocuklarının orta ve lise eğitimine devamını engelleyen 4+4+4 şeklindeki eğitim sistemi değiştirilmeli, kız çocuklarının okula devamında olumlu destek oluşturan kesintisiz temel eğitime geçilmeli;¹⁷

Milli Eğitim Bakanlığınca “insan hakları, çocuk hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği” konusunda bir ders müfredata alınmalı ve okulöncesi eğitim aşamasından itibaren okutulmalı;

- anayasal hak olan aile planlamasına ilişkin bilgi ve malzemenin yaygınlaştırılmasına yönelik bir kamu politikası oluşturulmalıdır.

- Kamu yönetiminde görev alanların da çocuk evlilikleri özendirici davranış ve konuşmalar yapmaktan kaçınması sağlanmalıdır.

¹⁶ Küntay Esin, Eğitimin Çocuk Dostu Ortamlarda Verilmesinin Önemi; 24 Şubat 2012 Cumhuriyet Portal.

¹⁷ 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununda (md.52-59) düzenlenen “okula devam koşuluna” 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda değişiklik yapılarak “ORTA ÖĞRETİM” açısından da yer verilmelidir. Milli Eğitim Temel Kanununda zorunlu eğitimin 6 ila 13 yaş arası kapsaması, orta öğretimde okula devamın zorunlu olmaması Çocuk Gelin sayısının artmasına yol açacak niteliktedir.

Kız Çocukların
Erken Yaşta
Evlendirilmeleri
ÇOCUK HAKLARI ihlalidir

- Yerel yönetim , Halkeğitim, STK'lar ve Kadın örgütlerinin işbirliği ile kadın ve erkek yetişkinlerin "toplumsal cinsiyet eşitliği "eğitimlerine süreklilik kazandırılmalıdır.

- 6284 sayılı yasada öngörülen Kamu spotları vs. ile medyada çocuk evliliklerinin zararları konusunda bilinç yükseltici düzenli yayınlar yapılmalıdır.

Çocuk gelinler sorunu her yönüyle ele alınmalı,

- kız çocukların eğitimi,
- okula devamları,
- istihdama katılımları desteklenmeli,
- ülkemizde sürdürülebilir kalkınmanın aktif ve etkin **bireyleri** haline gelmeleri sağlanmalıdır.

Bu yolda kararlı bir devlet politikası uygulanmadıkça olumlu bir sonuç elde edilemeyecek ve Türkiye gelecek yıllarda da toplumsal cinsiyet eşitliği açısından dünya sıralamasında en gerilerde yer almaya devam edecektir.¹⁸

¹⁸ Dünya Ekonomik Forumu'nun yayımladığı, siyasal katılım, ekonomik eşitlik, eğitim ve sağlık hakkı gibi farklı alanlarda kadının yerine değinen 2013 cinsiyet ayrımcılığı raporunda Türkiye 136 ülke arasında 120. sırada.

AK PARTİ’NİN KADIN POLİTİKASI VE KÜRTAJ HAKKI*

Ayşe DURAKBAŞA

Ak Parti’nin Kadın Politikası üç temel saçı ayağına dayanmaktadır: Birincisi, kadınların parti örgütlenmesine destek güç olarak Ak Parti Kadın Kolları’nda örgütlenmesini ve lider kültüne bağlı etkin katılımını sağlayan, hanelerle ev ziyaretleri dolayımıyla kurulan toplumsal seferberlik içinde kadın üyelere biçilen rol. İkincisi, kadınların doğurganlık, annelik ve ev içi rollerini ön plana alan, İslam dini referanslı “kadın fıtratı” söylemi. Üçüncüsü, kadınlarla devlet arasında devletle özdeşleşen AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan şahsında kurulan ataerkil boyunduruk ilişkisi ve öncelikle kadınları “muhtaç bireyler” olarak işaretleyen, yeni bir “sosyal yardım” devleti modeli. Aslında bütün bu resim, faşist devletin kitlesel destek mekanizmalarının biçimlenişini göstermektedir; kadınlar ve diğer mazlumlar büyük resmin içinde kendilerine bu biçimde yer bulmakta, iktidarla özdeşleşme coşkusunu kitlesel histeriye varan Ak Parti mitinglerinde doyasıya yaşamaktadır.

Aşağıda, kadının özgürleşmesi ile kendi bedeni hakkında karar verme yetkisi arasındaki ilişkiyi, bazı ana feminist metinlere referans vererek tartıştıktan sonra, Ak Parti’nin kadınlarla ilgili yaratmış olduğu “mit”i sarsmayı hedefliyorum.

Cinsel Uyrukluk ve Eşit Yurttaşlık

Kate Millett *Cinsel Politika*¹ adlı kitabında Batı toplumlarında “Cinsel Devrim”in tarihçesinden bahsetmekte ve kadınlara özgü cinsel uyrukluğun yani ataerkil cinsiyet rejimi içinde kadınlara yüklenen “cinsel rolün getirdiği

* Bu makale “Kadınların Özgürleşmesi ve Kürtaj Hakkı” başlığıyla, Türk Tabipleri Birliği Dergisi, *Toplum ve Hekim*, Eylül-Ekim 2012, Cilt: 27, Sayı: 5’te yayınlanmıştır.

¹ “Cinslerden söz ederken ‘politika’ teriminin kullanılışındaki neden, bu kelimenin, cinslerin gerek geçmişteki gerekse bugünkü durumlarının gerçek yapısını en uygun biçimde belirlemesidir. Geleneksel politikanın getirdiği basit kavram yapısının ötesinde, güçlülük ilişkilerini daha açık seçik bir psikolojik ve felsefi temelde inceleyebiliyorsak, bu kendi yarattığımız bir olanağı değerlendirmek, hatta bugünkü koşullar içinde çevremizi biraz da zorlamak demektir. Güçlülük ilişkilerini konu edinen bir politika kuramını, alıştığımız geleneksel terimler dışında bir tanıma getirmekte yarar olduğu inancıdayım.” (Millett, 1973:48)

uyrukluğun" ortadan kalkması için bireylerin babanın malı sayıldığı ataerkil aile düzeninin değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. (Millett, 1973:107)

"Cinsel ilişkinin bir boşlukta yer aldığı söylenemez. Kendi başına biyolojik ve fiziksel bir olgu gibi görünen cinsel ilişki, insan yaşantısının, insan ilişkilerinin geniş ortamında öylesine köklü bir yere oturmuştur ki, kültürü meydana getiren davranış ve değerlerin yüklü olduğu bir mikrokozmos gibidir. Bu ilişki, diğer nitelikleri yanı sıra, bireysel ya da kişisel bir ortamdaki cinsel politikanın bir örneği yerine de geçer" (Millett, 1973:47).

Cinselliğin politik niteliğini yani kadınların ataerkil ilişkiler sistemi içinde tabi oldukları "cinsel uyrukluğu" Kate Millett'ten önce Simone de Beauvoir *İkinci Cins* (1949) adlı kitabında tahlil etmişti. Formel iktidar ilişkileri alanının yanı sıra kadınla erkek arasında özel alanda, ailede, gündelik hayatta kurulan iktidar ilişkilerini sorgulayan bu yaklaşımlar, ikinci dalga feminist hareketin en önemli şiarlarından biri olan "kişisel olan politiktir" sözünün kuramsal arka planını hazırlamıştır.

Batı'da "cinsel devrim" yandaşları, cinsellikle doğurganlığın ayrıştırılması kavgasının öncüleriydiler; kimya ve tıp tekniğinde gerçekleşen ilerlemeler, "doğum kontrol hapı devrimi" ve güvenilir diğer doğum kontrolü araçlarının geliştirilmesiyle kadınlar, doğurganlık kapasitelerinin bedenlerine yüklediği yükten özgürleşme olanağını fark ettiler; böylece kadınların doğurganlıklarını denetleyebilme kudreti ve kendi bedenlerini soyun yeniden üretimi ya da üremenin araçsal bir nesnesi olarak algılamaktan kurtulmalarını olanaklı kılan bireysel özgürleşme alanı doğdu. Bu olanağın cinsel deneyim alanını tümünden dönüştürebilecek bir devrim niteliğinde olduğunu kavrayan öncü kadınlar, yeni tekniklerin sağladığı olanakların tüm kadınların hizmetine sunulması ve pek çok ülkede geçerli olan baskıcı yasaların ortadan kaldırılması için mücadeleye giriştiler. Simone de Beauvoir'ın dediği gibi, "kadınların kurtuluşu karınlarından başlayacaktı" (Michel, 1979:134).

"Kadını analığa kapatmak, içinde bulunduğu durumu sonu gelmemecesine sürdürmek olur. Kadın bugün, insanlığın giriştiği hiç durmadan kendini aşarak varlığını doğrulama hareketine katılmak istemektedir; başka bir varlığa can vermeye ancak, yaşam kendisi için bir anlam taşıdığı zaman razı olabilir; ekonomik, siyasal, toplumsal yaşamda rol almayı deneyemediği sürece, ana olamaz. Hiçbir işe yaramayan et yığınları köleler, kurbanlar ya da özgür insanlar doğurmak aynı şey değildir" (Beauvoir'dan alıntılan Kaylı, 2010: 71-72).

Derya Şişman Kaylı, *Özgürleşme ve Kadın Bedeni* (2010) adlı kitabında, kadınların bedenlerine yazılmış tarihsel yazgıları nedeniyle bireysel özgürlük-

lerinin adeta bedenlerine hapsolmuş olduğunu ve bu nedenle var ile yok arasında bir durumda yaşadıklarını savunmaktadır: “Tarihsel süreç içinde kadın, cinsel haz sahibi değil, erkek hazzının nesnesi konumunda, soyun yeniden üretiminin bir aracı olarak kurgulanmıştır. Akıldan uzak salt bedene indirgenen kadın, taşıdığı beden üzerinde denetim sahibi değildir. Çocukluktan itibaren hayatının her aşamasında inisiyatif kullanabilme yetkisi kendisine değil erkeğe aittir” (ss. 17-18).

Türkiye’de İkinci Dalga Feminizm

Türkiye’de kadınların özerk birey ve yurttaşlar olarak özgürleşmesi meselesi, 1980li yıllarda gelişen yeni dalga feminizm çerçevesinde çok boyutlu olarak tartışıldı ve gerek Duygu Asena’nın başı çektiği *Kadınca*, *Erkekçe* gibi popüler feminist yayınlarda, gerekse Kadın Çevresi, haftalık Somut gazetesi, *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri ve Üniversitelerde 1990’lı yıllarda yaygınlaşan Kadın Çalışmaları ya da Kadın Sorunları Araştırma Merkezleri ve bunlara bağlı olarak yürütülen yüksek lisans programlarında üretilen akademik yayınlarda geliştirildi. Bu görüşler, 1988 Şubat ayında Ankara’da gerçekleşen iki günlük “feminist haftasonu”nun ardından kabul edilen “Feminist Manifesto” da özetlendi ve kamuoyuna duyuruldu. “Buna göre kadınların bedeni, emeği ve kimliğine el konmuştur; dolayısıyla kadınların kurtuluşu için, erkek egemenliğini ve patriarkal ilişkileri kuran ve sürdüren bütün kurumlara; devlet, aile, eğitim sistemi, kitle haberleşme araçları, kapitalist ekonomi vb. savaşı açılmalıdır” (Tekeli, 1998:341) 1986 yılında feministler ilk eylemlerini “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin hayata geçirilmesi için bir imza kampanyası açarak yaparlar. 7 bin imzalı metin 8 Mart’ta TBMM’ne verilir (Tekeli, 1998:342).

CEDAW diye bilinen bu uluslararası sözleşme, 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilmiş ve 1980 yılında üye ülkelerin imzasına açılmıştır. 1985 yılında Türkiye de imza koymuş ve ardından sözleşme hükümlerine uygun olarak kadının insan haklarının geliştirilmesi yönünde hazırlanan eylem planları doğrultusunda Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı ve Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından çalışmalar yürütülmüştür. 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nın ardından kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli belgeler de Türkiye tarafından kabul edilmiştir. CEDAW Sözleşmesi’nde Türkiye’nin çekince koyduğu aile hukukunu ilgilendiren 15-16.

Maddelerle ilgili çekinceler de 1999'da kaldırılmıştır. 5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York'ta gerçekleştirilen ve "Pekin+5" olarak adlandırılan, "Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" konulu Birleşmiş Milletler Özel Oturum sonucunda Siyasi Deklarasyon ve Sonuç Belgesi kabul edilmiştir. Türkiye'nin Resmi Heyetin yanısıra gönüllü kadın kuruluşlarından temsilcilerle katıldığı bu toplantılar sonucunda, bu belgelere imza koyan hükümetler, daha önce Pekin Deklarasyonu ve Pekin Eylem Planına konulan hedeflere bağlılıklarını ve Pekin Eylem Platformunda yer alan 12 kritik alanda verdikleri taahhütleri teyit etmişlerdir (KSSGM, 2003).

PEKİN+SONUÇ Belgesi 72. Maddenin çeşitli bentlerinde bütün kadınların yaşam boyu kapsamlı, yüksek kaliteli ve ucuz sağlık bakımı, bilgi, eğitim ve hizmetlerine eşit ve tam olarak ulaşmaları için kadınların özellikle üreme sağlığı alanında çok kapsamlı ve yaygın sağlık hizmetlerine erişim haklarının sağlanması için hükümetler yükümlülük altına girmiştir. (KSSGM, 2003:42-47).

Pekin Eylem Platformu Belgesi'nde 97. Maddede kadınların cinsellik ve üremeyle bağlantılı sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetlerin yokluğu veya yetersiz olması yüzünden, hamilelik ve doğumla ilgili komplikasyonlar ve güvenli olmayan düşük gibi belirli sağlık riskleriyle karşı karşıya kaldıkları vurgulanmakta ve buna karşı hükümetlerin tedbir alması istenmektedir. "Güvenli olmayan düşük, çok sayıda kadının hayatını tehdit etmekte, en büyük riski en yoksullar ve en gençler taşıdığı için ölümcül bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ölümlerin, sağlık sorunlarının ve sakatlıkların çoğu, yeterli sağlık-bakım hizmetlerine ulaşılabilirliğin güçlendirilmesiyle önlenabilir. Bu hizmetler, kadınla erkeğin bilgi edinme ve kendi seçenekleri güvenilir, etkili, uygun maliyetli ve kabul edilebilir aile planlaması yöntemlerine ve yine kendi seçenekleri yasalara aykırı olmayan diğer doğurganlığı düzenleme yöntemlerine, kadının gebelikte doğumu güvenlik içerisinde geçirmesini ve çiftlerin sağlıklı bir bebeğe sahip olabilecekleri en iyi koşulları sağlayacak uygun sağlık bakım hizmetlerine ulaşma hakkını kabul ederek, güvenilir ve etkili aile planlaması yöntemlerini ve acil doğum veya gebelik bakımını içermelidir..... Kadınların kendi doğurganlıklarını kontrol edebilmeleri, diğer hakların kullanımı için önemli bir dayanak teşkil etmektedir. Cinsel ve üremeye yönelik davranışlarla ilgili konularda kadınla erkeğin sorumlulukları paylaşmaları da, kadınların sağlığını geliştirmek için şarttır" (ss.215-16).

Türkiye’de Doğum Kontrolü ve Kürtaj Hakkı

Türkiye’de kürtaj, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından o günkü rejimin nüfus politikaları çerçevesinde yasallaştı. 1980li yıllarda kürtaj hakkı ile ilgili tartışmalarda, feministler, kadınların kendi bedenleriyle ilgili kararlarda tam söz sahibi olmalarının önemini vurguladılar ve evli kadınların hastanelerde kürtaj olma hakkının kocalarının iznine bağlanmasına karşı çıktılar; yasalarca desteklenen bu tür bir bağımlılık ilişkisinin kadının insan haklarına, birey ve yurttaş haklarına aykırı olduğunu savundular. Kürtajın yasallaşmasından bu yana devlet hastanelerinde gerçekleştirilen kürtaj sayısı her yıl arttı; bir yandan da daha etkili doğum kontrol yöntemleri teşvik edildi ve öncelikle kadınların hizmetine sunuldu.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü tarafından yürütülen Türkiye’de Nüfus ve Sağlık Araştırmaları (TNSA) bulgularından da anlaşıldığı üzere, Türkiye’de nüfus planlama alanında önemli aşamalar kaydedilmiştir; araştırma sonuçları, Türkiyeli kadınların doğurganlıklarını denetleme ve bireysel hayat rotalarını çizme konusunda oldukça önemli bir yol kat etmiş olduğunu göstermektedir; devletin bu alana yatırımı da meyvelerini vermiş gözükmektedir. Kadınlar gitgide daha fazla modern ve daha etkili doğum kontrol yöntemlerini kullanmaktadırlar. İsteyerek düşükle sonlandırılan son gebelik için düşüngen temel nedenine ilişkin açık uçlu soru ile toplanan bilgilere göre, “anne ve çocuk sağlığına ilişkin kaygılar; başka çocuk istememe; bir önceki gebeliğin yeni sonlanmış olması ve ekonomik , ailevi nedenler” olarak sırasıyla sıralanmıştır. Düşüklerin yaklaşık yarısının (%46) geri çekme yöntemi kullanma esnasında gerçekleşen gebeliklerde yapılmış olması (TNSA, 2003), etkili doğum kontrol yöntemlerinin daha da yaygınlaştırılmasıyla kürtaj oranlarının önemli ölçüde düşürülebileceğini göstermektedir. Gebeliklerin isteyerek düşükle sonuçlanması hiçbir gebeliği önleyici yöntem kullanmama, etkisiz yöntem kullanımı ya da yöntem kullanım hataları nedeniyle olabildiğine göre, bu alanda etkin doğum kontrol yöntemlerinin yaygın biçimde kullanımı konusunda eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Kadınların yandan fazlası daha fazla çocuk sahibi olmamak ya da doğurganlıklarına ara vermek amacıyla isteyerek düşük yapmıştır (TNSA, 2008; ss.86-87). Bu bulgular Türkiye’de kadınların kendi hayatlarını planlamak konusunda gitgide daha da bilinçlenmiş olduklarını ve doğurganlıklarını denetleme meselesinin kendileri, kendi bireysel yaşamları için önemini kavramış olduklarına işaret etmektedir.

Türkiye, 1990'lı yıllar boyunca ve 2000'li yıllarda kadın-erkek eşitliğini sağlama yönünde özellikle hukuk alanında önemli adımlar attı. Ancak AKP'nin gitgide muhafazakarlaşan kadın söylemi ve siyaseti, kadınları birey ve yurttaş olarak değil, ancak aile kurumu içinde ve öncelikle annelik ve doğurganlık misyonu ile tanımlayan bir anlayışı daha fazla ön plana çıkardı; öyle ki kadının toplumsal sorunlarıyla ilgili olarak kurulmuş olan Bakanlık'ın adından bile "kadın" sözcüğü silindi. Türkiye'de kürtaj, 12 Eylül darbesinin ardından o günkü rejimin nüfus politikaları çerçevesinde yasallaştı; bugün iktidardaki partinin nüfus artışını hedefleyen nüfus politikaları çerçevesinde Türkiyeli kadın yurttaşların bedensel ve ruhsal sağlıklarını tehdit edecek şekilde bu hak sınırlandırılıyor. 1980li yıllarda kürtaj hakkı ile ilgili tartışmalar da, feministler, kadınların kendi bedenleriyle ilgili kararlarda tam söz sahibi olmalarının önemini vurguladılar ve evli kadınların hastanelerde kürtaj olma hakkının kocalarının iznine bağlanmasına karşı çıktılar; yasalarca desteklenen bu tür bir bağımlılık ilişkisinin kadının insan haklarına, birey ve yurttaş haklarına aykırı olduğunu savundular.

Şimdi nereden nereye geldik? Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı, Recep Tayyip Erdoğan, kendi partisinin Kadın Kurultayı'nda 26 Mayıs 2012 tarihli konuşmasında çeşitli nedenlerle kürtaja başvurmak zorunda kalmış olan kadınları toplu kıyım ve cinayetle itham etti! "Her bir kürtaj Uludere'dir" diyerek kürtajı Uludere katliamı ile özdeşleştiren bu konuşmayı, Türkiye'de siyasal iktidar tarafından örgütlenen "kadınlara karşı savaş"ın açık kamusal belgesi olarak tarihe kaydetmek gerekir.

Başbakanın konuşmasıyla gündeme getirilen kürtaj tartışmaları, kadınlar arasında infial yarattı ve Kürtaj Yasağına Karşı Kadın İnisiyatifi oluşturuldu. İnisiyatif, AK Parti'nin kadınları ve hatta erkekleri kendi nüfus politikalarının basit araçları haline getirmek istediğini, kürtaj yasağının yasadışı kürtaj yöntemlerini teşvik edeceğini savundu: *"Kadınlar bu şekilde merdiven altlarında uygulanan kürtajlarla ve geleneksel düşük yöntemleriyle ölümün kucağına itilmektedirler. Kürtaj yasağı kadınlara ve onların yaşamına doğrudan bir saldırıdır. Bugün AÇSAP'lar kapatılarak, doğum kontrol yöntemlerine ilişkin hizmetler kısıtlanarak bir yandan kürtajın artmasına yol açılırken, diğer yandan aynı akıl kadınlara yasal ve sağlıklı kürtajı da yasaklayacağını söylemektedir. Devlet, demokratikleşme yerine, nüfusunu arttırarak güçlendirilecek diye, kadın ölümlerinin artacağı, bakamayacağımız kadar çocuk doğurmaya zorlandığımız, buna rağmen eşitlikçi bir iktisadi ve sosyal yaklaşımın yokluğu*

nedeniyle çocuklara yeterli hizmetin verilmediği, etnik ayrımcılığın devam ettiği, nefret söylemlerinin yükseldiği bir Türkiye istemiyoruz.”²

Kürtaj hakkının engellenmesi, kadınlara doğurma ya da doğurmama hakkını tanımamak demektir; kadın bedenine yüklenen türün devamı, soyun devam etmesi gibi misyonlar, onun özgür kişisel gelişimini ve siyasal, kamusal kimliğini sakatlayacak bir hamleydi. Kadınların yoğun tepkisiyle karşılaşan hükümet geri adım atmak zorunda kaldı; ancak, bir çok konuda olduğu gibi bu alanda da hükümetin kontrolündeki tüm algı yönetimi araçları kullanılarak kadınların zihinleri karıştırıldı ve devlet hastanelerine kürtaj olmak üzere başvuran kadınlar kriminalleştirildi. Hatta Kürtaj Yasağına Karşı Kadın İnisiyatifi’nin kampanyasında çokça ifade edildiği gibi Ak Parti hükümeti kürtaj hakkını yasalardan silemese bile, hastanelerde kürtaj uygulamasını fiilen zorlaştırdı ve kadınları mağdur etti.

Bugün özellikle ABD’de ve başka ülkelerdeki kürtaj karşıtı yaşam hakkı savunucuları, çoğu zaman kadınların hayatından daha önemli gördükleri “yaşama olasılığı”nı fetişleştirmekte ve kadınları istenmeyen gebeliğe ve istenmeyen çocukları doğurmaya mahkum etmekte beis görmemektedirler. Kadın-doğum ve kürtaj kliniklerinden hizmet almak isteyen gebe kadınlar ve bu kadınlara hizmet veren doktorlar, inanılmaz bir psikolojik baskı ve fiziksel şiddete maruz kalabilmektedirler. Bilindiği gibi Türkiye’de kadına yönelik şiddet son yıllarda artarak devam etmektedir. Toplumsal, dinsel tabular, erkekleri kadınlara karşı çeşitli nedenlerle kışkırtmakta ve yoksullukla, eğitimsizlik ve eziklik duygusuyla, artan bir biçimde, erkekler, kadın bedenlerini hizaya sokma bahanesiyle kadın bedenlerine saldırmakta, hatta yok etmektedirler. Kadınlar, bedenlerinin asli görevleri olan doğurganlık–tabii ki toplumsal, dinsel tabulara uygun olarak evlilik içinde yaşanan cinsellik sonucu oluşan gebelikler sonucunda namusuyla doğurmak- işlevini gerçekleştirmediğinde, bedenlerinin saldırı hedefi olarak gösterilmesi, Türkiye’de yaşanan kadınlara yönelik şiddeti artıracak ve gerek erkekler, gerek aile üyeleri, gerekse hemcinsler için yeni kurbanlar üretilmiş olacaktır. Kürtaj hakkının, gebe kadınlar ve eşlerine kürtaj kararı öncesinde yapılacak psikolojik baskı yöntemleriyle engellenmesi, istenmeyen gebelikleri sonlandırma kararı alan kadınların “günahkar” olarak tanımlanması ve toplumsal şiddetin farklı formları için hedef gösterilmesi Anayasa’nın 10. Maddesinin

² Uçan Süpürge Haber Merkezi, 14 Haziran 2012.

deki hükme³, Türkiye'nin taraf olduğu kadının insan haklarını savunan uluslararası sözleşmelere⁴ aykırıdır.

Son olarak şu uyarıyla bitirmek istiyorum;

Pekin Eylem Platformu Belgesi'nde belirlenen aşağıdaki kritik alanlar (KSSGM, 2003:181), kadınlarla ilgili yasal düzenlemelerde mutlaka dikkate alınmalıdır:

Kadınlar üzerindeki devamlı ve artan yoksulluk yükü,

Eğitim ve öğretimdeki eşitsizlikler ve yetersizlikler, bunlara ulaşmadaki eşitsizlik,

Sağlık ve bağlantılı hizmetlerdeki eşitsizlikler ve yetersizlikler, bunlara ulaşmadaki eşitsizlik,

Kadına yönelik şiddet .

Kaynakça

- Durudoğan, H.; Gökşen, F.; Oder, B. E.; Yüksek, D. (der.) (2010) *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları-Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, İstanbul: Koç Üniversitesi yay.
- French, Marilyn (1993) *Kadınlara Karşı Savaş*, İstanbul: Metis yay.
- Kaylı, Derya Şaşman (2010) *Özgürleşme ve Kadın Bedeni*, İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- KSSGM (2003) *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi*; Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, Ankara: KSSGM yayını.
- Michel, A. (1979) *Feminizm*, İstanbul: Kadın Çevresi yay.
- Milllett, K. (1973) *Cinsel Politika*, İstanbul: Payel yay.
- Oder, B.E. (2010) "Anayasada Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası", içinde *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları- Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar* (der.) Durudoğan, vd. ss.207-238.
- Tekeli, Ş. (1998) "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- TNSA (2003) *Türkiye'de Nüfus ve Sağlık Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü.
- TNSA (2008) *Türkiye'de Nüfus ve Sağlık Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü.

³ 2004 Anayasa değişiklikleri ile Anayasa'nın 10. Maddesine eklenen hükümle, devlete kadın-erkek hak eşitliğinin hayata geçirilmesi konusunda olumlu edim yükümlülüğü getirilmiştir.

⁴ Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında yer alan cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi ve kadınların güçlendirilmesi ilkeleri ile Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) 5. Maddesi doğrultusunda "sosyal ve kültürel kalkınma", planlamaya kadının toplumsal ilerlemesini katacak şekilde yorumlanmalı ve cinsiyetçi kalıplarla mücadele eden sosyal politikalar hayata geçirilmelidir (Oder, 2010:211)

FRANSA'YA EVLİLİK YOLUYLA GÖÇ EDEN KADINLAR: “İTHAL GELİNLER YABANCI MI? GÖÇMEN Mİ? YURTTAŞ MI?”

Çağlayan KOVANLIKAYA

Giriş

1960'lı yılların sonlarıyla başlayan 1980'li yıllara kadar süren Türkiye'den Fransa'ya dış göç olgusu, öncelikle ekonomik temelli, “yatırım” amaçlı ve ülkeye geri dönme düşüncesiyle yapılmıştı. İşçi olarak Fransa'ya gelen Türkiye kökenli erkek nüfus, ilerleyen yıllarda eşleri ve çocuklarını göçü kabul eden ülkeye “aile birleşimi” (regroupement familial) yasasıyla getirmişlerdir¹. Göçmenler üzerine yapılan göç araştırmalarında, erkek merkezli, emek odaklı bir göç sorunsalı ele alınmıştır. Ancak evlilik bağıyla Fransa'ya gelen kadın göçmen nüfusunun ülkedeki var oluş, yaşayış ve uyumları da erkekler kadar önemli olmaktadır. Dış göç sonrası kadınların kendi kimliklerini algılayışları, yeniden kurgulamaları ve geline ülke ile olan ilişkileri de göç çalışmalarının bir sorunsalı olmalıdır. Kadın göçmenlerin geliş serüvenleri erkeklerden farklı olarak, bir anlamda evlilik bağından dolayı, **zorunlu göç** olarak da algılanabilir². Eşlerini, babalarını ya da erkek akrabalarını ekonomik nedenlerle farklı ülkelere göndermiş kadınlar da artık dış göçün bir öznesi haline gelmektedir. Dış göç sonrası kadınlar, kadın olmaktan kaynaklı erkek egemen toplumun rol paylaşımına “rıza” göstermenin dışında, yabancı bir ülkede “öteki” olma durumuyla da karşılaşmaktadır. Böylece

¹ Aile Birleşimi (regroupement familial) yasası, 1976 yılından itibaren yabancı ülkeden Fransa'ya gelen aile üyelerine oturma ve giriş izni tanınmasından sonra, 1994 yılında yeniden yapılandırılmıştır. Yasa, Fransa'ya kanuni olarak yerleşmiş yabancı uyruklu kişiye yakın aile üleriyle (eşi ve 18 yaşından küçük çocukları) ülke topraklarında normal bir aile yaşamı geçirmesini sağlayan bir uygulamadır. (Service Public-fr)

² Zorunlu göç ya da zorlama göç için; Peterson'a göre “...sosyal bir zor kullanma ve zorlama sonucunda bireylerin ya da toplumların ellerindeki karar mekanizmasını kullanma şansına sahip olmamaları ya da ellerinde bulundurdıkları karar mekanizmasını kullanamamalarıdır”, bkz. Savaş Çağlayan (Güz 2006), “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen ilişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 17.

göçmen kadınların, toplumsal cinsiyete dayalı ikincilliği dışında, göçmen olmaktan dolayı da var olma ve uyum mücadelesi vermeleri gerekmektedir.

Çalışmamızın amacı, dış göç yaşamış kadınların kabul edilen ülkeye uyum süreçlerini irdelemektir. Göç eden kadın nüfusunu geldikleri dönemlere göre nitelendirmek gerekmektedir. İlk işgücü göçü yaşayan erkeklerin yanına aile birleşimi ile gelen ilk kuşak kadın göçmenlerle, çocuklarıyla evlendirilerek göç ettirilen gelin göçmen kadınların uyumları farklı olmaktadır. Genellikle kendileri de uyum sorunu yaşamış ilk kuşak göçmen kadınları, ilgili yasayla göç eden erkekleri izlemek zorunda bırakılmışken, Fransa'da büyüyen ikinci kuşak erkek çocuklarına, kendi köken yerleşim yerlerinden evlendirerek, "ithal gelinler" getirmektedirler³. Böylece Türkiye'de doğduğu yerden hiç ayrılmamış birçok genç kadın "ithal gelin" olarak bilmedikleri, tanımadıkları başka bir ülkeye getirilmektedirler. Evlenerek göç eden kadınların gelinen ülkede kendilerini algılayışları, konumlandırışları ve uyumları ilk kuşak kadınlardan farklı mı olmaktadır? Göç eden ya da ettirilen kadınların uyum süreçleri göç araştırmalarında tartışılan bütünleşme/entegrasyon (intégration) kavramı bağlamında bu çalışmada irdelenecektir.

Bu çalışmada, birinci kuşak ailelerin oğullarıyla evlendirilip Fransa'ya gelen "ithal gelinler"ın gelinen ülkeyi algılayışları, yaşam biçimleri, beklentileri, alışkanlıkları üzerinden Fransa ile bütünleşmenin (intégration) olabilirliği araştırılmaktadır. Alan araştırmasına dayanan bu çalışmada, Fransa'da Türk göçmenlerin çoğunluğunun yaşadığı Alsace bölgesi Strasbourg şehrinde farklı bölgelerden, farklı etnik gruplara ve inançlara sahip "ithal gelinler"le yapılan derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmaktadır⁴. Görüşme yapılan gelinlerin Fransa ile kurduğu ilişkide kendini "Yabancı mı? Göçmen mi? Yurttaş mı?" olarak algılayıp algılamadıkları araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, gelinlerin kendi ifadelerinde de vurguladıkları gibi, Fransa ve evliliklerinde "Ne umdular? Ne buldular?"

Araştırmanın evrenini, Fransa'nın kuzeyinde bulunan Alsace bölgesi oluşturmaktadır. Bu bölge 60'ların sonu 70'lerin başlarında Türk işçi göçüyle karşılaşmıştır. Bunların bir kısmı Almanya'dan gelmiş ama 1970'lerde Alsace bölgesinde bulunan 2000'den az göçmenin 4/3 lük oranı direk buraya göç

³ "İthal Gelin (belle-fille)" kavramı göç araştırmalarında göç edilen ülkeden göç kabul eden ülkede yaşayan erkeklerle evlendirilerek getirilen kadınlar için yapılan bir tanımlamadır.

⁴ İthal gelinler ile görüşmeler 2009 yılında Strasbourg şehrinde kendilerinin belirlediği mekânlarda yapılmıştır.

etmişlerdir. Yoğun olarak bu bölgeye 1973 yılında göç edilmiştir⁵. 1974 yılında “aile birleşimi” yasasıyla Türkiye’de kalan aileler ve çocukları Fransa’ya gelmiştir. Bu bölgede göçmenler yoğun olarak Strasbourg, Colmar, Mulhouse gibi şehirlerde bulunmaktadır⁶. Türk göçmenlerin çoğunluğunu da bu üç şehirde görebiliriz. Türk göçmenlerin buraya gelme nedenleri;

- hemşerilik örüntüleriyle birlikte oturma, iş bulma kolaylıkları,
- aidiyet duygusuyla benzer yaşam pratiklerini paylaşacağı yerleri tercih etmeleri olarak görülebilir. Genellikle aynı şehir, banliyö, yöreyi seçtiklerini söyleyebiliriz.

Bu şehirlerden Strasbourg yerleşim yerini araştırmamızda örneklem olarak seçme nedenimiz, Türkiye kökenli göçmen ailelerin yoğun bir biçimde burada yerleşmiş olmalarıdır. 2005 yılında, bu bölgede yaklaşık 35 000 Türk göçmen bulunmaktadır⁷. Bu nedenle Strasbourg şehrinde yaşayan Türk göçmen aileleri ve gelinleri örneklemimizi oluşturmaktadır. Buraya göç eden Türk göçmenlerin temel özelliği kırsal bölgelerden gelmeleridir.

Araştırmamızda 29 “ithal gelin” ve 6 tane bir zamanlar kendileri de ithal gelin olarak gelmiş ve ithal gelin olmuş kadınla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan kadınlardan 30’u kırsal bölgelerden, 5 tanesi şehirden gelmiştir. İthal gelinlerin eğitim durumları; 1 üniversite, 13 lise, 6 ortaokul, 7 ilkokul, 1 okuma-yazma, 1 okuma-yazma yok. Kayınvalidelerin eğitim durumları; 1 tanesi ortaokul, 2’si ilkokul, 1’inin okuma-yazması var, 2’si okuma yazması yok. İthal gelinlerin 16 tanesi boşanmış, 13 tanesi evlidir. Kayınvalidelerden 1 tanesi dışında hepsi evlidir. İthal gelinler ya akraba evliliği, ya aynı köyden ya da aynı yerleşim yerinden genellikle görücü usulüyle evlilik yapmışlardır. Türkiye’den yapılan gelin getirmenin arkasında “mikro odaklı” yani aynı yerleşim biriminden ya da aynı kültürel alışkanlıklara sahip yerlerden, akrabalar ya da komşular aracılığıyla evlilik yapma düşüncesi yatmaktadır. Bunun arkasında Fransa’da sürdürdükleri mikro alışkanlıkların devamlılığını sağlayacak mekanizmaları oluşturma, sürdürme ve aktarma isteği bulunmaktadır. Görüştüğüm kadınların içinde akraba evliliği (15 kadın) yapanların yanı sıra, aynı köyden, ya da yöreden evlilikler yaptıkları görülmektedir

⁵ Hommes & Migrations, no:1273.

⁶ 40 Ans de Présence Turque en Alsace, ed. S. Akgönül, M. Koç, M. Maffessoli, S. De Tapia, Néothèque, Strasbourg, 2009, s. 42.

⁷ INSEE, 2005.

Gelinlerin yurtdışında biriyle evlenmelerinin/evlendirilmelerinin arkasında Batı Avrupa ülkelerinin yaşam koşullarının, olanaklarının köken ülkeye göre daha yüksek olması gösterilmektedir. Gelinlere göre, bulundukları yerleşim yerlerinden yurt dışı göçü yaşamış göçmen (Almanca) nüfusun ülkeye izin için geldiklerinde yaşam olanaklarını yüksek gösterdikleri için, yurt dışına evlilik yapmak "özendirici" bir özellik taşımaktadır. Gelinler ve aileleri için yurt dışına evlilik yolu ile gelmek "sosyal sınıf değiştirmek" anlamına gelmektedir.

Araştırmada yapılan görüşmelerin problematik ile ilgili diğer bulguları, Fransa'daki "bütünleşme (intégration)" kavramı tartışmalarına, "yabancı, göçmen, yurttaş" tanımlamalarına kısaca bakarken değerlendirilecektir.

Bütünleşme Kavramı Tartışmaları ve İthal Gelinler

Göç olgusu bir yandan göç edeni kendini var etmesi konusunda zorlarken, diğer yandan göç edilen ülkeye uyum problemiyle de karşı karşıya bırakmaktadır. Hem göç edenler, hem göçü kabul eden ülke için uyum, başka bir deyişle bütünleşme tartışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. "Bütünleşme mi, asimilasyon mu?" kavramları yabancılar, göçmenler ve onların varoluşları hakkında tartışmalarda sık sık kullanılan kavramlardır.

Fransa'daki göç çalışmalarında asimilasyon kavramı, göçmenlerin kabul eden ülkeye uyumlarında kullanılan bir kavram olmaktan çıkarılmıştır⁸. Asimilasyon kavramı, belli bir dönem Fransa göçmen politikasına egemen bir düşünceyi tanımlarken, Anglosakson göç/göçmen tartışmalarında, daha çok ABD'de kullanılan bir kavram olarak görülmektedir⁹. Fransa'daki tartışmalarda görülmektedir ki -Durkheim'dan beri- "bütünleşme" kavramı daha temel bir sorunsal olarak görülmektedir¹⁰.

⁸ S. Beaud, G. Noirel, (1991) ""Penser L'intégration" des immigrés", *Face au Racine, Analyses, hypothèses, perspectives*, La Decouverte, s.261-282.

⁹ S. Beaud, G. Noirel, a.g.m.; Cemal Yalçın, "Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye'de Batı Avrupa Ülkelerine Göç", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2002, Cilt : 26, No: 1, 45-60.

¹⁰ S. Beaud G. Noirel, Durkheim'ın yapıtlarında göçmenlerin ve dinî azınlıkların sorunlarının çağdaş toplumların değişimin dönemlerinde daha derinde olan soruna gönderme yapılmadan anlaşılamayacağını belirtmektedir. Özellikle Toplumsal İşbölümü adlı eserinin öneminin altı çizilmektedir. Durkheim, bireyin toplumsal işbölümü ile sosyalleştiğini belirtmesiyle birlikte "asimilasyon" yerine "sosyal bütünleşme" kavramının altını çizmektedir. A.g.m.

Bütünleşme kavramı hukuki, ekonomik, siyasi, sosyal yönden irdelenen bir kavramdır. Bu çalışmada Fransa'da bütünleşme kavramını hukuki ve sosyal yönleriyle tartışmak, gelinlerle yapılan görüşmelerin yönlendirmesiyle, daha anlamlı görünmektedir.

Fransa'da bütünleşme üzerine yapılan tartışmaların hukuksal boyutu mevcut iktidarın politikaları doğrultusunda belirlenmekte ve zaman zaman değişmektedir. Bu aynı zamanda Fransa'daki iktidarın göçmenlere yaklaşımıyla da ilgilidir. Batı Avrupa'da yoğun göç alan diğer ülkelerle, özellikle Türkiye kökenli dış göçünün yoğun olarak yapıldığı, Almanya'nın göçmen politikasıyla Fransa'nın politikasının farklılığının altını çizmek gerekmektedir. Fransa'da yapılan hukuksal düzenlemeler, ülkenin devlet anlayışının temel prensiplerini göz önünde bulundurarak yapılmaktadır. Fransa'da devlet anlayışının temel prensipleri "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" (liberté, égalité, fraternité) kavramlarına dayanmakta ve ülkenin kimliğini ortaya koymaktadır¹¹. Bu anlayış aynı zamanda ülke cumhuriyetinin temel dayanağı olmaktadır. Bu nedenle Fransız bütünleşme modeli cumhuriyetçilik anlayışına dayanmaktadır. 1958 Anayasa'sının birinci maddesinde yer alan "bölünmez cumhuriyet" ilkesi bütünleşme kavramını hem bireycilik, hem evrensellik olarak algılar.

Anayasanın birinci maddesi yurttaş tanımını da sözü edilen temel prensiplere dayanan anlayış üzerinden yapmaktadır: "... "entegre" vatandaş, öncelikle bir birey, herhangi bir köken ya da kimlik topluluğundan bağımsız kendi içinde bir öznedir. Öte yandan devlet yansızdır ve evrensel olma iddiasındadır. Söz konusu entegrasyon modeli, öncelikle soyut, yani her türlü kültürel ya da toplumsal aidiyetinden sıyrılmış bireyin içinde yer alacağı kamusal alan anlayışına dayanır"¹²

1991 yılında Bütünleşme Yüksek Kurulu'nun resmi tanımına göre¹³ " "bütünleşme", asimilasyon ve dahil etme (insertion) arasında bir orta yol değildir, ama ulusal topluma farklı ve çeşitli öğelerin etkin katılımlarının uyandırılması söz konusu olduğunda, kendine özgü bir süreçtir. Bu farklılıkları inkar etme-

¹¹ Alain Touraine (2000), *Eşitlerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev: O. Kunal, YKY, İstanbul; Khédidja Bourcart, "Liberté, Egalité, Fraternité": un objectif à atteindre", *Actes du colloque*, L'ACORT, 14 Janvier 2008.

¹² Didem Danış, Füsün Üstel (2008), Giriş, *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, Der. Didem Danış, Verda İrtiş, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.7.

¹³ Bütünleşme Yüksek Kurulu (le Haut Conseil à l'Integration), 1989 yılında kurulan Başbakanlığa bağlı birim olarak kurulmuştur. Görevi yabancı kökenli ya da yabancı göçmenlerin bütünleşmesi üzerine hükümete danışmalık hizmeti vermek ve raporlar hazırlamaktır.

den ve aynı zamanda onları yüceltmeden dikkate de almak gerekmektedir. Bir bütünleşme politikası, benzerliklere ve amaç birliklere odaklanmalıdır ve toplumumuzdaki etnik ve kültürel grupların arasındaki dayanışmayı, hukuki eşitliğin çerçevesinde sağlamalıdır. Aynı zamanda bu toplumun kurallarını benimsemiş ve dolayısı ile kurucu unsuru olmuş olan her bireye, etnik kökeni ayırt etmeden, burada yaşayabilmesini sağlamalıdır.”¹⁴

Fransa'da bütünleşme tartışmaları, Durkheim'ın eğitim politikalarının kültürel aktarım, etkileşim için öneminin altını çizdiğinden beri, eğitim politikaları, okullaşma politikaları göçmenlerin uyum süreçlerinde devlet politikası haline gelmiştir. S. Beaud ve G. Noirel için “Durkheimcı teori, asimilasyonun kilit noktasını ikinci kuşağa doğru kaydırmayı amaçlar.” çünkü Durkheim'a göre “...kuşaklar boyunca yaratılan mirastan kurtulmak, eskinin yerine yepyeni bir insan koymak için bir kuşak yetmez”¹⁵. Bu nedenle Fransa'daki göçmenlere ilişkin sorunların çözümünde ikinci kuşağın kendini konumlandırışı önemli olmaktadır. S. Beaud G. Noirel'e göre, “göç edilen ülkede sosyalleşen tüm çocuklar, söz konusu ülkenin ulusal kültürünü, bu ülkeye özgü farklılıkları yeniden üreten koşullar ile (sosyal ortam, yaşadıkları bölge vb.), özümsemektedirler”¹⁶. Fransa'da doğup büyüyen Türkiyeli çocukların hem anadilini kullandıkları, hem de öğrendikleri dilde kendilerini ifade ettikleri görülmektedir. Bu durumdan ailelerin de, özellikle çocuklarıyla daha fazla iletişim halinde olan annelerin etkilendiklerini belirtebiliriz. Diller arası etkileşim kelimelerin tercümeleriyle oluşturulan başka bir terminolojiyi de beraberinde getirmektedir. Birkaç örnek verirsek; Türkçe kullanımında bir araca binmek olan fiil-*Otobüs/tren/taksi almak* (“prendre l'otobus/le train/le taxi” fiilinin Türkçe çevirisi) olarak; Bürokratik işlemler – *kağıt kürek işleri* ... olarak söylenmektedir.

Fransa'daki tartışmalarda bütünleşme göç kabul eden ülkenin “kültürüne uyma, kültürünü benimseme, kültürel etkileşim (acculturation)” kavramıyla da, özellikle Dominique Schnapper'in yazdıklarında, tartışılmaktadır. Schnapper'e göre kültürel etkileşim yansız ve göçmenler ve göçü kabul eden ülke için, iki tarafın karşılıklı yeniden yorumlama süreçlerini gösteren bir kavramdır. Kültürel etkileşim sürecinde, “göçmen nüfusları yerleştikleri toplum tarafından açıkça veya üstü kapalı olarak verili olan alışkanlıkları ve tutumları,

¹⁴ Aktaran Marie-Claude Blanc-Chaléard (2001), *Histoire de l'immigration*, La Decouverte, Paris, s.93.

¹⁵ S. Beaud G. Noirel, a.g.m., s. 174.

¹⁶ S. Beaud G. Noirel, a.g.m., s. 177.

ister kısmen, isterse reddederek de olsa, içselleştirmektedir.”¹⁷. Kültürel etkileşim kavramı tek yanlı bir süreç değil, her iki kültürü yeniden yorumlama süreçlerini kapsamaktadır.

Kırsal kesimden gelen gelinlerin şehir ya da metropol deneyimleri olmadığı için şehir yaşamına alışmaları, hele dillerini kültürlerini bilmedikleri yeni yerlere alışmaları zor olmaktadır. Ancak eğitim durumları lise ve üstü olup, şehir yaşantısını Türkiye’de yaşamış olanların uyumları daha iyi olmaktadır. Kırsal kesimden gelen bir katılımcı “*Burasını Türkiye gibi köy sanıyordum. Hiç öyle değildi geldiğim yer. Beton, kalabalık bir yer. Hüsrân. Dışarı çıkıyorsun, mesela kişiler değişik, konuşmalar değişik, bir şey anlamıyorsun konuşmalardan hiçbir şey anlamıyorsun, dilin var ama dilsiz gibisin. Giyim tarzlarını garipsedim. Bizim Türkiye gibi nerde?*” derken, Türkiye’de metropol yaşantı içinde kültürel etkileşimde olan başka bir katılımcı “*Kendimi çok fazla yabancı gibi görmüyorum. İstanbul’da yaşadığım için adapte olma konusunda zorlanmadım. Orada İstanbul’un Anadolu yakasında oturuyordum şimdi Avrupa yakasına geçmiş gibi oldum.*” demektedir. Bir başkası “*Buraya ayak uydurmak için, onlara uymak için arkadaşlık kurmam. Sadece burayı tanımak amaçla, onların görüşlerini tanımak amaçlı, onlardan bir şeyler öğrenmek, kültürü tanıyayım diye Fransızlarla arkadaşlık ederim. Fransız olmak için değil. Ben Türk’üm. Asla dönemem. Fransız olamam.*” demektedir. Kültürel etkileşime yaklaşımları eğitim durumları ve göç edilen yerleşim yerine göre farklılık göstermektedir. Ancak kırsal kesimden gelinler kendileri için bu etkileşimi öngörmeseler bile, çocuklarının okullara gitmeleri, farklı kültürlerden (okullarda Fransızlar dışında başka milletten göçmenler/Magreben vs. de bulunmakta) arkadaşlarının olması, aile dışında sosyal çevrelerinin olması gibi öğelerin kültürel etkileşimde etkili olacağını düşünmektedirler.

Bütünleşme kavramının hukuki yani yurttaş bağlamında boyutu, bireyi özne olarak görürken, sosyal açıdan ise göçmenlerin kabul edilme dönemlerine göre farklılık göstermektedir. 1970’li yıllar, devleti lojman politikasını geliştirmeye ve göçmen çocuklara özel önlemler almaya- ki bunlar uyum sağlayan ve yabancı dil zorluklarını çözmeye yönelik sınıflar oluşturma- yöneltmiştir. 1973 yılında eğitim alanında ulus kimliğini korumaya yönelik ve Avrupalı kültürü mantığı içinde daha milliyetçi bir çaba görülmektedir, ama bu bütünleşme mantığı içinde değildir. 1981 yılından itibaren bütünleşme

¹⁷ Dominique Schnapper (1991), *La France de l’intégration-Sociologie de la Nation en 1990*, Gallimard, s.95.

politikası etnik ve kültürel bütün görüşleri kapsamakta ve herkes için önlemler alınmaktadır (işsizlik yardımı, dahil etne politikaları). 1990 yılından itibaren, bütünleşme görevi merkeze konarak, bir göçmenler bakanlığı oluşmuş ve göçmenler de sosyal haklardan yararlandırılmaya başlanmıştır¹⁸. Bütünleşme kavramının sosyal politikalara ilişkin en önemli ögesi kültürel alışverişi sağlayacak konuşulan dil probleminin çözümüne yönelik önlemler - ki bu okullaşma ve eğitim sistemi olmakta - ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için alınan önlemler olarak görülmektedir. Bütünleşmenin sosyal boyutu, ortak dil konusunda uyuşmanın sağlanması olarak düşünülebilir. Bu durum göçmen nüfus için gerekli görülmektedir.

Fransa'ya gelen ithal gelinlerden Türkiye'de üniversite ve lise eğitimini almış olanlar öncelikle dil kurslarına giderek Fransızca öğrenmişler, kırsal kesimden gelen diğer gelinler ise boşandıktan sonra ancak bu olanağa sahip olmuşlardır. Fransızca öğrendikten sonra hemen hepsi çalışmaya başlamışlardır. Kamusal alanın içinde yer almaya başladıktan sonra toplumsal cinsiyete dayalı ikincilliklerinden kurtulmaya başlayarak var olma mücadelelerini vermişlerdir. Bir katılımcı *"boşandıktan sonra ne yapacağım şimdi ben, çocuklarım için ayakta durmak zorundayım, dedim ve sosyal haklarımı almaya başladım. Şimdi hem devletten yardım alıyorum, hem de çalışıyorum. İşte şimdi hayattayım"* diye ifade etmektedir. Bunun yanı sıra göçmenler arasında var olan dayanışma mekanizmaları ve sivil örgütlenmelerin kendilerine yardım ettiklerini belirtmişlerdir.

Yabancı mı? Göçmen mi? Yurttaş mı?

Bütünleşme kavramı tartışmalarında "yabancı (étranger/e)", "göçmen(migrant/e)", "yurttaş(citoyen/neté)", "uyrukluk" (nationalité) kavramları da içerikleri doldurulması gereken kavramlardır. Bütünleşme kavramı kapsamında, *Yabancı* ve *göçmen* kavramlarının hukuksal anlamları şu şekilde ifade edilmektedir: "Yabancı" olma durumu, yurttaşlık üzerine yapılan yasalara göre Fransa'da olup yurttaş olmayan herkesi kapsamaktadır. "Göçmen" hem yurttaşlık hem de doğum yeri üzerinden tanımlanmaktadır.

1991'de Bütünleşme Yüksek Konseyi'nin tarafından yapılan tanımlamalara göre, *"göçmen*, başka bir ülkede yabancı olarak (Fransa dışında) doğan ve Fransa'da ikamet eden kişileri kapsamaktadır. Bu tanım yabancı ülkede Fran-

¹⁸ A.g.e. s.93-94.

sız yurttaşı (Fransız kökenli) olarak doğmuş ve Fransa'da ikamet edenler için geçerli değildir. Tersine bazı göçmenler Fransız yurttaşlığına geçmiş, bazıları yabancı olarak kalmıştır. *Göçmen* ve *yabancı* nüfusları karıştırılmamalıdır: bir göçmenin kesinlikle yabancı olması gerekmez, buna karşılık bazı yabancılar (özellikle küçük çocuklar) Fransa'da doğmuştur. Göçmen niteliği sürekli: bir birey Fransız yurttaşı olsa bile göçmen nüfusuna ait olmaya devam eder. Bir göçmenin coğrafi kökenini tanımlayan doğduğu ülkedir ve bu doğumdan dolayı uyruklu (nationalité) demek değildir¹⁹. Göçmenler yabancı ülkede doğan yurttaşlar da, Fransız yurttaşları da olabilirler²⁰. “Yabancı bir ülkede yabancı olarak doğmak değişmez bir özellik olduğu için göçmen kişi zaman içinde Fransız yurttaşlığına geçse bile *hukuki tanım* açısından göçmen olarak kalmaya devam etmektedir. Ancak göçmenin Fransa topraklarında doğan çocukları yurttaşlık durumuna göre, eğer Fransız yurttaşlığına geçtilerse Fransız, eski yurttaşlıklarını koruyorlarsa “yabancı” statüsündedirler²¹. Fransa bu maddelerle göçmenlerine *çifte yurttaşlık* hakkını da tanımaktadır. Bu tanımlamalar göçmen ve yabancı kavramlarının resmi tanımlarıdır ve gerek istatistiksel verilerin analizinde gerekse ülkede ikamet eden bireylerin yasal haklarının farklılıklarını belirleyen ölçütlerde kullanılmaktadır.

Genel olarak, yurttaşlık konusunda iki farklı yaklaşım, ilke var: Jus soli **toprak esaslı yurttaşlık** ve Jus sanguis **kan bağı esaslı yurttaşlık**.

Yoğun göç alan Almanya ve başka Avrupa ülkeleri kana bağı (jus sanguis) yurttaşlık ilkesini benimserken, Fransız Yurttaşlık Yasası'nda toprak esaslı (Jus soli)- yurttaşlık ilkesine uygun olarak hareket etmektedir. Yasada göçmenlerin durumlarını bu ilkeye uygun somutlaştıran iki madde bulunmaktadır:

“Madde 23: üçüncü kuşak göçmenlere doğuştan yurttaş hakkı atfeder.

Madde 44: bir yıl öncesinde Fransız yurttaşlığı dışında başka bir yurttaşlığı seçmedikleri ve belirli bir suç işlemedikleri takdirde, Fransa'da doğan ve 13 yaşından beri Fransa'da ikamet eden 18 yaşına gelmiş ikinci kuşak göçmenlere yurttaşlık hakkı tanınmaktadır²². Görüşme yaptığımız gelinlerin çocukları ya babalarının Fransız yurttaşı olmasından dolayı yurttaşlığı elde et-

¹⁹ INSEE (Fransız Ulusal İstatistik Kurumu), *Definitions et Méthodes*, 2005..

²⁰ Philippe Bernard (2002), *Immigration: Le Défi Mondial*, Gallimard, 2002 s.127.

²¹ A.g.e, s. 9-10.

²² Ayhan Kaya, “Fransa-Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi”, *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, Der. Didem Danuş, Verda İrtiş, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.40.

mişlerdir, ya da ilgili yasanın bu maddesine göre çocuklarına yurttaşlık almayı düşünmektedirler. Bu aynı zamanda gelinlerin kendilerinin de, çocuklarının yurttaş oldukları için Fransa'da ikamet edeceklerini düşündüklerinden, yurttaşlık başvuruları yapmalarına neden olmaktadır.

Touraine, Fransa'da temelini "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" üçlemesinden biri olan kardeşlik ilkesini "... yurttaşlığın somut anlatımı" olarak nitelemektedir. Touraine'e göre yurttaşlık ve temsil arasındaki bağdaşım, cumhuriyetin temelini oluşturacak, toplumsal bütünleşmeyi sağlayacaktır²³.

Schnapper ise, yurttaşlığın verili, ebedi, değişmez bir özü olmadığını ama tarihsel bir oluşum olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı yurttaşlığın her toplumda tanımının farklılaştığını ve eleştirel olduğuna işaret etmektedir. Schnapper, yasal kurallar ve kurumlar ve sosyal pratiklerin bütününde somutlaşırsa olabileceğini söylemektedir. Bu modern yurttaşlığın bir belirtisidir²⁴. Yurttaşlıkla yabancı arasındaki farkı da, demokratik bir ulusun yurttaşlarının politik haklara sahip olup yabancıların ise, yurttaş olmadıklarından politik haklardan yoksun olarak sivil, ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmalarında görmektedir²⁵. Siyasal haklara sahip olmak yurttaş/göçmen/yabancı tartışmasındaki önemli ayrımı ortaya koymaktadır.

Fransa'da yurttaş olabilmek siyasal hakka sahip olmayı sağlamakta, böylece köken olarak (anne-baba Fransız olan) yurttaş olanla aynı yasal haklara sahip olmak anlamına gelmektedir. Ancak son yıllarda Fransa, ülkede ikamet eden göçmenlere yurttaşlık hakkı verilmesi konusunda, ölçütlerini değiştirmektedir. Bu durum bütünleşme kavramı tartışmalarında Fransa'nın temel prensiplerinden uzaklaşarak ayrımcı politikalara doğru yönelimin olduğunun göstergesidir. Kaya'nın da belirttiği gibi toprağa bağlı (Jus soli) ilkesinin milliyetçi eleştirisi, yurttaşlığı kökene bağlama eğilimi göstermektedir²⁶. Fransa 2005 yılından itibaren Sarkozy döneminden sonra Fransızca diline hakim olmayan, Fransız tarihi ve kültürü hakkında bilgisi olmayanları yurttaşlığa kabul etmemektedir. Oysaki Fransa'da bütünleşme kavramı, ayrımcılığa karşı mücadele etmek düşüncesiyle aynı anlama gelmektedir.

²³ Alain Touraine (2000), *Eşitlerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev: O. Kunal, YKY, İstanbul, s. 314-315.

²⁴ Dominique Schnapper (2000), *Qu'est-ce que la Citoyenneté?*, folio actuel, Gallimard, s.139.

²⁵ Ag.e, s. 151.

²⁶ Ayhan Kaya, a.g.m., s.41.

Gelinlerin hepsi Fransa'ya gelirken ve geldikten sonra yapılması gereken yasal düzenlemelerin eşleri ya da aile üyeleri tarafından yapıldığını belirtmektedirler. Bu nedenle yasal düzenlemeler ve süreçler hakkında bilgileri olmamaktadır. Fransızca bilmedikleri için de hangi yasal haklardan yararlandıklarını öğrenememektedirler.

Görüşülen ithal gelinlerin çoğu oturma izniyle Fransa'da ikamet ediyorlar. Fransız yurttaşlığına başvuru yapmış olanlardan bir kısmı hak kazanmışken, çoğu Fransızca dilini bilmedikleri için bu hakkı elde edemediklerini söylemişlerdir. Yurttaşlık hakkını alanlar eşlerinin yurttaş olmasından dolayı elde etmişlerdir. Siyasal haklardan, bunun içinde oy kullanma alışkanlığı sayılabilir, yararlanmayı düşünerek yurttaşlık hakkına sahip olmayı düşünmektedirler. Hemen hepsi çifte yurttaşlık hakkından yararlanmayı düşünmektedirler. Fransız yurttaş kimliğiyle bütünleşmek yerine köken yurttaş kimliklerini korumak istemektedirler. Yurttaşlık algıları hukuki ve sosyal anlamda haklardan yararlanma olarak görülmektedir. Fransız yurttaş olma, yasal ve sosyal haklardan yararlanma, bir açıdan da pragmatik düşüncelerle önem kazanmaktadır.

Gelinlerin Fransa'da kalmalarının en önemli nedenlerinden biri çocuklarının olmasıdır. Çocukların çoğu Fransız yurttaş olduğu için, devlet yurttaşlarının ülke dışına çıkmalarına, yaşamalarına izin vermemektedir. Diğer bir neden ise gelin geldikleri evde eşi ve ailesinin onlara yaptıkları baskı ve söyledikleri sözler. Bu nedenle birçoğu yurttaşlığa ya başvurmuş ve almış ya da başvurmayı düşünmektedir. Ayhan Kaya'nın tartıştığı yurttaşlık tanımlamalarında, etnik, dinsel ve cinsiyet kimlik düzeyinde tanımlanan azınlık grupların uyumunu sağlayan, İris Young'ın "imtiyazlı yurttaşlık" kavramına uyan tavır içerisinde olduklarını da söyleyebiliriz²⁷.

Gelinlerin çoğu oturma izniyle ikamet ettiklerinden dolayı, her zaman sınırdışı edilme korkusunu taşımaktadırlar. Bu durum bugüne kadar Fransa'da oluşturdukları birey olma, var oluş mücadelelerini tehdit etmektedir. Oysaki onların varoluş mücadelelerine en önemli destek, sosyal refah devleti anlayışının gereği olan sosyal haklar (lojman, çocuk yardımı, iş bulma olanakları, sağlık vb.) olarak görülmektedir. Göçmen olarak da sahip oldukları bu hakları geçici olanaklar değil, mücadelelerinin devamı için zorunlu görmektedirler. Bir yandan kendi çabaları (çeşitli işlerde çalışarak) bir yandan da çocuklarıyla olan bağlarından dolayı ülkede yurttaş olarak kalmak istemektedirler. Fransa,

²⁷ T.H. Marshall & T. Bottomore (2000), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Ayhan Kaya, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 155-156.

göç ettikleri yer değil, artık yaşamlarını sürdürecekleri yer olarak görülmemektedir. Ancak yurttaş algılarında Türkiyeli olmayı benimsemektedirler: "*Memleket Türkiye, yaşam Türkiye*" anlatısında olduğu gibi...

Fransa'da "yabancı" olma, gelinlere göre hukuki anlamından daha çok sosyal ve duygusal bir anlam ifade etmektedir. Evlilik yoluyla geldikleri Fransa'nın, öncelikle doğdukları ülkeye göre buradaki yaşam koşullarını değiştireceğini düşünmektedirler. Çoğu için Fransa "*yaşamlarını kurtaracak*" ülke olarak algılanmaktadır²⁸. Ama aynı zamanda evlilik sonrası göç ettirildikleri ülke onlar için "*yarı açık cezaevi*"nde yaşamaları olarak işlev görmektedir. İthal gelinler evlilik süreci başladığında kendilerine "*ayrı bir evde oturma, Fransızca öğrenmeleri için kurslara gitme, isterse çalışabilme, sosyal yaşamın olanaklarından yararlanma (dışarıda rahatça dolaşabilme)*" sözlerinin verildiğini belirtmektedirler. Ancak evlilik sonrası yaşadıkları, geniş aile içinde yaşamak ve birer "*hizmetçi*" olarak işlev görmek olarak gerçekleşmiştir. "*Sen bu eve hizmetçi olarak geldin. Seni buraya getirdik senin Türkiye'ye dönüşün yok, diyorlardı. Ailemden telefon geldiğinde başımda bekliyorlardı, iki elin kanda olsa bile bir şey söyleyemiyorsun, çocukla tehdit ediyorlardı. Çocuğu alırız seni yollarız, diyorlardı arada çocuk olduğu zaman mecburen her şeyi yutuyorsun*" diyor bir katılımcı ve çoğunun göç sürecinde buna benzer anlatılar bulunmaktadır. Bu nedenle öncelikle aile içinde yabancılaştırıldıklarını, sonrasında Fransa'ya yabancılaştıklarını belirtmektedir. Boşanmış olan ithal gelinlerimiz başka bir yaşam sürecine girdikten sonra çalışmaya başlamışlardır. Birçoğu Fransızca'yı "*çok iyi*" konuşamadıklarından temizlik işinde çalışmaktadırlar. Çalışma yaşamına başladıktan sonra ilişki içinde oldukları Fransız yurttaşlarının onlara "*yabancı*" olarak değil, daha çok "*göçmen*" olarak davrandıklarını belirtmişlerdir.

Bir katılımcı "Fransa bana hiçbir şey ifade etmiyor. Dört duvar arasında yarı açık cezaevi. Sadece hava alıp geri geliyorsun. Örf yok, adet yok, gelecek yok, bayram yok ve ben kendimi yabancı hissediyorum. Onlar yabancı gibi davranmıyor, rasistleri dışında. O da binde bir"²⁹ diyerek bir yandan gelin olarak geldiği ülkeyi tanımlamakta, bir yandan da yabancı olmanın

²⁸ Tırnak içinde italik olarak gösterilenler ithal gelinlerin görüşmelerdeki kendi ifadelerinde hemen hepsinin söyledikleri ve birleştikleri ortak düşüncelerini anlatmaktadır.

²⁹ Görüşmeler sırasında konuşmalarının bazı bölümlerinde Türkçe karşılıklarını bilmedikleri için Fransızca kelimeler kullandıkları gibi, Rasist, Prefecture (valilik), facture (fatura) gibi kelimeleri de konuşma alışkanlıklarına eklemişlerdir. Bu durum dilin melezlenmesine örnek olarak da düşünülebilir.

kendince tanımını yapmaktadır. Yabancı olmak Türkiye'deki tutum ve davranış örüntülerinden uzaklaşmak olarak algılanmaktadır.

Evlilikler görücü usulüyle gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarının geneli "rıza" göstermemişlerdir. Evlilikler karşılıklı olarak aile büyüklerinin isteği ile gerçekleşmiştir. Özellikle kırsal kesimden evlilik yapan gelinler "*kendilerinin söz söyleme hakları*" olmadığını belirtmişlerdir. Bunu "*geleneksel saygı*" olarak nitelendirmektedirler. Aslında bu durum, Türkiye'deki görücü usulü evliliklerdeki rıza göstermeden yapılan evliliklerden farklı değildir ama buradaki zorluk göç sonrası ülke değiştirme ile yaşanan alışma zorluğudur. Bu alışma zorluğu kendilerini yabancı olarak hissetmelerine neden olmaktadır.

Başka bir katılımcı "*Beyin oturmuyor burada, sevmiyorum burayı, ısınmadım bir türlü. Hiç benimsemiyorum. Türkiye'ye 1 ay gidiyorum burayı unutuyorum. Evimi bile unutuyorum* (Fransa'da ikamet ettiği ev) *ama Türkiye'deki taşı toprağı nerede ne var sayarım*" diyerek benzer yabancılık tanımı yapmaktadır. Buradaki en temel gösterge kültürel davranış ve tutumların, alışkanlıkların ikamet edilen yeri tamamlayan özelliğinin yaşanmıyor oluşudur. Fransa'da ikamet ettikleri yerlerde Türkiye'de olduğu sosyo-kültürel bağların (komşuluk, akrabalık ilişkileri, mahalle kültürü vb.) kurulmayışı kadınların göçü kabul eden ülkede kendilerini yabancı hissetmelerine neden olabilmektedir. Başka bir katılımcının sözleri bunu desteklemektedir: "*oradayken komşuluk vardı, bilirdim ki kapıdan dışarı çıktığımda tanıdık bir yüz göreceğim, bura öyle mi ki, çok az...*" Türkiye'deki toplumsal ilişki ağı en çok özlenen unsur. "*Türkiye, ÖZLEM, aile, arkadaşlar kısaca geçmişim*" diyor bir katılımcı...

Bir katılımcı "*eşim ve kardeşleri aralarında çoğu zaman Fransızca konuşurlardı. O zaman ben de onların ne dediğini anlamazdım. İşte o zamanlar kendimi YABANCI gibi hissederdim*" demektedir. Diğerlerinin de katıldığı ve dile getirdikleri bu durum kamusal alanın yabancılaştırmasından daha çok özel alanda gelinlere hissettirilen yabancılaştırmayı bizlere göstermektedir.

Yabancı olmayı "dil bilmek ya da bilmemek" tanımlarıyla özdeş görmektedirler. Bu aynı zamanda uyum süreci içinde temel bir öğe olarak görülmektedir. Fransa'da sahip oldukları haklardan yararlanmak ancak "Fransızca'yı bilmek" ile bir anlam taşımaktadır. Görüştüğümüz gelinlerin çoğu gittikleri dil kurslarından sonra yasal haklarından haberdar olduklarını belirtmişlerdir.

Diğer biri "*Burada herhangi bir şekilde ayrım hissetmedim ama her zaman bir boşluk var. Dillerini öğrensem de ben yabancı olarak kalacağım.*"

İnsan ayırt etmem ama doğduğumuz toprak başka, yaşadığı yer başkadır" diyerek uyrukluk, aidiyet kavramlarını tartışmaktadır.

Göçmen kimliğiyle ülkede var olmak ithal gelinler için sorun oluşturmaktadır. Ancak "yurttaşlık" hakkını almak hem kendileri, hem çocukları için bir hedef olmaktadır. Diğer yandan aidiyet kavramı ya da uyrukluk tartışıldığı zaman "Türkiyeli olmak" ortak eğilim olmaktadır. "*Memleket*" Türkiye, *yaşam Türkiye*" diyor bir katılımcı, ve diğer katılımcılar da sözleri, davranışları ve anlatılarıyla bu ifadeyi desteklemişlerdir.

Sonuç

Çalışmada tartıştığımız kavramlar teorik içerikleriyle yurttaş haklarına ilişkin yurttaş olmaktan kaynaklı anlamları açıklamaktadır. Ancak pratik süreçler ve yaşayanların algıları da tartışmamızın diğer bir noktasını oluşturmuştur.

Göç ettikleri ülke ile ilişkilerini, uyumlarını yaşadıkları olaylar belirlemektedir. Eğer evlilikleri, onların "*hayal ettikleri gibi*" olursa, eğer evlendikleri eşleri ve aileleri onların Fransa'ya uyumunda yardımcı oluyorsa uyum sorunu yaşamamaktadırlar. Ancak, genellikle eşlerinin ailelerinin yanında, geniş aile düzeninde bir yaşam sürdürmektedirler. Gelin geldikleri evlerde aile bireylerine hizmet etmek üzere geldiklerini ve toplumsal cinsiyete dayalı rollerini devam ettirdikleri belirtmektedirler. Bu durum onların kabul eden ülkenin günlük yaşantısına katılmayı engellemektedir. Ayrıca aile büyüklerinin de onlara uyum sürecinde günlük yaşama katılımını sağlamadıkça Fransa'ya alışmayı değil, kendi içlerinde kalmayı ve Türkiye'deki yaşam pratikleri ve duygularını sürdürmeyi istemektedirler.

İthal gelinler yaşamışlıklarının üzerine, evlenerek "*gurbet ellere*" gelmek isteyen kadınlara, hepsinin tavsiyesi şu olmuştur: göç ettirildikleri ülkeye gelmeden önce ülkenin dilini öğrenmeli, bu ülkedeki haklarını bilmeli, evlenerek nereye geldiklerini iyi bilmeli. Evlilik aracılığıyla geldikleri aile üyelerinin ki özellikle aile büyüklerinin ilk göç sürecinde, 30 sene önce gelmiş aileler geldikleri zamanda, toplumsal ilişkileri ve rol modelleri nasıl algılamışlarsa herhangi bir değişiklik olmadan o algılarla kalmaktadırlar. Bundan dolayı ithal gelinlere göre Fransa'da uzun süredir ikamet eden aile üyeleriyle gelin gelenler arasında çelişkiler yaşanmaktadır. Onlara göre Türkiye'de değişim yaşanırken, göç edilen ülkedeki Türkiye algısında değişim olmamaktadır. Bu nedenle evlenerek yurt dışına göç etmeyi düşünen kadınların evlilikleri süresince yaşamları olumlu değişikliğe uğramayacaktır.

İthal gelinler bütünleşme kavramına, göç edilen ülke ile girilen ilişki bağlamında olumlu bakmaktadırlar. Ancak bu ilişki kültürel bütünleşme, başka bir deyişle kültürel alışkanlıklarda değişme, benimseme olarak algılanmamalıdır. Bütünleşmeyi hukuksal bağlamda haklardan Fransız yurttaşlar gibi yararlanabilme, kamusal alanda var olma olarak algılamaktadırlar. Kamusal alanın içinde yer alabilmenin yolu: göçü kabul eden ülkenin dilini bilmek. İlişkiler dil ile kurulduğu için, sahip oldukları haklardan gereği kadar yararlanmanın yolu dil bilmek. Ama hemen hemen hepsi köken tutum ve davranışlarından uzaklaşmayı düşünmemektedir. Bu direnç noktalarına rağmen ege-men dili bildikten sonra bütünleştiklerini, yaşamlarında değişikliklerin olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’de evlilik yapmış olsalar, bugün mücadelesini verdikleri var oluşlarının gerçekleşmeyeceğinin de farkında olduklarının altını çizmektedirler. Bu farkındalık durumunu toplumsal cinsiyet bağlamında irdlediğimizde; ithal gelinlerin göç ettirildikleri ülkede toplumsal cinsiyete dayalı rollerini değiştirmek için verdikleri mücadele varoluş mücadelesi olmaktadır. Bu mücadeleye Fransa’nın kamusal alanının kadınlara sağlamış olduğu yasal, sosyal haklarının etkisinin olduğunun da altını çizmek gerekir ki ithal gelinler görüşmelerde bunun altını çizmektedirler.

İthal gelinler, bireysel özgürleşmelerini Fransa’ya gelerek yeni yaşam kurmalarındaki mücadelelerine bağladıkları, ülkenin mücadelelerine sağladığı avantajları dile getirdikleri halde, aidiyet bağlamında yurttaşlık algılarını bir katılımcının anlatısı özetlemektedir: “*Fransa siyah (yalnızlık) renk, Türkiye ise gökkuşağı gibi, sarı, mavi, pembe -ülkemde benim bakkalım, manavım, kasabım- (aidiyet), ben ise kendimi gri hissediyorum.-ne oralı ne buralı- (yabancı)*”

Kaynakça

- 40 Ans de Présence Turque en Alsace, ed. S. Akgönül, M. Koç, M. Maffessoli, S. De Tapia, Néothèque, Strasbourg, 2009.
- Beaud, S.; Noirel, G., (1991) ““Penser L’intégration” des immigrés”, *Face au Racine, Analyses, hypothèses, perspectives*, La Decouverte
- Bernard, Philippe (2002), *Immigration: Le Défi Mondial*, Gallimard.
- Blanc-Chaléard, Marie-Claude (2001), *Histoire de l’immigration*, La Decouverte, Paris
- Bourcart, Khéidja, ““Liberté, Egalité, Fraternité”: un objectif a atteindre”, *Actes du colloque, L’ACORT, 14 Janvier 2008*
- Çağlayan, Savaş (Güz 2006), “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen ilişkisi”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 17.

Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri, Der. Didem Danış, Verda İrtiş, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2008.

Hommes & Migrations, no:1273

Kaya, Ayhan (2008), "Fransa –Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi", içinde *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, Der. Didem Danış, Verda İrtiş, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Marshall, T.H.&T. Bottomore (2000), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Ayhan Kaya, Gündoğan Yayınları, Ankara

INSEE (Fransız Ulusal İstatistik Kurumu), 2005.

Schnapper, Dominique (1991), *La France de l'intégration-Sociologie de la Nation en 1990*, Gallimard

----- (2000), *Qu'est-ce que la Citoyenneté?*, folio actuel, Gallimard

Touraine, Alain (2000), *Eşitlerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev: O. Kunal, YKY, İstanbul,

Yalçın, Cemal, "Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye'de Batı Avrupa Ülkelerine Göç", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2002, Cilt: 26, No: 1.

2003-2013 YILLARI ARASINDA DERS KİTAPLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET*

Firdevs GÜMÜŞOĞLU

Giriş

İlköğretim ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili çalışmamın üzerinden yirmi yıla yakın bir zaman geçti.¹ Bu süre içinde konuyla ilgili olarak çok sayıda çalışma yapıldı. Bunlardan bazıları ilk çalışmayı bir yönüyle tekrar etmekle birlikte, bazıları ise konuya katkıda bulunacak bilimsel içerik ve sorumlulukla hazırlandı (Dökmen 1995; Aslan Altan 2000; Esen ve Bağlı 2002; Çubukçu ve Sivaslıgil 2007; Tezer Asan 2010; Kırbaşoğlu Kılıç ve Eyüp 2011)

Bu makaleye böylesi bir girişle başlamamın en önemli nedeni “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet” konusunun kamuoyunda, eğitim sendikalarında, akademik alanda ses getirmesi ve konuyla ilgili duyarlılığın giderek artmasına yönelik sevindirici gelişmedir. Öte yandan konuya, hükümetler düzeyindeki ilk ilginin 2000 yılında Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı ve 2009 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gösterilmesidir. Ancak geçen süre içinde konuyla ilgili kamuoyunda farkındalığın ortaya çıkması ve ilgili kurumların olumlu yaklaşımlarına karşın, ders kitaplarında toplumsal cinsiyette ilişkin sorunlar açık ve örtülü iletilerde devam etmektedir. Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizliğin yanı sıra bilim dışı, bağlamından kopuk anlatuların, bilgi yanlışlarının yoğunluğu önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Gümüsoğlu 2013).

Bilindiği gibi toplumsal cinsiyet, biyolojik yapımızın tersine kültürel olarak oluşturulur. Bebeğin cinsel organlarına bakılarak belirlenen eril ve dişi özellikler, bireyin toplumsal yaşamının bütün boyutlarını etkileyen bir dizi toplumsal kodlar ve kültürel karşılıklar içerir. Oakley’e göre toplumsal cinsiyet bir kültüre özgüdür, erkek ve kadınların ‘eril’ ve ‘dişi’ olarak toplumsal alanda sınıflandırılması anlamına gelir (Aktaran: Bhasin 2003:2; Oakley

* Bu makale, Muğla Üniversitesi’nde 2-5 Ekim 2013 tarihleri arasında gerçekleşen VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunduğum bildiri metninden hareketle yazılmıştır.

¹ Firdevs Gümüsoğlu (1995), Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

1985: 16). Toplumun kadınlık ve erkekliğe ilişkin tutumları, bireyin tüm yaşam sürecinde belirleyiciliğini korur. Toplumsal cinsiyet, Bhasin'in dikkat çektiği gibi dinamik bir kavramdır. "Ancak, insanlara atfedilen farklı rol ve özellikler yalnızca toplumsal cinsiyet bazında oluşmazlar. Toplumsal cinsiyet kimlikleri ve rolleri, bu tür farklılıklardan etkilenirler, hem de kendileri de diğer tür farklılıkların dışı vurulmasında ve deneyimlenme biçimlerinde etkin rol oynayabilirler. Kız ve erkek çocuklara, kadınlara ve erkeklere, onların kişisel tercihleri ya da yeteneklerine göre değil, toplumsal cinsiyet rollerine göre farklı görev ve sorumluluklar yüklenmektedir" (Bhasin, 2003). Öte yandan kadınların ve erkeklerin kendi aralarında da hiyerarşiyi yaratan ve güçlendiren sınıf, kast, siyasi konum, yaş, engelli olup olmadığı vb. etkenlere bağlı olarak da toplumsal cinsiyet kodları yeniden üretilir. Bu durum, henüz çocuk yaştaki bireylerin hem gelecekteki yaşamlarının niteliğini, hem de farklı cinsiyetlerin birbirleriyle ilişkilerinin boyutlarını ve içeriğini belirleyen özellikler taşır. Bu belirlenimin en başta gelen etkenler ise anne-baba, öğretmen ve diğer toplumsal çevredir. Toplumsallaşma sürecinde çocuklara yönelik hazırlanan edebi ürünler, kitle iletişim araçları, oyuncaklar, bilgisayar oyunları, giysiler vb. gibi etkili çok sayıda araç bulunmaktadır (Gümüşoğlu 2004: 317-327 ve Gümüşoğlu 2005a) Konumuz çerçevesinde ise başlıca eğitim materyallerinden ders kitaplarının çocuğun toplumsallaşma sürecinde önemli bir yeri olduğu yadsınamaz. Ders kitapları siyasal erk tarafından veya onun onayıyla hazırlanır. Dolayısıyla toplumsal alana ilişkin bilginin üretilmesini, aktarılmasını, pekiştirilmesine ve yeniden üretimine katkıda bulunur. Althusser'in dikkat çektiği gibi devletin ideolojik aygıtları (DİA) arasında dinsel, ailesel, hukuki, sendikal, haberleşme, kültürel DİA'lar arasında ise eğitimsel DİA olarak kabul ettiği "okul" ikinci sıradadır (Althusser 2003: 169). Çocuklar okul yaşına geldikleri andan itibaren zamanlarının önemli bir kısmını okulda geçirirler. Tek başın bu durum bile toplumsallaşma sürecini etkiler. Kaldı ki bu süreçte müfredat programına göre okul yaşantıları sürer. Bourdieu, "müfredat ve okul"un aktardığı kültürle, doğruluk ve nesnellik adına eşitsizliği sürdürdüğünü belirtir. Sistem bilgi iletmekle birlikte sosyal ayıklama da yaparak toplumsal eşitsizliği devam ettirir (Giddens 2000: 508). Konuya "bankacı eğitim modeli" kavramıyla yaklaşan Freire'ye göre, ezilenlerin bilinçlenmesinin önündeki en önemli engellerden biri bankacı eğitim modelidir. Bankacı eğitimde öğretmen, öğrenme sürecinin öznesidir ve öğrenciler de bilgi depolanan kaplardır (Freire 1991: 50-54). Verilen bilgiyle kolayca dolan öğrenciler, "iyi öğrenciler" olarak değerlendirilir, dolmaya

direnç gösteren öğrenciler ise “problemlı” kabul edilir. Bankacı eğitim eşitsizlikçi bir toplumsal düzen öngörür: “Gerçeklik”, insanları seyirci olarak uymaları gereken bir “şey” olarak mitleştirir, öğrencileri nesneleştirir, yaratıcılığı engeller, diyalog geliştirmeye karşı direnç oluşturur. Freire ve Macedo, okuryazarlığı, daha geniş anlamıyla da eğitimi, kültürel bir siyasa biçimi olarak kabul eder: “Bizim çözümlememizde okuma-yazma, insanları ya güçlendirecek ya da güçsüzleştirecek biçimde işlev gören bir dizi uygulamalar olarak bakıldığı ölçüde anlamlı bir yapı haline geliyor.” (Freire-Macedo 1998: 14) Görüldüğü gibi eğitim, başlıca ideolojik aygıtlardan biridir. Günümüz Türkiye’si açısından meseleye bakıldığında eğitim, sistem içinde eşitsizliklerin yaratılmasında, yeniden üretilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. Bireylerin güçlenmesini sağlamaktan uzaktır ve “Bankacı eğitim modeli”ni çağırıştırır. Söz konusu ideolojik aygıt, cinsiyetler arasında eşitsizliğin de yeniden üretilmesi ve sürdürülmesinde de önemli bir rol oynar. Oakley’in dediği gibi erkek ve kadınların ‘eril’ ve ‘dişil’ olarak toplumsal olarak sınıflandırılmasını sağlar. Beauvoir’in 1949 yılında İkinci Cins adlı eserinde dile getirdiği gibi, “Kadın olarak doğulmaz, kadın olunur” kadın olmak, biyolojik bir olgu değil toplumsallaşma ile ilgilidir (Beauvoir 1993). Aynı şekilde erkek olmak da toplumsallaşma ilgili bir olgudur ve tarihsel bir durumdur. Bu bağlamda, eğitim sisteminin önemli öğretim araçlarından olan ders kitapları kadın ve erkek kimliklerinin üretilmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle incelediğimiz döneme ait ders kitapları erkek egemen söyleme dayalı ve cinsiyet ayrımcı örneklerle doludur. Bu örnekler aracılığıyla okul çağına gelen çocuklar, “kadın” ve “erkek” olmak üzere toplumsal rollerine hazırlanır. Oysa Türkiye özellikle 1980’lerin ikinci yarısında yükselen kadın hareketiyle birlikte, yaşamın her alanında toplumsal cinsiyete duyarlı bir toplum oluşturma mücadelesine girdi. Başta yasalar olmak üzere, pek çok alanda erkek egemen değerlere karşı savaş açıldı. Yasal düzlemde pek çok değişiklik gerçekleşmesi sağlandı. Aynı zamanda uluslararası sözleşmelerde Türkiye’nin taahhüt ettiği maddelerin yaşama geçirilmesinin yolu açıldı. Ders kitaplarının ve müfredat programlarının toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı olarak yeniden yazılması da söz konusu sözleşmelerde yer alan önemli maddeler arasındaydı. Ancak konuyla ilgili atılan adımlar oldukça sınırlı olduğu açıktır.

2003-2013 Yılları Arasında Eğitim Politikası ve Toplumsal Cinsiyet

Türkiye son on yıldır tek parti iktidarı yaşıyor. Bu durum pek çok açıdan olduğu gibi, eğitim alanında da olumlu adımlar atılması için önemli fırsatlar

içermekteydi. Değişen iktidarlarla birlikte, yeniden biçimlendirilen eğitim politikalarını alışkanlık haline getirmiş bir siyasal geçmiş söz konusuydu. Genel olarak soruna bakıldığında on yıllık bir zaman diliminde tek partinin yönetimi, eğitim alanında olumlu yönde köklü değişimler yapılması ve sonuçlarının görülmesi açısından çok önemli bir fırsat olabilirdi. Ancak on yıllık sürecin sonunda özellikle müfredat programı, ders kitapları ve toplumsal cinsiyet bağlamında beklentilere yanıt verilmediği görülmektedir. Son on yılda, müfredat programıyla ilgili ilk kapsamlı değişim 2004-2005 öğretim yılında pilot okullarda gerçekleşti. 2005-2006 yılında ise bütün ilköğretim okullarında uygulanan bu program pek çok açıdan sakıncalı görüldü ve eleştiriler dile getirildi (Tan 2005: 68-77; İnal 2006: 265-268; Eğitim Sen 2005). Söz konusu yıllarda programın “toplumsal cinsiyet” konusunda duyarlı olacağının belirtilmesine karşın, öğretmenlere verilen örnek metinlerde cinsiyetçi söylemin süreceğinin işaretlerini gördüğümüzü belirtmiştik (Gümüsoğlu 2005b). Ne yazık ki bu saptamamızda yanılmadık. Ders kitaplarında cinsiyetçi söylem açık ve örtülü iletilerle devam etti. Bu durum, çocuklarda toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun değerler oluşturmaktan uzak olmakla birlikte, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ve alınan kararlara aykırılık içermektedir. Bu sözleşmelerin başında, ülkemizin 1985 yılında kabul ettiği BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW) gelir. Bu belgenin 5. maddesinin “a” bendi, toplumda kadın ve erkeklerin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamayı” taraf devletlerin önüne koydu. Sözleşmenin 10. maddesinin “c” bendi, “kadın ve erkeğin rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramların eğitimin her şeklinden ve kademesinden kaldırılmasını, ders kitaplarının ve okul programlarının gözden geçirilmesi, eğitim metotlarının bu amaca göre düzenlenmesi gereği dile getirilmiştir. Türkiye CEDAW’a imza attuktan on yıl sonra, 1995 yılında Pekin’de gerçekleşen 4. Dünya Kadın Konferansı’nda da alınan kararlara çekince dahi koymadan kabul etmiştir (Türkiye’de Kadın, KSGM, 2012: 1). Bu kararlar doğrultusunda ve 2000 yılındaki “Pekin+5” izleme toplantısında, eğitimde cinsiyetçiliğin, özel olarak da ders kitaplarında var olmaya devam ettiği dile getirilmiştir. 2003 yılında UNICEF tarafından hazırlanan “Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi” başlıklı raporunda Pekin’de alınan kararlar arasında toplumsal cinsiyete duyarlı öğretim programlarının oluşturulması ve uygulanması öngörülmektedir (UNICEF 2003: 27). Raporda ayrıca öğretim programı, ders kitapları dahil olmak üzere öğretim/öğrenim materyallerinin toplumsal cinsiyet açısından irdelenmediği belirtilmiştir (UNICEF 2003:

16). 2008 yılına gelindiğinde ise hükümet tarafından 2013 yılını da içeren “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” hazırlandı. Üniversite düzeyinde, kız öğrencilerin sosyal bölümleri daha sık tercih etmeleri ve erkek öğrencilerin teknik bölümlere yönelmelerine dikkat çekilen raporda şu sözler yer almıştır: “Eşitsizlik, yönetici pozisyonlarında bulunan kadınların sayısının erkeklere göre düşük olması temelinde öğretmenlik mesleğinde de kendini göstermektedir. Bu toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını (stereotyping) ortadan kaldırmak için en önemli etkenin eğitim olması nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin bütün eğitim materyallerine yerleştirilmesi”nin büyük önem taşıdığı belirtilmiştir (Ulusal Eylem Planı 2008: 30). Bu saptamadan kısa bir süre sonra, 2009 yılında da MEB tarafından düzenlenen “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı” konulu çalıştay düzenlendi. Ardından da Talim ve Terbiye Kurulu’nun bünyesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu oluşturulduğu ilan edildi. Nisan 2012’de hazırlanan “Türkiye’de Kadının Durumu” adlı raporda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim materyallerinin cinsiyetçi öğelerden ayıklanması için çalışma başlatıldığı, ders kitaplarından ayrımcılık içeren resim, ifade ve benzeri tüm öğelerin çıkarılması çalışmalarına devam edildiği belirtilmektedir. Bu çalışmaların daha kalıcı ve sistematik olmasını sağlamak, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013) hedef ve stratejilerini gerçekleştirmek amacıyla, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesinde “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu” kurulduğu ve komisyonun çalışmalarına devam ettiği bilgisi yinelenerek kamuoyuyla paylaşıldı. Raporda şu sözler yer almaktaydı: “... Ders kitapları ve eğitim materyalleri; temel insan haklarına aykırılık taşıyıp taşımadığı; cinsiyet, ırk, dil, din, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri ayrımcılık içerip içermediği yönüyle incelenmekte, ders kitapları ve eğitim materyallerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadına karşı ayrımcılığın engellenmesi amacıyla, ilgili kaynaklarda kadın-erkek ile kız ve erkek çocuklara ait bilgi, fotoğraf ve resimlerde sayısal ve niteliksel açıdan eşitlik sağlamaya çalışılmakta, geleneksel olarak kadın için uygun görülen roller/işlerde (öğretmenlik, annelik, hemşirelik, ev kadınlığı gibi) ya da önemsiz rollerde gösterilen kadınlar yerine, toplumda aktif olarak rol alan “başarılı kadın” vurgusuna yer verilmekte, erkeğin güçlü, başarılı, zeki, aktif ve bağımsız; kadının ise uysal, düzenli, duygusal gibi özelliklerle tanımlanmasından kaçınılmaktadır. Ancak halen eğitim materyallerinde cinsiyetçi öğelerin varlığı söz konusudur.” (Türkiye’de Kadının Durumu Raporu 2012: 19). Söz konusu rapordan bir yıl sonra, Mayıs 2013 tarihinde

yayınlanan bir diğer rapora bakıldığında konunun aynı cümlelerle tekrar edildiği görülmektedir (Türkiye’de Kadının Durumu Raporu 2013: 20)

Yukarıda özetlediğimiz uluslararası sözleşmelerin konuyla ilgili maddelelerine, konuyla ilgili gerçekleştirilen toplantılara, basın açıklamalarına ve hazırlanan raporlara karşın on yıllık bir iktidarın sonunda, ders kitaplarında köklü dönüşümler gerçekleşmediği ilgililer tarafından ilan edilmiştir. Komisyonlar kurulmakta, raporlar hazırlanmaktadır. Ancak 2014 yılına çok az bir zaman kaldığı bu günlerde, halen “eğitim materyallerinde cinsiyetçi öğelerin varlık” nedenleri açıklanmaya muhtaçtır. Ayrıca konumuz çerçevesinde, taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelere ilişkin taahhütlerin de yerine getirilmediğini de anımsatmak gerekir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi ders kitaplarına toplumsal cinsiyet rollerindeki sorunlar bütün ciddiyetiyle sürmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu makale çerçevesinde 2003 yılından itibaren ilköğretimde okutulan Okuma Kitabı, Türkçe, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ders kitaplarının (İngilizce, Din Kültürü, Fen Bilgisi, Matematik ve Ahlak Bilgisi²) tümü incelendi. Bu kitaplardan 2011-2012 öğretim yılında okutulan Türkçe ders kitaplarının tümü (1-8. sınıflar), 2012-2013 öğretim yılında 1. Sınıflarda okutulan Türkçe ve Hayat Bilgisi; 5. sınıflarda okutulan Türkçe ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarını niteliksel analiz yanı sıra niceliksel araştırma yöntemiyle analiz edildi. Bu ders kitaplarında aile içi işbölümü, her iki cinsin kamusal yaşamda görülürlüğü, uygun görülen meslekler, karar alma süreçlerindeki konumları ve bilgiyle ilişkileri, parayla ilişki düzeyleri ele alınacaktır.

Aile İçi İşbölümü

Ders kitaplarında toplumsal cinsiyete ilişkin önceki çalışmamda, 2001-2002 öğretim yılında ders kitaplarında bazı değişiklikler belirmeye başladığından söz etmiştim (Gümüşoğlu, 2005b). Bu dönemden itibaren ilköğretim ders kitaplarında, önceki yıllarla kıyasladığımızda görece de olsa eşitlikçi bir söylem ortaya çıktı. Ders kitaplarında kadınlar, meslek sahibi veya bir işte “ücretli çalışan” olarak anlatılmaya başlandı. Yine ders kitaplarındaki resimlerde ve metinlerdeki örneklerde erkeklerin (baba-erkek çocuk) ev işlerine “yardım”

² İngilizce, Fen Bilgisi, Matematik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarıyla ilgili ayrı bir çalışma yürütülmektedir.

için de olsa katılması sağlandı. Kitaplardaki aile anlatılarında kadın yemeği yaparken, erkeğin masaya ekmek koyduğu, salata hazırladığı, yemek yaptığı (Gündoğan-Gür vd. 2008: 83; Arslan 2012: 79) ya da çay doldurduğu görseller yer aldı. Ancak ders kitaplarındaki bu yöndeki küçük de olsa olumlu değişime karşılık, cinsiyetçilik içeren örnekler yoğunluğunu sürdürmektedir. Üstelik eşitlikçi gibi görünen örneklerdeki kadın imgesi, evdeki işlerin asıl sorumlusu olarak yerini korumaya ve emek yoğunluğu gerektiren işler, kadınların görevi olmaya devam etmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi 2001-2002 öğretim yılından itibaren ders kitaplarında görelî eşitlikçi söylemle birlikte çocuklar, aile bireylerinin kadın erkek demeden işbölümüne katılması gerektiğini öğrenmeye başladılar. Öte yandan, 2003 yılında ders kitapları yazarları “annenin üniforması” olarak kabul ettiğini düşündüğümüz mutfak önlüğünü görsellerden çıkarmaya başladı. Günümüzde ise “üniforması mutfak önlüğü” olan örneklerde kadınlar anlatılıyor. Fakat kadınların ev işlerindeki emek yoğun görevleri devam etti.³

2004 yılında, daha önce sözünü ettiğimiz görelî eşitlikçi söylem ders kitaplarında yer aldı. 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitabındaki şu cümleler bu açıdan önemlidir: “Evin temizlik, yemek gibi işlerini sadece anneden beklemek yanlıştır. Çocuklar odalarını toplamalı, çalışma masalarını temizlemelidirler. Aile bireyleri, ev işlerini işbirliği ile yapmalıdırlar. Bu işbirliği kadın erkek ayrımı yapılmadan gerçekleşmelidir. Örneğin anne yemeği yaparken baba salata yapabilir, çocuklar masayı hazırlayabilir...” (Karabıyık-Tiryaki 2004: 12) Ancak metinden de görüleceği gibi yemek yapmak gibi emek yoğun bir iş anne tarafından, salata ise baba tarafından yapılmaktadır. Bu örnekten bir yıl sonra, 2005’te ise okula adımını atukları ilk günlerde çocuklar, yemek masasında büyük bir güvenle oturan “baba” ve erkek çocuk görseliyle karşılaşır. Buna karşılık aynı görselde anne tencereyi masaya koymakta, kız çocuğu da ona yardım etmektedir (Şahbaz Dağlıoğlu-Çağlaroğlu, 2005 (2008): 27). 2008 yılında basılan ve 2. sınıflarda okutulan Hayat Bilgisi Kitabı’nda “İşbirliği” konusu incelenirken de eşitlikçi bir söylem kullanılmakta, “baba” yemek yaparken resimlenmektedir! Bu sırada anne ve çocuklar yemek masasını hazırlamaktadır. Bununla birlikte aynı kitap, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeyen örneklerle doludur. Dahası kadına ve erkeğe uygun görülen “meslekler”, “vücutum”, “bütçe”, “evinizde işlerinizi kolaylaştıran araçlar” vb. konularda erkek egemen söylemin ağırlıklı olarak yer aldığını belirtmek ge-

³ Bu bölümde 2003-2004 yılına ait bazı örnekler kitabımda yer almıştır. Bkz. Gümüšoğlu, 2013.

rekmetektedir (Gündoğan, Gür vd. 2008: 33-69-70-71-97-98). Örneğin, “Evinizde işlerinizi kolaylaştıran araçlar” konusunda çocuk annesine şu soruyu yöneltmektedir: “Anneciğim bulaşık makinası sana ne gibi bir kolaylık sağlıyor?”. Annenin yanıtı ise şöyledir: “Mutfakta kalacağım süreyi kısaltıyor.” Bu arada diğer kardeş söze katılarak: “İyi ki bulaşık makinemiz var. Annem bana daha çok zaman ayırıyor” demektedir. Aynı söylem kitabın bir sonraki sayfasında devam etmekte, dışarıda oyundan eve gelen erkek çocuk mutfaktaki anneye “Anneciğim bugün ne pişirdin acaba?” diye sormaktadır (Gündoğan, Gür vd. 2008: 99). Ders kitaplarında aile içi işbölümündeki sorunlar 2011 yılında da devam eder. 3. Sınıflarda okutulan Türkçe Birinci Kitap’taki “Konuşabilmek Ne Güzel” isimli okuma parçasında anne imgesi ayrıntılı olarak şöyle betimlenir: “Annem ise ev kadını (...) Ev işlerini bitirince eline tığını alır, dantel örür, bir taraftan da moda şarkıları mırıldanır.” (Alacalı ve Anaç 2011: 10). Aynı kitapta anne bebeğine bakarken (Alacalı ve Anaç 2011: 16), baba ise kızına nasihat ederken (Alacalı ve Anaç 2011: 25) gösterilmektedir. Öte yandan “temizlik” edimi ev içiyle sınırlı olduğunda kadının görevi, ailenin sahip olduğu arabanın temizliği ise erkeğin görev alanı içinde tanımlanır. 2011 yılına ait 5. Sınıf Türkçe ders kitabında kullanılan görsellerden birinde evde temizlik yapan kadın ve arabasını yıkayan erkek yer almaktadır (Alacalı 2011: 136)

Ders kitaplarında duyu organlarının işlevi anlatılırken bile evde kadınların yemek yaptığına gönderme yapan örneklerle rastlamak mümkündür. 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabında çocuklara şu soru sorulur: “Duyularımız ne işe yarar?” bu cümlemin altındaki görselde çocuğunu kapıda karşılayan anne bulunmaktadır. “Mis gibi yemek kokusu!” diye düşünen çocuk, annesinin ne yemek yaptığını tahmin eder (Komisyon 2005: 71).

1950’lerden itibaren ders kitaplarında erkeklerin evde yaptığı işlerin yanında tamirat, badana-boya işleri geldiğini, konuyla ilgili yaptığımız çalışmada saptamıştık (Gümüşoğlu, 1996). Bu eğilimin günümüzde de sürdüğü görülmektedir. Eşitlikçi gibi görünen aile içi işbölümüne yakından bakıldığında erkeğin egemen konumu bütün açıklığıyla öğrencilere anlatılır:

“Ben bir kamu bankasında memur olarak görev yapıyorum. Eşim Ayla Hanım bir ilköğretim okulunda öğretmen olarak çalışıyor. Akşam işten eve geldiğimizde biraz dinlenme ihtiyacı hissediyoruz. Kısa bir dinlenmenin ardından ben, eşim ve çocuklarımız hep birlikte akşam yemeği hazırlıyoruz. Yemeğimizi yerken gün içinde yaşadıklarımızı anlatıyoruz. Bazen beraber televizyon seyrettiğimiz de oluyor. Bugünkü sohbetimizden sonra eşim mut-

faktaki musluğun arızalı olduğunu söyledi. Çocuklarımın da yardımıyla mutfak musluğunu yerinden çıkararak yenisi ile değiştirdik. Çocuklarımızı okula götürme konusunda eşimle iş bölümü yapıyoruz. Sabahları işe giderken kızım Ayşe'yi okuluna ben bırakıyorum. Oğullarım Burak ve Berk'i ise okullarına eşim götürüyor. Hepimizin üzerine düşen görevleri yerine getirmesi hayatımı-zı daha da kolaylaştırıyor. Aile içindeki iş bölümü sayesinde hepimiz sorumluluk alırız. Aldığımız sorumlulukların gereğini yerine getiririz. Böylece aile içinde bir düzen kurulmuş olur.” (Koyuncu ve Dağ vd. 2012: 128)

Yukarıdaki örnekte “baba”nın mutfaktaki musluğun bozuk olduğundan haberi yoktur. Bu bilgiyi “anne”den öğrenir. Söz konusu metinlerde mutfakla ilgili her şeyin doğrudan sorumlusu olarak kadın görüldüğü için, örtülü iletişimlerde anne “anımsatıcı” görev üstlenir. Örnekte her iki cinsin ev içinde harcadıkları emeğin niteliği ve niceliği dikkat çekici bir biçimde farklıdır. Son yıllarda, ders kitaplarındaki örneklerde erkeklerin-babaların evde yaptıkları işlere perde takmak da eklendi (Kapulu ve Şahin 2011: 78). Ancak kadınların işbölümündeki konumu değişmedi 2011 yılında okutulan 4. Sınıf Türkçe kitabında “Dedemin Köyü” isimli okuma parçasında, “Ninem kahvaltıda hep çorba yapar” denmektedir. Bir başka resimde anne mutfakta tatlı yaparken ve kız çocuk çamaşır asarken resmedilmiştir (Öz ve Öz 2011: 58-92-128).

5. Sınıf Türkçe ders kitabında, “Aile Fotoğrafı” adlı dizelerde “nine ulu bir ceviz ağacı iken dede yerli bir kayadır”! “Kaya” gibi güçlü çağrışımları olan sıfatlar ninelere-kadınlara uygun görülmez. Anneler ise “of” demeden, “yuvaları için saçlarını süpürge” yaptıkları için övülür. Söz konusu dizeler şöyledir:

“Ninem, ulu bir ceviz ağacı gibi kurulmuş

Dedemse bir yerli kaya

Görkemli mekânına oturmuş

Annemi ninnileriyle tanırım

İnce, kıvrak, sabırlı

Resminden de belli, o bir anacan,

Saçlarını süpürge yapmış yuvası için

Bir gün bile of dememiş,

Yıllar yılı” (Alacalı 2011: 17)

Ders kitaplarında çocukların, hastaların ve engellilerin bakımından kadınların sorumlu olduklarına ilişkin örnekler bulunur. 4 sınıf Türkçe kitabındaki “Ahşap Ev” adlı okuma parçasında “Sekiz yaşındaki Asiye ve beş yaşındaki Neşe ile bir ev kadını olan” (Öz ve Öz 2011: 19) annelerinin ilgilendiği anla-

tılır. 6.Sınıf Türkçe Ders Kitabında, kadın kucagında çocuğuyla ve bir başka yerde hasta kızına bakarken resmedilmiştir (Karabıyık 2011: 22-24).

“Sol Ayağıyla Yazan Adam” isimli okuma parçasında da engelli çocuğunun bakımından sorumlu olan “anne”dir: “İşte bu çocuk annesinin sınırsız sevgisi ve kendi gayretiyle esaretin kapılarını zorluyor (...) Yalnız annesi, o yürekli kadın, oğlunun geri zekâlı olduğuna, iyileşemeyeceğine asla inanmaz (...) Buna en çok sevinen doğal olarak annesidir (...) İşte o zamanlarda annesini hep yanı başında bulur.” (Karabıyık 2011: 58) Bu metinde görüleceği gibi çocuğun engelini “geri zekâlı” diye adlandıran ders kitapları yazarları, zihinsel engeli olan ya da bu metni okuyan çocuklara karşı çok boyutlu pedagojik yanlış içerisindedirler. Öte yandan bu ders kitaplarında çocuklarıyla ilgilenen, sevgi gösteren, hasta ve engelli çocuklarına bakan babalara rastlamak olanaksızdır.

“Sobacı” adlı okuma parçası ise anne-mutfak özdeşliğine dikkat çeker; “Süleyman Amca’nın ot çöp dediği çiçekler için annemin ne kadar uğraştığını, her gün mutfak penceresinden gururlanarak onlara baktığını biliyordum (...) Üzümlü kakaolu bir kek hayaliyle teyzemin evine çabucak gelmiştik (...) Mutfakta kahvaltı hazırlayan anneme haberi yetiştirdim.” (Karabıyık 2011: 26) Ders kitaplarında kadınlar, mutfakın bir ögesi olmaya devam etmektedir. Bu kitapta sadece iki olumlu örneğe rastlanmıştır: Bunlardan birincisi “Ev Ödevi” konulu anlatıda anne ile baba birlikte mutfakta gösterilmektedir (Karabıyık 2011: 34) İkincisi ise kardan adam değil de, kardan kadın yapılmasıdır. “Kar Tanesi” isimli okuma parçasında “Değişiklik olsun diye biz de kardan kadın yapalım (...) Kardan kızlarının adını ‘Kar Tanesi’ koymuşlar.” (Karabıyık 2011: 100)

Müfredat programlarında liderlik konusu yer alır. Çocuklara özel ve kamusal alanda “Özyönetim” başlığı altındaki “Liderlik” alt başlığına yer verilir. Bu konuyu Ben de Lider Olabilirim konusu, etkinlik örneğiyle şöyle anlatılır: “Öğretmen tarafından ailede kimin, ne zaman, nasıl lider olduğunu içeren örnek durumların listesi hazırlanır. Listeyi öğrenciler işaretlerler. Farklı durumlara örnek vermek isteyen öğrencilere fırsat verilir. Duygularını anlatmaları istenir.” (İlköğretim 1, 2 ve 3. Sınıf Hayat Bilgisi Öğretim Programı ve Kılavuzu 2009: 14-155). Burada “Lider”lik konusu öğrenciye kavratılmak istenmektedir. Konuyla ilgili ders kitabındaki “Liderlik” başlıklı resimde anne, baba ve çocuk yer almaktadır. Bu anlatıda anne, kış gelmeden tarhana yapacağını, eşi Murat’ın ise bozuk kapı kollarını tamir etmesi gerektiğini söyler. İşlerini bitirdikten sonra da anne, “satranç oynayalım” demektedir. Resmin altında ise ailede liderin kim olduğu sorulur. Çocuktan annesinin

“lider” olduğunu söylemesi beklenir. Burada ilginç olan noktalardan biri de resimde kentli bir ailenin yer almasıdır. Köy evlerinde yapılan tarhana gibi emek yoğun bir işin, kentte yapılması neredeyse olanaksızdır. Dahası kapı kolu onarmayla, tarhana yapma eylemi eş zamanlı bitecek işler gibi bir yanılsama yaratılmaktadır. Ardından satranç oynanacak olması kadının eğitim düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir! (Kapulu ve Şahin 2011: 78) Sonuç olarak bu örnekte, anne ev içi alanın lideri olarak sunulur.

“Alışkanlık” isimli okuma parçasında; “Bence en büyük kötülüklerimiz, küçük yaşımda belirmeye başlar ve asıl eğitimimiz bizi emzirip büyütenlerin elindedir” denmektedir (Yangın, Celepoğlu ve Türkyılmaz 2011: 86). Ders kitaplarında çocukların kadınlar tarafından beslenip büyütüldüğüne ilişkin onlarca örnekten, açık iletiden sonra, örtülü bir iletide kötülüklerin sorumluluğu da anneye yüklenir.

Ders kitaplarında kadınların özel alanda, erkeklerin ise kamusal alanda anlatıldığına ilişkin çok sayıda görsel ve metin yer alır. Aynı söylemin 2011 yılında okutulan 8. Sınıf Türkçe kitabında da devam ettiğini söyleyebiliriz. “Oğlumuz” adlı okuma parçası şöyledir: “... Annesine doğru, genç ve mesut annesine doğru ilk adım. (...) O da her oğul gibi sokak, okul ve çarşı arasında, her gün biraz daha bölünüp gidecekti. Önlenemezdi bu...” (Kurt, Altay ve Kara 2011a: 73) Bir başka örnek ise 2012-2013 yılında okutulan 5. Sınıf Türkçe ders kitabına aittir: “Ankara’daki yeni evimize taşındık. Annem, evi yerleştirirken babam da eve su, elektrik ve doğal gaz bağlatma işlemleri ile uğraştı” (Alacalı 2012: 16) sözleriyle, erkek kamusal alandaki işlerden sorumlu tutulurken, kadın ev işleriyle yükümlü kılınır. 8. Sınıf Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabında da aynı söylem farklı örneklerle sürer. Kitapta ağır bir çanta taşıyan erkek çocuk (Kurt, Altay ve Kara 2011b: 101), kahve ikram eden anne, yemek tepsisini taşıyan kız çocuk, resimleri bulunmaktadır (Kurt, Altay ve Kara 2011b:160).

2001-2002 öğretim yılından itibaren ders kitapları kadınları, önceki yıllara göre daha fazla örnekte aile bütçesiyle ilişkilendirmeye başladı. Bu tutum 2003 yılından itibaren de devam etti. Bu örneklerde, aile bütçesinin yükünü hafifletecek kişi olarak kadınlara görev verilir. Bu arada kadınlardan şu işleri yapması beklenir: “... Kadın dikiş dikerek ve örgü örerek, alışverişini ucuz ve kaliteli yerlerde yaparak aile bütçesinin yükünü hafifletebilir.” (Komisyon 2004: 17) 2012-2013 öğretim yılında okutulan kitaplardan birinde ise konuşma baloncuğuna yer verilir. Ali’nin annesinin şöyle düşündüğünü görürüz: “Çocuklarımla bakımı ve iyi bir eğitim almaları için uğraşırım. Aynı zamanda çalışarak aile bütçemize katkıda bulunurum.” (Alacalı 2012: 19)

Sonuç olarak, son yıllarda ders kitaplarında aile içi işbölümüne ilişkin metinlerde, resimlerde erkekler, ev işlerini yapmaya başlamakla birlikte, kadınlar ev işlerinin asıl sorumlusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra evde yapılan emek yoğun işler kadınların sorumluluk alanı içinde tanımlanmaktadır. Erkeğin özellikle kamusal alandaki yerine vurgu yapılırken, kadın özel alandaki rolleriyle anlatılır.

Kadınlar, Erkekler, Meslekler...

Kadınlar, yarım yüzyıldan fazla bir zamandır ders kitaplarında mesleklerden dışlanmaktadır. Cumhuriyetin ilk 15-20 yılında kadınların çeşitli mesleklerde çalıştıklarına ilişkin örneklerin 1950'lerde ortadan kalktığını önceki çalışmamızda belirtmiştik. Bu durum 2000'li yılların başına kadar devam etmiştir (Gümüsoğlu 2005b). 2000 yılında Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın ders kitaplarında cinsiyetçiliğe ilişkin düzenlediği sempozyumdan sonra ders kitaplarında kadınlar meslek sahibi bireyler olarak daha fazla örnekte yer aldı. 2002-2003 öğretim yılından günümüze dek basılan ders kitaplarında bu eğilim sürdü. Bu olumlu gelişmeye karşın, ders kitaplarında meslek sahibi kadınlar erkeklere göre az sayıdadır. Belli mesleki alanlarda kümeleşmeye devam etmektedir. Aşağıda konuyla ilgili örnekler yer almaktadır:

2005 yılına ait 2. Sınıf Türkçe kitabında "Meslekler" başlığı altında dokuz meslek sayılmaktadır. Bu mesleklerden sadece üçü kadınlara ayrılır. Bu meslekler; öğretmen, doktor ve terzi'dir.⁴ Erkekler; mühendis, fırın çalışanı, çiftçi, polis, ressam ve kaptan olmak üzer altı meslekle karşımıza çıkar (Komisyon 2005: 42-43) Söz konusu Türkçe kitabında "Giysilerimiz" konusuyla, meslekler arasında şöyle bir bağ kurulur: "Bazı özel durumlarda giydiğimiz giysiler vardır... Boyacılık aşçılık gibi işler sırasında üstümüzü kirletebiliriz. Bu durumda önlük takarsak elbiselerimiz temiz kalır" (Boya yaparken tulum giymiş bir erkek, mutfak önlüklü bir kadın resmi. FG.) (Komisyon 2005: 36-39). "Mutfak önlüğü annenin üniforması" olduğunun kabulü burada da geçerliliğini sürdürmektedir. 2005 yılında 1. Sınıflarda okutulmak üzere hazırlanan Hayat Bilgisi kitabında (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005: 53) "Oku-

⁴ Öğretmenler, genellikle ilkokul öğretmenidir. Kadınların ders kitaplarında doktor olarak anlatılmalarının iki boyutu olduğu kanısındayız. Birincisi, örneği verilen kadın doktorlar genellikle çocukları muayene ederler, anne kimliği ile ilişkilendirilir. İkincisi ise, kadın doktorların ders kitaplarında görünür olmasının, bu meslek grubunun, özelleştirme politikalarıyla ilintili olarak, toplumsal düzlemde geçmişteki itibarını kaybetmeye başlamasıyla ilişkili olabileceği kanısındayız. Konunun bu bağlamda incelenmesi yararlı olur.

lumda kimler çalışıyor?" teması altında öğretmen, kütüphaneci, hizmetli ve müdür olmak üzere dört kadın çalışana; buna karşılık bir öğretmen, güvenlik görevlisi ve hizmetli olmak üzere üç erkeğe yer verilmiştir. Bu olumlu örneğe karşın, aynı kitapta bir başka sayfada, buharlaşma teması altında mutfak ön-lüğü olan kadın resmine şu sözler eşliğinde yer verilir: "Yemek yapan büyü-ğünü izle" (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005a: 74). Söz konusu kitapta doktorluk kadınlara uygun bir meslek olarak gösterildiği için olumlu olmakla birlikte, kadınları ev işlerinin ana sorumlusu olarak kabul eden örneklere yer verdiği için de olumsuzluk içerir. Bu örneklerde erkek, ev işlerinde yardımcı konumda yer almaktadır. Aynı yazarların 3. Sınıflar için hazırlanan Hayat Bilgisi kitabında (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005b: 53) kadınlar dok-tor, aşçı ve ressam olarak resmedilirken, erkekler polis, terzi, kaptan, itfaiye eri olarak anlatılmıştır. Aynı sayfada Einstein'ın bir fotoğrafına, büyük buluş-ları-icatları ve uygarlığı da erkeklerin yarattığını anlatan görsellere yer veril-miştir. Bu kitabın yazarları kadın olmasına karşın "insan" kavramı erkeği anlatmaktadır (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005b: 138-139). Ne yazık ki kadın yazarlar, kendi cinslerini görünmez kılma sürecine katkıda bulunurlar.

2008 yılında okutulan kitaplarda da meslekler konusunda cinsiyetçi söy-lem devam eder. 2. Sınıf Hayat Bilgisi ders kitabında ilkökul müdürü ve "çevremizdeki meslekler" erkeklere ait alanlar olarak kabul edilmiştir (Gün-doğan, Gür vd. 2008: 16 ve 33). Örnekte taksi sürücüsü, çiftçi, kasap, televiz-yon muhabiri erkektir ve onlara beş farklı meslek uygun görülür. Kadınlar ise hemşire ve öğretmen olarak iki meslekte anlatılmaktadır. 2011-2012 öğretim yılına gelindiğinde de meslekler, "erkek mesleği-kadın mesleği" olarak sınıf-landırılmaktadır. Kadınlara uygun görülen meslekler çoğunlukla, öğretmen-lik, hemşirelik, terzi olmaya devam etmektedir. Türkçe 3. Sınıf kitabında sadece bir yerde kadın polis bulunur (Alacalı ve Anaç 2011: 15). Türkçe 7. Sınıf Kitabında bilim insanı (Yangın, Celepoğlu ve Türkyılmaz 2011: 65), 8. sınıf kitabında ise yazar olarak sadece bir kadın gösterilmiştir (Kurt, Altay ve Kara 2011a: 14). Ülkemizde yüzyıldan fazla bir zamandır çok sayıda değerli edebi eser ortaya koymuş kadın yazar ve Dünya'da binlerce kadın yazar var-ken, sadece bir kadın yazara ders kitabında yer verilmesi dikkate değerdir. İncelenen kitaplarda, kadınların mesleki çeşitliliği söz konusu değilken, er-keklerin resimlerde gösterildiği mesleklerde çeşitlilik vardır. Öte yandan günümüzde çok sayıda yeni meslek söz konusuysa, ders kitaplarında mes-lekler konusunda çocuklara zengin bir çerçeve sunulmamaktadır. Aynı sorun aşağıda yer verdiğimiz 2011-2012 öğretim yılında 1. Sınıftan 8. Sınıfa kadar

okutulan Türkçe ders kitaplarında da sürmektedir. Kadınlar erkeklere göre az sayıda meslekte anlatılmaktadır. Özellikle birinci sınıf Türkçe ders kitabında, kadınların neredeyse mesleksiz olduğunu söylenebilir.

2011-2012 Öğretim Yılında Okutulan Ders Kitaplarında Yer Alan Meslekler.⁵

Kaç adet olduğu			Meslekler
1.Sınıf	Kadın	6	Öğretmen, Terzi ve Mimar
	Erkek	27	Doktor, Bankacı, Postacı, Polis, Pilot, Çiftçi, Marangoz, Aşçı, Subay, Mühendis, Öğretmen, Kaptan, Ressam, Satıcı, Fırıncı, Tamirci
2.Sınıf	Kadın	2	Öğretmen, Hemşire
	Erkek	23	Postacı, Polis, Pilot, Çiftçi, Marangoz, Aşçı, Subay, Mühendis, Kurtasiyeci, Manav, Kaptan, Marangoz, Terzi
3.Sınıf	Kadın	10	Öğretmen, Polis, Kasiyer, Hemşire, Doktor
	Erkek	20	Doktor, Sabcı, Astronot, Kaptan, Berber, Ayakkabıcı, Bakkal, Marangoz, Pide satıcısı, Nikah Memuru, Bankacı, Tamirci, Mühendis, İtfaiyeci, Subay
4.Sınıf	Kadın	8	Çiftçi, Halı dokuyucu, Öğretmen, Ressam, Heykeltıraş, Hemşire
	Erkek	39	Çiftçi, Piyanist, Heykeltıraş, Ressam, Kaptan, Bilim insanı, Aşçı, Marangoz, Öğretmen, Postacı, Makinist, Kaloriferci, Biletçi, Davulcu, Zurnacı, Asker
5.Sınıf	Kadın	19	Piyanist, Bankacı, Çinici, Veteriner, Heykeltıraş, Sekreter, Öğretmen, Doktor, Terzi, Hemşire, Laborant, Kemancı
	Erkek	32	Muhtar, Ressam, Yazar, Bilim insanı, Astronot, Çiftçi, Asker, Çömlekçi, Kadın Kuaförü, Demirci, Postacı, Terzi, Heykeltıraş, Marangoz, Hastabakıcı, Mikrobiyolog, Eczacı, Kaptan, Tesisatçı

⁵ Bu tablo Mart 2013'te yayınlanan *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet* adlı kitabımda yer aldı. Öğrencim Nalan Özver'e katkılarında dolayı teşekkür ederim.

Aşağıdaki kitaplara niceliksel analiz yapıldı:

Elife Şahbaz Dağlıoğlu, *Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı, Birinci Kitap*, Selt Yayınları, İstanbul, 2011

Elife Şahbaz Dağlıoğlu, *Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, İkinci Kitap*, Selt Yayınları, İstanbul, 2011

Ali Aslan, *Türkçe 2. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap*, Yıldırım Yayınları, Ankara, 2011

Osman Alacalı, Güler Anaç, *Türkçe 3. Sınıf Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap*, Dörtel Yayıncılık, Ankara, 2011

Erol Öz, Sevim Öz, *Türkçe 4. Sınıf Ders Kitabı, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara, 2011*

Erol Öz, Sevim Öz, *Türkçe 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara, 2011*

6.Sınıf	Kadın	10	Türkücü, Oyuncu, Ressam, Heykeltıraş, Biyolog, Hemşire
	Erkek	24	Marangoz, Balıkçı, Oyuncu, Çiftçi, Satış Görevlisi, Bakırcı, Yazar, Ressam, Heykeltıraş, Postacı, Basketbolcu, Fotoğrafçı, Çoban
7.Sınıf	Kadın	1	Bilim insanı
	Erkek	9	Balıkçı, İnşaat İşçisi, Basketbolcu, Nakliyecisi, Sanatçı, Bilim insanı
8.Sınıf	Kadın	5	Yazar, Halı Dokuyucu, Mühendis, Balerin, Yün Eğiren Kadın
	Erkek	5	Doktor, Mühendis, Öğretmen, Asker

2012-2013 Öğretim Yılında Okutulan Ders Kitaplarında Yer Alan Meslekler⁶

Meslekler			
1.Sınıf Hayat Bilgisi. Ders-Çalışma kitabı, 1. kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 43	Öğretmen (27), Hemşire (2), Ev Kadını (9), Aşçı, Sağlık personeli (2), Polis (2) Toplam: 6 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 24	Öğretmen (8), Hizmetli (3), Polis (2), Sağlık personeli (2), Davulcu, Zurnacı, Simitçi, Taksici, Kantin çalışanı (5) Toplam: 9 Meslek dalı
1.Sınıf Hayat Bilgisi, ders-öğrenci çalışma kitabı- 2. Kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 27	Öğretmen (4), Ev Kadını (19), Aşçı, Polis, Doktor (2) Toplam: 5 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 12	Tornacı (3), Marangoz, Öğretmen (5), Asker (3) Toplam: 4 Meslek dalı

Osman Alacalı, *Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı*, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2011
Osman Alacalı, *Türkçe 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2011

Fatma Karabıyık, *Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara, 2011

Fatma Karabıyık, *Türkçe 6. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara, 2011

Banu Yangın-Ayşegül Celepoğlu, Fatma Türkyılmaz, *Türkçe 7. Sınıf, Ders Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara, 2011

Banu Yangın-Ayşegül Celepoğlu, Fatma Türkyılmaz, *Türkçe 7. Sınıf, Öğrenci Çalışma Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara, 2011

Mustafa Kurt, Jülide Altay, Melunet Kara, *Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı*, Tav Yayıncılık, İstanbul, 2011

Mustafa Kurt, Jülide Altay, Mehmet Kara, *Türkçe 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Tav Yayıncılık, İstanbul, 2011.

⁶ Bu tabloyu hazırlama sürecinde destek olan öğrencim Erhan Beyhan'a teşekkür ederim.

1. Sınıf Türkçe ders kitabı-1.kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 9	Ev Kadını (4), Çocuk Bakıcısı (3), Aşçı, Hemşire. Toplam: 4 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 9	Polis, Palyaço, Dondurmacı, Doktor, Ayakkabıcı, Asker (2), Aşçı (2) Toplam: 7 Meslek dalı
1.sınıf Türkçe ders ve çalışma kitabı-2. kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 12	Öğretmen (2), Temizlikçi, Ev Kadını(6), Doktor (3) Toplam: 4 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 10	Hayvan yetiştiricisi, Palyaço, Sporcu, Asker(7) Toplam: 4 Meslek dalı
5.Sınıf Türkçe ders kitabı, 1.kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 19	Piyaniist, Bankacı, Çini ustası, Veteriner, Heykeltıraş, Sekreter, Öğretmen, Doktor (2),Terzi, Hemşire, Laborant, Kemanacı, Aşçı, Ev Kadını(3), Elişi işçisi (2) Toplam: 15 Meslek dalı
5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı 1. kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 26	Öğretmen (6), Memur, Eczacı, Mühendis, Polis, Aşçı, Ev Kadını (2), Girişimci, Nakış ustası, Terzi, Hayvan Yetiştiricisi (2), Turistik Eşya Satıcısı, Müzisyen(4), Fabrika İşçisi (3) Toplam: 15 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 51	Kameraman, Doktor, Öğretmen (12), Sürücü, Avukat, Pazarıcı, Polis, Müzisyen(10), Taş İşlemcisi, Yorgancı, İnşaat İşçisi, Spiker, An Yetiştiricisi (2), Madenci, Oduncu, Sporcu, Davulcu, Zurnacı (4), Mobilyacı, Bakırcı, Fırıncı, Çiftçi, Ev Kadını (2), Fabrika İşçisi (3) Toplam: 24 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 29	Muhtar, Ressam, Yazar, Bilim insanı, Astronot, Çiftçi, Asker(4), Çömlekçi, Kadın Kuaförü, Demirci, Postacı, Terzi, Heykeltıraş, Marangoz, Hastabakıcı, Mikrobiyolog, Eczacı, Kaptan, Tesisatçı, Öğretmen(2), Şarkıcı (2), Doktor (3) Toplam: 22 Meslek dalı

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 2012-2013 öğretim yılında okutulan 1. Sınıf Türkçe ve Hayat Bilgisi ile 5. Sınıf Türkçe ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da kadınların mesleki çeşitliliği ve mesleklerde gösterilme oranı, geçmiş yıllara göre artmıştır. Bununla birlikte, mesleklerde yer alan kadın sayısı ve kadınların mesleki çeşitliliği erkeklerin gerisinde olmaya devam etmektedir. 1. sınıflar için hazırlanan ders kitaplarında kadınlar çok az sayıda meslek grubu içinde yer alır: Öğretmenlik, ev kadınlığı, hemşirelik, aşçı vb. alanda anneliğin ve ev kadınlığının uzantısı kabul edilen mesleklerde anlatılması da sorunludur.⁷ Daha üst sınıflara gidildiğinde kadınların mesleki çeşitliliği artmaktadır. 2012-2013 yılına ait ders kitaplarından hazırladığımız tablodan da görüleceği gibi, kadınlara uygun görülen geleneksel meslekler dışında polis, doktor, eczacı, müzisyen, mühendis vb. alanlarda da anlatılmaya başlandı. Bu olumlu gelişmeye karşılık kadınların mesleki çeşitliliği erkeklere oranlarla oldukça düşük düzeydedir. Ayrıca sözü edilen kitaplardaki örneklerde, kadınların aile içindeki görev ve sorumlulukları geleneksel rollere uygun olarak devam etmektedir. Öte yandan 1. sınıf ders kitapları kadın görsellerini 5.sınıfa göre daha fazla yer vermektedir. (Kadın ve erkeklerin niceliksel görünürlükleri için bkz. Tablo I ve II.) Bu kurgunun doğal sonucu olarak, kadının özel alanda yaptıkları cinsiyetinin doğal sonucu olarak yapılan bir iş sayılır ve kadın emeği görünmez kılır. Bütün bu yaklaşımın sonucunda ailedeki tek otorite erkek olmaya devam etmektedir.

Ders Kitaplarında Değişmeyen Otorite: Erkek!

Kadınların belli meslek alanlarına yönlendirilmesine ve kadının asıl görevinin aile içinde olduğuna ilişkin örneklere paralel olarak, ders kitaplarındaki “aile” anlatılarında kadınların otoritesinden ya da kadın ve erkeğin eşit otoritesinden söz edilemez.⁸ Örneklerde evin düzeni, temizliği, çocukların bakımı

⁷ Kadınların söz konusu mesleklerde sunulduğuna ilişkin kaynaklar için bkz. Newman (1994), Oyler-Jenings ve Lozada (2001), Aktaran H. Ullah ve C. Skelton, (2013) “Gender representation in the public sector school textbooks of Pakistan”, Educational Studies, 39:2, s. 183-194

⁸ 2011-2012 öğretim yılında incelenen ders kitaplarında ataerkil aile yapısının sorgulandığı, baba figürünün “otorite sahibi” ve “ev içi sorumlulukları paylaşmayan” rolünün değiştiğine ilişkin sav için bkz. www.secbir.org. Oysa konuyla ilgili alt okumalar, öne sürülen savın tamamen farklı olduğunu bize göstermektedir. Araştırmada yer alan örnekte baba ütü yapmakta ve anneye “Ütü bitmek üzere, sırada hangi iş var?” diye sorarken, çocuklardan biri “Anne bak hiç toz kalmadı” demekte diğer çocuk ise “Anne, ben de çiçeklerin tozunu sileyim mi?” sorusunu yöneltmektedir. Bu örnekte anne ev işlerinin ana

vb. işlerden sorumlu tutulan kadın, erkeğin otoritesi altında anlatılır. Erkekler kamusal alanla ilişkileri düzenleyen; özel alandaki ihtiyaçları belirleyen, odun-kömür, buzdolabı, çamaşır makinesi, fırın, elektronik eşya vb. alışverişleri yapma konusunda tek yetkili kişi olarak kabul edilmeye devam edilir. Bunun da ötesinde aile bütçesinin nerede ve nasıl kullanılacağına karar veren kişi olarak ders kitaplarında yer alır. Bu kurguya göre anne ve çocuklar, babaya ihtiyaçlarını bildirirler, baba bunu doğru bulursa yerine getirir ve satın alır! Bu örneklerde anne genellikle mutfakta ihtiyaç olan şeyleri talep ederken; çocuklar bilgisayar, bisiklet vb. ihtiyaçlarını dile getirirler. 2005 yılında 3. sınıflar için hazırlanan Hayat Bilgisi kitabındaki örnekte, “Anne ile Ömer” akşam yemeğine hazırlık için markete giderler. Bu sırada Ömer’in annesi eve çamaşır makinesi alınmasını istemektedir. Baba, anneye bunun için para biriktirmesi gerektiğini söyler (Komisyon 2005; 91). Bir başka örnekte Kenan, anne ve babasının konuşmasını dinler: “Annesi yeni bir fırına ihtiyaçları olduğunu söylüyordu. Babası ise biriktirdikleri paranın bir kısmını fırın almak için harcayabileceklerini söyledi.” (Gündoğan, Gür vd. 2008: 101) Aynı kitapta Nazlı’nın babası “farklı bir tatil yapalım” deyince, annesi de “Kayak yapmaya gidelim” der. Ancak baba, kayağın pahalı bir spor olduğunu, bunun için para biriktirmeleri gerektiğini söyler (Gündoğan, Gür vd. 2008: 97). Bu ve benzeri örneklerde kadınlar, karar veren ve uygulayan özne değildir. Üstelik de kadınların isteklerinin gerçekleşmesi bilgili ve otoriter erkeğin kararına kalmıştır. Bu örneklerde kadınlar, erkeğe bağımlı kimlikler olarak sunulur. Annenin aile içi hiyerarşisindeki konumu, çoğu kez çocukla eşit düzeyde, bazen ondan sonra gelmektedir.

Ders kitaplarında genellikle kadınların kendi ihtiyaçları için alışveriş yaptığına ilişkin örneklere rastlanmaz. Ancak 3. Sınıf Türkçe ders kitabında anneye manto almak için alışverişe gidildiğine ilişkin sıra dışı bir örnek bulunmaktadır. “Sarı Manto” adlı okuma parçası şöyledir: “Sonunda, mağaza sahibiyle sıkı bir pazarlığa girişen baba:

- Çok pahalı! Gücümüz yetmez alamayız, dedi.

- Biraz inderseniz, dedi anne yavaş bir sesle” (Alacalı ve Anaç 2011: 56)

Görüldüğü gibi parayı harcama yetkisi babaya verilmiş ve annenin kendi ihtiyacı için alışverişte bile sesi kısılmıştır!

sorumlusu kişidir ve soruların doğrudan muhatabıdır. Bu işlerle ilgili onay merciidir ve ev işlerinin merkezinde yer alır. Dolayısıyla eşitlikçi gibi görünen örneklere ilişkin bir başka okuma bize eşitsizliğin ne denli derin olduğunu göstermektedir.

Ders kitaplarında karar alma sürecinde erkeğın egemenliğıne yapılan vurgu sadece aile bütçesiyle sınırlı konularda değıldir. Kız çocuğının eğitimine de erkeğın-babanın karar vermesi olağanlaştırılır. 7.Sınıf Türkçe kitabındaki “Okumak İstiyorum” adlı metinde “Gölizar” anlatılır: “Gölizar, Salihli’nin Akören köyünde yaşayan bir ailenin ilk çocuğuydu. Beşkardeşi vardı. Onlar büyürken annesine hep yardım etmişti. Hele yaşı biraz daha büyüyünce annesinin adeta sağ kolu olmuştu (...) Evde annesinin yapmasını istediğı işleri bir an önce bitirip okumak istiyordu. Buna her zaman fırsat bulamıyordu ama yine de mutluydu (...) Gölizar tedirgin olmuştu, acaba babası kendisini sınava götürmeyecek miydi? Durumu annesine anlattı, annesi, babasıyla konuşacağını söyleyince biraz olsun içi rahatladı (...) Nihayet öğle yemeğini yerlerken babası kararını kızına açıkladı:

- Kazandığın Manisa Anadolu Öğretmen Lisesine gidebilirsin.” (Yangın, Celepoğlu ve Türkyılmaz 2011a: 22).

Bu örnekte baba evin reisidir. Annenin beş çocuğu bulunur. Ancak anne çocuğının geleceğı hakkında söz sahibi değıldir ve her bakımdan babaya bağımlıdır. Kız çocuk ise annenin yardımcısı, geleceğın annesi olarak evde gücünün üstünde bir görev üstlenir. Gölizar’ın eğitimi 21. Yüzyılı yaşayan Türkiye’de bir ders kitabında, temel bir insan hakkı, bir çocuğın eğitim hakkı olmaktan çıkarılmış ve babanın inisiyatifine bırakılmıştır. Bu kız çocuğu, beş çocuklu bir ailede annenin işlerini kolaylaştıran, okumak isteyen ama babasının engelleyeceğınden endişelenen bir çocuktur. Gölizar, okumak istediğı halde istediğı biçimde okuyamamaktadır. Fakat yine de mutlu bir çocuk olduğu dile getirilmektedir. Sonuç olarak bu metinde, bir kız çocuğının okumak ve çocuk olmak hakkına sahip olmamasını olağanlaştıran bir üslup olduğu görölmektedir.

Ders kitaplarında otoritenin sahibi, evin asıl geçindirici öznesi olarak yer alan erkek, kaçınılmaz biçimde bilgili kişi olarak kabul edilir. Ailede her türlü sorunun yanıtı babadan alınır. 2005 yılında 2. Sınıflarda okutulan Türkçe kitabında, “Kuyruksuz Demokrasi Olmaz” başlıklı okuma parçasında çocuk annesine demokrasinin ne olduğunu sorar. Annenin yanıtı şöyledir: “Baban akşam gelsin, konuşalım” (Komisyon 2005: 105-108). Burada anne, 7-8 yaşlarındaki çocuğa demokrasiyi anlatacak bilgi birikiminden yoksun kılınır. Yine ders kitaplarında televizyon programlarının içeriğıne göre izleyenler cinsiyetlendirilmiştir. İzlenilen programa göre babanın ve annenin dünyayla ilişkileri ve bilgi düzeyine ilişkin ileti şöyledir: “Televizyon izlerken/Babam haberlerde/Annem yerli sinemada/Dayım polisiyede/Herkesin susmasını isterler...” (Karafilik, Değırmenci ve Bilkan 2005: 74-75)

2011 yılında 6.Sınıf Türkçe ders kitabındaki bir örnek ise çok boyutlu sorunlar içerir. “Daha İyi Olabilir” isimli okuma parçasında erkek, evin reisi olarak ailenin geçimini sağlamaktadır. Ancak, eşi yeteri kadar “tüketemediği” için memnun ve mutlu değildir. Bu sorunu çözmek isteyen erkek, daha da çok çalışarak bu durumun üstesinden gelir: “Karısı neden komşunun karısı kadar iyi giyinmesin... Evin hanımı memnun değildi: Giyimi kuşanmı, çocuklarının tahsili, her şeyi, temin edildiği halde kocası henüz eve bir televizyon alamamıştı (...) Ama koca emindi. Birkaç saat daha fazla çalışarak bunun da mutlaka üstesinden gelecekti.” (Karabıyık 2011: 51) Kız ve erkek çocuklara örnek olarak sunulan bu okuma parçası, erkek egemen değerleri meşrulaştırmakla kalmamakta, “tüketim kültürü”nün taşıyıcı öznesi olarak kadınları kullanmaktadır. Erkekler ise, mutluluğunun merkezine tüketim anlayışını koymuş eşleri için daha çok çalışmak zorunda olan kişiler olarak sunulur.

Sonuç

Yukarıda ele aldığımız örneklerden de görüleceği gibi ders kitapları, çocukların eğitim kurumlarında toplumsallaştırılması sürecinde en önemli araç olmaya devam ediyor. Devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak kabul edilebilecek bu araçların, önemli boyutu da çocukları okulda cinsiyetçi bir kültürle tanıştırmasıdır. Diğer yandan ders kitaplarındaki metinler, görseller ve sayılar aracılığıyla kadınların toplumsal alanda görünmezliği normalleştirilir. Kadınlar, ders kitaplarındaki örneklerde özel alandaki varlığıyla kabul görür. Son on yılda ise giderek artan sayıda kadın, ilköğretim ders kitaplarında meslek sahibi olarak yer aldı. 2011 yılından beri bu meslekler arasında mühendis, doktor, eczacı ve polis kadınlar da bulunmaktadır. Ancak kadınlara uygun görülen ve yeniden üretim süreciyle ilişkili meslekler, açık ve örtülü iletilerde yer almaya devam etti. Kadınlara yönelik meslek anlatılarının bir başka sorunu yanı; kadınların emek sürecindeki ve yeniden üretimdeki çifte yükünün sürmesidir. Ayrıca çocuklara verilen örneklerde; kadınların anne oluşu ve ev içi alandaki sorumlulukları anımsatılarak, toplumsal alandaki ikincil konumu meşrulaştırılmaya çalışılır. Kadınlar ders kitaplarında özgür birer birey olarak değil de; evli, babanın kararlarına ve otoritesine boyun eğen kişiler olarak anlatılır. Bu örneklerde bekâr, çocuk sahibi olmayan, boşanmış kadınlar bulunmaz. İncelenen ders kitaplarındaki örneklerde kadın haklarına ve çocuk haklarına aykırılıklar da söz konusudur. Yukarıda yer verdiğimiz “Gülizar” örneğinde de görüleceği gibi ülkemizde önemli bir sorun bulunur: Kız çocuk-

larının okullaşma oranı dūřüktür, kızların eğitim haklarının erkek egemen değerler tarafından gasp edilmesi söz konusudur. Bu gerçek karşısında ders kitaplarında kız çocuklarını güçlendirecek açık ve alternatifler üreten bir yaklaşım beklenirken; kız çocuklarının okuması tümüyle erkek egemen değerlerin insafına bırakılmıştır.

Öte yandan ders kitaplarındaki örneklerde kadınlar, bilen özne olmaktan uzaklaştırılmıştır. Açık ve örtülü iletilerle bilgili olduğu anlatılan erkek, bilen özne konumuna yükseltilmiştir. Ders kitaplarında karşılaştığımız önemli sorunlardan biri de kadınların, çocuklar, hastalar ve engellilerin bakımından “doğal olarak” sorumlu tutulmalarıdır. Bu sorumluluklar, kadının doğasının zorunlu bir sonucu olarak sunulur.

Sonuç olarak, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitsizlikler son on yıl boyunca da devam etmektedir. Türkiye 2003-2013 yılları arasında; “Ulusal Eylem Planları” hazırlayarak, toplumsal cinsiyet temalı çalıştaylar düzenlemiş, eğitimcilere toplumsal cinsiyet eğitimleri verilmiş, ders kitaplarını toplumsal cinsiyet açısından inceleyen komisyonlar kurulmuştur. Buna rağmen ders kitaplarında cinsiyetçi söylemi ortadan kaldıracak köklü değişimler gerçekleştirilmemiştir. Türkiye, CEDAW, Pekin+5 vb. uluslararası sözleşmelere ve kararlara imza attığı halde, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet, çözülemeyen bir sorun olmaya devam ediyor. Böylece çocuklar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini okula ilk adım attıkları andan itibaren sistematik olarak öğreniyorlar. Bu nedenle de ders kitapları, bir an önce toplumsal cinsiyet eşitliğini ve pedagojik yaklaşımı dikkate alan, bilimsel ölçütlerle hazırlanması gerekmektedir. Taraf olduğumuzu uluslararası sözleşmelerin ve “Ulusal Eylem Planının” yaşama geçirilmesi zorunludur. Öte yandan ders kitaplarının erkek yazarlarının yanı sıra, kadın yazarlarının da cinsiyetçi söylemin sürdürülmesine katkıda bulunduğu açıktır. Özellikle ders kitapları yazarlarının ve ilköğretim okullarındaki öğretmenlerin tümünün toplumsal cinsiyet eğitiminden geçmesini sağlamalı ve bu sorun ivedilikle ele alınmalıdır.

Ekler:2011-2012 Öğretim Yılı Kadın Erkek Niceliksel Görünüm Tablo: I⁹

	TÜRKÇE DERS KİTABI		TÜRKÇE ÇALIŞMA KİTABI	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1.Sınıf	Kadın	147	Kadın	67
	Erkek	88	Erkek	160
2.Sınıf	Kadın	18	Kadın	19
	Erkek	58	Erkek	58
3.Sınıf	Kadın	29	Kadın	13
	Erkek	46	Erkek	52
4.Sınıf	Kadın	152	Kadın	15
	Erkek	179	Erkek	38
5.Sınıf	Kadın	88	Kadın	35
	Erkek	147	Erkek	70
6.Sınıf	Kadın	63	Kadın	23
	Erkek	162	Erkek	53
7.Sınıf	Kadın	16	Kadın	9
	Erkek	21	Erkek	5
8.Sınıf	Kadın	58	Kadın	20
	Erkek	87	Erkek	42

⁹ Bu tablo Mart 2013'te basılan *Ders Kitapları'nda Toplumsal Cinsiyet* adlı kitabımda da yer aldı.

2012-2013 Öğretim Yılı Kadın Erkek Niceliksel Görünüm¹⁰: Tablo: II

	DERS KİTABI		ÇALIŞMA KİTABI	
1.Sınıf Türkçe	Kadın	82	Kadın	184
	Erkek	108	Erkek	628
1. Sınıf Hayat Bilgisi	Kadın	429	Kadın	210
	Erkek	503	Erkek	203
5. sınıf Türkçe ders kitabı	Kadın	160		
	Erkek	419		
5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı	Kadın	373		
	Erkek	677		

Kaynakça

- Alacalı, Osman (2011), *Türkçe 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara
- (2011), *Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı*, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara
- (2012), *Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı I. Kitap*, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara
- Alacalı, Osman ve Anaç, Güler (2011), *Türkçe 3. Sınıf Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap*, Dörtel Yayıncılık, Ankara
- Aldal, Havva- Falakoğlu Kalın, Şenay -Leman Çetin (2005a), *Hayat Bilgisi 1. Sınıf*, Okyay Yayıncılık, Ankara
- (2005b), *Hayat Bilgisi 3. Sınıf*, Okyay Yayıncılık, Ankara
- Althusser, Louis (2003), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul

¹⁰ Gülşen Erhan, *Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı, Birinci Kitap*, Kartopu Yayıncılık, Ankara, 2012

Gülşen Erhan, *Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, İkinci Kitap, Kartopu Yayıncılık, Ankara, 2012

Dr. Mehmet Metin Arslan, *Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap*, Anıttepe Yayınları, Ankara, 2012

Dr. Mehmet Metin Arslan, *Hayat bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, İkinci Kitap, Anıttepe Yayınları, Ankara, 2012

Osman Alacalı, *Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı*, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2012

Tahir Ersöz, *Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara, 2012

- Arslan Mehmet Metin (2012), *Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, Birinci Kitap, Anıttepe Yayınları, Ankara
- Arslan, Mehmet Metin (2012), *Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, İkinci Kitap, Anıttepe Yayınları, Ankara
- Aslan Altan, Şengül (2000) *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, Başbakanlık Kadının Statüsü Ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara
- Aslan, Ali (2011), *Türkçe 2. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, Birinci Kitap, Yıldırım Yayınları, Ankara
- Beauvoir, Simon (1993), *İkinci Cins-Evlilik Çağı*, Çev: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul
- Bhasin, Kamla (2003), *Toplumsal Cinsiyet*, Çev. Kader Ay, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul
- Çubukçu, Hatice ve Sivaslıgil, Pınar (2007). "İngilizce Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 34, S. 25-32.
- Dağlıoğlu Şahbaz, Elife (2011), *Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı*, Birinci Kitap, Selt Yayınları, İstanbul
- (2011), *Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, İkinci Kitap, Selt Yayınları, İstanbul
- Dağlıoğlu Şahbaz, Elife –Çağlaroğlu, Taha (2005), *Okuma Yazma Öğreniyorum 1. Sınıf*, Selt Yayınları, İstanbul
- Dökmen, Zehra Y. (1995), "İlkokul Ders Kitaplarının Cinsiyet Rollerini Bakımından İncelenmesi", *3p Psikoloji Psikiyatri Psikofarmakoloji Dergisi*, C. 3, S.2, S. 38-44.
- Erhan, Gülşen (2012), *Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı*, Birinci Kitap, Kartopu Yayıncılık, Ankara
- Erhan, Gülşen (2012), *Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, İkinci Kitap, Kartopu Yayıncılık, Ankara
- Erol Öz, Sevim Öz (2011), *Türkçe 4. Sınıf Ders Kitabı*, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara
- Erol Öz, Sevim Öz (2011), *Türkçe 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara
- Ersöz, Tahir (2012), *Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara
- Esen, Yasemin ve Bağlı, Melike Türkan (2002), "İlköğretim Ders Kitaplarındaki Kadın Ve Erkek Resimlerine İlişkin Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 1-2, S. 143-154.
- Freire, Paulo (1991), *Ezilenlerin Pedagojisi*, Çev: Dilek Hattatoğlu-Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Freire, Paulo- Donaldso Macedo (1998), *Okuryazarlık*, Çev: Serap Ayhan, İmge Kitabevi, Ankara
- Giddens Antony (2000), *Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, Hüseyin Özel, 1. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara

- Gümüşoğlu, Firdevs (1995), *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi
- (1996), *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- (2004), “İlköğretim Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları”, *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma*, Cilt 3, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- (2005a), “Bilgisayar Oyunlarında Şiddet: Çocuklar ve Gençler”, *Terör, Şiddet ve Toplum*, Editör: Firdevs Gümüşoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul
- (2005b) *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet*, 2. Baskı, ÇEV Yayınları, İstanbul
- (2013), *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Gündoğan, Elife- Gür, Birgül vd. (2008), *Hayat Bilgisi 2. Sınıf*, Bilim ve Kültür Yayınları, Ankara
- İnal, Kemal (2006), “Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi”, *Praksis*, Sayı 14, s. 265-287
- Kapulu, Seyfinaz- Şahin, C. Sema (2011), *Hayat Bilgisi, 1. Sınıf, 2. Kitap*, Koza Yayın Dağıtım, Ankara
- Karabıyık, Erol Ünal –Tiryaki, Figen (2004), *Hayat Bilgisi 4.Sınıf*, Üner Yayınları, Ankara
- Karabıyık, Fatma (2011), *Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara
- (2011), *Türkçe 6. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara
- Karafilik Fatma- Değirmenci, Gülcan-Bilkan, Nesrin (2005), *Türkçe 2. Sınıf*, Harf Yayınları, Komisyon (2004), *Sosyal Bilgiler, 4. sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul
- Komisyon (2005), *Hayat Bilgisi, 2. Sınıf*, MEB, İstanbul
- Komisyon (2005), *Türkçe, 2. sınıf*, MEB, İstanbul
- Komisyon (2005), *Hayat Bilgisi, 3. sınıf*, MEB, İstanbul
- Koyuncu, Miyase – Dağ, Özgül-Koçak, Emine-Yıldırım, Tuğrul-Ünal Mehmet (2012), *Sosyal Bilgiler, 4. Sınıf, 2. Kitap-Ders ve Çalışma Kitabı*, MEB, İstanbul
- Kurt, Mustafa- Altay, Jülide- Kara, Mehmet (2011a), *Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı*, Tav Yayıncılık, İstanbul
- (2011b), *Türkçe 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Tav Yayıncılık, İstanbul
- Oakley, Ann (1985), *Sex, Gender and Society*, Gower Publishing Company, England
- Öz Erol, Öz Sevim (2011), *Türkçe 4. Sınıf Ders Kitabı*, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara
- Ullah, Hazir ve Skelton, Christine (2013), “Gender representation in the public sector school textbooks of Pakistan”, *Educational Studies*, 39:2, s. 183-194
- Yangın, Banu - Celepoğlu, Ayşegül - Türkyılmaz, Fatma (2011), *Türkçe 7. Sınıf, Ders Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara, 2011
- (2011b), *Türkçe 7. Sınıf, Öğrenci Çalışma Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara

İnternet Kaynakları

- Asan Tezer, Hatice (2010), “Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması”, *Fe Dergi*, No: 2, s. 65-74
- “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: İyileşmeler, Problemler, Öneriler” (2012), www.secbir.org. Erişim Tarihi: 24 Eylül 2012
- Eğitim Sen Basın açıklaması, 4 Ağustos 2005.
http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1267#.UfjNn3JrNjo. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2013.
- İlköğretim 1, 2 ve 3 Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu, (2009) MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx>. Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2013.
- Kırbaçoğlu Kılıç Latife ve Eyüp, Bircan (2011), “İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Rollerine Üzerine Bir İnceleme”, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, <http://sobiad.odu.edu.tr>, Cilt: 2 Sayı: 3 Haziran 2011. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2011
- Tan, Mine (2005), “Yeni İlköğretim Programı ve Toplumsal Cinsiyet”, Eğitim Bilim Toplum, Cilt 3, Sayı: 11, s. 68-77.
<http://www.egitimbilimtoplum.com.tr/index.php/ebt/article/viewArticle/93>.
- Türkiye’de Kadının Durumu, KSGM, Mayıs 2013, <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr>, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2013
- Türkiye’de Kadının Durumu, KSGM, Nisan 2012,
http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/kadininstatusu.gov.tr/mce/2012/trde_kadinin_durumu_2012_ekim.pdf. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2013
- Ulusal Eylem Planı, (2008)
http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/TCEUlusaleylemplani.pdf, s. 30, Erişim Tarihi: 01.02.2013
- UNICEF (2003), Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi Türkiye, http://www.unicef.org/turkey/pdf/_ge21.pdf, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2013

TÜRKİYE'DE ZORUNLU GÖÇ: PARANIN GÖTÜRDÜĞÜ YERE GİT

Ayhan KAYA

İ. Emre IŞIK

İtalyan yazar Susanna Tamaro'nun yazdığı *Yüreğinin Götürdüğü Yere Git* (Can Yayınları, 1999) adlı romandan esinlenerek bu makaleye *Paranın Götürdüğü Yere Git* başlığını vermeyi uygun bulduk. Bunu yapmaktaki amacım zorunlu göç konusunu romantize etmek veya dramatize etmek değil, aksine zorunlu göç deneyimine maruz kalanların yaşadığı ortak bir gerçekliğin altını çizmektir. Bu gerçeklik, siyasal, etnik, kültürel veya dinsel nedenlerle yerinden-yurdundan edilenlerin sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayenin el verdiği ölçüde uzaklara gitmek yönünde geliştirdikleri ortak eğilimdir. Nicholas van Hear (2004), Sri Lanka ve Somali'de şiddet nedeniyle yaşanan zorunlu göç süreçlerini değerlendirirken göçmenlerin sahip oldukları ekonomik ve Sosyal sermaye ile kat ettikleri mesafe arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır. Söze Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yaklaşık otuz yıldır hüküm süren şiddetin yarattığı düzlemde yersiz-yurtsuz bırakılan insanların göç etme eğilimlerini saptarken benzeri bir eğilimin varlığından söz ederek başlamak istiyoruz.

Uzun yıllardan buyana şiddet sarmalına girmiş olan Türkiye, Kürt Sorunu bağlamında henüz arzu edilen sıçramaları gerçekleştirememiştir. Zaman zaman Siyasal iktidarların Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerine ilişkin geliştirdikleri olumlu söylemler ve vaatler zaman içerisinde unutulmakta, şiddet ve terör eylemleri devam etmekte, ve askeri yöntemlerle soruna çözüm aranmaya devam edilmektedir. Öte yandan, Kürt Sorunu olarak nitelendirilen meselenin uluslararası ve ulusaşırı bir nitelik kazandığı ve özellikle Kürt diasporasının konuya ilişkin önemli müdahalelerde bulunduğu da bilinmektedir. Ayrıca, Ortadoğu'da yaşanan siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmelere paralel olarak Kürt Sorununun da şekil değiştirdiği ve giderek bölgesel bir nitelik kazandığı görülmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin gündemine kitlesel gözetimler ve tutuklamalar ile oturan "KCK" konusu, aslında konjonktürel nedenlerle şekil değiştiren Kürt Sorunu gerçeğine ışık tutmaktadır. Açılımı

Kürdistan Toplulukları Birliği (Koma Civakên Kurdistan, Union of Communities in Kurdistan) olan KCK, Kürt Hareketinin geleneksel Marksist-Leninist siyasal örgütlenme modeliyle Türkiye, Irak, Suriye ve İran’da bir tür ulusal örgütlenme çalışması içinde olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Koruculuk Sisteminin neden olduğu toplumsal tahribatın bilançosunu da gözardı etmemek gerekir. Bu paragrafta ifade etmeye çalıştığım konjonktürel ve yapısal gelişmeler ne olursa olsun, Kürt sorunu ile zorunlu göç arasındaki bağ kurulmadıkça ve zorunlu göçün neden olduğu toplumsal kırılmalar, sosyo-ekonomik yoksulluk halleri, dışlanma halleri ve birazdan sözünü edeceğim mental bölünme belirtilerinin doğru okunma ihtimali ve dolayısıyla sorunun çözülme ihtimalinin olamayacağı kanısındayız.

Geçmişte şiddetin kol gezdiği bölgelerden ayrılan Süryaniler çareyi İsveç’e gitmekte bulmuşlardı. Koşulların el verdiği ölçüde uzağa. 1980 askeri darbesinden sonra Aleviler, Kürtler ve başkaları soluğu Almanya, İsviçre, Fransa, Hollanda, Belçika ve İngiltere gibi ülkelerde aldılar. 1990’lı yıllarda Avrupa, bir Ortaçağ Derebeyliği’ni hatırlatırcasına dış dünya ile olan sınırlarını giderek aşılmaz duvarlarla çevirirken, artık o ya da bu nedenle göç etmek zorunda kalan insanların geçişine izin vermemeye başlar. Bu dönem, Türkiye gibi Avrupa’nın yakın çevresinde bulunan ülkelerde zorunlu iç göç deneyiminin yaşanmaya başladığı dönemdir aynı zamanda (Kaya vd., 2008). Geçtiğimiz son yirmi yılda zorunlu göç mağduru insan sayısındaki büyük artışın hiç şüphesiz farklı nedenleri bulunmaktadır. Doğası hızla değişen savaşların sivil-leri de hedef alması, etnik temizlik yönünde kabaran iştah ve kuraklık, sel, heyelan gibi doğal afetlerdeki artış gibi etkenler bu süreçte önemli faktörler olarak belirlemektedir. İngilizcede kullanılan “*internally displaced people*” kavramının kısaltılmış hali olan “*IDP*” kısaltmasının günlük dile yerleşmesinde sıkıntılar yaşanırken 2005 yılı Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan ve ülkenin güneyini etkisi altına alan Katrina Kasırgası, özellikle Amerikalı gazetecileri, zorunlu göç mağduru insanların daha anlaşılabilir bir şekilde günlük dilde tasvir edilmeleri için “*displacees*” (yerinden edilenler)’i önermeye zorladı. Bu zorunluluğun altında yatan bir diğer neden ise yerinden edilen Afrika-Amerikalıların “*refugee*” (mülteci) olarak adlandırılmaktan duydukları rahatsızlıktı (Weiss and Kom, 2006: 15). Kendi ülkelerinde mülteci olarak anılmak, zaten bir ‘öteki’ olan bu grubun daha da ‘ötekileştirilmesine’ neden olduğundan, yeni bir sözcüğe olan ihtiyacın nedenleri anlaşılabilir.

Bugüne değin Türkiye’de zorunlu göç konusunda yapılan bilimsel nitelikli çalışmalara bakıldığında özellikle bazıları dikkati çekmektedir. TBMM Göç Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (2001), TESEV’in *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek* (2006) adlı çalışması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından hazırlanan *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması* (2006), M. Barut tarafından kaleme alınan Göç-Der Raporu (2001), İstanbul’daki Başak Kültür ve Sanat Vakfı tarafından 2004 ve 2010 yıllarında yayınlanan raporlar ve Mersin’de bulunan Akdeniz-Göç-Der tarafından 2011 yılında yayınlanan rapor bu çalışmalardan önde gelenleridir. Bu çalışmalar, daha çok konunun hukuksal, sayısal ve aktarımsal yanlarını ele almaktadırlar.

T.C. İçişleri Bakanlığı’nın verilerine göre 2005 yılı Ocak ayı sonu itibariyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki 12 ilde (Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van) şiddet, çatışma, terör ve terörle mücadele nedeniyle 357,000 civarında nüfus yer değiştirmiştir. Öte yandan, Göç-Der gibi bazı sivil toplum kuruluşları söz konusu nüfusun 1 ila 3 milyon arasında değiştiğini ifade etmektedir. Bir tarafın mağdur aile ve kişilerin sayısını az gösterme, diğer tarafın ise kendi mağduriyetini ve siyaset yapma meşruiyetini sayısal verilerin çokluklarını referans göstererek ispat etmeye çalışması, bir diğer taraftan akademik araştırmalar yapan kişi ve kurumların ise bütün bunlardan kendilerine pozisyon yaratma derdine düşmeleri nedeni ile asıl sorunun özünden giderek uzaklaşıldığı iddia edilebilir. Öte yandan, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE)’nin Devlet Planlama Teşkilatı’nın talebi üzerine 2006 yılında gerçekleştirdiği sayısal nitelikli araştırma “göç veren 14 ilin kentsel yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun tahmini büyüklüğünü 953,680 ile 1,201,000 arasında olabileceğini” saptamıştır (HÜNEE, 2006).

2008 yılında bizim gerçekleştirdiğimiz çalışma ise sayılarla ilgilenmek yerine, daha sosyal-antropolojik bir çalışma niteliğini taşımaktadır (Kaya vd., 2008). Bu makalede, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi ve Mimar Sinan Sosyoloji Bölümünden arkadaşlarımızla (Ayhan Kaya, Emre Işık, Bahar Şahin, Basri Çağlayan, Esra Elmas, Pelin Aksoy ve Şafak Velioglu) Diyarbakır, Mersin ve İstanbul illerinde gerçekleştirdiğimiz ve TÜBİTAK tarafından desteklenen “Günümüz Türkiye’sinde Yaşanan İç Göçler: Geri Dönüş mü, Entegrasyon mu?” başlıklı araştırma projesinin bir takım bulgularından hareketle kaleme alınmıştır. Söz konusu üç şehirde gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerden, gözlemlerden, tanıklıklardan ve ilgili literatürden edindiğimiz bilgiler ışığında özellikle Diyarbakır’a ilişkin saptamalarımı-

za ağırlık vereceğim bu makalenin amacı, zorunlu göç pratiğinin şiddet, yoksulluk ve terör gibi var olan sorunların kaynağı olmadığını, aksine bu sorunların sonucu olduğunu göstermektir. Burada sizlere Diyarbakır’ın değişen sosyo-ekonomik yapısı, Batı ve Kuzey illerine doğru yaşanan mevsimlik göç, şiddet karşısında kadınların geliştirdikleri tepkiler ve köye geri dönüşün imkansızlığı üzerine araştırma ekibi olarak yaptığımız bazı değerlendirmeleri aktarmak istiyoruz. Sırasıyla kullanılan araştırma yöntemleri, günümüzdeki olumsuz göçmen algısı, Türkiye’deki iç göç süreçleri gibi konulara açıklık getirdikten sonra makalenin ilerleyen bölümlerinden Diyarbakır ve yoksulluk konusu işlenecektir.

Araştırma Yöntemi

Türkiye’de son yıllarda gerçekleşen zorunlu göç üzerine yaptığımız araştırma sırasında sırasıyla Mersin, Diyarbakır ve İstanbul illerinde yerinden edilen insanların oluşturdukları gecekondu mahallelerinde, kentlerin çeperlerinde ve banliyölerinde toplam 150 hanede derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Ayrıca, kentlerin Valilik, Büyükşehir Belediyesi, İlçe ve Belde Belediyeleri gibi resmi kuruluşlarının temsilcileri, siyasi partilerin temsilcileri, Ticaret ve Sanayi Odaları, yerel medya kurumlarının temsilcileri, cemaat önderleri, ilgili sivil toplum örgüt temsilcileri ile de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirildi. Bu görüşmeler gerçekleştirilirken antropolojide *emik* yaklaşım olarak dile getirilen bir yaklaşım kullanıldı ve araştırma ekibi üyeleri ayrı ayrı veya ikili gruplar halinde gerçekleştirdikleri derinlemesine görüşmeler sırasında mümkün olduğunca mülakat edilen kişilerin yaşam öykülerini, anlatılarını ve gündelik hayata ilişkin taktiklerini anlamaya çalışan, konuşmaları dinleyen ve fazla müdahale etmeyen bir anlayış benimsediler. Derinlemesine görüşmelerde bu tür bir yaklaşım sergilenirken, araştırmacılar *yorumsamacı* anlayışın kendilerine sunduğu imkânlarla görünen metinlerin arkasındaki metinleri, duyguları, akli, taktikleri ve pratikleri mümkün olduğunca *anlamaya* çalıştılar. Duygu yükü fazla ağır olan bu tür çalışmalarda, mülakat yapılan kimselerin kendi geçmiş deneyimlerini, büyük ölçüde unutmak istedikleri travmatik göç tecrübelerini ve kentsel hayatta yaşadıkları yine travmatik dönüşümleri aktarırken fazlasıyla duygulu anlar yaşamaları bazen araştırmacılarla onları dinlemekten başka yapacak bir seçenek bırakmıyordu.

Bahattin Akşit (1998: 33)’in Fransız sosyolog Pierre Bourdieu (1992)’ye referansla ifade ettiği gibi “..derinlemesine görüşmenin mekanik ve hakim

olucu bir tavırla değil, ruhsal alıştırma veya dinsel bir ibadet gibi...” yapılması gerektiğini düşünen ve sosyal bilimlerde objektivizm ile sübjektivizmin beraber işleyen mekanizmalar olduğunu benimseyen bir araştırma ekibi olarak, *emik* yaklaşımla elde ettiğimiz bilgileri, aktarımları ve anlatıları hali hazırda yaşanmakta olan şiddet, kentleşme, küreselleşme ve göç süreçleriyle bir arada düşünerek kendi *etic* değerlendirmelerimizi yapmaya da özen gösterdik. Öte yandan, derinlemesine görüşmelerde her ne kadar *emic* bir yaklaşım sergilediysek de Mersin ve Diyarbakır illerinin her birinde gerçekleştirdiğimiz beşer odak grup görüşmesinde gerek göç mağdurlarıyla gerekse kentte kendilerini ‘ev sahibi’ olarak gören ve daha önceden kente yerleşmiş kişilerle yaptığımız mülakatlarda mümkün olduğunca aktif bir şekilde konuşmalara müdahaleler yaparak katılımcıların birbirleriyle tartışmalarına ve farklı perspektiflerin ortaya çıkmasına çalıştık. Zaman zaman söze girerek, ters sorular sorarak, doğabilecek polemikleri ortadan kaldırmaya çalışarak, doğrudan kentsel hayata, göç süreçlerine, yoksullukla mücadeleye, gündelik hayatta karşılaşılan sıkıntılara, devlet kurumlarıyla ve ‘ev sahibi’ çoğunluk toplumuyla girilen ilişkilerin niteliğini anlamaya çalışan sorularla sık sık anlatılanların seyrini belirlemek zorunda kaldık.

Ayrıca, bu tür odak grup görüşmelerinde sıkça karşılaşılan sorunlardan biri cemaat önderi niteliğindeki bazı kişilerin, özellikle erkeklerin, görüşmeyi kendi kontrollerine alma eğiliminde olmalarıdır. Böylesine durumlarda özellikle kadınlara, gençlere ve daha suskun duran görüşmecilere, katılımcı olabilmeleri için fırsatlar yaratmak ve cemaat lideri türündeki katılımcıların da mümkün olduğunca kırılmadan bu konuyu anlamalarını sağlamaya çalışmak durumunda kaldık. Oldukça geleneksel ve hiyerarşik ilişkiler içerisinde kendi geliştirdikleri hemşehrilik ağları, gecekondu mahalleleri ve etno-kültürel nitelikli dernekler gibi *tampon mekanizmaların* (Kıray, 1998) varlığıyla hayatlarını idame ettiren bu insanların dâhil oldukları odak grup görüşmelerinde zaman zaman bu problemle karşılaşmış olsa bile, araştırma ekibinin bu tür sorunlarla başa çıkma konusunda deneyimli olmaları nedeniyle, bu tür sorunlar kolaylıkla giderilmiştir.

Potansiyel Suçlular: Göçmenler

Genel olarak göçün başladığı yer ve gidilen noktadaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal koşulların nüfus hareketlerinde, ulusal ya da ulus-aşırı göç süreçlerinde incelenmesi gereken hususlar arasında önemli bir yer kapsadığı

bilinmektedir. Göç gönüllü ya da zorunlu, ekonomik ya da siyasal nedenlerle ya da bunların karmaşık bir bileşkesi biçiminde de oluşsa, göç edenin durumunu etkileyen önemli konulara yenileri eklenmekte ve göçmenlerin cemaat/grup kimliklerinin oluşumu süreci farklı dış dinamiklerin de etkisiyle dönüşmektedir. Bunların arasında hareket edilen ve hedeflenen noktanın belirlenmesinde öne çıkan öğeler, araçlar ve aracı mekânizmalar, ulaşım ve iletişimin farklılaşan yapısını biçimlendiren teknolojik dönüşümleri küreselleşme çerçevesi içinde ortaya konulabilir. Bu bağlamda dile getirilmesi gereken bir başka husus ise, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin yerel süreçlere etkileri bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Bu konu uluslararası siyasetle de bütünleşerek genelde göç, özeldeyse sığınmacılar ve zorunlu göçün ulusal ya da uluslararası mağdurlarıyla diğer aktörlerini de etkilemektedir. Aşağıda bu bağlamda öne çıkan bazı söylemsel ve pratik hususlar değerlendirilecektir.

Birinci olarak ele alınması gereken husus, göçün bir güvenlik sorunu, polisiye bir konu olarak algılanmasında yatmaktadır. Bu anlamda göçmen, pek çok düzlemde potansiyel bir suçlu olarak değerlendirilmekte ve yaşanmakta olan toplumsal sorunların asıl sorumlusu olarak görülebilmektedir. Bu sadece ülke içinde yerinden edilme bağlamında değil aynı zamanda uluslararası göç bağlamında da sıkça karşılaşılan önyargılı bir değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözelimi özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Batı’da yükseliş sergileyen İslamofobyaya, adeta Müslüman kökenli göçmenlerin ve onların çocuklarının kamuoyu nezdinde potansiyel suçlular olarak görülmesini sağlamaya devam etmekte ve evsahibi toplumlar ile göçmen topluluklar arasındaki gerilimi giderek artırmaktadır (Kaya, 2009). İslamofobik ve aynı zamanda çokkültürlülük karşıtı söylemler öylesine büyük boyutlara erişmiştir ki, 22 Temmuz 2011 tarihinde Norveçli bir ırkçı-milliyetçi genç kendi ülkesinden çokkültürlülüğe sıcak bakan yetmişdokuz kişiyi katletmiştir.¹ Bir dizi sosyal sorunun ve gündelik hayatı etkisi altına alan akut güvensizlik hissinin gerek iç/dış göç ve gerekse zorunlu göç ile bağlantılı olduğuna inanılmaktadır. Bu noktada uluslararası göç ve ulusal nüfus hareketleri arasında bir benzerlikten de bahsederek, güvenlik ve göç konuları bağlamında oluşan söylemsel yapının sürekli olarak göçmenler aleyhine toplumda önyargıların yeniden üretiminde etkin bir biçimde rol aldığı söylenebilir.

¹ Norveç tarihinde ilk kez görülen bu kitlesel cinayet hakkında bkz., BBC Online, 23 Temmuz 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14259356>, (giriş tarihi 10 Eylül 2012).

Türkiye’de zorunlu göç mağduru olan insanlar açısından bakıldığında, Mersin, Diyarbakır ve İstanbul’da yapılan görüşmelerde zorunlu göç mağdurlarının sıklıkla işaret ettiği gibi, kendileri kentte artan kapkaç, soygun ve bir dizi asayiş sorunuyla bağlantılı olarak görülmekte ve popüler medyada da bu yönde resmedilmektedirler. Hatta zaman zaman İstanbul’a göçün durdurulması için ülke içinde göçmenlere vize uygulanması şeklindeki tartışmaların da gündeme geldiğini unutmamak gerekir. Bu tür temsil biçimleri, göçmenleri yaşamakta olan şiddet, gerilim, hırsızlık, işsizlik gibi sorunların kaynağı olarak resmedilmelerine ve onların yaşamakta oldukları dışlanma, işsizlik, yoksulluk ve ayrımcılık gibi sorunların kamuoyunda gözardı edilmesine yol açmaktadır. Açıkça görülmektedir ki, zorunlu göç bağlamında oluşan nüfus hareketi çok detaylı bir biçimde, birçok cepheden değerlendirilmesi gereken bir konudur. Türkiye’de bu bağlamda oluşan söylemsel yapıya koşut bir çerçevenin özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde oluştuğu görülmektedir.

Aslında bu konu bizi, Fransız sosyolog Michel Foucault (2000)’un tehlikeli nüfusu ve mekânları nasıl algıladığımız ve nasıl bir yönetselliğin (*governmentality*) oluştuğuyla ilişkili tartışmasına götürmektedir. Örneğin Terrio (2004), diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa’da da özellikle göçmen gençlerin ve çocukların suçla doğrudan bağlantılı olarak algılandıklarını vurgularken, eğitim, sağlık ve çalışma olanakları gibi hizmet ve haklardan yararlanamayan göçmen kökenli çocukların nasıl suça itilmekte olduklarını ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Çoğunluk Fransız söylemi, gazetecilikten sosyal bilimlere ‘ortaya çıkan yeni tehditkâr ve çözümü zor bir toplumsal sorun olan genç ve çocuk suçlarını, marjinalleştirilmiş göçmenler ve yabancı nüfusla’ ilişkilendirmektedir (Terrio, 2004:8). Benzeri şekilde, UNICEF’in Türkiye’ye ilişkin verileri de, iç göç ile çocuk işçiliği arasındaki ilişkiyi de açıkça göstermektedir.² Son dönemde ülkemizde yaşanan göçün ve özellikle de zorunlu göçün ve göçmenlerin popüler kültür tarafından benzer bir algılama tarzıyla değerlendirildiği açıktır. Fransa’da yaşayan Afrikalı göçmenlerin yaşadığı siteler ile zorunlu göçle gelen nüfusun yaşadığı gecekondu ve semtlerin algılanması da benzer bir çerçevede gelişmektedir.

Gecekondu, Türkiye iç göç tarihinin belki de en önemli sembollerinden biri haline gelmiştir. Birsen Gökçe (2005: 57 ve 2004: 120–121), gecekondu-ları ‘kır-kent’ olarak tanımlarken, Mübaccel B. Kıray (1998)’ın geliştirdiği ‘tampon mekanizmalar’ kavramına gönderme yaparak gecekondu-ları, göç-

² Türkiye’de göç ve çocuk işçiliği arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., http://www.unicef.org/turkey/dn_2006/_cp41.html

menlerin aynı zamanda kent ile bütünleşmede kullandıkları bir tampon mekanizma olarak tanımlamıştır. Gecekondu, akrabalık, hemşehrilik gibi kırdan taşınan ilişkilerle kişinin kente uyumunu sağlarken, bireyin söz konusu ilişkiler ağı içine kapanarak gecekondu içinde ayrı bir alt kültür oluşturmaya da yol açmaktadır. Kıray (2000: 20)’a göre tampon kurumlar “... her iki sosyal yapıya da ait olmayan yeni müesseseler, ilintiler, değerler ve fonksiyonlardır. Bu tampon mekanizmalar sayesinde, sosyal yapının çeşitli yönleri birine bağlanır, fonksiyonel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolur. Bu şekilde toplumun orta hızlı bir değişme oluşumunda da görece bir denge halinde kalması olanağı bulunur.”

Öte yandan, gecekonduya yönelik bir diğer değerlendirme de Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu (2001) tarafından kaleme alınan *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği* adlı çalışmada yer almaktadır. Işık ve Pınarcıoğlu (2001), bu çalışmada İstanbul-Sultanbeyli örneğine referansla gecekondu kavramının geçirdiği tarihsel ve anlamsal dönüşümü açıklarken, gecekonduların önemli rant alanları haline dönüştüğünü ve bu rantın yeni birtakım ayanların veya varsıl grupların yaratılmasına yol açtığını ifade etmektedirler. Bir diğer deyişle, gecekondu bölgeleri daha önceden yerleşen bazı gruplar için sosyal mobilizasyon imkânı sağlarken bu mobilizasyon bu tür mahallelere henüz gelen yoksul kitlelerin sağladığı kaynaklarla gerçekleşmektedir. Bu yoksulluğun bir gruptan başka bir gruba devridir aslında:

“Nöbetleşe yoksulluk, yoksul enformel kesimlerin dönüştürme kapasitesine sahip cemaat oluşturabilme kabiliyetleri sayesinde sistemin gediklerini bularak geliştirdikleri bir yoksulluk stratejisidir. Hemşehrilik, İslam, Alevilik ya da etnik köken gibi yerel aktifleri dayanışmacı ağların oluşturulmasında kullanan, oluşturulan ağlarda katılımcıların birbirlerinin üzerinden para kazanmasına olanak sağlayan bir stratejidir.” (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 77-78).

Gecekondu bölgelerinin İstanbul gibi büyük kentlerde yeni rant kapıları haline geldiği gözlemini daha önce Sema Erder (1996) de *Ümraniye: İstanbul’a bir Kentkondu* çalışmasında dile getirmiştir. Özellikle İstanbul örneğinde görüleceği üzere, zorunlu göç mağdurlarının geldikleri yöre, kent, kasaba veya köye bağlı olarak İstanbul’un farklı yerlerinde öbeklenmeleri ve burada kendilerine yaşam alanları kurmaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Etnik olanın ve dinsel olanın ayrı ayrı kendi ekonomilerini ve sektörlerini oluşturmaya başladıkları bir düzlemde, özellikle bu cemaatlerin önderlerinin ve yakın çevresindeki grupların toplumsal anlamda dikey bir hareketlilik sağladıkları göze çarpmaktadır. Bu tür etno-kültürel ve dinsel nitelikli sektörlerin

zorunlu göç bağlamında da ortaya çıktığını ve özellikle şiddetin giderek yok-sullaştırdığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da dinsel cemaatlerin hızla güçlendiği gerçeğinin de altını çizmekte fayda bulunmaktadır.

Türkiye’de İç Göç

Modern Türkiye’de iç göç konusunda yapılan çalışmalar 1990’lara değin göçün üç tarihsel aşamada ele alınması gerektiğini iddia ederler (Akşit, 1998; Tekeli, 1998). Bahattin Akşit, 1998 tarihinde ele aldığı makalesinde iç göçleri a) 1950 öncesi göçler; b) 1950–1985 arası göçler ve c) 1985 sonrası göçler şeklinde üçe ayırır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu nüfusunu, geleneğini ve iskân politikalarını devralan Türkiye Cumhuriyeti, 1950’lere değin köyün modernizasyonu, Zonguldak’ta olduğu gibi yeni açılan madenlerde çalıştırılmak üzere geniş kitlelerin topraktan koparılıp işçi haline dönüştürülmesi, kuraklık, heyelan veya deprem sonucu ortaya çıkan zorunlu göçlerin işaret edilen bölgelere doğru aktarımı ve 1934 İskân Kanunu ile birlikte ulus-devletin oluşum sürecinde bazı grupların iskânı gibi konularla ilgilenmiştir. 1950 yılına değin yaşanan bu tür demografik hareketlilikler, dönemin iç göç haritasını belirlemekte etkili olmuş ve bu dönemde köyden kente net iç göç 214.000 şeklinde gerçekleşmiştir.

Öte yandan, 1950–1985 yılları arasındaki ikinci tarihsel dilimde Türkiye nüfusunun köyden kente doğru akarak harmanlandığını söylemek mümkün. Bu ikinci göç dönemini de kendi içinde üç alt gruba ayıran Akşit (1998), 1950–55 arasındaki döneme İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentlerin yakın çevresindeki kırsal alanlardan bu kentlere doğru akan göçün damgasını vurduğunu söyler. 1965–70 arasındaki ikinci alt dilimde ise, Orta Anadolu ve Karadeniz kırsalından insanların büyük kentlere doğru hareketlilik gösterdikleri ve 1980–85 arasındaki üçüncü alt dilimde ise bu kez Doğu ve Güneydoğu Anadolu kırsalından insanların yine büyük kentlere doğru akukları ifade edilmektedir. Keyder (1983) bu süreci Türkiye toplumunun kapitalistleşme döngüsünün başlangıcı olarak kabul eder. 1950–1985 arasındaki bu dönemin 1950–55 aralığında köyden kente net iç göç 904.000, 1965–70 aralığında 1.939.000, 1975–80 aralığında 1.692.000 ve 1980–85 aralığında ise bir sıçrama göstererek 2.582.000 olmuştur. Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, 1950–1985 arasında gerçekleşen iç göçün sadece köyden kente doğru olmadığı aynı zamanda kentten kente doğru da yaşanmış olduğudur.

Kentleşme, sanayileşme, modernleşme, küreselleşme ve diğer birtakım süreçlere paralel olmak kaydıyla, Türkiye nüfusunun bölgesel dağılımında 1980’li yıllar itibariyle önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler öncelikli olarak nüfus artış hızına ve nüfus hareketlerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Sözgelimi 1965 yılında Karadeniz bölgesi 6,085,986 kişilik nüfusla ilk sırada yer almaktayken, Güneydoğu Anadolu bölgesi ise 2,367,740 kişilik nüfusla en az nüfuslu bölge durumunda idi. 1990 yılında ise 13,295,607 kişilik nüfusla Marmara Bölgesi ilk sıraya yükselmiş, Güneydoğu Anadolu bölgesi ise en az nüfuslu bölge olma özelliğini devam ettirmiştir. 1965–1990 döneminde bölgelerin nüfus artış hızları karşılaştırıldığında, Güneydoğu Anadolu en yüksek, Karadeniz ise en düşük nüfus artış hızına sahip olma özellikleri gösteren bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki doğurganlık hızının yüksekliğine rağmen, bu bölgelerden diğer bölgelere, özellikle Marmara bölgesine doğru yaşanan göçler nedeniyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin toplam nüfus içindeki paylarında önemli artışlar olmamıştır (Kocaman, 1998: 52–53).

Tablo 1. En Yüksek Oranda Göç Veren 10 İlimiz (%) (2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Verileri) Kaynak: Coşkun (2006).

Sıra	Kent		Kır		Toplam	
1	AKSARAY	32.9	TUNCELİ	46.5	TUNCELİ	39.5
2	TUNCELİ	31.9	HATAY	29.2	AKSARAY	30.9
3	HATAY	22.9	AKSARAY	28.9	HATAY	26.3
4	IĞDIR	19.3	ELAZIĞ	28.7	ELAZIĞ	21.9
5	KIRŞEHİR	19.1	NEVŞEHİR	26.6	NEVŞEHİR	21.0
6	ELAZIĞ	17.8	K.MARAŞ	26.3	ZONGULDAK	20.3
7	BİNGÖL	17.4	ZONGULDAK	25.3	BİNGÖL	19.7
8	UŞAK	17.0	BİNGÖL	21.6	YOZGAT	19.3
9	YOZGAT	16.9	YOZGAT	21.3	KIRŞEHİR	19.2
10	BAYBURT	14.4	KAYSERİ	20.9	K.MARAŞ	18.6

Tablo 2. En Düşük Oranda Göç Veren 10 İlimiz (%) (2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Verileri) Kaynak: Coşkun (2006).

Sıra	Kent		Kır		Toplam	
1	BİTLİS	1.1	BİTLİS	0.7	BİTLİS	0.9
2	VAN	2.2	SİİRT	1.4	VAN	1.8
3	SİİRT	2.3	VAN	1.5	SİİRT	1.9
4	HAKKÂRİ	2.4	HAKKÂRİ	1.9	HAKKÂRİ	2.2
5	ŞANLIURFA	3.3	MANİSA	2.7	DİYARBAKIR	3.1
6	DİYARBAKIR	3.4	DİYARBAKIR	2.7	BATMAN	3.6
7	BATMAN	3.6	KIRIKKALE	2.9	KARABÜK	3.6
8	ERZURUM	3.7	OSMANİYE	3.2	BİLECİK	3.7
9	BİLECİK	3.8	KİLİS	3.2	KİLİS	3.7
10	KARABÜK	3.8	KARABÜK	3.3	MANİSA	3.9

Öte yandan, iller nüfus artış hızları itibariyle değerlendirildiğinde, 1965–1970 döneminde İstanbul ili % 5,49'luk nüfus artışıyla 67 il arasında en yüksek nüfus artış hızına sahip bulunmakta ve bu ili sırasıyla Ankara, Diyarbakır, Van, Hakkâri, Siirt, Kahramanmaraş, Bitlis, Şanlıurfa, Gaziantep ve Antalya takip etmektedir. Görüldüğü üzere o yıllarda en yüksek nüfus artış hızına sahip 10 ilin neredeyse tamamı İstanbul ve Ankara dışında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. 1990 yılı itibariyle ise sıralamanın değiştiği görülmektedir. Özellikle turizm alanında sağlanan gelişmeler nedeniyle Antalya en çok göç hareketine maruz kalırken (% 4,79), bu ili sanayi devi olmaya başlayan Kocaeli % 4,64'lük nüfus artış hızıyla takip etmiştir. Bu iki ilin ardından Şanlıurfa, İstanbul, Hakkâri ve İçel gelmektedir. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre ise sırasıyla Antalya (% 42,16), Şanlıurfa (% 42,02), İstanbul (33,23) ve Hakkâri (% 31,28) en yüksek nüfus artış hızına sahip iller olmuşlardır. Diyarbakır ilinin bu dönemdeki nüfus artış hızı da % 21,84 ile hiç küçümsemeyecek bir büyüklüktedir.³

³ Bu verilere Devlet İstatistik Enstitüsü internet sayfasından ulaşılabilir. Bkz., <http://www.die.gov.tr/nufus/02012002.htm>

Diyarbakır: Yoksulluğun ve Yoksunluğun Kenti

Diyarbakır kenti günümüzde Türkiye açısından oldukça önemli bir kimliğe bürünmüştür. Bir yandan Kürt hareketinin merkezi olma niteliğini taşıırken, öte yandan zorunlu göç deneyimini yaşayan yüzbinlerce insana evsahipliği yapmaktadır. İktidarlar, Kürt Sorunu bağlamında önemli açıklamalar yapmak için bu kentten konuşmayı tercih ederken, yine Kürt kökenli muhalefet partileri de gerektiğinde Siyasal mesajlarını bu kentten vermektedirler. Giderek siyasallaşan Diyarbakır kentinde resmi kayıtlara göre, 580 bin nüfusu olan kent merkezinde işsizlik % 30, ilçe merkezlerinde ise % 43 oranındadır. Kent merkezindeki işsiz sayısının 150 bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Sivil toplum kuruluşları, işsizlik oranı konusunda daha karamsar bir tablo çiziyorlar. Onlara göre, oran % 78 civarında. Eğer Diyarbakır’ın toplam nüfusunun bugün yaklaşık 2 milyon olduğu düşünülürse, bu oranın doğru olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Büyükşehir Belediyesinin verilerine göre, sokakta çalışan çocuk sayısı 3.302 olarak bildirilmekte. Başka bir araştırmaya göre, suça karışan çocukların % 54’ü kente sonradan gelip yerleşen ailelere mensup. Güneydoğu Anadolu Bölgesini 1980’lerin başından buyana etkileyen kronik şiddet ve gerilim, istihdamı da olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. 1980–2000 yılları arasında 12 ve daha yukarı yaştaki toplam nüfus içerisinde istihdam edilenlerin oranı % 64’ten % 53’e düşerken, aynı dönemde istihdam edilen erkeklerin oranı % 81’den % 66’ya, kadınların ise % 47’den % 39’a düşmüştür (DİE, 2002: 52).

Tablo 3. İlçeleriyle Diyarbakır İli Nüfusu (2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Verileri) (Kaynak: DİE)

		Kent		Kır		Toplam	
		Nüfus	Göçmenler	Nüfus	Göçmenler	Nüfus	Göçmenler
21.	DİYARBAKIR	813,582	2,795	572,812	1,558	1,386,394	4,353
00.	BÜYÜKŞEHİR	546,005	1,907	179,438	398	725,443	2,305
01.	BİSMİL	62,866	206	68,727	207	131,593	413
02.	ÇERMİK	15,611	256	35,307	527	50,918	783
03.	ÇINAR	12,857	53	47,502	80	60,359	133
04.	ÇÜNGÜŞ	4,255	9	12,279	39	16,534	48
05.	DİCLE	8,770	10	32,271	18	41,041	28
06.	EÇİL	4,853	10	17,708	17	22,561	27
07.	ERGANİ	50,082	166	45,516	87	95,598	253
08.	HANİ	10,635	29	21,587	21	32,222	50
09.	HAZRO	5,812	18	13,476	16	19,288	34
10.	KOCAKÖY	5,507	6	7,718	1	13,225	7
11.	KULP	14,842	19	25,683	31	40,525	50
12.	LİCE	8,281	16	14,012	40	22,293	56
13.	SİLVAN	63,206	90	51,588	76	114,794	166

Öte yandan, istihdam edilen toplam nüfusun bu dönemdeki sektörel dağılımları, işsizliğin de ne denli kronik bir hal aldığını göstermektedir. 1980–2000 yılları arasındaki dönemde tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı % 72’den % 64’e düşerken, sanayi sektöründe herhangi bir değişim olmaksızın % 8’lik oran korunmuş, sadece hizmet sektöründe % 20’den % 28’e doğru bir artış yaşanmıştır (DİE, 2002: 53). Kadınların da son yıllarda tarım sektöründe istihdam edilme oranları düşerken sadece hizmet sektöründe % 4’ten % 8’e varan bir yükseliş gözlenmektedir (DİE, 2002: 55).

Kentteki sanayi işletmelerinin azlığı istihdam konusunda yaşanan sıkıntıları açıklamaktadır. 2007 yılı verilerine göre Diyarbakır’da az sayıda işçi istihdam eden 2 adet mermer fabrikası, 7 adet un fabrikası, 2 adet et-piliç

işleme tesisi, 4 adet entegre tesis (kütlü pamuk, iplik, dokuma ve yağ), 4 adet LPG dolum tesisi, 9 adet tuğla yapım tesisi, 2 adet çelik kapı imalathanesi ve birkaç diğer küçük sanayi tesisi dışında işletme bulunmamaktadır.⁴ Çalışanlar ise küçük aile işletmelerinde, hizmet sektöründe, inşaat sektöründe, pazarcılık ve ırgatlık gibi alanlarda iş bulabilmektedirler. Hâlihazırda kent merkezinde ve ilçelerde yaşayan önemli bir kitlenin yaz aylarında kendi topraklarından ürün elde edebilmek için günü birlik tarlalarında çalışmaya ve kırsal işlerini karşılamaya devam etmekte olduğu gözlenmektedir.

İşsiz kitlenin bir kısmının yaz ve sonbahar aylarında Batı ve Doğu Karadeniz’de çay ve fındık hasadı için, turistik sahil yörelerinde meyve (seyyar satıcılık) ve midye satıcılığı, garsonluk ve komilik yapmak ve ayrıca büyük kentlerde inşaat işçiliği için sezonluk göç ettikleri bilinmektedir. Sezonluk hasat işlerinde çalışanları “Çavuş” denen araçların, ülkenin kuzeyine ve batısına götördükleri ve her bir çalışandan bir miktar komisyon ücreti aldıkları bilinmektedir. 2007’nin yaz aylarında sezonluk işçileri Güneydoğu Anadolu’dan Karadeniz bölgesine ulaştıran bazı araçların dahil oldukları trafik kazalarında hayatını kaybeden çok sayıda insan nedeniyle Türkiye gündeminde önemli bir yer edinen ‘Sezonluk Göç’ konusunda henüz yeteri kadar bilimsel çalışmanın olmaması bu konuda söylenebilecekleri kısıtlı kılmaktadır.⁵ Ancak, alan çalışmasında karşılaştığımız bir kısım tanıklıklar bulundukları yerde istihdam edilemeyen insanların yine şiddetin ve gerilimin yol açtığı olumsuzluklar karşısında kendilerine yeni bir takım gelir kaynakları yaratma arayışında olduklarını ve bu nedenle yaz aylarında ülkenin batı ve kuzey kısımlarına kitlesel şekilde göç ettiklerini göstermektedir.⁶

Diyarbakır’da yaşayan göç mağdurlarıyla yapılan görüşmelerde çok sıkça dile getirilen konulardan biri sezonluk işler için batıya ve kuzeye gidildiğinde

⁴ Diyarbakır’da bulunan sanayi tesisleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Erkan (2004: 291).

⁵ Bu konuda bazı gazete küpürleri için bkz., *Radikal Haber* (Ağustos 2007), “İki şoför, karşılıklı hatalar: 24 ölü”, *Radikal Gazetesi*, Online <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=229323&tarih=08/08/2007>; Umut Aykanat (12 Ağustos 2008), “Çadırdaki Yaşayan Umut,” *Star Gazetesi*, Online <http://www.stargazete.com/index.asp?haberID=129256>; ve Duygu Güvenç (20 Ağustos 2008), “Thousands arrive in Ankara to live in stone age conditions in tent cities”, *Turkish Daily News*, Online <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=81265>. Son yıllarda mevsimlik işçilerin haklarının korunmasına ilişkin bir farkındalığın ortaya çıktığı görülmektedir. Şanlıurfa’da Dr. Zeynep Şimşek tarafından kurulan Mevsimlik tarım İşçilerinin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Derneğinin çalışmaları buna örnek gösterilebilir (http://www.metider.org.tr/site/default_en.asp).

⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Özbekmezci ve Sahil (2004), Türkyılmaz (2004), ve Yüksekler ve Kurban (2009).

maruz kalınan ırkçı ve dışlayıcı tepkilerdi. Diyarbakır Bağlar Belediyesi sınırlarında bulunan Kaynartepe Mahallesi Halkevi'nde mülakat yaptığımız 40'lı yaşlarındaki bir erkeğin söyledikleri bu açıdan oldukça anlamlıdır:

“1993 yılında Lice’de bulunan ve boşaltılan köyümden ailemle birlikte Diyarbakır’a geldim.⁷ Bir iki kez ailemi alıp sonbaharda Adapazarı’nda fındık toplamaya gittik. Her defasında bize işverenler ve etrafta bulunan diğer insanlar Kürtlüğümüzle alay edip, bizleri PKK’lı olmakla itham ettiler. Bir defasında iki arkadaşımın Ordu’ya inşaat işçiliği yapmak için gitmiştik. Bir pazar günü Rus Pazarında arkadaşlarımla kol kola girmiş gezerken ve kendi dilimizde bir şeyler konuşurken, arkadan bir sesin “Ne o bir araya gelip Kürdistanı mı kuracaksınız, ayrılın!” dediğini duydum. Biz de karşılık verdik ve aramızdaki tartışmaya Polis dahil oldu. Allah için doğruya doğru, Polis o adamlara kızdı ve insanların kendi anadillerini konuşmasıyla bölücü olmaya-caklarını söyledi. Polisin tavrına çok şaşırdım, ama ne gördüysem onu söylüyorum. Asıl bölücü onlardı.” (Kişisel mülakat, Diyarbakır, Bağlar İlçesi, Kaynartepe Mahallesi, 7 Haziran 2007)

Batı’da yaşayanların bu tür insanlara karşı kamusal alanda sergiledikleri dışlayıcı davranışların ülkenin içinde bulunduğu siyasal düzlemde beslendiği açıkça ifade edilmelidir. 4 Haziran 2007 tarihinde Adapazarı’nda üzerlerinde Ahmet Kaya’nın resmi bulunan tişört giyen iki Diyarbakırlı gencin 500 kişilik bir grup tarafından linç edilmek istenmesi,⁸ yukarıda aktarılan tecrübelerin doğru olduğuna dair daha güçlü deliller sunmaktadır. Mevsimlik işçilik aynı zamanda, ya çocukların eğitimden tamamen yoksun kalmasına ya da eğitimlerinin önemli ölçüde aksamasına yol açmaktadır. Bölge dışına, Batı illerine mevsimlik işçiliğe gidenler sadece ücretlerin düşüklüğü, yaşam koşullarının kötülüğünden değil, aynı zamanda etnik kimlikleri nedeniyle aşağılayıcı muameleye maruz kalmaktan şikâyetçidirler (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2006: 21).

Benzeri şekilde, İnsan Hakları Araştırma Derneği (İHAD) tarafından 2010 yılında açıklanan Nefret Suçlarının Önlenmesinde Sivil Toplumun Gücünü Kullanmak adlı raporda bildirildiğine göre, 2008 ve 2009 yıllarında, etnik temelli nefret davranışlarının ağırlıklı olarak Türkiye’nin batısındaki kentlerde Kürtlere yöneldiğini gösteren birden çok vaka ile karşılaşmıştır. Sözge-

⁷ 22 Ekim 1993’teki olaylarda, Diyarbakır’ın Lice ilçesinde yaşayan 15 kişi kurşunlanarak ya da yakılarak öldürülmüş, 22 kişi yaralanmıştı. Ayrıca olaylarda 400 konut ile 250 işyeri de yakılıp yıkılarak kullanılmayacak derecede zarar görmüştü (Jongerden, 2001).

⁸ Bkz., <http://www.milliyet.com.tr/2007/06/05/yasam/yas10.html>, 5 Haziran 2007.

limi, Balıkesir’in Altınova beldesinde yaşanan olayda iki grup arasında başlayan tartışma, kısa sürede kavgaya dönüşmüş ve bir kişinin hayatını kaybettiği olaylarda yürüyüşe geçen kalabalık bir grup, “Kürtler dışarı” sloganları ile birlikte Kürtlere ait çok sayıda ev ve işyerine zarar vermiştir. Olaylar karşısında güvenlik güçlerinin yeterli önlem almadığı iddia edilmiştir.⁹ Öte yandan, Antalya’da saldırıya uğrayan 3 Kürt öğrenciye polisin PKK üyesi olup olmadıklarını sorması, Gebze’de Kürt işçilerin komşularını rahatsız ettikleri iddiasıyla saldırıya uğramaları ve Adana’da bir cinayet zanlısının Kürt kökenli olduğu anlaşıncı halkın linç girişiminde bulunması, etnik kökenli şiddet ve nefret suçlarının toplumsal hayata yansıyan boyutunu göstermek Açısından oldukça çarpıcı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Benzeri şekilde, adeta 2005 yılındaki Türk Bayrağı krizini anımsatırcasına, Mersin’de iki lise öğrencisi arasında başlayan tartışma kavgaya dönüşmüş ve ardından “*Türk çocuklar Kürt çocukları dövüyormuş*” söylentisinin yayılmasıyla birlikte, olaya aileler de karışmış ve ilk etapta basit gibi algılanan sorun, yüzlerce kişinin karıştığı etnik bir çatışmaya dönüşmüştür. Toplanan kalabalık “Kahrolsun PKK” ve “Kürtler dışarı” sloganlarıyla linç girişiminde bulunmuş ve çıkan olaylarda yaralananlar olmuştur.¹¹

Gündelik hayatta bu ve benzeri olayların sayısındaki artış, göçü bir kurtuluş olarak gören Kürt kökenli yurttaşların giderek umutsuzluğa doğru sürüklenmelerini ve radikal kimlikler edinmelerini de beraberinde getirmektedir. İstanbul, İzmir, Ankara ve Antalya gibi büyük kent deneyimi sahibi olup da gerek iş piyasalarında gerekse okulda, sokakta veya hayatın herhangi bir yerinde maruz kaldıkları dışlayıcı pratikler karşısında yeniden doğdukları topraklara dönenlerin sayıları hızla artmaktadır. Göç ettikleri kentsel mekânların onlara sağladığı görece iyi sağlık, istihdam ve eğitim olanaklarından vazgeçip bu tür olanakların hemen hiç olmadığı Diyarbakır’a, Van’a veya başka bir kente dönmek zorunda kalmak, zorunlu göç mağdurlarının mağduriyetini bir kez daha artırırken, onların imgelemlerinde Türk-Kürt şeklindeki bir tür mental bölünmenin de giderek ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

⁹ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=744715&title=altinovadaki-sokak-kavgasi-turkkurt-catismasina-donusturulmek-isteniyo>.

¹⁰ http://www.rightsagenda.org/attachments/523_T%C3%BCrkiyedeNefretSu%C3%A7ları%4%B1.pdf

¹¹ <http://www.gundem-online.net/haber.asp?haberid=84865>

Şiddetin Siyasallaştırdığı Kadınlar ve Çocuklar

Bölgede yaşanan zorunlu göç süreci, kronik gerilim, yoksulluk, işsizlik ve dışlanmışlık süreçleri bölge insanını *mental bölünmenin* eşiğine getirdiği konusunda ciddi ipuçları vermektedir. 1990'lı yıllarda Lice'den önce Diyarbakır'a sonra Adana'ya ve daha sonra tekrar Diyarbakır Şeyh Şamil Mahallesi'ne göç eden ve şu anda ekmek satarak iki çocuğunun geçimini sağlamaya çalışan 45 yaşındaki annenin anlattıkları yaşanmakta olan *mental bölünmenin* ve *anomie* (ümitsizliğin)'nin yalın bir ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Görüşme yapılan kadın, önce siyasal nedenlerle eşinin 15 yıl önce 36 yıl hapis cezasına çarptırıldığını, sonra aynı şekilde en büyük oğlunun yine aynı nedenle hapse atıldığını ve nihayet yakın zaman önce de en küçük oğlunun adı bir suçtan (hırsızlıktan) ötürü tutuklandığını söyleyerek başlıyor sözlerine. Konuşmasını çoğunlukla Kürtçe yapıyor, yer yer kırık bir Türkçe kullanıyor:

“Bugün hâlâ beni özel harekât timleri takip ediyor. Pek çok gece evimi basıyorlar. Adana'ya kaçuk orada da tutunamadık. En büyük bela sistemin kendisi. Çocuklarımıza okul, yaz okulu, iş istemez miyiz? İstanbul'da bir olay olduğunda sürekli medya bahsediyor. Ama burada olanları kimse bilmiyor, duymuyor, görmüyor. (Boğazını göstererek) burama geldi. Bize ‘Ermeni’ diyorlar. Ermeniysek Ermeniyiz. O zaman atsinlar bizi vatandaşlıktan. İstemiyorum bu ülkenin vatandaşlığını, ne verdi ki bana, hep aldı benden. *Ben artık savaş istiyorum*. 14 yıldır Yeşil Kart için sürekli başvuruyorum, ama sicilim nedeniyle vermiyorlar.” (Kişisel mülakat, Diyarbakır, Bağlar İlçesi, Şeyh Şamil Mahallesi, 7 Haziran 2007).

Kadının anlattıkları bizde önce geçtiğimiz yıllarda Galatasaray Lisesi önünde her Cumartesi eylem yapan ve kendilerine “Barış Anaları” diyen kadınları hatırlatıyor. Ancak bu benzerlik sadece deneyimlerde gizli. Söylemsel olarak tam bir tezat hâkim kadının anlattıklarında. “Ben artık savaş istiyorum” diyen bir kadının sözleri karşısında sadece onun anlattıklarını anlamaya çalışarak duruyoruz. Bu yaşanan kopmayı, umutsuzluğu ve çılgılığı ifade edebilmek için “Savaş Anaları” benzetmesini pek de dilimiz ermeyerek yapıyoruz kendi aramızda.

Öte yandan pek çok yerde işittiğimiz “Biz Ermeni miyiz ki, bize bunu yapıyorlar?” söylemi yeniden karşımıza çıkıyor burada. Kadın Muhacir olduğunu söylüyor. 1917 Sovyet İhtilalinden önce Ruslar'ın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bitlis'e kadar ilerledikleri ve bu nedenle bölgedeki Kürtlerin daha güneye Diyarbakır'a doğru göç ettikleri bilinmektedir. Aynı şekilde 1920'li

ve 1930’lu yıllarda yaşanan Ağrı İsyanları sırasında da benzeri bir göç süreci yaşanmıştır. Bu tür göçlerle gelenlere “Muhacir” denilmektedir halk arasında. Ancak Türkiye Cumhuriyeti bağlamında kullanılan “Muhacir” kavramının ifade ettiği anlamın bu tür göçmen gruplarını kapsamamış olması pek şaşırtıcı olmamakla birlikte düşündürücü bir durumdur. Üretilen ulus-devletin yurttaşlarının farklı anlam dünyaları geliştirmeleri ve aynı kavramları farklı olguları ifade etmek için kullanıyor olmaları uluslaşma sürecinin pek de o denli başarılı yürütülemediğini gösteren önemli örneklerden biri olsa gerek. 71 yaşındaki erkek gündelik hayatta yıllardır karşı karşıya olduğu eşitsizliği, Kürtlerin Cumhuriyet’in kurucu unsuru olduğu tezine sığınarak anlatıyor:

“Ortak Türk bayrağının altında yaşıyoruz. Biz Rusya’dan gelmedik, Ermeni değiliz. Polisi gördüğümüzde hepimiz korkuyoruz. Çanakkale’de kaç Kürt öldü? Bizler dedelerimizin kanlarıyla suladığı topraklar üzerinde yaşıyoruz. 40 yıl Türkiye’nin başka illerinde yaşadım. Eşitsizlikleri gördüm. Kendi dilinde kaset, şarkı dinleyememek nedir bilirim. Eğer sen bana baskı uygularsan, ben de dağa çıkarım, ölürüm, öldürürüm...” (Kişisel mülakat, Diyarbakır, Bağlar İlçesi, Şeyh Şamil Mahallesi, 7 Haziran 2007).

Yukarıda alıntı yapılan iki görüşmecinin de kullandıkları ortak referans Türklerin ve Kürtlerin ortak ötekisi olan “Ermenilik” kimliğine yaptıkları vurgudur. Yukarıda kendisine referansla ‘savaş anaları’ kavramını kullandığımız kadının anlattıklarına benzer bir anlatıyı Bağlar Mahallesinde 7 Haziran 2007 tarihinde Türkçe gerçekleştirdiğimiz bir mülakatta başka bir kadın bizlere aktarıyor:

“1992’de göç oldum, korucu zorlaması yüzünden. 5 dönüm bağım var, ama mayın dolu, gidemiyorum. 1993’te Lice Merkez’e geldim, 5–6 aile bir arada bir tanıdığın yanında barındık. Köydeyken durumumuz çok iyiydi, tütün tarlalarımız da vardı. Ama çatışmalardan, baskınlardan hiç rahat edemedik. Zaten hazzılanıyorduk göç etmeye, ama bir sabah baskın oldu. Erkekleri alıp alaya götürdüler. Evleri yıkıp, bizi içeri kilitlediler. Bir asker yardım etti, “terk edin burayı” dedi. 5 dakika içinde helikopterlerden atılan bir şeylerle evler yanmaya başladı. Okula sığındık. Yaralılar ve cesetler de orada. 47–48 ceset vardı... Ondan sonra da sık sık gözaltına alındık, cezaevine girdim... Çocuklarımızı tutamıyoruz, okulu bıraktılar, hırsızlık yapıyorlar... Sonrasında Lice’ye hiç gitmedim. Hâlâ kontrol, kimlik araması, sıkıntılar var...”

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşayan ve sürekli olarak gündelik hayatın şiddetine maruz kalan kadınların, ataerkil toplumsal yapı içerisinde geleneksel eril iktidarın dışına taşmaya başladıklarını söylemek mümkün. Şiddet-

tin ve terörün sokağa döktüğü kadın, “savaş istiyorum” diyebiliyorsa ve bu çığıllıklar onların çocuklarına da sirayet ediyorsa, bu bölgedeki geleneksel ataerkil yapının dönüştüğünü gösteren önemli bir göstergedir. Kadınlar ve çocuklar giderek siyasallaşmaktadır. Bu siyasallaşma gerek kadınların kullandıkları söylemlerde, gerek çocukların zaman zaman kitlesel şekilde güvenlik görevlerine karşı gerçekleştirdikleri taşlı eylemlerde ve gerekse kadının Kürt Siyasal hareketi içinde giderek görünür hale gelmesinde gözlenmektedir. Zorunlu göç ve dışlanma pratikleri beraberinde farklı sübjektiviteleri de getirmektedir hiç şüphesiz.

Ancak kadının veya çocuğun siyasallaşması doğrudan özgürleşmeleri anlamına gelmemektedir. *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu* adlı çalışmasında ataerkil yapıyı eleştiren ve kadınların özel alanlarına hapsoldüğünü söyleyen Handan Çağlayan (2007), Kürt Sorunu bağlamında yaşanan şiddetin kadınları birer siyasal aktör olarak sokağa döktüğünü ve bu nedenle bundan böyle Güneydoğu Anadolu’da kadının toplumsal rolünün ve yerinin radikal anlamda bir değişim sürecinden geçeceğini iddia etmektedir. Yine, alan çalışması süresince çocuklarını, akrabalarını ve eşlerini şiddete kurban veren kadınların, yaşadıklarını açık bir dille ifade ediyor olmaları erkeğin egemen olduğu dünyada artık konuşmaktan çekinmemekte ve onun iktidarını tanımama cesaretini utangaç da olsa göstermektedir. Ayrıca, kadınların gerek yerel yönetimlerde gerek Kürt Siyasal hareketinde giderek görünür ve etkin olmaları, Çağlayan (2007)’ın tezlerini doğrular niteliktedir.

Geri Dönüş Mümkün mü?

Son yıllarda göç ettikleri büyük kentlerde tutunamayıp, maruz kaldıkları dışlanma, aşağılanma, ötekileştirilme ve yoksulluk gibi nedenlerle yeniden Güneydoğu Anadolu’ya dönen zorunlu göç mağdurlarının yanısıra, bütün zorluklarına rağmen özellikle kentin kendilerine sağladığı eğitim, sağlık ve istihdam gibi bir takım avantajlar ve özellikle uzun süreden beri kentte ikamet ediyor olmanın getirdiği bir takım başka nedenlerden ötürü çok sayıda insanın artık geri dönme düşüncesi içinde olmadıkları gözlemlenmektedir. Neden olduğu bütün sorunlara rağmen kentin cazibesini koruyor olması ve çocukların kentte doğup orada yetişmeleri gerçeğinin yanısıra, geri dönüş konusundaki en büyük engel ve endişe hâlâ güvenlik olarak karşımıza çıkıyor.

Alan çalışması sırasında Diyarbakır’ın kırsalına gitme konusundaki planlarımız Diyarbakırlılar tarafından bize eşlik etmeleri durumunda kendi güvenliklerinin tehlikede olabileceği nedeniyle pek sıcak karşılanmadı. PKK’nın eylemleri, güvenlik güçlerinin operasyonları, korucular, travma, yoksulluk, yalıtılmışlık, şiddet hepsi bu endişeyi besliyor. Sadece görece varlıklı köylüler ve çok çok çaresiz olanlar (çocukları madde bağımlısı olanlar, örneğin) istiyor geri dönmeyi. Son dönemde ikili bir yaşam biçimi oluşmuş durumda, yazın gidip birkaç ay köylerinde kalıp, tekrar dönüyorlar ve kış aylarını Diyarbakır şehir merkezinde geçiriyorlar. Bağlar’da yaşayan bir genç erkek geri dönüş konusundaki saptamalarını şu şekilde dile getiriyordu:

“Geri dönüş derken, ben bunu biraz daha açayım. Bazıları gitti tamamen ve ekonomik durumları iyi olduğu için ev yapabildiler. Kimisi de köye sadece yazın tatil amaçlı gidiyor. İki üç ay gider ve geri dönerler. Durumu iyi olmayanlar yazın kısa süreliğine gider ve geri dönerler. Köyde ekonomi yok, üretim yok. İşte bu anlamıyla köye geri dönüşler ne kadar sağlıklıdır. Bilemiyorum. Gerçek anlamıyla bir geri dönüş yok. Sadece yazın dönen ailelerin sayısı çok. Yazın giderler, tarlalarını sürerler. Üç ay yiyebilecekleri kadar sebze, varsa meyve, üzüm falan çıkarırlar. Çoğu insanın bağı falan da bitti aslında, kurudu, yakıldı. Bazılarının bağı var, onlardan yararlanmaya çalışıyorlar ama sağlıklı değil aslında... Burada işsizlikten bahsediyoruz da...orada da aynı şey var; orada ne kadar sağlıklı besleniyorlar, onun tartışmasını bile insanlar artık yapabiliyorlar. İnsanlar değiştiler, daha bilinçlendiler. Köyde olanlar şehre geliyor ve şehirden alıyorlar domateslerini, biberlerini, yiyeceklerini. Alıp geri dönüyorlar.”

Bir yanıyla yaşanan şiddet ve arkada bırakılan acılar, öte yandan da kentin ve küreselleşmenin insanlara sağladığı sağlık, eğitim ve benzeri fırsatlar nedeniyle artık köye geri dönmenin istense bile pek mümkün olmadığını vurguluyor konuştuğumuz insanlar. Konuştuğumuz kişilerden biri olan Yenişehir Belediye Başkanı Avukat Fırat Anlı (5 Haziran 2007), 2005 yılında yaptıkları bir anket çalışmasında, geri dönüş eğilimleri araştırdıklarını söylüyor.

“Belirli dönemlerde bu anket tekrarlanıyor. Görülen o ki, geri dönmek isteyenlerin oranı giderek azalıyor. Özellikle kadın ve gençlerde bu oran çok düşük, %20’lerde. Sadece orta yaş ve üzeri kitle dönmek istiyor. Yazları 3–4 ay gidip kalıyorlar köylerinde.”

Belediye Başkanının söyledikleri diğer söylenenleri ve bizim gözlemlerimizi doğrular niteliktedir. Geri dönmek de ayrıca bir ekonomik maliyet gerektiriyor. Öyle ki, Diyarbakır’a zorunlu göçle gelenlerin en yoksul kitleler

olduğu, Diyarbakır'ın zorunlu göçte bir istasyon olma işlevi gördüğü, aile ve yöre bağlantıları olanların yola devam edip başka uzak diyarlara doğru yol almaya devam ettikleri ve burada kalanların başka hiçbir yere gidemeyen en yoksul kesim olduğu düşünülürse, geri dönüşün ne denli imkânsız olduğu da rahatlıkla görülecektir. Ancak küresel krizin sarstığı ülkemizde, özellikle 2008 ve 2009 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin sağladığı maddi imkânlarla birlikte hatırı sayılır sayıdaki zorunlu göç mağduru ailenin geri döndüğünü de hatırlatmakta fayda vardır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne (İBB) bağlı Yoksul Sevk Zabıta Amirliği'nin verilerine göre, 2008 yılında ekonomik gerekçelerle İstanbul'u terk edenlerin sayısı, bir önceki yıla göre yüzde 100 artmış durumda. 2007'de 558 aile geçinemediği gerekçesi ile İstanbul'u terk ederken, aile sayısı 2008'de bin 144'e çıktı. Böylece sadece 2008 yılında 6119 kişi, son 10 yılda ise toplam yaklaşık 26 bin kişi, daha iyi yaşamak için geldiği İstanbul'u "ekonomik olarak tutunamadığı" için terk etmek zorunda kalmıştır.. Geri dönen ailelerin çoğunluğunu Güney Doğu kökenliler oluştururken, onları Karadenizliler takip etmektedir.¹²

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırlarında bulunan on adet mahalle var, bu mahallelerin çok büyük bir bölümünde çoğunluğu göç mağdurları oluşturuyor. Bu insanlar kent ile ilişkiye geçmekten ve yeni modern bağlar kurmaktan korkuyorlar. Bu nedenle sorunlarını geleneksel yollar ve kurumlarla (ağalık, şeyhlik, çeteler, mafyoz ilişki ağları, namus vb.) çözmeye devam ediyorlar. Öyle görünüyor ki, eklemlemeye çalıştıkları veya daima çeperlerinde kaldıkları kentin kamusal alanında onları bir araya getiren tek bir unsur, adeta hep bir ağızdan dile getirdikleri siyasal talepler.

Benzeri bir tespiti İstanbul ve Mersin'de yaşayan göç mağdurları için de yapmak mümkündür. Sözgelimi İstanbul'da bulunan zorunlu göç mağdurlarının kökenlerine göre belirli yerlerde odaklandıklarını, büyük ölçüde birbirlerinden kopuk yaşadıklarını, onları sembolik olarak bir araya getiren ve David Harvery (2006)'in "ilişkiel mekân" (*relational space*) olarak tanıladığı türden bir mekân yarattıkları görülmektedir. Ülke genelinde toplumsal hayatta yerelden "Kürtler etrafımızı sardı" şeklindeki söylemin gerçeklikler üzerine kurulmadığını ve bu "sahte gerçekliğin" *içimizdeki düşman* sendromu şeklinde üretildiği yönünde şüpheler barındırmaktadır. Soğuk Savaş döneminin son ermesinin ardından ulus-devletlerin 'dış düşman' arama yerine 'içerideki

¹² Küresel finansal kriz nedeniyle geri dönen aileler konusunda daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz., <http://www.kariyerinfo.com/haberler.asp?T=0&S=1&I=0&TID=4547> (giriş tarihi 12 Ekim 2011).

düşman’ arama/üretme eğilimleri göz önünde bulundurulduğundan bu tespit bizce dikkatle ele alınmalıdır.

Tablo 4: Kökenlerine göre İstanbul’daki Göçmenlerin coğrafi dağılımı

Semt	Geldiği Yer	Semt	Geldiği Yer
Bağcılar	Batman, Bitlis	Avcılar	Güneydoğu Anadolu
Güngören	Batman	Kağıthane	Şırnak, Hakkari
Esenler	Diyarbakır	Tarlabası	Güneydoğu Anadolu
Esenyurt	Van	Fatih	Güneydoğu Anadolu
Aksaray	Mardin	Ümraniye	Güneydoğu Anadolu
Kanarya	Güneydoğu Anadolu	Kartal	Güneydoğu Anadolu
Küçükçekmece	Güneydoğu Anadolu	Pendik	Güneydoğu Anadolu

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Verileri göz önünde bulundurulduğunda sanılanın aksine Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan illerin dışa doğru göç vermedikleridir (Tablo 2). Tunceli, Elazığ ve Bingöl dışında kalan sırasıyla Bitlis, Van, Siirt, Hakkâri, Urfa, Diyarbakır ve Batman illerinin dışarıya en az göç veren ilk 7 il olduğu gözlenmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında yukarıda sözü edildiği üzere son on – onbeş yıl içerisinde yaşanan olumsuz gelişmelerin Kürtlerin anlam coğrafyalarında bir korkunun ve dışlanmışlık hissini yeşermesine yol açmış olması ve ayrıca yaşanan kronik yoksulluğun uzak coğrafyalara yapılacak olası bir göçün finansmanını zorlaştırması ve hatta imkânsız kılmasıdır.

Zorunlu göç mağduru Diyarbakırlıların Kürt sorununun demokratik çözümü yönünde geliştirdikleri siyasal talepler halen çok güçlü. Bu nedenle kentın kamusal dinamikleri çökmüyor ve yaşanan her türlü yoksulluğa, yoksunluğa ve dışlanmışlık hissine rağmen büyük toplumsal patlamalar ve gerilimler yaşanmıyor. Kentte kamusal olanı kuran en önemli unsur, her kesimden insanın kullandığı siyasal dildir. İşte sıralanan bu tür nedenlerden ötürü, göçmenlerin kente eğitim, istihdam ve siyasal açıdan entegrasyonu konusu ayrıca bir önem kazanmaktadır Diyarbakır’da. Görünen o ki, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ile birlikte Yurttaş Girişimi ve Yerel Gündem 21 gibi

bazı sivil toplum örgütleri dışında bu entegrasyon sürecine katkıda bulunan başka kurum pek öne çıkmamaktadır.¹³

Son birkaç yılda dikkati çeken bir diğer gelişme ise kırdan önce Diyarbakır şehir merkezine ve oradan da İstanbul, İzmir, Denizli gibi diğer büyük kentlere göç eden bazı ailelerin bu şehirlerde de tutunamayıp geri dönüyor olmalarıdır. Hemen her türlü kuruma güvenini yitirme eğilimi içinde olan bu tür ailelerin bir kopma hali yaşadıkları tespit edilmektedir. Çaresizliğin ve çözümsüzlüğün en alt katmanlarında bulunan bu tür ailelerin yeniden kazanılabilmesi için kentte bir takım sivil toplum kurumları dışında herhangi bir resmi kurumun bir proje üretmediği gözlemlenmektedir.

Geri dönüş konusunda yine sıklıkla dile getirilen bir diğer konu ise korucular sorunudur. Sözgelimi, 1990'larda Nusaybin'deki boşaltılan 100 haneli dağ köyünden Diyarbakır Sur Mahallesi'ne gelen 70'li yaşlardaki yaşlı adanın koruculara ilişkin söyledikleri dikkate değer:

“Korucular bize karşı mücadele ediyorlar, bize Ermeni diyorlar, zulüm ediyorlar. Biz Müslümanız, namaz kılıyoruz. Eskiden Ağalar bizi birbirimize düşürürdü, şimdi ise Devlet aynı şeyi yapıyor. Korucularla bizi karşı karşıya getiriyor.” (Kişisel mülakat, Diyarbakır, Bağlar İlçesi, 7 Haziran 2007).

Koruculara ilişkin beslenen korkular belli ki yaşanan bazı olumsuz tecrübelerden kaynaklanıyor. Özgür Yurttaş Girişimi Derneğinde görüşme yaptığımız genç erkeklerden biri Koruculara ilişkin şu şekilde bir değerlendirme yapıyor:

“Eskiden ağalar vardı, şimdi korucular. Devlet onların arkasındadır. Onlar köyde devlettir. Evlerimize girerler ve istediklerini, beğendiklerini alıp götürürler. Kimse onlara karşı çıkamaz. Hiç unutmuyorum, annem hastaydı ve bu nedenle bal yiyordu. Korucu geldi balı aldı, birşey diyemedik. Bu kadar insafsızlık olur mu?”

Koruculuğun daha önce köyde yaşayan ve topraksız ailelerden seçildiği konusunda pek çok tanıklık dinledik tüm alan çalışması boyunca. Göç mağdurları tarafından kısaca “Ayaklar, baş oldu!” şeklinde nitelenen korucuların geçmişte daha alt toplumsal tabakalarda yer aldıkları, ancak korucu olduktan sonra sosyal anlamda mobilize oldukları anlaşılmaktadır. Devlet ile organik bir ilişkide olmak, korucular için iktidar olma aracıdır. Yine korucular ile göç edenler arasında geçmişe dayanan başka hususietlere de sıkça rastlanmaktadır.

¹³ Yerel Gündem 21 Diyarbakır için bkz., <http://www.yg21.net/> (giriş tarihi 12 Ekim 2011).

Alan çalışması sırasında, geçmişte özellikle sınır bölgelerinde yaşayanların sınır ticareti ve kaçakçılık gibi informel alanlarda giriştikleri ekonomik faaliyetler konusunda ailelerin birbirlerini güvenlik güçlerine ihbar ettikleri yönündeki bilgi görüşme yapılanlarca sıkça dile getirildi. “İhbar” kurumu, Neşe Özgen’in (2003) 2001-2002 yılları arasında Van’da gerçekleştirdiği antropolojik alan çalışmasının sonuçlarına dayanarak dile getirdiği gibi, devlet kurumlarının toplumsal rıza üzerinden varlığını sürdürmeyip daha çok baskı üzerinden var olduğu bölgelerde bazı grupların/ailelerin/kişilerin devletle daha organik bir ilişki geliştirebilmek ve devletin kendilerine sağlayacağı sembolik iktidara sahip olabilmek için sıkça “ihbar” kurumuna başvurduklarını sergilemektedir. Bizim çalışmamızda da benzeri yönde bulgulara rastlanmaktadır.

Sonuç Yerine

Nicholas van Hear (2004)’ın da tespit ettiği üzere, göçmenler sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerine paralel olarak gidecekleri son noktayı tespit ettikleri saptanmıştır. Zorunlu göç mağdurları, gerek sahip oldukları ekonomik sermayeyi gerekse sosyal sermayeyi kullanmak suretiyle gidecekleri yeni coğrafyayı belirlerler. Bizim çalışmamızda da benzeri süreçlerin yaşandığı görülmektedir. Güneydoğu’da özellikle dağlık bölgelerde yaşayanların sahip oldukları sosyal ve ekonomik sermayeye bağlı olarak Diyarbakır kent merkezine, Mersin’e veya İstanbul’a göç ettikleri gözlenmiştir. Diyarbakır’da kalanlar en yoksul kitleler olmakla birlikte bölgede yaşanmakta olan gelişmelerin Türkiye çoğunluk toplumunun anlam dünyasından giderek silinmesi reel ve sembolik bir kopuşun izlerini taşımaktadır. Mevsimlik işler için Batı ve Kuzey Anadolu’ya göç edenlerin gündelik hayatta yaşadıkları tepkisel dışlanma deneyimleri, kadınların sergiledikleri kopma halleri, korucular ile korucu olmayanlar arasındaki gerilim ve köye dönüşün artık sadece yaşamaya devam eden gerilimler nedeniyle değil küreselleşme nedeniyle de imkânsız hale gelmesi gibi gelişmeler, zorunlu göç mağdurlarının bulundukları yerlerde kentsel hayata entegre edilmelerinin gerekliliği konusunda çok önemli ipuçları vermektedir. Bu tartışmalarında ışığında çalışmadan ortaya çıkan şu dört alan içinde bazı saptamaları yeniden yapmakta fayda olduğu kanısındayız.

Zorunlu göçün kaynağı. Zorunlu göç güvenlik nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan mülakatlarda birçok kişi terörle ilişkilerinin bulunmadığını vurgularken, bazıları farklı yerel nedenlerle akraba ve diğer kişilerle yaşanan sorunların kendirlerinin göçe zorlanmasında rol oynadığını vurgulamışlardır.

Zorunlu göçe tabi tutulan nüfusu Doğu ve Güney-Doğu Anadolu Kürt kökenli Türk vatandaşları ağırlıklı olarak kırsal kesimden olmakla birlikte kasabalar-dan da zorunlu göçe maruz kalanlar bulunmaktadır. Gerek güvenlik güçlerin-ce gerçekleştirilen köy boşaltma olayları, gerek PKK tarafından tehdit edilen köylerin varlığı gerekse insanların yaşadıkları güvenlik sorunları karşısında kendilerine ve ailelerine daha iyi imkanlar sağlayabilmek için göçe ettikleri görülmektedir. Zorunlu göç kararını verenler bu tür bir toplumsal eylemin doğuracağı istenmeyen sonuçlar konusunu dikkate almamıştır. Zorunlu göç mağdurlarının görüşmeler yapılanlarının çoğunluğu hiçbir ön uyarı almaksızın hızlı bir biçimde evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır.

Zorunlu göçün rotası: Kişiler geleneksel bağları kullanmakla birlikte koşulların zorlaması sonucu hızlı bir biçimde gideceği/göçeceği yere karar vermiştir. Bunlar ilkin pratik olarak en yakındaki şehir veya kasaba olup çevre-deki kentlere doğru bir nüfus hareketi bunu izlemiştir. En nihaiyi hedef Adana, Mersin, Antalya gibi Akdeniz kıyı kentleri, İzmir, İstanbul, ve Ankara gibi diğer ketler olmuştur. Bu anlamda geniş ailelerin birçok ferdinin farklı yerlere yerleştiği görülmektedir. Öte yandan farklı kentler ve bölgeler arasında gidip gelmeler de gözlenmektedir. Bu seçimlerde göçmenlerin maddi kaynakları, içinde yer aldıkları sosyal ağlar, akrabalar önemli rol oynarken belli bir yöreye daha önceden, iş (örneğin mevsimlik işçi olarak) ya da başka bir nedenle gitmiş olmak nereye gidileceğinde bazı durumlarda önemli rol oynamıştır. Mersin ve Adana gibi şehirlerin hem bölgeye yakın hem de barınma ve ısınma gibi masrafların düşüklüğü nedeniyle tercih edildiği yönünde görüşler bildirilmiştir. Bu da daha önceden bu yörelerin bilinmesi anlamına gelmektedir.

Varılan noktadaki durum: Zorunlu göç mağdurları gibi gidilen yerleşim yerin de zorunlu göçe hazırlıksız yakalanmıştır. Çok kısa bir sürede yaşanan yoğun göç, İstanbul ve Diyarbakır gibi hali hazırda konut stoku bulunmayan kentlerde gecekondulaşmayı ve plansız kentleşmeyi daha da fazla artırmıştır. Her ne kadar konut stoku fazlası olan ender kentlerden bir tanesi de olsa Mersinde gelen zorunlu göç mağdurlarının bu konutları kiralama ve satın alma gücüne sahip olmamaları nedeniyle gecekondulaşma yaşamıştır. Gidilen mekânlarda, metropollerin ve kentlerin sakinleri bu yeni gelen göçmenleri direkt olarak açıkça bazı durumlarda dışlarken ve bazı durumlarda da bilinçsizce tüm yapısal sorunların temeline yerleştirmektedir. Her ne kadar zorla koparıldıkları mekânlara dönmek zorunlu göç mağdurlarının hakkıdır tezini savunsak da bütünsel olarak geri dönüş ya da geri döndürme söylemi bu tür bir dışlamanın açık sonuçlarından bir tanesidir. Son yirmi yılın topraklarından

koparıp ülkenin farklı yörelerine saçtığı bu göçmenler birçok eğitim, sağlık ve insanca koşullarda yaşamak gibi temel haklardan mahrum kalırken, göç sırasında çocuk yaşıta olan ya da göçülen yerlerde doğan kuşaklar için kronikleşen sorunların yanında ön yargılarla boğuşmak ciddi bir sorun halini almaktadır. Tüm suçlar ve şiddetin kaynağı olarak etiketlenen bu insanların durumu hızla çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Etno-Kültürel ve Milliyetçi Dilin Açmazları: 22 Temmuz genel seçimlerinde iktidar partisi AKP’nin bölgede aldığı yüksek oy oranı ve DTP’nin beklenildiği kadar oy alamadığı düşünüldüğünde, sözü edilen bu *zihinsel bölünmenin* etnik bir nitelik taşımaktansa daha çok sınıfsal bir nitelik taşıdığını ve bu sınıfsal ayrışımın etnik bir dil kullanmak suretiyle dilendirildiğini söylemek abartılı olmayacaktır sanıyorum. Söz konusu bu etnik ve sınıfsal dil kendini 2011 Genel Seçimlerinde de göstermiştir. Bağımsız adaylarla seçime giren Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kazandığı 30 kadar sandalye ile yeni mecliste Kürt Sorununa ilişkin etno-kültürel bir dil kullanmaya devam edeceğinin sinyallerini vermektedir. Ancak yine de, ne iktidar partilerin ne de bölgenin hakim siyasal hareketleri, bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarına ve açmazlarına vurgu yapmak yerine uzun yıllardan buyana devam eden etno-kültürel, dinsel ve milliyetçi gerilimlerden kendilerine pay çıkarmaya devam etmektedirler. Etno-kültürel ve dinsel retorik bu denli prim yaparken, oy arayışındaki siyasal partilerin kamuoyunu verili olarak varsayıp Türk ve/veya Kürt milliyetçiliği üzerinden söylemlerini kurmaları anlaşılabilir. Ancak unutulmaması gereken şey, kamuoyunun aslında verili olmadığı, aksine siyasetçiler, medya temsilcileri, yazarlar, akademisyenler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütler tarafından inşa edilebileceği gerçeğidir. Barış dolu geleceği inşa etmek ancak etnisitenin, dinin, milliyetçiliğin dilinden uzak adaletsizlik, eşitsizlik, yoksulluk ve dışlanma gibi sorunlara vurgu yaparak ve bu sorunların çözümü doğrultusunda kamuoyu oluşturarak mümkün olabilir.

Kaynakça

- Akdeniz Göç-Der (2011). Zorla Yerinden Edilenler için Ekonomik, Sosyal ve kültürel Haklar Raporu. Mersin: Akdeniz Göç-Der.
- Akşit, B. (1998). “İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış,” *Türkiye’de İçgöç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları: 22-37.
- Barut, M. (2001). Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo Ekonomik, Sosyo Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Gelen Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve

- Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş Eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri. İstanbul: Göç-Der.
- Başak Kültür ve Sanat Vakfı (2004). *Ses Çık: Sorun Etme Sahip Çık Projesi. Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Başak Kültür ve Sanat Vakfı yayınları.
- Bourdieu, P., and L.J.D. Wacquant (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Coşkun, Y., (2006). "Analyzing the Aspects of International Migration in Turkey by Using 2000 Census Results", *Mirekoç Report*, Koc University.
- Çağlayan, H. (2007). *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DİE, Devlet İstatistik Enstitüsü (2002). 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, DİE Yayınları.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (2006). "Türkiye'de ve Diyarbakır'da İç Göç: Zorunlu Göç Bağlamında Tanım, Sebep, Sorun ve Çözüme Yönelik Değerlendirmeler", *Araştırma Raporu*, Diyarbakır Belediyesi (17 Haziran).
- Erder, S. (1996). *Ümraniye: İstanbul'a Bir Kent Kondu*. İstanbul: İletişim.
- Erkan, R. (2004). "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Kapsamında Bulunan İllerde Projenin Yaratmış Olduğu Eşitsizlikler ve Göç Hareketleri," *Sosyoloji Derneği (der.)*, *Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler*, IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 285-296.
- Foucault, M. (2000) "Governmentality", J. D. Fau bion (der.) *Essential Works of Foucault 1954-1984: Power*, Landon: Penguin Books
- Gökçe, B. (2004), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar* (İkinci Baskı, İlk Baskı 1996) Ankara: Savaş Yayınevi.
- Gökçe, B. (2005). *Öncesi ve Sonrasıyla Keban Barajı: 30 Yıl Sonra Ağın ve Keban Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2006). *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması Raporu*. Ankara: HÜNEE.
- Harvey, D. (2006). *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
- Işık, O. ve M. M. Pınarcıoğlu (2000) *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim.
- Jongerden, J. (2001) "Resettlement and Reconstruction of Identity: The Case of the Kurds in Turkey", *The Global Review of Ethnopolitics* Vol. 1, no. 1 (September), 80-86
- Kaya, A. (2009). *Islam, Migration and Integration: The Age of Securitization*. London: Palgrave.
- Kaya, A., E. Işık, B. Şahin, B. Çağlayan, E. Elmas, P. Aksoy ve Ş. Velioğlu (2008). *Günümüz Türkiye'sinde İç Göçler: Geri Dönüş mü, Entegrasyon mu?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Keyder, Ç. (1983). “The Cycle of Sharecropping and the Consolidation of Small Peasant Ownership in Turkey”, *Journal of Peasant Studies*, Vol. X, No. 2-3: 130-145.
- Kıray, M. B. (2000), *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası. Toplu Eserler Serisi 6* (İlk Baskı DPT Yayınları, 1964). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998). *Kentleşme Yazıları*. İstanbul: Bağlam.
- Kocaman, T. (1998). “Türkiye’de İç Göçler: İller Arası Kır-Kent Göçleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-1990)”, T. Bulutay (der.), *Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 45-94.
- Özbekmezci, Ş. and S. Sahil (2004). “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi”, *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi*, Vol. 19, No 3, 261-274.
- Özgen, N. (2003). *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri*. İstanbul: Tüsdav Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). “Türkiye’de İç göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi,” *Türkiye’de İçgöç.*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: 7-21.
- Terrio, S. J. (2004) “Migration, Displacement, and Violence: Prosecuting Romanian Street Children at the Paris Palace of Justice” *International Migration* Vol. 42 (5), 5-32
- TESEV (2006). *‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Türkylmaz, S. (2004). *The Experiences of Two Generations of Women in Poverty: A Case Study in Çamdarlı, Altındağ in Ankara*, *Unpublished MA Dissertation*. Social Sciences Institute, Middle East Technical University.
- Van Hear, N. (2004). ‘I went as far as my money would take me’: conflict, forced migration and class’, in F Crepeau et al. (eds.), *Forced migration and global processes: a view from forced migration studies*, Lanham MA: Lexington/Rowman and Littlefield, 125-158.
- Weiss, T.G. and D.A. Korn (2006). *Internal Displacement: Conceptualization and its consequences*. London: Routledge.
- Yükseker, D. ve D. Kurban (2009). *Permanent Solution to Internal Displacement: An Assessment of Van Action Plan for IDPs*, İstanbul: TESEV.

DARFUR'DA ZORUNLU GÖÇ VE CİNSİYETE DAYALI ŞİDDETİN ANATOMİSİ*

Güliz ERGİNSOY

Çeviren: Tayfun ERHAN

*“Annenin ailesi kalbinden,
babanın ailesi uzaktan gelir”*

Darfur’lu Deyişi

Giriş

Bu makale, Kuzey ve Güney Sudan arasındaki savaş yüzünden, insanların ülke içinde yerlerinden edilmelerine (IDP) yol açan zorunlu göçü ve -“dünya üzerindeki en yaygın ama en az kabullenilen insan hakları ihlali olan - cinsiyete dayalı şiddeti ele almaktadır. Yerlerinden edilmiş insanların durumlarını iletişim haklarını kaybetmelerinin karakterize ettiğini ve bu kaybın en çok görüldüğü yerlerin IDP kampları olduğunu ileri sürüyorum. Bu makale, kadınların susturulmaları ve devre dışı bırakılmaları sürecini araştırmakta; iletişim kurma eylemleri ortadan kaldırılan kadınların bu süreçten sadece kişiler olarak değil, aynı zamanda kendi beden ve cinsiyet bütünlüklerinin koruyucuları olarak ne şekilde etkilendiklerini incelemektedir. Bu süreçte kamplar ‘nezarethane’ haline gelmekte, ve ‘gözetimdeki’ kadınlar, erkeklerle birlikte, konuşmalarına izin veren – ya da konuşmalarını talep eden- süreçlerden bağımsız olarak, ‘muhatap’ alınma statülerini kaybetmekte. Cinsiyete dayalı şiddet, toplum ve topluluk içindeki konumunuzla ve hiyerarşik ilişkilerle doğrudan bağlantılıdır. Evli olmayan kızın bekaretine verilen önem, kızlık zarının bozulmamış olmasının saflığın kanıtı olarak görülmesi ve bir kadının cinselliğinin kocasına ait görülmesi, söz konusu kişinin ve ailesinin namusu ile yakından ilişkilidir. Ataerkil kontrol, kadınların cinselliği üzerinde

* Bu makale; ‘The Anatomy of Gender-based Violence and Forced Migration in the Darfur’ başlığıyla, London Center for Social Studies, The London School of Economics and Political Science, Swansea University – Prifysel Abertawe ve Marmara Üniversitesi tarafından düzenlenen, Gender and Migration / Critical Issues and Policy Implications adlı uluslararası sempozyumda (11-13 Mayıs 2013, İstanbul) sunulan İngilizce bildirinin Türkçe çevirisidir.

uygulanmakta, “namus ve utanç” kodlarıyla yeniden üretilmektedir. Toplumlarda, kriz zamanlarında bu normlar daha canlı hale gelmekte ve kötüye kullanma tehlikesi artmaktadır. Bunlar, saldırgan, zaten düzeni bozulmuş olan topluluğa kolayca giriş yapabilme noktaları sunarken; bu topluluğun yerlerinden sökülüş, çok zor koşullar altında, güvencesiz bir şekilde varolmaya çalışan kadın üyelerini ise tehlikeyle karşı karşıya bırakmaktadır. Tecavüz, bir kadının cinselliğinin metalaştırılması, ve nihai olarak aşağılanması en son biçimdir ve ayrımcılık aracı olarak kullanılabilmekte; nihayetinde ırk, etnisite, aşiret veya inanç ayrımcılığı yapılmasına yol açmaktadır. Bir grup ya da topluluk bir kez böyle damgalandığında ve ayrımcılığın hedefi haline geldiğinde, artık herhangi bir başka açıklayıcı faktöre gerek olmadan, mütecavizin, saldırganın, katilin kolay kurbanı haline gelir. Erkekler için farklı mekanizmalar işler ve onların bedenleri açısından en nihai metalaştırılma ve aşağılanma, öldürülmeleridir.

Darfur Deneyimi ile ilgili Kişisel Değerlendirme

5 Şubat ile 5 Mayıs 2007 tarihlerinde Birleşmiş Milletler Nüfus Fonunun (UNFPA) Sudan Ülke Ofisi için Hartum ve Darfur'da toplumsal cinsiyete dayalı şiddet danışmanı olarak çalıştım. Görevimin iki temel referansı vardı. Biri, Cinsiyete Dayalı Şiddet programlanması için teknik ve program desteği sağlamaktı. Diğeri de Sudan ülke ofisine, İnsani Olaylar Yönetim Kurulu oluşturulması ve bu Kurulun, Birleşmiş Milletlerin Darfur'daki Cinsiyete Dayalı Şiddet Bürosu ve diğer Birleşmiş Milletler kuruluşlarıyla koordinasyonunun sağlanması için destek vermektir. Bunlar o zaman Sudan için kritik meselelerdi, hâlâ da öyle.

Sudan ve Darfur

Darfur'da 2003 Şubatı ile 2009 Ağustos'u arasında şiddetli anlaşmazlıklar yaşandı. Anlaşmazlık, Sudan hükümeti ile Sudan Kurtuluş Ordusu (SLA) ve Adalet ve Eşitlik Hareketi (JEM) adlarındaki iki asi grup arasındaydı. Bu asi gruplar, bölgede Arapların kayrılması ve Siyah Afrikalılara karşı ayrımcılık yapılmasını protesto etmek üzere kurulmuştu.¹

¹ War in Sudan's Darfur is Over (Sudan'da Darfur'da Savaş Bitti), BBC News (August 27, 2009).

Sudan'da şu sıralar insanların yaşadıkları yerlerden zorla uzaklaştırılmalarına ve nüfus hareketlerine daha çok Hartum'da, Protokol Bölgelerinde, doğu Sudan'da ve Darfur'da rastlanıyor. Darfur Bölgesel Yönetimi (DRA), Sudan Cumhuriyeti Darfur Bölgesini yönetmek üzere oluşturulmuş bir ara dönem kuruluştur. DRA, 2006 yılında yapılan Darfur Barış Anlaşmasının koşulları gereği 2007 yılında oluşturulan Geçici Darfur Bölgesel Yönetiminin yerini almıştır. DRA, Doha Darfur Barış Belgesinin (DDPD), 10'ncu Maddesinde tanımlandığı üzere, hem yasama hem de yürütme yetkileriyle donatılmış bir bölgesel yönetimdir. DRA, 8 Şubat 2012'de, Özgürlük ve Adalet Hareketinin lideri Dr. Tijani Seisi'nin başkanlığında, tüm yetkileriyle çalışmaya başlamıştır. DRA, Sudan Hükümeti ile işbirliği içinde ve uluslararası ortakların desteği ile DDPD'nin hayata geçirilmesi için temel araçtır. DRA'nın, Darfur'da, çatışmalar sonrası dönemin tüm yeniden inşa ve kalkınma proje ve faaliyetlerinin yürütülmesi, koordine edilmesi ve ilerletilmesinde merkezi rol oynaması tasarlanmıştır. DRA ayrıca Darfur Devletlerinin kendi aralarındaki işbirliği ve koordinasyondan da sorumludur. DRA'nın faaliyetlerinin temel amacı; barış ve güvenliği, sosyo-ekonomik kalkınmayı, istikrar ve büyümeyi, adalet ve uzlaşmayı sağlamak, yaraların sarılmasına yardım etmektir.

Haklarında kaygı duyulan nüfusu, ülke içinde yerlerinden edilmiş (IDP) 3,2 milyon kişi, 140 bin kadar mülteci, siyasal sığınma isteyen 7000 kişi, ve devletsiz kalma riskiyle ile karşı karşıya olan tahmini yüzbinlerce kişi oluşturuyor.² Güney Sudan 2011 yılında bağımsız oldu ve o tarihten itibaren Sudan ile arasında petrol paylaşımında anlaşmazlıklar çıktı ve petrol ihracatının durdurulması, yüksek enflasyona yol açtı. 2011'de hükümet ile asi gruplardan biri arasında imzalanan DDPD, umut vaat eden bir gelişmeydi. Darfur krizi ülkenin ilerleyebilmesini baltalamaktadır. Yeniden alevlenen çatışmalarda, yardım görevlileri ve Afrika Birliği (AU) barış gücü de saldırılara hedef oldu. Bu durum, yardım görevlilerinin, insani yardıma ve korunmaya ihtiyacı olan dört milyon kişiye ulaşabilmesini olumsuz etkiledi.³ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) sözcüsünün 12 Nisan 2013 tarihinde verdiği brifinge göre, Darfur'daki son aşiret çatışmaları, 50 bin kişinin Çad'a geçmesine neden oldu.

"Çad'ın güneydoğusunda bulunan UNHCR görevlileri, son bir hafta içinde güneybatı Darfur'dan 50.000 mültecinin geldiğini haber veriyorlar. Mülte-

² <http://www.unhcr.org/pages/49e483b76.html>, 15 April 2013, 13:42.

³ <http://www.unfpa.org/emergencies/sudan/>, 15 April 2013, 13:50.

ciler, Sudan'ın Um Dukhun kentindeki yeni aşiret çatışmalarından kaçıyor. Çatışmalar, son iki ay içinde 74.000 kişinin yaşadıkları yerlerinden ayrılarak Çad'a geçmesine neden oldu. Bunlar arasında Sudanlıların yanısıra çatışma bölgesinde mülteci olarak yaşayan Çadlılar da var.

Bu durum, 2005 yılından beri Sudan'dan Çad'a en büyük mülteci akını oluyor. Son gelenlerin çoğunu kadın ve çocuklar oluşturuyor. Darfur'dan kaçıp, Çad'daki komşu kent Tissi'nin güvenliğine sığınan sivillerin ilk dalgası Mart ayında gelmişti. Kayıtlar, bu 24 bin kadar kişinin 8.000'inin Sudanlı ve 16.000'inin Çadlı olduğunu ortaya koyuyor.

Görevlilerimiz, hayatlarını kurtarmak için Sudan'dan kaçan halkın çoğunluğunun yaya olarak, eşek sırtında ya da at arabalarında geldiğini belirtiyorlar. Bu insanları, son şiddet olaylarından görünür şekilde etkilenmiş, tükenmiş ve travmatize olmuş bir şekilde bulduk. Yeni gelenlerden bazılarının anlatıklarına göre, mülteciler evlerinin yıkılmasına ve köylerinin tamamen yakılmasına tanık olmuşlar. Pekçoğu, son şiddet dalgasında akrabalarının öldürüldüğünü de haber verdiler.

Tissi'ye yeni varanlar çok kötü koşullar altında yaşıyorlar. Ağaçlar altında uyuyanların ne içecek suyu ne de yiyeceği var. Yakından geçen bir nehrin suyunu içtikleri için, sudan geçen hastalıklara yakalanma riskleri de büyük. Her geçen gün yeni mülteciler geliyor. Aralarında kurşunla yaralanmış, kaderlerine terkedilmiş bir halde yerlerde uyuyanlar var. Bu bölgede ne bir sağlık merkezi ne de ameliyat malzemeleri olan çalşır bir klinik var.

Burası, UNHCR'in Koukou Angaranana'daki en yakın ofisinden 231 kilometre uzakta, kötü yol koşulları nedeniyle ancak sekiz saatte ulaşılabilen bir nokta. Gelen mültecilere kaydetmek ve yardım edebilmek için Çad-Sudan sınırında ekipler konumlandık. Buraya, elimizdeki yardım stoklarından acilen battaniye, yiyecek ve ilaç gönderilmekte.

Ekiplerimiz geçen Çarşamba gününden beri yeni gelenleri kaydetmekle meşguller. Bu kişiler Çad'ın Dar Sila bölgesindeki Goz Amir kampına yerleştirilecekler. Kampta şimdiden 26.000 Sudanlı mülteci var ve ancak 5000 kişiye daha yer var. UNHCR, son gelenleri barındırmak üzere yeni bir mülteci kampı kurulması için Çad yetkilileri ve iş ortaklarıyla çalışmalar yapıyor.

Yeni gelenlerin acil ihtiyaçları; barınak, temiz içme suyu, yiyecek ve ilaç. Çadlı bir yerel sivil toplum kuruluşu, ADESK, yedi ağır yaralının, uygun tedavi görebilmeleri için, Çad'ın güneydoğusunda yer alan bölgenin ana kenti Goz Baeida'ya götürülmelerine yardımcı oluyor. UNHCR, yeni gelenlere

yardım etmek için yerel yetkililerin sağladığı yüz ton yiyeceği Tissi'ye nakletmiş bulunuyor.

UNHCR, sınırın Sudan tarafında çatışmalar devam ettiği için, mülteci sayısının artacağından endişe duyuyor. Görevlilerimiz Darfur'da gökyüzüne yoğun duman yükseldiğine tanık oluyor, dumanın yakındaki Darfur köylerinde daha da fazla evin yakılmasından kaynaklanabileceğinden endişe duyuyorlar. 2003 yılından bu yana Çad'a geçen Sudanlı mültecilerin sayısı 300.000'i aştı.

Aynı çatışmaların yerlerinden ettiği 4000 Sudanlı mültecinin de, Merkezi Afrika Cumhuriyetine, Birao'nun kuzeyindeki Amnafok'a gittiği haberleri var.”⁴

Bu arada, UNHCR, Çad sınırının öte yanında çatışmalar devam ettiği için mültecilerin sayısının artabileceğinden endişeleniyor. Sözcü, “Görevlilerimiz Darfur'da gökyüzüne yoğun duman yükseldiğine tanık oluyor, ve bunun yakındaki Darfur köylerinde daha da fazla evin yakılmasından kaynaklanabileceğinden korkuyorlar”, diyor ve ekliyor : “Çad'ın doğusundaki bir dizi kamp ta zaten 300.000'den fazla mülteci var.”⁵

Cinsiyete Dayalı Şiddet ve Darfur'un Feminizasyonu

Savaşan grupların kadın ve çocuklara uyguladığı şiddet alarm verici boyutlara ulaşıyor. Bu olguya uluslararası düzeyde gösterilen dikkat artıyor, ancak Darfur'daki cinsel şiddet hâlâ yeterince haber verilmiyor, hâlâ yeterince tedavi edilmiyor ve suçlular bırakın cezalandırılmayı etkin bir şekilde aramıyorlar bile. Sonja Grover'in yürüttüğü Darfur Soruşturmasında, sadece kadınların değil, binlerce çocuğun da zor altında soykırımcı göçe maruz kaldığı kabul edildi ya da not edildi.⁶

Kültürel tabular, cinsel şiddete uğramış kurbanların, sorunlarını kendi ailelerinin dışında, doktorlara ve hemşirelere bile anlatmalarını önüyor. Bazı kadınlar, cinsel şiddet vakalarının zorunlu olarak kayda geçirilmesi nedeniyle tıbbi tedaviye başvurmaktan bile korkuyor. Şiddet kurbanının tedavi görebilmek için form doldurması (Form 8), ismini ve saldırganın ismini vermesi gerekiyor. Görüşülen bazı kadınlar, gizlilik olmadığı için, suçu ihbar edemediklerini ve bu nedenle de gerekli tedaviyi göremediklerini belirtiyorlar.

⁴ <http://www.unhcr.org/5167e6a29.html> - Briefing Notes, 12 April 2013 - This is a summary of what was said by UNHCR spokesperson Melissa Fleming —to whom quoted text may be attributed— at the press briefing, on 12 April 2013, at the Palais des Nations in Geneva.

⁵ <http://www.unhcr.org/5167e1366.html>

⁶ Grover, 2013. 253.

Cinsiyete dayalı şiddet, bir toplum ve topluluk içindeki hiyerarşik ilişkilerin ve kişinin topluluk içindeki yeri ile doğrudan ilişkilidir. Kadınların statüsünün, toplumsal kurumlar üzerindeki sosyo-kültürel ve siyasi etkileri; kadının, aile içindeki konumunu da belirler. Bu çok boyutlu yapı, her biri bir öncesinden daha büyük daireler içinde tekrarlanır. Eşitsizliğin çekirdeği, aile içinde ekilir ve o toplumdaki genel iktidar yapısını yansıtır. İktidar; kadınlar açısından bekaret, namus, ve utanç gibi hakim kültürel normlar etrafında kullanılır ve iktidara kontrol eşlik eder. Evli olmayan bir kızın bakir olmasına verilen önem, kızlık zarının bozulmamış olmasının saflığın kanıtı olarak görülmesi ve bir kadının cinselliğinin kocasına ait görülmesi, ailenin ve kadının namusuyla yakından ilişkilidir.

İşte kadınlar üzerindeki ataerkil kontrol, kadınların cinselliği üzerinden uygulanmakta, “namus ve utanç” kodlarıyla yeniden üretilmektedir. Bu kontrol, erkeklerin tekelindeki davranış kurallarıyla uygulanmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı cinsel tabular, ataerkil normlarla ve bunların etrafında örülmüş beklentilerle yakından bağlantılıdır. Böylesi toplumlarda, ‘namus’ ve ‘cinsel saflık standartlarının’ sürdürülmesinin sorumluluğu kadına yüklenmiştir. Bu süreç, başka mekanizmaların yardımıyla kendi kendisini üretebilmektedir; bir kez harekete geçirildiğinde, metalaştırma, aşağılama ve ayrımcılığa yol açabilmektedir.

Bu normlar, toplumların kriz zamanlarında daha da geçerli olmakta ve kötüye kullanmaya daha elverişli hale gelmekte; saldırgana, zaten sarsılmış bir topluluğa kolayca girebilmesine ve o topluluğun yerlerinden sökülmüş, çok zor koşullar altında, güvencesiz bir şekilde hayatta kalmaya çalışan kadın üyelerine yaklaşılabilesini mümkün kılmaktadır. Tecavüz, kadının cinselliğinin metalaştırılması ve nihai olarak aşağılanmasının yolu olmakta ve ayrımcılık yapmak için kullanılabilir. Metalaştırma ve aşağılama; bir ırka, etnisiteye, mensup olduğunuz aşirete ya da inançlara karşı ayrımcılık yapılabilmesi için kullanılabilir. Bir grup ya da topluluk bir kez hedef alınıp damgalandı mı; o topluluk, herhangi bir başka açıklayıcı faktör olmaksızın, tacizcilere, saldırgana, cani ve katillere kolay hedef haline gelir. Erkekler için farklı mekanizmalar işler ve onlar için bedenlerinin nihai metalaştırılması ve aşağılanması, öldürülmeleridir. Kadınlar, ataerkil yapıda, topluluk içinde cinsiyet tabakalaşmasına gidilmesi nedeniyle ve hayata atfedilen değerler yüzünden, erkekleri öldürülmekten korumak için kendilerini meta gibi kullanılmak üzere kurban ederler.

Bu süreç içinde kadının bedeni ve ruhu, onu inceleyen, kırıp dökken ve bazen yeniden düzenleyen iktidar makinesinin içine girer. Bu süreçte, beden

çoğunlukla fiziksel olarak sakat bırakıldığı için, ortaya fizyolojik boyutları da olan bir siyasi anatomi çıkmaktadır. Bu durum, başka kişilerin, başkalarının beden ve zihinleri üzerinde hakimiyet kurabilmesi için bir dizi ilişki tanımı getirir – cinsiyete dayalı şiddet örneğinde bu ilişki hayatta kalan/kurban ile suçlu arasındadır. Bu, cinsel şiddete maruz bırakılan, fiziki yaralar içinde ve enfeksiyonlu, akli dengesi bozuk, ‘uslu bedenler’ üreten bir tür disiplindir. Böylece savaş ve anlaşmazlık zamanlarında kullanılmak üzere; kadınlar ve erkekler üzerinde, tecavüz ve cinayet şeklinde uygulanabilecek bir genel yön-temin taslağı da yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır.⁷

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetin Türleri

Sudan’da resmi dil Arapçadır ve sözlükte cinsiyet sözcüğü yer almaz. Demek ki, 1 Numaralı tablodaki toplumsal cinsiyet ve şiddet ile ilgili kavramlar hakkında tüm yaş gruplarında, ve tüm program girişimleri içinde, kadınlar, kızlar, oğlanlar ve erkekler için topluluk bilinci oluşturmamızdır.

Tablo 1 – Kadın Hayatı Boyunca Cinsiyete Dayalı Şiddet

Dönem	Şiddetin Şekli
Doğum Öncesi	Doğum öncesi cinsiyet seçimi, hamilelik sırasında dayak, zorla gebelik (savaş sırasında tecavüz)
Bebeklik	Kız bebeklerinin öldürülmesi, duygusal ve fiziksel taciz, yiyecek ve tıbbi bakıma ulaşmada ayrımcılığa uğrama.
Çocukluk	Cinsel Organın kesilmesi, ensest ve cinsel taciz; yiyeceğe, tıbbi bakıma ve eğitime ulaşmakta ayrımcılığa uğrama, çocuk fahişeliği.
Ergenlik	Erkeklerle arkadaşlıkta şiddet, ekonomik koşulların zorlandığı seks, çalışma yerinde cinsel istismar, tecavüz, cinsel taciz, zorla fahişelik.
Üretkenlik	Hayat arkadaşı tarafından istismar edilme, evlilik içinde tecavüz, çeyiz istismarı ve cinayetler, hayat arkadaşı cinayeti, fizyolojik taciz, işyerinde cinsel istismar, cinsel taciz, tecavüz, engelli kadınların istismar edilmesi.
Yaşlılık	Dulların istismar edilmesi, yaşlıların istismarı (çoğunlukla kadınları etkiler)

Kaynak: Heise, L. 1994. “Violence against Women: The Hidden Health Burden”, World Bank Discussion Paper, Washington, D.C. The World Bank

⁷ Foucault, 2006. 136.

Tecavüz ve nedenleri tecavüzle ilgili ölümler, insanlık suçudur; ancak cinsiyete dayalı şiddetin diğer biçimleri hâlâ hüküm sürüyor ve gizli bir protokolle bunlardan söz edilmiyor. Kadınlar dünyanın dört bir yanında zorla evlendirilmek için kaçınıyor; zararlı geleneksel uygulamalara maruz bırakılıyor; daha çocukken çok daha yaşlı erkeklerle evlendiriliyor; toplu tecavüzlerde ve genellikle anlaşmazlık dönemlerinde görüldüğü üzere, yabancı maddelerle tecavüz edilerek sakatlanıyor.

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu UNFPA, her yıl yapılan Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete Karşı 16 Gün Süreyle Eylem sırasında, 2006 yılında çok az haber verilen beş olaya dikkat çekti. Bunlardan biri, konumuz açısından geçerli olan ve Afrika'da salgın boyutunda görülen 'travmatik fistula'. Buna, toplu tecavüz ve çoğunlukla da tecavüz kurbanına zorla yabancı maddeler sokulması neden oluyor. Bu tür tecavüzler, kadın rahmini bağırsaklardan ve/veya mesaneden ayıran hassas dokuların yırtılmasına neden oluyor. Fizyolojik olarak travmaya uğramış ve ağır şekilde sakatlanmış olan kurban, idrarını tutamaz halde, vücuduna idrar ya da dışkı karışır halde bırakılıyor. Bu durumdaki kadınlar sık sık aileleri ve bağlı olduğu topluluklar tarafından reddediliyorlar; hem tecavüz olayından hem de onun korkunç sonuçlarından lekelenmiş ve damgalanmış olarak hayatlarının geri kalan kısmını toplumdan dışlanmış olarak yaşıyorlar.

2012 yılındaki 16 Günlük Kampanyanın başlangıç tarihi olarak 25 Kasım yani Uluslararası Kadına Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Günü seçildi. Kapanış tarihi olan 10 Aralık da, Uluslararası İnsan Hakları Günüydü. Kampanyanın teması ise, *Evde Barıştan Dünyada Barışa: Militarizme Karşı Çıkılım ve Kadına Karşı Şiddeti Bitirelim!* idi.⁸ Bu ifadeyle, militarizme ve onun kadınlara ve kızlara karşı şiddetin devam etmesindeki rolüne vurgu yapılmakta.

Çatışmalardan yorgun düşmüş, ekonomik açıdan sıkıntılı, yerinden edilmiş ve geleneksel topluluk bağlarını kaybetmiş, istikrarsız bir hayat sürdüren Darfur Topluluğu için bütün bunlar aile içindeki işbölümünü değiştirmekle kalmadı, ev içi şiddeti aşan tecavüz ve şiddet eğilimine de katkıda bulundu. Toplulukta, kadın cinsel organının sakat bırakılması ya da kesilmesi gibi zararlı geleneksel uygulamaların yanı sıra, erken (çocuk) yaşta evlilikler, ensest, ve kadının yakın hayat arkadaşları tarafından genellikle dayak atılarak kötü muameleye uğraması gibi olaylara sık sık rastlanmakta, bunların daha da araştırılması gerekmekte.

⁸ United Nations, Office of the Resident and Humanitarian Coordinator, Sudan. Press Release – 16 Days Campaign Challenges Violence Against Women.

Darfur'daki görevimin ilk amacı, cinsiyete dayalı şiddet eylemlerini değerlendirebilmek için gereken bazı temel öncelikleri belirlemektir. Bunu yapabilmek için, durum analizlerinin ana bulgularını, ev ziyaretlerini, istişareleri ve olay verilerini esas aldım. Cinsiyete dayalı şiddet eylemleri ve olaylarının arz ve talebi arasındaki bariz dengesizlik yüzünden ve dev boyutta kapasite geliştirme ihtiyacı nedeniyle, verilerle ilgili tereddüt ne olursa olsun, yine de ilk sıradaki öncelikler bir şekilde saptanabiliyor. Sıkı zaman kısıtlamaları, doğru ve güvenilir veriler bulunmaması gibi nedenlerle, cinsiyete dayalı şiddet olaylarıyla ilgili analizlerin çoğu tahminlere dayandırıldı. Bazen verileri başka kaynaklardan toplayıp bunların kabul edilebilir olduğunu doğrulamak gerekiyordu.

Ülke İçinde Yerlerinden Olmuş İnsanlar ve Toplulukların Hayatı ve Geçimi: Cinsiyete Dayalı Şiddet Tehdidi

Kadınlar genellikle geçinme amaçlı faaliyetler için, örneğin yakacak odun ve su getirmek, ve mal satmak için pazara gitmek gibi, kampların ya da köylerin dışına çıkmak zorunda kaldıkları zaman saldırılara uğruyorlar. Ayrıca kamplarda kalan bazı yerlerinden edilmiş ailelerin, yakınlardaki köylerde evleri ve yakınları olabiliyor. Kampın dışına çıkmak için bir başka neden de yakın köydeki akraba ve komşuları ziyaret etmek olabiliyor. Nedenlerin çeşitliliği, kadınların cinsiyete dayalı şiddete açık hale gelme riskini artırıyor.

Failler, çoğunlukla yirmilerinde ya da otuzlarında, genellikle kurbanlarından daha farklı bir kabileden gelen, çoğunlukla devlet tipi üniformalar giyen silahlı adamlar oluyor.

Form 8

Sudan hükümeti 2005 yılında Darfur'da tecavüz olayları meydana geldiğini resmen kabul etti. Darfur anlaşmazlığını cinsel saldırılar ve tecavüzler karakterize ediyordu. Son zamanlara kadar, tecavüze uğrayan kadınlar, yasa gereği, poliste Form 8'i doldurmadıkları takdirde, travma sonrası tıbbi yardım alamıyorlar ve ikinci kez adaletsizliğe uğruyorlardı.⁹

Tecavüz olaylarının kayda geçirilmesine için kullanılan Form 8 ile ilgili kurallar artık değiştirilmiş bulunuyor. Sudan hükümeti, cinsiyete dayalı şid-

⁹ Refugees International Bulletin, Sudan: Inform Rape Survivors of Their Right to Seek Life-saving Treatment (Sığınmacılar için Uluslararası Bülten, Sudan: Tecavüz Kurbanlarını Yaşam-kurtaran Tedavi İmkanları Arama Hakları konusunda Bilgilendirin (21, Aralık, 2005).

detle başa çıkabilmek için bir Ulusal Eylem Planı açıkladı; Doğu, Batı ve Kuzey Darfur'da, yerel yönetimler, Birleşmiş Milletler temsilcilikleri, Afrika Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşlarından oluşan komisyonlar (Devlet Cinsiyete Dayalı Şiddetle Savaş Komisyonları) kuruldu. Ancak daha yapılacak çok iş var ve uluslararası toplumun bu aşamada baskıyı gevşetmesi çok tehlikeli olacaktır. Çünkü üç Devlet Komisyonu kurulmuş olmasına karşın, bunlardan sadece Güney Darfur Komisyonu düzenli bir şekilde toplanmakta. Ancak orada bile, Güney Darfur Komisyonu kendi Eylem Planını uygulamaya çalıştığı anda, örneğin Form 8 ile ilgili değişiklik bilgisinin yaygınlaştırılması çalışmalarını başlattığında buna tüm hükümet kuruluşları katılmıyor. Devlet Komisyonunun üyeleri Form 8 ile ilgili değişiklikler hakkında polis memurlarına bilgi verilmeye başlanmasını kabul etti ancak bazı hükümet yetkilileri toplantılara katılmadılar. Güney Darfur'daki insani yardım kuruluşları, Form 8 ile ilgili değişiklik bilgisini yayma kampanyasını Hükümetin yürütmesi gerektiğini, aksi takdirde polis ve sağlık görevlilerinin herhangi bir değişiklik olduğuna inanmayacaklarında ısrar ediyorlar. Bir sağlık kuruluşu yetkilisi, "haberi yaymamız lazım, değişiklik olduğunu söylüyoruz ama hiçbiri bize inanmıyor" diyor RI örgütüne. Tabii kararname vali tarafından imzalandığı için ve imzalı belgenin elektronik kopyaları da bulunduğu için, uluslararası toplumun halkı bilgilendirmek için eyleme geçmesi ve kendi kampanyasını başlatmasının önünde engel yok.

Darfur Devletlerinin toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele edebilmesi için Devlet Komisyonu var. Birleşmiş Milletlerin eş başkanlığını yaptığı bu Devlet Komisyonları düzenli şekilde toplanıyordu. Ancak, yeterli fon bulunamaması ve teknik uzmanlık eksikliğinden, cinsiyete dayalı şiddet olaylarının izlenmesi ve takip edilmesi etkisiz kalıyor. Yerel ve Uluslararası insani yardım kuruluşları, bu Devlet Komisyonlarının cinsiyete dayalı şiddet ve tecavüz karşısında iş yapamaz halden çıkmaları için yardımcı olmalılar.

Saldırlardan kurtulanların polis raporu olmaksızın sağlık yardımı alabilmesine izin verilmesi; formu dolduracak yetkili personel; Form 8'in ilk ve tek belge olarak doldurulma gerekliliği ve alternatif kayıt olasılığı gibi meseleler tüm Sudan genelinde hala belirsizlik taşıyor. Aynı belirsizlik, tecavüz olayından sonraki "İlk 72 Saat" kuralı için de geçerli.

Cinsiyete dayalı şiddet olaylarında, medikal ve psikososyal destek alabilmek için gereken sevk mekanizmalarının işleyişi, sadece Darfur'da değil, Türkiye de dahil olmak üzere tüm dünyada hâlâ çok muallak. Bu mekanizmaların yerlerinden edilmiş insanların kaldığı kampların her biri için güncellen-

mesi gerekir. Söz konusu topluluk mekanizmaları ancak o zaman, farklı insani yardım koşulları altında, daha iyi anlaşılabilir ve analiz edilebilecektir.

Teoriden Pratiğe

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin anatomisinin yapı taşları ya da kuramsal sütunları olarak, üç boyutta çalışılması düşüncesindeyim. Birincisi, “kültürel olarak kadın olmanın kırılabilirliği ve tesadüfiliği’nin (coincidentalality)” her tür kolektivist insancıl yardımı güvenilir kılmasının bilincinde olmak. Buradaki mesele, “insan hakları, özerklik, özgürlük” gibi evrensel ilkelerin; kriz dönemlerinde dil, etnisite ve dinsel nedenlerle bölünmüş somut insan topluluklarının üyeleri olarak, bizim kendi somut kimliklerimizle nasıl uzlaştırılacağıdır. Grover’in iddia ettiği üzere, sözde “Araplar” ve “Afrikalılar” arasındaki, kimliklerin radikalizasyonu olarak görülen keyfi farklılıkların tarihsel kökleri İngiliz Sömürge Dönemine uzanmaktadır.¹⁰

İkinci sütun, “iletişim hakları” ile ilgilidir ve Hegel’den alınan üç temel ilkeye dayanır; devletin üç ilkesi: ahlak, yasallık ve etik yaşam. Ahlak, ahlaklı rasyonel varlıklar olarak hepimizin sahip olması gerek bir değer. Yasallık, içinde yaşadığımız haklar sistemi ve etik yaşam da aile yapısı, piyasa sistemi vs. gibi düzenlerdir.

Üçüncü sütun ise tekrarlamalar ya da yeniden değerlendirme süreçleridir. Bu bağlamda Derrida’nın ‘yeniden tekrar – reiteration’ kavramı çok yararlı olacaktır.¹¹ Reiterasyonun anlamı, bir ifadeyi ya da kavramı tekrar süreçlerinde kullanmaktır ki, tam bir kopyalama söz konusu olmayacağı için, söz konusu ifade ya da kavram farklı şekilde kullanılmış olacak ve otantikliği dönüşüme uğrayacaktır. Önerimiz, reiterasyon kavramının, global adalet, kozmopolit vatandaşlık, yeni siyasi öznellikler ve demokratik meşruiyet paradoksu gibi alanlarda kullanılmasıdır.

Şimdi bu kavramları Darfur çerçevesine oturduğumuzda, aşağıdaki kavramlaştırmalar sadece Sudan sınırları içinde kalmamalı, aynı zamanda daha üst seviyede, Yeryüzü boyutunda, farklı gündem yaratan kurumlardaki farklı ağızlar tarafından da tekrar edilmelidir – halkın ve toprağın, kültürel mirasın, Darfur’un defeminizasyonunun öyküsü olarak.

Burada, ulus-devlet kurma deneyimi içinde savaş ve travma ile uğraşan Sudan’ın, ‘olmak’ ‘ya da olmamak’ ikilemi içinde bulunduğunu ileri sürmek

¹⁰ Grover, 2013. 248.

¹¹ Derrida, 1991. 80-111.

isterim. Sudan, ister Birleşmiş Milletler, ister uluslararası STK'lar ve STK'lar, isterse de benim “fedakar vicdanlı” dediğim “batılı vatandaşlar” tarafından olsun, bir “Batılılaşma” hayali içine sokulmaya çalışılmaktadır. Ve bu hayal, maalesef Darfur travmasına dayalı olarak oluşturulmaktadır, - ki bu travma sadece cinsiyete dayalı şiddetle değil, insan kaçakçılığı, çocuk askerler vs gibi travmatik nedenlerle hâlâ tetiklenmektedir. Darfur'un tarihsel feminizasyon deneyimini, Jeffrey Alexander'dan ödünç aldığım kavramla, kültürel travma olarak kavramlaştırıyorum. Jeffrey Alexander, Yahudi Soykırımını tartışmasıyla geliştirdiği bu kavramı, “daha önce birbirleriyle alakası olmayan olaylar, yapılar, algılamalar ve eylemler arasında yeni anlamlı ve nedensel ilişkiler” olarak tanımlıyor.¹² Alexander, bunu şöyle geliştiriyor : “kültür şoku; bir bütünlüğün üyeleri, grup bilincinde silinmez izler bırakan, sonsuza kadar hatıralarına kazınan, ve geleceklerini temelden, geri döndürülemez şekilde etkileyen çok korkunç bir olaya maruz kaldıkları zaman meydana gelir.”¹³ İroniye bakın ki, Darfur'da da benzer bir damgalama süreci başlamış durumda. Bu sürecin geri çevrilmesi ya da hemen durdurulması ve Darfurluların yerel değerleri, normları ve sıradan günlük yaşam deneyimlerine göre ölçeklenmesi gerekir.

Politika Önerileri

Geçinme ile ilgili programlar; formel olmayan eğitim, mesleki eğitim, beceri eğitimi, gelir yaratan faaliyetler, iş karşılığında yiyecek, tarım, iş başlatmak, iş bulma, çırak yerleştirme, tohum ve araç, hayvan alım projeleri, mikro-kredi desteği gibi konuları içeriyor.

Kadınlar ve erkekler, kriz durumlarında kullanabilecekleri farklı kaynaklara sahipler ve hayatta kalmak için farklı stratejiler izleyebiliyorlar. Krizler, kadınların üzerindeki bakım yükünü artırmakta. İşte bu nedenle geçinme ile ilgili programların da cinsiyete duyarlı olması; krizden etkilenmiş kadınlara, erkeklere, ergenlik çağındaki kız ve oğlanlara, onların beceri ve ihtiyaçlarını, sorumluluklarını ve zayıflıklarını anlayarak yaklaşması gerekir. Bu bağlamda, hanehalkı içinde cinsiyete dayalı işbölümüne, sorumluluklara ve krizle başa çıkma stratejilerine de özel dikkat gösterilmesi gerekiyor.

¹² Alexander, 2003. 86.

¹³ Ibid.

Aisha Nicole Davis makalesinde, uluslararası insan hakları yasasında kesişimselliğe (intersectionality) ihtiyaç olduğunu ileri sürüyor ve “etnik azınlık gruplar içinde yer alan kadınlarla ilgili uluslararası suçların, söylem ve yargılanmasında (discourse and adjudication), kesişimselliğe gerek duyulduğunu” söylüyor.¹⁴ Sudan’da Darfur’da işlenen tecavüz suçları Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanmakta. Davis’e göre bu davalarda, tecavüze uğrayanların cinsiyet ve etnisitelerine gereken dikkat gösterilirse, soruna daha iyi çareler bulunmasına imkan doğacaktır.¹⁵ Darfur’da, saldırıya uğrayan, IDP kamplarında tutulan, iletişim kurma hakkını yitirmiş kadınların çoğunun etnik kökenleri nedeniyle seçilmiş oldukları söylenebilir.

Kaynakça

- Alexander, Jeffrey; C. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. USA: Oxford University Press, 2003.
- Davis, Nicole A. *Intersectionality and International Law: Recognising Complex Identities on The Global Stage*. Gender Sexuality Law Online, Columbia Law School Center and Sexuality, 2013.
- Derrida, J. *Signature, Event, Context*. P. Kamuf (Ed.& Introduction). A Derrida Reader, New York: Columbia University Press, (1982) 1991.
- Foucault, M. *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. London : Peregrine Books, 2006.
- Grover, Sonja C. *Humanity’s Children: ICC Jurisprudence and Failure to Address*. Berlin-Heidelberg: Springer-Vrlag, 2013.
- Heise, L. *Violence against Women: The Hidden Health Burden*. World Bank Discussion Paper. Washington.D.C. The World Bank, 1994. <http://unhcr.org/5167e1366.html>
- United Nations, Office of the Resident and Humanitarian Coordinator, Sudan. Press release – 16 Days Campaign Challenges Violence Against Women. <http://www.unhcr.org/5167e6a29.html> - Alıntı yapılan metin, 12 Nisan 2013 tarihinde, Cenevre, Palais des Nations’da UNHCR sözcüsü Melissa Fleming’in verdiği brifingde söylediklerinin bir özetidir ve kendisine atfedilebilir. <http://www.unfpa.org/emergencies/sudan/>, 15 April 2013, 13:50. <http://www.unhcr.org/pages/49e483b76.html>, 15 April 2013, 13:42.
- Sudan: Inform Rape Survivors of Their Right to Seek Life-saving Treatment*. Refugees International Bulletin. December 21, 2005.
- War In Sudan’s Darfur is Over*. BBC News, August 27, 2009.

¹⁴ Davis, 2013. iii.

¹⁵ Ibid.

ANILAR
FOTOĞRAFLAR

HOLLANDA MEKTUBU

Sibel BİLGİN

Profesör Doktor Esin Küntay hocanız oldu mu? Olmadıysa ve yollarınız bir biçimde onunla kesişmediyse hayatta bir fırsat kaçırdınız demektir. Mesleğiniz ne olursa olsun, ister araştırma yapın ister film, ister polis olun ister öğretim üyesi, insandan yola çıkmadığınız, ya da, çıkıp da zaman içerisinde kişisel sorunlarınıza dalıp bu kuralı unutuverdiğiniz takdirde hiçbir yere varamayacağınızı, size varlığı, hocalığı, coşkusu ve arkadaşlığıyla her an hatırlatan bir can dostundan mahrum kaldınız demektir. Ben kendi adıma şanslılar grubundayım. Otuz yılı aşkın bir süredir Hollanda'da yaşayıp, üniversite öğrenciliğim sırasında Esin hocanın sınıflarından geçmemiş olmama rağmen çok sevgili arkadaşım, değerli Prof. Dr. Güliz Erginsoy sayesinde tanıdım Esin hocayı.

Yollarımız ilk kez 2001 yılında Uluslararası İstanbul Film Festivalinde kesişti. Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak çalıştığım yirmi yılı aşkın dönemi geride bırakmış, yönetmen eşim Floor Kooij ile birlikte belgesel film yapmaya kendimi adanmıştım. 1999 Marmara depreminin ardından yaptığımız 'Benim Kırık Şehrim' isimli belgesel filmimizin festivaldeki Galasına Güliz hocayla birlikte gelmiştim Esin hoca. Gösterimden sonra sohbet ederken: 'Beni ağılattın' dedi, 'bu belgeseli bütün öğrencilerimiz görmeli'. 'Memnuniyetle hocam' dedim, 'ne zaman olmasını düşünürsünüz? Esin hoca hiç duraksamadan yanıt verdi: 'Mümkünse yarın'. Tahmin edeceğimiz gibi ben ve Floor ertesi gün filmin gösterimi için Mimar Sinan Üniversitesindeydik.

Böyle başlayan dostluğumuz ilerleyen yıllar içerisinde bizi sık sık bir araya getirdi. Ne zaman İstanbul'a gelsem Güliz hoca ve Esin hoca ile buluşup, günlük hayat dedikodularımızı bitirdikten sonra bir durum değerlendirmesi yapardık: Bir sonraki Sempozyumun konusu ne olmalı? Bizim acaba o konuya ilişkin bir belgeselimiz var mı? Acaba o sırada hocamızın ilgisini çekecek hangi konuda belgesel yapıyoruz?

21. Yüzyıl Karşısında Çocuk ve Gençlik Sempozyumu, Terör, Şiddet ve Toplum Sempozyumu, Hollanda'da kadınların ve gençlerin sorunlarına yönelik metot geliştirme projelerinden tutun da Nikaragua dağlarındaki kahve toplayıcılarının insanca yaşamasını amaçlayan örnek projelere kadar uzanan çeşitli temaları işleyen belgesel filmlerimizi Güliz Erginsoy ve Esin Küntay hoca sayesinde Mimar Sinan Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencileriyle paylaşma şansına sahip olduk.

Esin hoca ‘deli kız’ derdi bana, ‘gene dünyanın neresinde, hangi film projesinin peşindesin? Hocamızla dostluk bana daima enerji verdi. Ele aldığı konuların evrensel boyutunu, değişik ülkelerin konuya benzer, ya da farklı yaklaşımlarını görme ve öğrencilerine de gösterme konusundaki heyecanını hiç yitirmedi hocamız. Esin hocayla birlikte çalışıp da bildiklerini yeniden sorgulamamak, her gün yeni bir şey araştırıp öğrenmemek mümkün mü?

Esin Küntay hocanın kariyeri süresince kendi alanında yaptığı bilimsel katkılara değinmek bana düşmez. Ancak, bir sosyal bilimcinin her şeyden önce insan olarak sahip olması gereken en önemli özellikleri kendinde toplaması onu çok özel kılıyor. Yaşama kendi uzmanlık sahasının çerçevesinden bakmak yerine, yaşamın içinden kendi uzmanlık sahasına bakıyor hocamız. Gördüklerini hiç zaman kaybetmeden bilimsel kalıbına oturtup, gene, hiç zaman kaybetmeden öğrencileri ve meslektaşlarıyla paylaşıyor. Bu konuda, hocamızın hızına yetişmek pek de kolay olmasa gerek. Yanılıp da, bir an bile olsa hocamızın ağaçlardan ormanı göremediği duygusuna kapılmayın. Bizler henüz uykudayken, Esin hoca ormanda kim bilir kaç kez tur atmış, bizler uyandığımız zaman, kim bilir hangi ağacın derdine derman olursa ormanın büyüyüp serpileceğini umut ederek bu konuda bir proje tasarlıyordur. Bahse girerim ki, Güliz hocayı arayıp ‘bak ne düşünüyorum biliyor musun’ demek için sabahı zor beklemiştir. Uygulamalı Sosyoloji hocamız için yaşamın ta kendisi. Yeni olaylar ve gelişmeler karşısında, o güne dek bildiklerini bir an için hocalık platformuna park edip, tıpkı bir öğrenci gibi, yeniden öğrenmeye bu denli açık olan çok nadir hoca tanıdım.

‘Süreklilik’ kavramı onun içselleştirmiş olduğu bir kavram. El attığı farklı konuları yan yana yürütmekte gösterdiği hüneri kurduğu ilişkileri yaşatmakta da gösteriyor hocamız. Yüzyılımızda her alanda başarının anahtarı olarak nitelendirilen sihirli sözcük ‘networking’, yani ilişkiler ağını kurup bu ağı geliştirme özelliği hocamızda sanki doğuştan var olan bir özellik. Hocamın yaşam öyküsünü iyi bildiğimi söyleyemem, ancak, yapıcı ve birleştirici kişiliğine eklenen sonsuz insan sevgisini sonradan edinmiş olamaz. Onu tanımış ve ilişkiler ağında bir kez yer almışsanız hocamız sizi hiç unutmaz. Unutmamakla kalmayıp yaşamın içinde nerede olup neler yaptığınızı da merak eder. Hiç çekinmeden, örneğin, tıpkı benim yaptığım gibi, Güliz hoca ile birlikte bir yaz günü, yanınızda Hollandalı meslektaşlarınızla hocamıza baskın yapabilir, yaşamdan, çoluk çocuktan tutun da meslek alanındaki deneyimlere, yeni projelere kadar uzanan içten bir sohbetin enerjisiyle yolunuza devam edebilirsiniz.

Özel kişiliği ile tüzel kişiliğini ustalıkla bağdaştırmış bir insan Esin hoca, ya da, zaten hiçbir zaman birbirinden ayırmamış. Sanırım, işin sırrı da burada. 2009

yılında eşimi aniden kaybettiğim zaman beni ilk arayanların biri de Esin Hocamdı. Bu kez, hocam beni ağlatmıştı. Telefonda neler söylediğini şimdi hatırlayamıyorum oysa sesi o gün bu gündür hep kulağımda. Tıpkı, sözlerini unutsanız da, yalnız kaldığınız zamanlar mırıldandığınız bir melodi gibi: yakın, sıcak ve şefkatli.

Kısa bir süre önce, Esin hocanın da dostu, bana yaşama ve yaratma coşkusu veren en yakın arkadaşımı, annem Ressam Bilge'yi kaybettiğimden beri elim kalem tutmuyordu. Amsterdam'da, bir sabah telefonum çaldı, Güliz hoca: 'Esin hanımın doğum günü için ona sürpriz olacak bir kitap hazırlıyoruz, sen de yazmak ister misin? İşte Esin hocam kilometrelerce uzaktan bir kez daha fısıldıyordu kulağıma. Sanki o sabah elimden tuttu ve beni yeniden masamın başına oturttu. Hocamızın coşkusu ve sevgisi daim olsun. Olsun ki bizler onun ışığından yararlanmaya hep devam edelim.

ESİN HOCA İÇİN...

Ayılın DİKMEN ÖZARSLAN

Dünyada en güzel ses nedir sorusuna benim vereceğim tek yanıt bir çocuğun içten gülüşü olur. Pek çok insan için de bu yanıt geçerlidir bence. Çocuk, çoğu zaman masumiyetin, saflığın en yalın hali olarak ifade edilir, şefkat duygusu uyandırır insanların yüreğinde. Birçok insan çocukluğuna yeniden dönmeyi düşler. Oysa kendi çocukluğumuzun hatıralarından sıyrılıp etrafımıza, dünyamıza baktığımızda şu soru gelebilir aklımıza: gerçekten kaç tane çocuğun özlemle hatırlayacağı mutlu bir çocukluğu olmuştur? Az, çok az.

Bu dünyada ve bu ülkede çocuk olmak çok zordur. Yirminci yüzyıl çocukların en fazla dikkat çektiği bir dönem olmuştur. Çocukluğun sadece yetişkinliğe hazırlanılan bir dönem olmadığı, diğer bir deyişle bugünün çocuklarının sadece yarının büyükleri olacakları için değil, bugün çocuk oldukları için değerli olduklarının farkına varılmıştır. Bunu takiben çocukların özgül durumlarından kaynaklanan bazı gereksinimleri olduğu ve bunlara bağlı olarak farklı bir takım haklarının bulunması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Böylece 1922 yılından bu yana çocukların hakları üzerine düşünülmüş ve bu konuda belgeler hazırlanmıştır. Bu belgelerin sonuncusu olan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletlerin 20 Kasım 1989 tarihinde yapılan Kırk dördüncü Genel Kurulu Toplantısında kabul edilmiştir. Üye devletlerin onayına sunulan belge, kısa sürede

tarihte en fazla devlet tarafından kabul edilen insan hakları belgesi olmuştur. Diğer bir ifadeyle dünyadaki çocukların çok büyük bir çoğunluğu çocuk haklarını tanımayı ve geliştirmeyi kabul eden ülkelerde yaşamaktadırlar.

Buna karşın dünyada çok sayıda çocuk haklarının ihlal edildiği koşullar altında yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Çok sayıda çocuk, sağlıklı büyüme ve gelişme olanaklarından yoksundur, yeterli gıdaya ve temiz içme suyuna erişememektedir. Çocuklar savaşlarda askerlik yapmakta, zor koşullarda çalışma zorunda kalmakta, eğitim olanaklarına erişimlerinde eşitsizliklere maruz kalmaktadırlar. Pek çok çocuk, sokaklarda yaşamak durumunda kalmaktadırlar. Yetişkinlerin fiziksel ve cinsel istismarına katlanmak zorunda kalmakta, tecavüze uğrayıp öldürülmektedirler. Porno ve fuhuş sektöründe çocuk bedeni kullanılmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, çocuklar pek çok sıkıntıya katlanmak zorunda kalmaktadırlar.

Çocukluk ve çocukların içinde bulunduğu zor koşulların, dezavantajlı çocukların, bir sosyal bilimci olarak farkına varmamı sağlayan Prof. Dr. Esin Küntay olmuştur. Doktora programında tez konusu seçiminde, danışmanlığımı üstlenmeyi kabul eden Esin hocam, çocuk işçiliği üzerine çalışmamı teklif ettiğinde daha önce düşünmediğim bir alana girmiş buldum kendimi. Çocuklara olan sempatiyim böylece akademik bir ilgiye dönmüştü. Tez konumu seçme zamanı geldiğinde Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Türkiye tarafından yeni imzalanmıştı*. Esin hoca ile konuyu Sözleşme kapsamında değerlendirebileceğime karar verdik. Böylece her anından büyük bir heyecan duyduğum ve zevk aldığım bir çalışma gerçekleştirdik beraber. Bütün bu çalışma süresince Esin hocam bir an olsun desteğini ve yardımını esirgemedi. Fırsatını bulmuşken kendisine teşekkür etmeliyim.

Esin Hoca sadece benim değil, başta bölümdeki genç hocaları (zira kendisi her zaman araştırma görevlilerine her zaman “genç hocalarım” diye hitap etmiştir), öğrencileri ve kendisinden yardım talep eden herkesi bütün bilgi ve birikiminden yararlandırmıştır. Ama Esin hoca sadece akademik olarak değil, tüm sevecenliği, şefkati ve dostluğuyla her zaman yanımda/yanımızda olmuştur. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne geldiğimden bugüne yirmi sene-den fazladır Esin hocanın yakınında bulunma fırsatını bulmuş olmak ve desteğini her zaman hissetmek büyük bir ayrıcalık benim için.

Esin Hocama tüm saygı ve sevgimle...

* Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından 23.12.1994 tarihinde kabul edilmiştir.

ESİN HOCA'MA

Çağlayan KOVANLIKAYA

Hoca öğrenci ilişkisi nasıl olmalıdır? diye sorardım üniversitede okurken. Biri bilgiye sahip ve bu sahiplikle hiyerarşi kuran, hiyerarşi ile itaati sağlayan, diğeri sorgulamaksızın boyun eğen midir? Akademik dünya sadece bilgi alışverişinin yapıldığı bir yer midir? Esin hocam ile karşılaşmam ve sonrasındaki hoca-öğrenci ilişkisi süreci, konuşmalar, tartışmalar, yaşanmışlıklar bu soruyu cevaplamamı sağladı.

Araştırmanın "ithal gelinler" ile görüşme bölümünü tamamladıktan sonra, katılımcılarla birlikte bir yemek düzenlemiştik. Yemekte katılımcı kadınlara benimle deneyimlerini, düşüncelerini, kendilerini paylaştıkları için ve çalışmaya katkılarından dolayı teşekkür etmiştim. Katılımcıların hepsi bana "Esas biz sana teşekkür ederiz; bizi bize hatırlattığın, yeniden tanıttığın, biz kimiz sorusunu sorduğun, sordurduğun için" dediler. Kadınlarla birlikte akademik hiyerarşi kurulmadan, deneyim aktarımına dayanan bir etkileşimin sonucuydu bu çalışma. Öyle de olması gerekiyordu ve oldu da. Esin hocamla kurduğumuz ilişki de buna benzer; hiyerarşiden uzak, itaatten uzak ama saygılı, deneyimlerin aktarıldığı, yol gösterici, duygusal alışverişi içinde barındıran bir ilişki. Böylesi bir ilişki biçiminin, bilginin daha doyurucu akışını sağladığını anladım. Hoca olmak, topyekün hoca olmayı gerektiriyormuş. Ben Hocam'dan böyle öğrendim. Tıpkı kadınların bana söyledikleri sözlerin satır aralarında öğrettikleri gibi.

ESİN HOCA İÇİN

Elif YILMAZ

Mimar Sinan Üniversitesi (o zamanlar adı buydu) Sosyoloji Bölümü'ndeki ilk günümdü. Pazartesi sabahı ilk ders: Sosyolojiye Giriş. Bölüm Başkanı Prof. Dr. Esin Küntay'ın dersi. Beşiktaş'taki Fen-Edebiyat Fakültesi binasının 208 No'lu salonunda hem arkadaşlarla tanışıyor hem de hocanın gelmesini bekliyorduk. Bizden yaşça büyük bir çocuk "Arkadaşlar, hoca derse 15 dk. geç kaldı, ders düştü, kalkın kantine gidelim" dedi. Ben "ders düştü"nü anlamını bile bilmediğim için en ön sıradaki yerimde oturmaya devam ettim. O sırada asistanlardan biri kapıda görüldü. Kantine gitmekte olan arkadaşlara "Hayrola, nereye?"

diye sordu. Bizim acemiler bilmiş bilmiş " Ders düştü, gidiyoruz" diye cevap verince asistan, "Delirdiniz mi siz? Oturun oturduğunuz yerde. Siz daha Esin Hoca'yı tanımıyorsunuz. Canınıza okur sizin. Ders az sonra başlayacak. Ben de Hoca'nın biraz gecikeceğini haber vermek için geldim zaten" dedi ve ayaklanan arkadaşlar geri dönüp yerlerine oturdular. Hepimiz biraz korkmuştuk galiba. Gerçekten birkaç dakika sonra Hoca kapıda görüldü. Çok sert ve otoriter bir havası vardı. O kadar ki üniversitede hocalar derse girdiğinde ayağa kalkılmadığını bildiğim halde, refleks olarak ayağa fırlamışım. Baktım herkes yerinde oturuyor ben de içimden "Kimse görmemiştir inşallah, ilk günden rezil olduk liseli gibi" diyerek oturdum sandalyeme.

Derse başlamadan önce bize kendisini ve bölümü tanıttığı kısa ve gayet ciddi bir "Hoşgeldiniz" konuşması yaptı. Sonra derse başladı ve ilk sorusunu sordu: "Kanun nedir?" Hemen parmak kaldırdım (yine liseli gibi!). Bana söz verdi ve ben " Bir müzik aletidir" dedim. Bu yanıtı hiç beklemediği yüzündeki şaşkın ifadedden belliydi ama yine de beni terslemedi. "Evet doğru; ama benim sordüğüm o değil" dedi ve sınıfa aynı soruyu bir kez daha yöneltti. Birkaç cevaptan sonra anlatmaya koyuldu ve cümleyi "Demek ki iki tür kanun varmış. Hukuktaki yasa anlamına gelen kanun ve bilimsel kanun. Bir de arkadaşınızın dediği gibi müzik aleti olan kanun var tabii" şeklinde tamamladı. Baktım, o herkesin korktuğu, çekindiği sert ve otoriter kadın bana gülümsüyor. Esin Hocam ile ilk tanışmamız böyle oldu işte. Daha o gün birbirimizi tarttuk, tanıdık ve sevdik ben- ce. O sert görünümünün altında altın gibi, sıcacık bir kalbi olduğunu; işinde ne kadar ciddi olsa da aslında çok eğlenceli ve keyifli bir insan olduğunu anladım o gün. Bir de öğrencilerine ne kadar değer verdiğini. İtiraf ediyorum, ilk görüşte sevdim O'nu. Üniversite okumak istememiştım hiç. Hava Harp Okulu'na gidip asker olmak istemiş ama olamamıştım. Mermer kaplı kolejden çıkıp bu depodan bozma binaya düştüğüm için mutsuzdum. Sosyoloji okuyup da ne olacağımı hiç bilmiyordum. Ben de okulu Fındıklı'da zannettiğim için yazmıştım bu bölümü. "Hiç değilse ressam, heykeltıraş arkadaşlarım olur" diye geldiğim üniversitede bir anfi bile yoktu. Ama çok iyi hocalar vardı galiba.

Lisedeyken en büyük hayalimdi akıl hastanesine, hapishaneye ve geneleve gitmek. Çok merak ediyordum o kapıların ardında neler yaşandığını. Asıl bilgelik buralarda saklıydı, biliyordum. Hocam bu üç kapıyı da açtı bana. O'nun sayesinde anladım kim olduğumu ve bu hayatta ne yapmak istediğimi. Akademisyen olup kendim gibi ilerde ne yapacağını bilemeyen sosyologlar yetiştirmeye karar verdim sonra. Araştırma görevlisi olduktan sonra Esin Hocam aynı zamanda Bölüm Başkanımız olarak üst'ümdü artık. Kimi zaman kızdırdım Hocam'ı, çok

işler açtım başına. Azarladığı da oldu beni. Yine de başkalarına karşı korudu hep. En zor zamanlarımda içimi döküp kafasını şişirdim. Bir kez olsun "Off" bile demedi. Sadece bana değil; bölümdeki tüm hocalara karşı böyleydi tavrı. Sanki bir amirden çok hepimize kol kanat geren bir anne gibiydi hep. Yaşı olmayan kadınlardandı aynı zamanda. Yeri geldiğinde arkadaştı bizimle. Son 21 yılda acı - tatlı pek çok anımız oldu Hocam'la. Saha araştırmaları, yılbaşı partileri, çocuklara göz açtırmadığımız sınavlar, birlikte izlediğimiz filmler, oyunlar, gittiğimiz konserler... Hastanelerde de yemek yedik beraber, fabrikalarda da. Patates kızartması, sigara böreği ya da simit yedik bazen; bazen de gorgonzolalı steak. Nerede olduğumuzun, ne yediğimizin önemi yoktu ki. Beraberdik sonuçta. Huzurevi'nde de parti yaptık, Taksim Çocuk Evi'nde de, Maltepe Kapalı Cezaevi'nde de. Gittiği heryere taşıdı ne olursa olsun asla kaybetmediği yaşam sevincini ve o hep kıskandığım bitmez tükenmez enerjisini.

Evet Hocam, aslında o kadar çok şey var ki size dair anlatmak istediğim. Daha sayfalarca yazabilirim. Fakat ez cümle şunu söyleyebilirim ki hayatına dokunarak hayatını değiştirdiğiniz çocuklarınızdan biriyim ben de. Her zaman bana yol gösterdiniz, yardımcı oldunuz. Tüm hatalarıma, unutkanlığıma, tembelliğime, inatçılığımıza rağmen siz de beni sevdiniz, biliyorum. Sırtımı dayadığım koca bir dağ gibisiniz benim için. Size hayranım ama ne yazık ki sizi kendime "rol model" alamam. Çünkü ne kadar çabalasam da asla sizin kadar mükemmel olmayacağımı biliyorum. Siz de şunu bilin ki, tanıdığım o ilk günden beri sizi gün be gün daha çok seviyorum. Ve her daim saygıyla önünüzde eğiliyorum.

Kızınız, Elif

PROF. DR. ESİN KÜNTAY'A KISA BİR MEKTUP...

Firdevs GÜMÜŞOĞLU

Sevgili Hocam;

1987-1991 yılları arasında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisans öğrencisiydim. Öğrenciler arasında yaşı hayli geçkin bir durumdaydım. Çünkü 1980 sonrası moda olan mesleklerden birini seçmiş ve mühendislik fakültesine girmiştım. İlk yılın temel fen eğitimi zor da olsa çok zevkliydi. Matematik, fizik ve kimyayı çok seviyordum. Ancak ikinci yıldan itibaren meslek eğitimine de geçilmişti ve benim için ıstıraplı yıllar başlamıştı. "Benim yerim

burası değil” diye düşünüyordum. Bir yandan da çeşitli dergilere yazılar yazıyor, kadın hareketi içinde yer alıyordum. Eğitim ve toplumsal cinsiyet alanında çalışmanın beni yaşamımda mutlu edecek tek şey olduğunu düşünmeye başlamıştım. Bu arada yıllar geçmiş ve mühendislik eğitimimde üçüncü yıla gelmiştim. Daha fazla devam edemedim, karar verdim ve üniversiteyi bıraktım. Çok sancılı bir süreçti... Sınava girdim ve tek alan seçtim: Sosyoloji! Mimar Sinan Üniversitesi’ni kazandım.

Ancak 1980 sonrası üniversitelerin içinde bulunduğu sorunların benzeri bizim bölümde de yaşanıyordu. Türk İslam Sentezci ve ezberci bir eğitim anlayışı... İşte burada Esin Hoca’yı tanıdım: Aile Sosyolojisi dersime giriyordu.* Özgürce konuşabildiğim tek ders! Öte yandan bölüm bürokratik yaklaşımla yönetiliyordu. Biz öğrenciler, bölüm başkanının odasının olduğu kata bile çıkamazdık. Öğrenciliğimde bölümde Esin Hoca dışında bende iz bırakan hiçbir hoca yoktu ne yazık ki.** Yeterli olmadığını düşündüğüm bir Sosyoloji eğitimi aldığımı anımsıyorum. Mezun olduktan sonra da bir türlü mezun olduğum bölüme ayaklarım gitmek istemedi. Ne zaman ki Esin Hoca’nın bölüm başkanı olduğunu duydum, bölümümle ilgili umudum arttı. Yanılmadığımı yeni ders programlarını görünce anladım. Çünkü Esin Hoca’nın bölüm başkanlığı döneminde, Sosyoloji Bölümü’nde çok sayıda seçmeli dersin olduğu, öğrencilerin farklı disiplinlerle yüz yüze geldiği ve seçme şanslarının arttığı, özgür tartışmanın gelenek haline dönüştüğü bir akademik ortam meydana geldi. Nitelikli kongrelerin düzenlendiği ve yayınların çıkarıldığı bir ortam... İşte doktoramı yapmaya yeni başladığım yıl, Esin Hoca’nın çağrısıyla akademik kadroya katıldım. Hocamı daha yakından tanıdım bu süreçte. Esin Hoca’nın bana öğrettiği iyi bir akademisyen ve iyi bir insanın niteliklerinin birbirinden ayrılmayacağı ilkesidir. Esin Hoca dürüsttür! Söz verdiği en büyük şeyden, en küçüğüne dek sorumluluk alır, takip eder ve sözünde durur. Oysa benim de tanık olduğum öyle akademisyenler-yöneticiler vardı ki, genç akademisyen adaylarını yıllarca çalıştırıp, emeğinden yararlanıp sonra da “kadro yok” diye ortada bırakabilmekteydi. Ya da öğrencisinin başarısından ürküp, önüne set çeken, öğrencinin çalışmalarını kullanan ve kaynak göstermeyen... Esin Hoca her zaman öğrencisinin, asistanının, çalışma arkadaşlarının önünde yol açıcı oldu... Onların başarısını, gururla taşıyan, geliştiren, kendine güveni olan bütünlüklü bir hocadır.

* Bu dersi, Esin Hoca emekli olunca ben devraldım.

** Bu arada Prof. Dr. Öget Öktem Tanör de hocamdı. Olağanüstü bir hocaydı, onu konu dışında tutuyorum. Sözünü ettiğim bölümün eğitim anlayışıdır.

Prof. Dr. Esin Küntay; hocam, annem, ailem ve arkadaşım. İyi günde de, kötü günde de... Kendisine akademik yaşamımı borçluyum. O, benim yaşamımı değiştirdi... “Teşekkür ederim” demek duygularını anlatmamda yetersiz kalıyor...

ESİN KÜNTAY VE İDGSA

A. Sinan GÜLER

Bu yazı, Sevgili Esin Hoca'nın Armağan Kitabı'nda bir akademik makale ile değil de, kendisine hitaben yazılmış küçük bir anı mektubu ile yer alma arzusundan kaynaklanan kısa bir metin olacak şekilde kaleme alınmıştı aslında; ancak, sevgili Ayşe ile yapılan görüşmelerde, eğitim-öğretimle ilgili bazı kurumsal ve tarihsel konuların önemine atfen birkaç paragraf daha eklenmesi zorunluluğu hasıl oldu. Sonuçta ortaya, sorumluluğu tamamen yazarına ait olan, hibrit bir metin çıkmış olabilir; hoşgörülmesi dileğiyle.

Esin Hoca, öğrencisi olmak onuruna eriştiğimde, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerindendi. Ben kendisini öyle tanıdım. İDGSA'ya adımları atar atmaz hem de. 1980 yılının durgun bir Kasım gününde, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Temel Sanat ve Bilimler Fakültesi, Altan Gürman Atölyesi'nde*, kayıt yaptırdıkları fakültedeki derslerinin başlamasını bekleyen bir grup öğrenciye, nihayet bir ders programı dağıtıldı. Haftada 3 tam gün Temel Tasarım ve Temel Çizim* adlarında iki atölye dersi (Özer Kabaş ve Ali Teoman Germaner öncülüğünde 8 kişilik bir mimar, ressam, heykeltıraş, seramikçi kadrosu); kalan 2 tam günde ise Temel Hukuk, Metodoloji, Sosyolojiye Giriş, Sosyo-Ekonomi (Safa Erkün ve Esin Küntay), Uygarlık Tarihi (Hilmi Yavuz), Eski

* Altan Gürman (1935-1976) Temel malzemeler ve ifade unsurlarının yanı sıra kavramların da kullanıldığı bir tür “sanat”sal betimleme yönteminin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki öncülerinden. Anısına, çalışma arkadaşları tarafından adı verilmiş atölye, günümüzdeki öğrenci kantininin Meclisi-i Mebusan Caddesi'ne bakan kısmındaydı. Atölye, 1980'li yılların ortalarından itibaren önce Seramik ve Cam Bölümü'nün yüksek fırınlar mekanunun, nihayetinde de üniversitenin temel öğrenci kantininin ana mekanı içinde eridi. Daha sonra herhangi bir atölye ya da dersliğe adı verilmedi.

* Yani, Bauhaus'daki adıyla Vorkurs, ya da Bauhaus'un 1 numaralı mezunu Josef Albers'in Yale'deki en parlak öğrencilerinden Özer Kabaş'ın deyimiyle Basic Design. Türk güzel sanatlar okulu sistemi içinde, temel çizim ve temel tasarım olarak iki farklı ders altında örgütlenmesi uygun görülüyordu.

Yazı (Ali Alparslan), Sanat Tarihi (Mustafa Cezar ve Nermin Sinemoğlu öncülüğünde Semra Germaner ve Zeynep İnankur), Estetik (Sabahattin Kudret Aksal ve İsmail Tunalı) gibi dersler ihtiva eden bir program. Bugün baktığımda, son derece karma ve dönemine göre son derece özgün ve devrimci bir program olduğunu söylemek mümkün. Sadece birinci sınıfların programı var, çünkü başka sınıf yok. İlerleyen yıllarda diğer sınıflar da açılacak. Eğitim-öğretimin, ilk iki yıl ortak temel derslerden sonra, 3. 4. ve 5. yıllarda Uygulamalı ve Kuramsal olarak iki ayrı dala ayrışması ve o şekilde sürmesi planlanmış. Dekan ise, Prof. Kerim Silivri.

Haftanın neredeyse 80 saatini okulda geçiren, bazı günler gece yarısına kadar atölyede kalan şanslı bir öğrenci kitlesini ağır bir formal/humanistik eğitimden -neredeyse Bauhaus temel sanat eğitimi öğretileri programı ile içiçe, kısmi bir “studia humanitatis” ve “artes liberales” karışımı- geçiren ilginç, karmaşık, zorlayıcı, bütünlüyci bir eğitim-öğretim kadrosu. Hepsinin adı ve görüntüleri aklımda, ancak bazılarının belirleyiciliği çok daha fazla olduğu için hayatımdaki önemleri çok daha fazla. Uzatmamak için bir kısmının adını yazabildim yukarıda. Bazıları, şu anda bile akademik hayatımdaki belirleyiciler ve hasbelkader çalışma arkadaşlarıym. Ve o günlerde, çizgiler, lekeler, benekler, renkler, ton değerleri, kompozisyonlar, strüktürler, dokular, tanımlar, düzenlemeler, soyutlamalar, analizler; içtimai, iktisadi, beşeri, siyasi, hukuki kavramlar; değişimler, devrimler, devinimler, tezler, antitezler, sentezler ve tabi ki arte factumlarla dolu bir küçük evren. Üst kattakilerin (kuramsal derslerin hocaları) ve alt kattakilerin (uygulamalı derslerin hocaları) sürekli toplantıları; atölyede, koridorlarda sürekli bir hareket.

Böyle bir ortam içinde entelektüel/zihinsel/bireysel/beşeri olarak var olmaya çalışan 20 öğrencinin her birinin, algısal kapasitesinden, yaşından, cinsiyetinden, tercihlerinden kaynaklanan her sorununun içinde, o zamanın genç doçenti Esin Hoca. Aslında, kendisi Temel Hukuk, Metodoloji, Sosyolojiye Giriş gibi derslerimizin iki hocasından biri. Diğer hocamız ise, Esin Hoca’dan “Sayın Doçentim” şeklinde bahseden Prof. Dr. Safa Erkün. Temel Sanat ve Bilimler Fakültesi’ne giriş sınavlarının 4. aşama yazılı sınavında sorulmuş sorulardan biri olan “emeksermaye”li soruyu hazırlayan da büyük ihtimalle Esin Hoca’nın kendisi. Safa Bey’in ilgi alanı daha ziyade Mevlana öğretisi doğrultusunda. Giriş sınavlarının 12 Eylül 1980 kudetasından sadece birkaç hafta sonra yapılmış olduğunu da eklemek gerek.

Sanırım, 12 Eylül'ü yılların Türkiye'sinde üniversiteleşmeye çalışan bir güzel sanatlar okulunda okumuş, lisans alanı bugün bile belirsiz bir hoca olarak*, derste olgu anlatmaktan ziyade karşılıklı düşünmeye ve kavramaya; ders notu okumaktan ziyade olgu anlatmaya, konuşmaktan ziyade kavram aktarmaya ve kullanmaya, kavramların mümkün olduğunca çok dildeki (öncelikle İngilizce elbette) karşılıklarını ileterek öğrencinin kavramsal repertuarını mümkün olduğunca genişletmeye dayandığını düşündüğüm hasbelkader öğreticilik yöntemlerimin temel taşlarından biri. Accademia'daki, hâlâ geliştirmeye çalıştığım davranış, duruş, düşünüş, kavrayış ve eğilimlerimin temelindeki, hâlâ değişmemiş birkaç örnek hocasından biri.

Sonsuz Müteşekkirim.

ADLİ TIP ENSTİTÜSÜ ANILARI

Neylan ZİYALAR

Esin Küntay hocaya ilk kez bir gazetede rastladım. Hatırladığım kadarıyla haberde, çocuk suçlarıyla ilgilenen, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde görevli bir hanımdan söz ediliyordu. Bu isim aklımın bir köşesinde yıllarca yer etti. Üniversitedeyken, eğitimim gereği hocanın çocuk ve suçla ilgili öbür çalışmalarından da haberdar oldum. Doksanlı yıllarda henüz öğrenciliğim devam ederken bir grup akademisyenle Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ülkemizde hayata geçmesi için yapılan faaliyetlere küçük de olsa katkım oldu. İşte bu toplantılar esnasında ne zamandır ismen duymuş olduğum ve eserlerinden faydalandığım Esin Küntay'la yüz yüze tanışma ve birlikte çalışma fırsatını yakaladım. Öte yandan yüksek lisans ve doktora çalışmalarımın her ikisi de çocuk istismarı ile ilgiliydi ve bu sebeple artık hocayla daha sık bir araya geliyorduk. İlerleyen yıllarda yolumuz Esin Hoca'nın katıldığı seminer ve konferanslarda birkaç kez kesişti hatta hocanın modere ettiği bir panele konuşmacı olarak katılma onurunu yaşadım

Türkiye'de adli bilimler ve sosyolojinin tanışması, kaynaşması ve yol arkadaşlığında Esin Küntay'ın gayretinden söz etmemek haksızlık olur. İstanbul Üniversitesi

* Temel Sanat ve Bilimler Fakültesi, 1982 yılında dönüştürüldü ve 1984 yılında son öğrencilerini mezun ettikten sonra kapatıldı; Prof. Dr. Esin Küntay'ın hazırlayıcılarından ve kurgulayıcılarından olduğu bu akademik disiplinin karşılığı, YÖK sonrası TC üniversite sisteminde hiçbir zaman olmadı.

tesi Adli Tıp Enstitüsünde akademik kadroya dahil olduğum vakit, hoca da Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün Anabilim Dalı Başkanlığı'nı yürütmekteydi. Esin Hoca sosyoloji öğrencileri arasında adli alana ilgi duyanları, enstitüde yüksek lisans yapmak üzere cesaretlendiriyor ve o öğrencilerle irtibata geçmemizi sağlıyordu. Uzun zaman bir arada çalıştığım ve çok sevdiğim birkaç meslektaşımı da bu şekilde tanımış oldum. Çocuk hakları konusunda yıllarca süren araştırmaları, yazdıkları, eğittikleri ve yetiştirdikleriyle çok değerli Esin Küntay hocamıza tüm çocuklar ve alanda çalışan akademisyenler adına teşekkürü bir borç bilirim. Bugün “suçlu çocuklar” yerine “suça itilen çocuklardan” bahsediyorsak, bu dönüşümün neferlerinden birisi de elbette hocamızdır.

Bu kitapta yer alacak olan yazım, ülkemizde ve belki de dünyada yeni filizlenmeye başlayan ama çok uzun zamandır toprağın altında kök salan adli sosyoloji hakkındadır. Kriminoloji her ne kadar sosyolojiden doğan bir bilim de olsa, adli sosyoloji kendine suç, adalet ve ceza üçgeninde kriminolojiden farklı bir misyon edinmektedir. Ülkemiz adalet sisteminde konuya gereken önemin verilmesi ve yeni yetişecek sosyologların ilgisini çekmek umuduyla.

ESİN KÜNTAY VE MÜBECCEL KIRAY'LA TANIŞIKLIĞIM

Ünal ÖZEN

Sayın Prof. Dr. Esin Küntay'la tanışmam benim 1993 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü kazanmamla birlikte olmuştur. Kendisinden 1993 yılından itibaren (sosyolojiye giriş dersiyle birlikte) bir çok ders aldım. Bu derslerde; görme engelli olduğum için konuları daha iyi anlayabilmem, kendi yazımla aldığım notları yetiştirebilmem için derste önemli noktaları birkaç defa tekrarlayıp anlatırdı. Bana da sürekli “Ünalcığım anladın mı, Ünalcığım yetiştirdi mi?” diye sorardı. Lisans eğitimimi başarıyla tamamlamamda bana büyük desteği ve katkısı olmuştur. Daha sonra yüksek lisans yapmamı önermiştir. Yüksek lisansı kazanıp başladığım günden bitirinceye kadar aynı desteği sürdürmüştür. Yüksek lisans tezimde de benim tez danışmanım olmuş, “Sosyolojide Bir Ekol: Mübaccel Belik Kıray” başlıklı yüksek lisans tezimde de çok emeği geçmiştir. Yirmi bir yıl boyunca zaman zaman hocam, zaman zaman annem, kimi zaman ablam kimi zaman da arkadaşım olan Esin Küntay'la bizlere her zaman yol gösterici olduğu bir süreyi geçirdim.

Mübeccel Belik Kıray'la da ilk defa 2001 yılının ekim ayında Yeşilköy'de bulunan evinde tanıştım. O zaman eşi İbrahim Amca da yaşıyordu. Ben onların evine her gidişimde beni ailenin bir üyesi, bir parçası olarak karşılardı ve eve meslektaş geldiği için çok mutlu olduğunu söylerdi. Tez çalışmam boyunca benimle hem özel yaşantısıyla ilgili hem de sosyoloji çalışmalarıyla ilgili çok önemli bilgileri paylaşmış, yüksek lisans tezimin şekillenmesinde yardımları olmuştur. Kendisini şükran ve saygıyla anıyorum. Sosyoloji'de alanlarında ekol olan her iki insanla sayın Prof. Dr. Mübeccel Belik Kıray ve sayın Prof. Dr. Esin Küntay'la tanışmamın, hayatımın ve sosyoloji biliminin bana çok özel bir hediyesi olduğunu düşünüyorum. Onları yaşamımın sonuna kadar unutmayacağımı, büyük bir özlemle hatırlayacağımı belirtmek istiyorum.

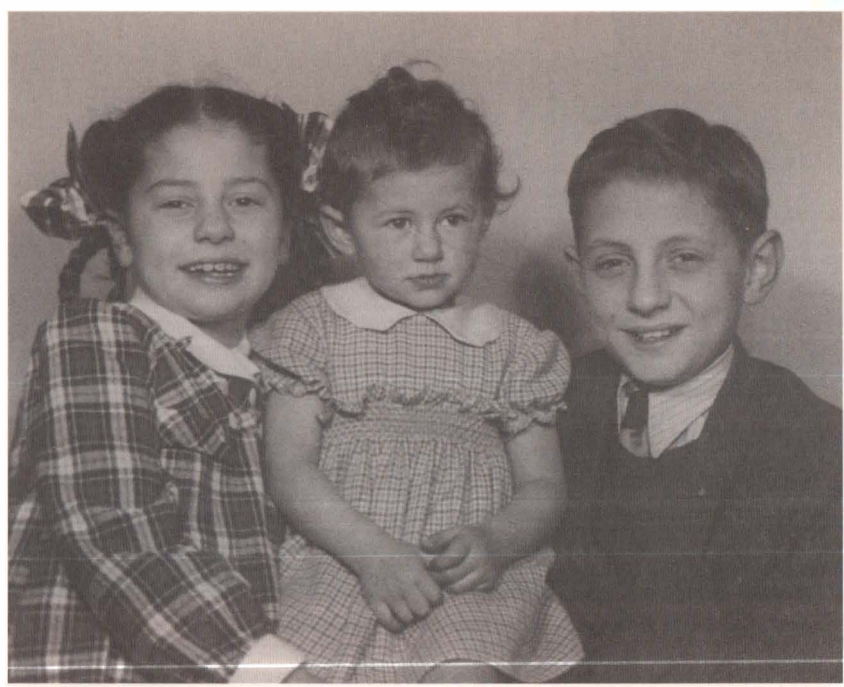
3 yaşında. Solda baba Sedat, amca Suat, Esin ve anne Behire. 1940.

Taksim, Gezi Parkı, 1943.

Esin, 5 yaş.

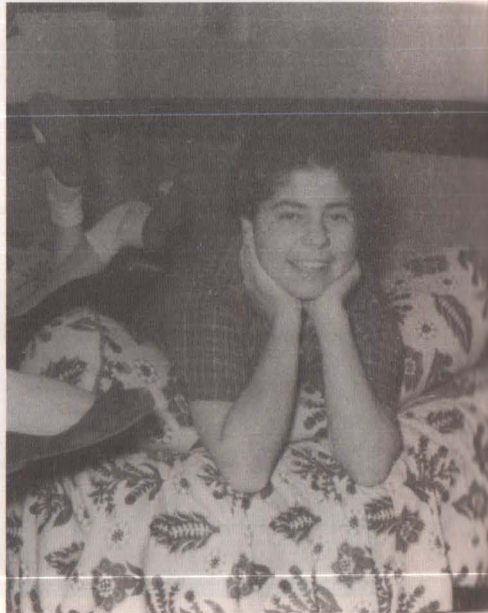
Esin (8 yaş), Kardeşi Filiz ve Ağabeyi Pulat. 1945.

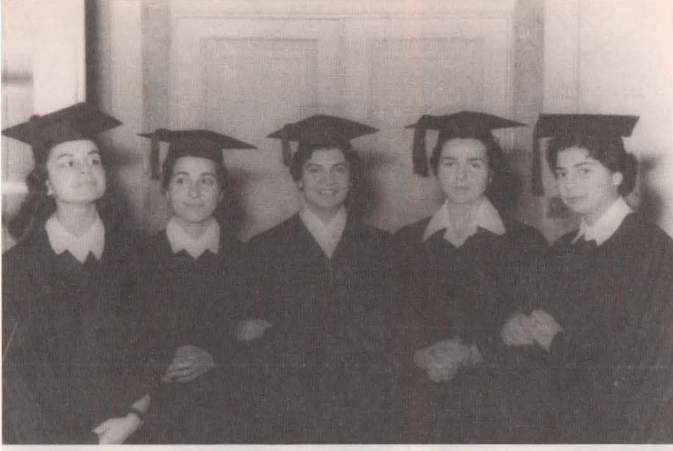
Özel Aydın İlkokulu. 23 Nisan 1948. Esin sol başta.

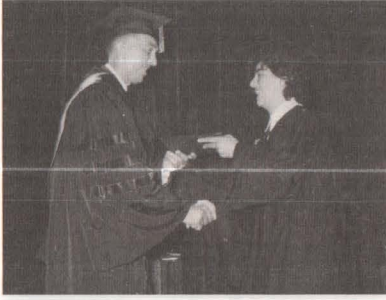
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Ortaokulu mezuniyeti. Esen Ziyal Gürel'le (solda). 1952

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, yatak odası. 1956.

Arnavutköy
Amerikan
Kız Koleji
(ACG, şimdiki
Robert Kolej),
mezuniyet.
Esen Ziyal,
Suna Demirağ,
Jale Eskenazi,
Deniz Türkmen,
Esin Küntay.
1956.

Mezuniyet töreni, 1956.

Mezuniyet Charter Day, 1956.

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, Mezuniyet balosu. Solda Nur, sağda Suna. 1956.

ACG Gould Hall önü. Solda Zeynep, sağda Esen, Esin ortada. 1956.

Nikah, 1965.

Solda Esin, sağda Nur, ortada sevgili hocası, teyzesi Dr. Sahire Çilli. 1956.

Kimsesiz çocukların 2 polis ablası var

1964 tarihli Tercüman Gazetesi'nden. Solda İstanbul Çocuk Büro Emniyet Müdürü Nuran Sayın, sağda asistanı Esin Küntay.

EGM Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri, Nevşehir. Oturanlar, sağdan üçüncü Esin Küntay.

Prof. Safa Erkün (Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü), Uzman Güliz Erginsoy ve Prof. Esin Küntay. 1983.

Soldan sağa, Cankaya, Esin, Uğur, Suna, Gül, İlknur (Uğur ve Gül, UESYO'dan öğrencileri). Demirağ Yalısı, 2004.

Swansea Üniversitesi yolunda. Yeşilköy, Ağustos 1962.

Sosyoloji Derneği III. Ulusal Kongre, Eskişehir. 2-4 Kasım 2000.

Cebelitarık
yolunda, 45. evlilik
yıldönümü, 2010.

Anneler günü, 2006. Solda Nilgün, Sağda Aylin'le.

İlk torunu Can Nacar'ın Erenköy Işık Lisesi
mezuniyeti. Haziran 2014.

Prof. Dr. Aylin Küntay 2012-2014 Prince Clause
Chair Ödül töreni konuşması.

Nilgün, Deniz ve Can.

Prof. Dr. Aylin Küntay 2012-2014 Prince
Clause Chair Ödül töreninde ailesiyle. Utrecht
Hollanda 2013.

Torunlarıyla... Fethiye, 2012 Yaz. Rana, Nida, Esin, Can, Deniz.

Mübeccel Kıray'ın evinde. Önde, soldan sağa Ayfer Neyzi, Mübeccel Kıray, Esin Küntay. Arkada, Ayhan Aksu Koç, Çiğdem Kağıtçıbaşı. 2006 Yaz.

MSGSÜ Sosyoloji Bölümü'nde kutlama. 2005.

Maltepe Kapalı Çocuk Ceza İnfaz Kurumu'nda eğitim çalışmalarında birlikte çalıştığı son sınıf öğrencileri. 2013.

Formatör toplantısı. ÇYDD İnsan Hakları Projesi, 18 Haziran 2004.

Emeklilik partisi sürprizi. Tünel'de
Lokal, 29 Aralık 2003.

İşık Üniversitesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü
öğrencileriyle tekstil fabrikası alan gezisi. Bursa 2009.

Elif Yılmaz, Erenköy, Bahçe.

Dekan yardımcıları. Solda Güzin Sevim,
sağda Çağlayan Kovanlıkaya. Fındıklı, 2003.

Özlem Güçlü ve Nihan Ofluoğlu
("Kahvehaneler" araştırmasına katılan
öğrencileri) ile mezuniyet töreninde. 2006.

İTÜ Sanat Tarihi doktora öğrencileri ile.
Esin, Zeynep, Onur, Burcu. Erenköy, Bahçe. 2009.

Cankaya, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Ayşe Yaşar, Oğuz Kağıtçıbaşı, Enis Yaşar, Ergun Kağıtçıbaşı, Esin Küntay. (Oğuz, Enis, Ergun Üniversiteden en yakın arkadaşları) Bursa, 2006 Bahar.

MSGSU Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı 2002-2004.

Jüri üyesi, Afife Jale Tiyatro Ödülleri. 2014

Afife Jale Tiyatro Ödülleri. 2014. Bazı jüri üyeleri ve ödül alan sanatçılarla.

MSGSÜ 121. yıl kutlaması. Rektör'den Hizmet Ödülü alırken.

Doktora tez danışmanı Prof. Dr. Cahit Tanyol'a Sosyoloji Bölümüne katkılarının dolayı teşekkür belgesi verirken. Aralık 2004.

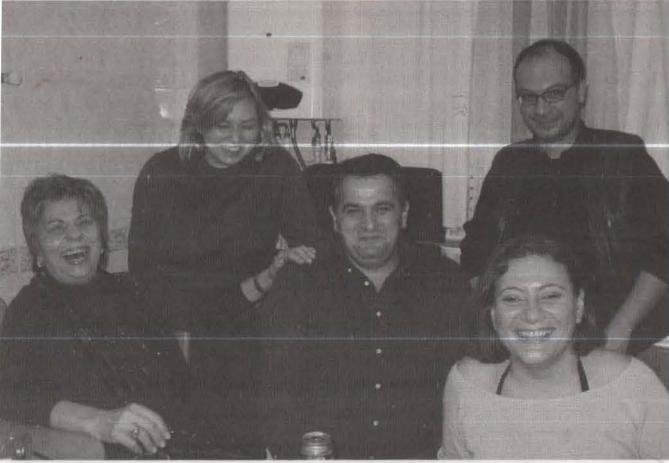
Ulusal Kapodestriyan Üniversitesi temsilcisi Dr. Maro Mavropulos ile ikili anlaşma toplantısı. 2002.

Esin Küntay başkanlığında Firdevs Gümüsoğlu doktora jürisi... MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı. 2003.

Sosyoloji
Bölümü yılbaşı
kutlaması.
Aralık 2004.

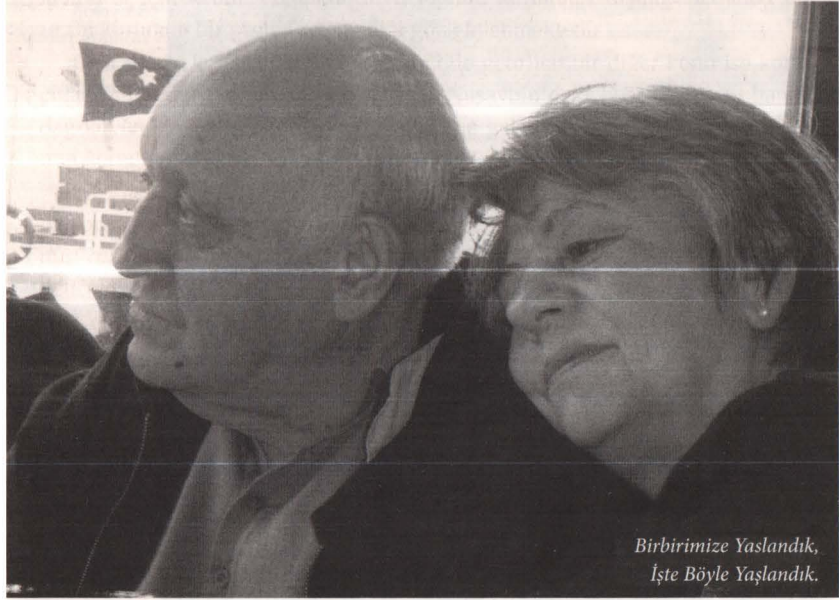
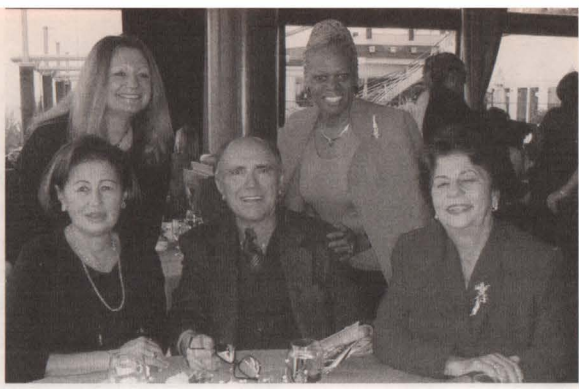

Esin Küntay
ve Bölüm
arkadaşları...
Mayıs 2005.

Sosyoloji
Bölümü öğretim
üyeleri Esin
hocasıyla
yemekte...
Findıklı, 2011.

Amerikan Kùltür Ataşesi
Harriet Elam (önceki
kùltür ataşesi, Türkiye
ziyareti sırasında, ayakta
sağda), oturanlar, Prof. Dr.
Filiz Özer (kardeşi), Prof.
Dr. Bülent Özer. Moda
Kulübü 2005.

*Birbirimize Yaslandık,
İşte Böyle Yaşlandık.*

Öğrencileriyle,
doğum gününde.
2013.

YAZARLAR HAKKINDA

ALİ AKAY Paris'te Sosyoloji, Felsefe ve Siyaset Bilimi okudu. "Türklerde Devletçi İktidarın Oluşumu" adlı tezini 1986'da savundu. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. Çağdaş sanat sergilerinde küratörlük ve sanat eleştirmenliği yapmaktadır. Yayınlanmış makaleleri ve kitapları vardır.

AYLIN DİKMEN ÖZARSLAN 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü'nü bitirmiş ve 1992'de Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 1993 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans derecesini almış ve 1998'de de aynı bölümde doktora eğitimini tamamlamıştır. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Sağlık Sosyolojisi ve Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi konularında çalışmalar yapmaktadır.

AYHAN KAYA Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi, Avrupa Birliği Enstitüsü Müdürüdür. Marmara Üniversitesinde Lisans, Y. Lisans ve Warwick Üniversitesinde Y. Lisans ve Doktora yapmıştır. MSGSÜ Sosyoloji Bölümü Doktora Programında 2000'li yıllarda çok-kültürcülük ve göç üzerine dersler verdi.

AYŞE DURAKBAŞA Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. Lisans ve yüksek lisans derecelerini Boğaziçi Üniversitesi'nden, doktora derecesini sosyoloji alanında İngiltere'de Essex Üniversitesi'nden almıştır. Toplumsal cinsiyet sosyolojisi, sosyal tarih, kadın çalışmaları, toplumsal tabakalaşma ve sınıf çalışmaları ve feminist eleştiri alanında İngilizce ve Türkçe yayınları bulunmaktadır.

A. SİNAN GÜLER (1960 İzmit-) Beşiktaş Büyük Esma Sultan İlkokulu (1969), Erenköy İlkokulu (1971), Kadıköy Maarif Koleji (1979), İstanbul Teknik Üniversitesi (1979), Mimar Sinan Üniversitesi (1984 ve 1994), Boğaziçi Üniversitesi (1987)'nde Matematik, Temel Sanat Eğitimi, Tarih ve Sanat Tarihi eğitimi gördü; reklam yazarlığı, reklam tasarımcılığı, çevirmenlik yaptı; OIC'ye bağlı IRCICA ve ICPICH'da çalıştı; 1996'dan bu yana Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde öğretim üyesi.

BESİM F. DELLALOĞLU 1984'de Galatasaray Lisesi'ni, 1990'da Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Yüksek Lisans ve Doktorasını Mimar Sinan Üniversitesi'nde sosyoloji alanında yaptı. Frankfurt Goethe Üniversitesi'nde (1998), Paris VIII Üniversitesi'nde (2002) ve Lizbon Üniversitesi'nde (2014) doktora sonrası araştırmalarda bulundu. Mimar Sinan, Marmara, İstanbul Bilgi, Yıldız Teknik, Galatasaray, Kırklareli, İstanbul Üniversitelerinde dersler verdi. Halen Sakarya Üniversitesi'nde Güzel Sanatlar Fakültesi dekanlığını ve Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans Programı direktörlüğünü yürütmektedir. Yayınlanmış makaleleri ve kitapları vardır.

İ. EMRE IŞIK ODTÜ'de Lisans, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Yüksek Lisans ve Doktora yaptı. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yayınlanmış makaleleri ve kitapları vardır.

ÇAĞLAYAN KOVANLIKAYA Orta öğretimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirmiştir. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji programında yapmıştır. Doktora programını "1980 Sonrası Türkiye'de Politik Alanda Kadınlar ve Kadın Politikası" başlıklı teziyle tamamlamıştır. Kadın hakları, kadın ve siyaset konularında sempozyum, seminer, programlara konuşmacı olarak katılmıştır. Toplumsal cinsiyet çalışmaları, Türk sosyoloji tarihi, kültür ve göç sosyolojisi konularıyla ilgilenmektedir. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

CAN ÇALICI 1981 yılında Tarsus'ta doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra 2001 yılında İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamlamıştır. Siber Suç, Suç Teorileri ve Trendleri ve Tarihsel Kriminoloji konularında çalışmakta olup, ilgili konularda bilimsel araştırmaları mevcuttur. Halen Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda araştırma görevliliği görevini yürütmektedir.

DİLİN ÖZEN Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2012 yılında mezun oldu. Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Yüksek lisans eğitimi sırasında Erasmus Öğrenci Hareketliliği Programı'ndan yararlanarak, Ecole Des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) – Paris, Etudes Politiques'te eğitimini

hâlâ sürdürmektedir. Öğrenciliği sırasında çalışmaları ilk olarak, kimlik, beden ve iktidar konularıyla alakalı iken, daha sonra kent, kent mekânı, kentin kullanım ve değişim değerleri ile ilgili olmaya başlamıştır.

ELİF YILMAZ Lisans ve Yüksek Lisans diplomalarını Mimar Sinan Üniversite'sinden aldı. Doktora çalışmasını Marmara Üniversitesi "Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler" bölümünde yürüten Elif Yılmaz'ın doktora tezi 2006 yılında "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayvalık" başlığıyla Prof. Dr. Ayhan Aktar danışmanlığında tamamlandı. Uluslararası bilimsel toplanularda birçok bildiri sunmuş ve birçok ulusal ve uluslararası kitabın belli bölümlerini kaleme almıştır. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

FİRDEVS GÜMÜŞOĞLU Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde lisans, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde yüksek lisans, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde doktora yaptı. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yayınlanmış makaleleri ve kitapları vardır.

GÜLİZ ERGİNSOY 1979'da Boğaziçi Sosyoloji Bölümü'nden Lisans derecesini, 1984 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden doktora ünvanını aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne 1982 yılında uzman olarak girdi. 1984 yılında Yar. Doç oldu. Aynı üniversitede 1999'da doçent 2005'te profesör oldu. 1994 yılından 2005 yılına kadar rektör yardımcılığı görevi yaptı. Yayınlanmış makaleleri ve kitapları vardır.

MİNE ÖZAŞÇILAR 2003 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olmuştur, yüksek lisans ve doktora derecesini İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü'nde tamamladıktan sonra Lund Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak çalışmasını sürdürmüştür. 2007 yılında itibaren Bahçeşehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak başladığı akademik yaşama 2013 yılından itibaren Yardımcı Doçent olarak Bahçeşehir Üniversitesi'nde devam etmektedir. Kriminoloji alanında gerçekleştirdiği çalışmaları ulusal ve uluslararası birçok dergi ve kitapta yayımlanmıştır. Sosyolojiye Giriş, Viktimoloji ve Suç Sosyolojisi gibi birçok dersi veren Mine Özaşçılar'ın temel araştırma konuları arasında; suç mağduriyeti, riskli davranışlar ve suç korkusu vardır.

NAZAN MOROĞLU Alman Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. İ.Ü.'de Kadın Hukuku alanında "kadının Soyadı" tezi ile yüksek lisansını tamamladı. İ. Ü. Kadın Araştırmaları Ana bilim Dalında öğretim görevlisi oldu. Türkiye'nin ilk Kadın Hukuku uzmanı olarak, Yeditepe Ü. Hukuk Fakültesi'nde 2004 yılından beri "*Kadının İnsan Hakları Hukuku*" dersini vermektedir. 2003 yılından beri İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği (İKKB) Başkanlığını yürütmektedir.

NEYLAN ZİYALAR İlkokuldan sonra ortaokul ve lise eğitimini İstanbul Erkek Lisesinde tamamlamış ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri (Pedagoji) bölümünden 1986 yılında mezun olmuştur. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsünden 1993 yılında Yüksek Lisans, 1998 yılında Doktora dereceleri almıştır. "Çocuğun Fiziksel ve Cinsel İstismarı" konularında yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra çok sayıda bilimsel çalışması mevcuttur. Ayrıca pek çok ulusal ve uluslararası kongreye katılmış, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliğince desteklenen projelerde görev almıştır. Başlıca çalışma alanları çocuklar, gençler ve iletişim teknikleridir. 1993 yılından bu yana İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

OYA OKAN 1977 yılında Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nden mezun olduktan sonra İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne girdi. 1981 yılında lisans, 1987'de yüksek lisans, 1994 yılında doktora derecelerini aynı bölümde alan Okan, 2012 yılında doçent olmuştur. Doktora tezi olarak hazırlanan 'Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları' başlıklı çalışması 2001 yılında TTK tarafından yayımlanan Okan'ın, 2011 yılında Ayşen Şatıroğlu ile birlikte hazırladıkları 'Çarşı-Esnaf-Kapalıçarşı' kitabı İTO tarafından yayımlanmıştır. Türk Sosyoloji ve Kent Sosyolojisi'ne ilişkin yazıları bulunan Oya Okan, halen İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde çalışmalarını sürdürmektedir.

PINAR AKKUŞ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. 2007 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı'nda başladığı doktora eğitimini 2014 yılında tamamladı. 2005-2011 yılları arasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) bünyesindeki kuruluşlarda (Çocuk ve Gençlik Merkezi, Kadın Konukevi, Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi) sosyolog olarak çalıştı. 2011 yılından itibaren, kuruluşunda etkin olarak yer aldığı İstanbul Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

SEDA SALİHOĞLU Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji bölümünden 2005 yılında mezun oldu. Adli bilimler alanında çalışmaya yönelerek İ.Ü. Adli Tıp Enstitüsü'nde yüksek lisansa başladı. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında gönüllü ve profesyonel olarak yer aldı. Özellikle kadın ve çocuk hakları konularında etkinlik ve eylemlerde yer almaya çalışmaktadır. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü'nde çocuk haberleri ile ilgili yazdığı tez ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. Bir sene T.E.G.V. Saha Planlama ve Teşkilatlanma Departmanı'nda Saha Destek Sorumlusu olarak, 2005 yılından beri gönüllü olarak çalıştığı Mavi Kalem Derneği'nin Fener Kadın Danışma Noktası'nda Koordinatör olarak çalıştı. Denizli Bozkurt Kadın Açık Ceza İnfaz Kurumu ve Ankara Sincan Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'nda saha çalışmaları gerçekleştirdi. Nisan 2013'te İstanbul'dan İzmir'in Urla ilçesine taşınarak Urla Belediyesi'nde çalışmaya başladı. İ.Ü. Adli Tıp Enstitüsü'nde kadın cezaevleri ile ilgili doktora tezi çalışmasını Haziran 2014'te tamamladı.

SİBEL BİLGİN Bağımsız Belgesel film yapımcısı, Yazar ve Bilimsel Araştırmacı. 35 yıldır Hollanda'da yaşamakta. 1975-1980: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezun oldu. 1981-1986: Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde öğretim ve araştırma görevlisi olarak çalıştı. Etnik azınlık guruplarının eğitim, iş pazarı, topluma uyum sağlama gibi çeşitli sosyal temalara ilişkin toplumsal konumu üzerine ders verdi, araştırmalar yaptı. Aynı zamanda Leiden Üniversitesinin Türk dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyeliği yaptı. Hollanda'da yayımlanmış 14 bilimsel araştırma kitabı ve çok sayıda bilimsel makalesi var. Sahibi olduğu Parallel Film adına, Hollanda, Türkiye, Nikaragua gibi ülkelerde yapılmış otuzdan fazla belgesel filmi vardır.

ŞÜKRÜ ASLAN Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. Kent, göç, toplumsal hareketler, etnisite ve iskan sosyolojisine dair akademik ve politik yazında yer almış, Türkiye'de ve yurtdışında yayınlanmış çok sayıda makalesi ve kitapları bulunmaktadır.

ÜNAL ÖZEN 1975 yılında Divriği'de doğdu. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 1997 yılında mezun oldu. 2001 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2002 yılından itibaren Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı Yeldeğirmeni Çocuk ve Gençlik Merkezinde sosyolog olarak görev yapan Özen, 2008 yılından bu yana kuruluşunda aktif rol aldığı Sosyoloji Mezunları Derneği'nin (SOMDER) başkanlık görevini yürütmektedir.

